

TEORIJA in PRAKSA

UDK 3

letnik 9

1972

Revija za družbena vprašanja

11-12

iz vsebine

- Uredniška beseda
- BOGDAN KAVČIČ: Kdo ima moč v naših podjetjih?
- JOŽE GORIČAR: Marksizem, socialna filozofija, sociologija
- VIDA TOMŠIČ: Vloga žensk v gospodarskem in družbenem razvoju pri nas in v svetu
- PAVLE ZRIMŠEK: O etiki javne besede
- BOŠTJAN MARKIČ: Volilni proces in (ne)toleranca
- METOD ČERNETIČ: Načrtovanje visokošolskega izobraževanja
- ADOLF BIBIČ: Prispevek k obravnavi teorije interesov
- JERZY J. WIATR: Izbrani problemi primerjalnih raziskovanj politike
- ZDENKO ROTER: Javno mnenje o odnosih med državo in cerkvijo

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; izdajanje revije sofinancira kulturna skupnost Slovenije

UREJUJE UREDNISKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič, Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gorjup, France Hočevar, Peter Klinar, Jože Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar, Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc Urevc, France Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNISTVA:

Adolf Bibič, Zvone Dragan, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Mojca Murko-Drčar, Zdenko Roter, Ivo Tavčar

OBLIKOVALEC:

Jure Cihlař

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461, int. 232

Uprava posluje za naročnike vsak torek in sredo od 9. do 14. ure

1972

11-12

NAROČNINA:

Za posameznike: letna 50 din, polletna 25 din; *za organizacije:* letna 80 din; *za študente:* letna 40 din; *za tujtino:* letna 120, posamezen izvod 12 din; *v prosti prodaji* je cena enojne številke 6 din, dvojne 10 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prispevke v rubriki »Brez ovinov« do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova cesta 35, decembra 1972

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, 9. let. št 11-12, str. 1505-1696, Ljubljana, november-december 1972

vsebina

Uredniška beseda 1507

ČLANKI, RAZPRAVE:

- BOGDAN KAVČIČ: Kdo ima moč v naših podjetjih 1514
JOŽE GORIČAR: Marksizem, socialna filozofija, sociologija 1525

AKTUALNI INTERVJU:

- VIDA TOMSIČ: Vloga žensk v gospodarskem in družbenem razvoju pri nas in v svetu 1573

POGLEDI, KOMENTARJI:

- PAVLE ZRIMSEK: O etiki javne besede 1558
VINKO MLAKAR: Načrtovanje stanovanjske graditve v občinah 1564

POLEMIKA:

- METOD ČERNETIČ — JOŽE KAVČIČ: Še o osipu v osnovni šoli 1578
JANEZ FERBAR: O šolski kazni 1590
FRANCE STRMCNIK: Odgovor Janezu Ferbarju 1592

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

- BOSTJAN MARKIČ: Volilni proces in (ne) toleranca 1594

DRUŽBA IN KULTURA:

- METOD ČERNETIČ: Načrtovanje visokošolskega izobraževanja 1605

ZNANOST IN DRUŽBA:

- ADOLF BIBIČ: Prispevek k obravnavi teorije interesov (I) 1620
JERZY J. WIATR: Izbrani problemi primerjalnih raziskovanj politike 1636

DRUŽBA IN RELIGIJA:

- ZDENKO ROTER: Javno mnenje o odnosih med državo in cerkvijo 1648

BREZ OVINKOV:

- L. VEZOČNIK: Socializem in neodvisnost 1659
D. KOŠMRLJ: Odprta vprašanja na mrtvi točki 1663
M. D. MURKO: »Zadnja vojna...« 1666
A. PERENIČ: Blaga si, moja vest, če ustrežem zakonu, ustrežem v celoti tudi tebi... 1671

PRIKAZI, RECENZIJE:

- RANKO BUGARSKI: Jezik in lingvistika (M. Grosman) 1673
JANKO PLETERSKI: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo (M. Zečević) 1675
Kronika 1681
Iz domačih revij 1683

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV:

- Avtorski sinopsisi 1695

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 9, št. 11-12, str. 1505-1696, Ljubljana, november-december 1972

CONTENTS

Editorial	1507
ARTICLES, STUDIES:	
BOGDAN KAVČIČ: Who has Power in our Enterprises?	1514
JOZE GORIČAR: Marxism, Social Philosophy, Sociology	1525
TOPICAL INTERVIEW:	
VIDA TOMŠIČ: The Role of Women in the Economic and Social Development in Our Country and in the World	1537
VIEWS, COMMENTS:	
PAVLE ZRIMSEK: On the Ethic of Public Words	1558
VINKO MLAČAR: Planning of Apartment Buildings in Communes	1564
POLEMIC:	
METOD ČERNETIČ — JOZE KAVČIČ: Drop-out in Elementary Schools	1578
JANEZ FERBAR: Punishment in Schools	1590
FRANCE STRMČNIK: Answer to Janez Ferbar	1592
PROBLEMS OF POLITICAL SYSTEM:	
BOSTJAN MARKIČ: Electoral Process and (In) tolerance	1594
CULTURE AND SOCIETY:	
METOD ČERNETIČ: Planning of Education in Higher Schools	1605
SCIENCE AND SOCIETY:	
ADOLF BIBIČ: A Contribution to the Discussion about the Theory of Interests	1620
JERZY J. WIATR: Select Problems of Comparative Research of Politics	1636
RELIGION AND SOCIETY:	
ZDENKO ROTER: Public Opinion about the Relations between the State and the Church	1648
STRAIGHT AWAY:	
L. VEZOČNIK: Socialism and Independence	1659
D. KOŠMRLJ: Open Questions in Deadlock	1663
M. D. MURKO: »The last War...«	1666
A. PERENIČ: My Consciousness you are Generous, if I comply with Laws I fully Satisfy you also	1671
REVIEWS, NOTES:	
RANKO BUGARSKI: Jezik i lingvistika (M. Grosman)	1673
JANKO PLETERSKI: The First Decision of the Slovenes for Yugoslavia (M. Zečević)	1675
Chronicles	1681
From Comestic reviews	1683
BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES	
Authors' Synopses	1695

СОДЕРЖАНИЕ

Слово редакции	1507
СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:	
БОГДАН КАВЧИЧ: В чьих руках решающее слово на наших предприятиях?	1514
ЕЖЭ ГОРИЧАР: Марксизм, социальная философия, социология	1525
АКТУАЛЬНОЕ ИНТЕРВЬЮ:	
ВИДА ТОМШИЧ: Роль женщин в экономическом и общественном развитии нашей страны и в мире	1537
ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:	
ПАВЛЕ ЗРИМШЕК: Об этике общественной речи	1558
ВИНКО МЛАКАР: Планирование жилищного строительства в общине	1564
ПОЛЕМИКА:	
МЕТОД ЧЕРНЕТИЧ — ЕЖЭ КАВЧИЧ: Вновь об отсеве в начальной школе	1578
ЯНЕЗ ФЕРБАР: О наказаниях в школе	1590
ФРАНЦЕЗ СТРМЧНИК: Ответ Янезу Фербару	1592
ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:	
БОШТЯН МАРКИЧ: Ход выборов и (не)терпимость	1594
ОБЩЕСТВО И КУЛЬТУРА:	
МЕТОД ЧЕРНЕТИЧ: Планирование образования в высших учебных заведениях	1605
НАУКА И ОБЩЕСТВО:	
АДОЛЬФ БИБИЧ: Соображения по поводу обсуждения о теории интересов (J)	1620
ЕРЖИ ВИАТР: Избранные проблемы компаративных исследований в области политики	1636
ОБЩЕСТВО И РЕЛИГИЯ:	
ЗДЕНКО РОТЕР: Общественное мнение об отношении между государством и церковью	1648
БЕЗ ОБИНЯКОВ:	
Л. ВЕЗОЧНИК: Социализм и независимость	1659
Д. КОШМРЛА: Открытые вопросы на мёртвой точке	1663
М. Д. МУРКО: »Последняя война...«	1666
А. ПЕРЕНИЧ: Великодушная ты, совесть моя: угождая законам вполне удовлетворяю тебя	1671
ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:	
РАНКО БУГАРСКИ: Язык и языковедение (М. Гросман)	1673
ЯНКО ПАЕТЕРСКИ: Первое определение словенцев за Югославию (М. Зечевич)	1675
Хроника	1681
По страницам наших журналов	1683
БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	
Авторские синопсисы	1695

Uredniška beseda

Več hkratnih povodov je za ta uredniški zapis: steka se deveto leto izhajanja revije in prea nami je deseti jubilejni letnik; februarja poteče mandat sedanjemu uredniškemu odboru, ki je ob pomoči širokega kroga sodelavcev tri leta načrtoval in uresničeval vsebino revije; naši dolgoletni naročniki in sodelavci vedo, da se je uredniški odbor od časa do časa obračal na vse bralce in sodelavce z uvodniškimi zapisi, v katerih je dal v premislek programsko usmerjenost revije; neposreden povod pa so tudi kritična stališča in ocene, ki jih je o uredniški politiki izreklo republiško vodstvo zveze komunistov na svoji 29. seji.

Vse to nas zavezuje, da temeljito ocenimo in kritično premislimo opravljeno delo. Oceniti dosežke in ugotoviti, kaj je bilo dobrega in kaj slabega na prehojeni poti, moramo tudi zato, da bo na novo izvoljeno uredništvo lahko brez večjih motenj in naprezanj nadaljevalo z uresničevanjem in izpopolnjevanjem temeljne programske zasnove revije — čeprav se vsem čerem in tveganjem ne more izogniti nobeno ustvarjalno delo in tudi ne uredniško in publicistično delo v marksistično usmerjeni in družbeno angažirani reviji.

Takoj na začetku naj povemo, da smo v uredništvu kritiko, ki jo je izrekel centralni komite zveze komunistov Slovenije, dojeli v celotnem spletu sedanjega družbenopolitičnega dogajanja pri nas, katerega prevladujoče določilnice so boj

delavskega razreda, da prevzame prevladujočo vlogo v političnem odločanju in pri razpolaganju s sadovi svojega dela na vseh ravneh, boj za samoupravni socializem, za uresničevanje ustavnih dopolnil — zlasti delavskih, za uveljavitev delovnega človeka, boj za še močnejše uveljavljanje marksizma kot kritične teorije o družbi, za socialno in gospodarsko stabilnost; dojeli pa smo to kritiko tudi v spletu vesplošnega preskušanja in krepitve idejne in akcijske enotnosti in učinkovitosti zveze komunistov, njene sposobnosti, da v samoupravnem sistemu prispeva k ustvarjalnemu razreševanju žgočih gospodarskih, socialnih, kulturnih in drugih vprašanj v sedanjem času.

Kritika reviji oziroma komunistom v njenem uredniškem odboru je bila izrečena v pogledu družbenih zaostritev v izjemnem času in zato tudi na izjemen način — v obliki javnega sporočila. Tehtamo jo s sedanjimi merili, ki so v marsičem strožja in zahtevnejša za slehernega komunista. Presojamo jo tudi v luči velikega zanimanja in zavzetosti zveze komunistov, njenih vodstev in drugih družbenopolitičnih organizacij za revijo in publicistiko nasploh, v luči zanimanja in zavzetosti, ki se bolj ali manj sklenjeno uveljavljata vseh devet let, kar revija izhaja. Upoštevamo tudi veliki pomen, ki ga imata revija in njena vsebina za ustanovitelja — fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo — kot družbo-

slovno, raziskovalno in pedagoško ustanovo ter za njeno poslanstvo v družbi. Ne smemo pa pozabiti tudi na veljavo, ki jo ima pisana beseda pri oblikovanju in soustvarjanju politične in družboslovne kulture občanov in proizvajalcev v njihovem samoupravnem delovanju. Spodbude uredniškemu odboru, naj vnovič preskusi konkretno politiko v luči splošne idejne usmeritve in politike zveze komunistov, smo torej razumeli kot obveznost, da hkrati, ko ugotavljamo, da je bila revija dolgoročno nesporno pozitivno marksistično usmerjena, kritično pretehtamo uspešnost praktičnega uresničevanja programske zasnove revije, pa tudi izhodišča nekaterih objavljenih prispevkov, zlasti v rubriki »Brez ovinkov«.

Uredniški odbor je sproti in posebno v zadnjih razpravah zavzeto in kritično presojal, koliko se njegove odločitve ujemajo s programsko zasnovo in koliko se odmikajo od nje. Ugotovil je, da je revija kljub pomanjkljivostim in nekaterim spodrslijajem pa tudi kljub različnim težavam v glavnem uspešno povezovala teoretično marksistično misel in živo skušnjo družbenopolitične prakse ter je s tem ohranila svoje mesto in vlogo marksistično usmerjene publicistike v slovenskem in jugoslovanskem revijalnem tisku. Prav z družbeno angažirano, v konkretni stvarnosti zakoreninjeno, pa vendar ne apologetsko mislijo smo zavračali občasno pojavljajoče se nagibe, da bi se revija vsebin-

sko odmaknila od začrtane programske zasnove. Tu mislimo na težnjo, da bi v imenu znanstvenosti revijo spremenili v nekakšen zbornik teoretičnih razprav, ki naj se kolikor se da izogibajo perečim vprašanjem družbene stvarnosti; da bi se umaknila iz nemirnega vrenja in ustvarjalnega tveganja v tišino odmaknjenega znanstvenega snovanja ali v obdelavo že znanih ali celo preseženih teorij. In če se je uredništvo v svoji politiki izognilo tej privlačni in vsaj z nekaterih gledišč udobni težnji, se je z vrsto študijozno zasnovanih člankov, esejev in analiz o družbeni stvarnosti in procesih v njej skušalo izogniti tudi težnjam, da bi se revija utopila v dnevnem prakticizmu in pragmatizmu, v pisanju povsem izdelanih napotkov za vsak primer in za vsakokratno ravnanje. Hkrati smo si v uredništvu prizadevali zavračati prispevke, ki bi revijo lahko potisnili v destruktiven odnos do družbene stvarnosti in jo spremenili v stekališče družbenopolitičnega opozicionalizma. Zato uredništvo ni pristalo na objavo člankov, ki so se križali z osnovno usmeritvijo revije in ki so torej zrasli zunaj idejne zasnove samoupravnega socializma.

Vedno smo se trudili, da bi revija bila odprta: to med drugim pomeni, da smo si v reviji prizadevali objavljati besedo, ki je bila zavzeta za nadaljnji razvoj jugoslovanske poti v socializem; ki ob razkrivanju

žgočih družbenih vprašanj, neprijetnosti in spopadov ni izgubila zaupanja v možnost, da jih samoupravno razrešimo; ki je upoštevala težave in krče, s katerimi se srečuje uveljavljanje samoupravnega socializma; ki je videla dosežke pa tudi napačne poti pri uveljavljanju socializma v svetu; ki je tvorno uporabljala marksistično teorijo v iskanju družbenih rešitev in je to teorijo bogatila; ki je videla pomen te teorije pri uveljavljanju vodilne vloge zveze komunistov v družbi; ki se ni samozadovoljno zapirala v nacionalne meje in je iskala ustvarjalno zvezo z mislijo in skušnjo socializma v jugoslovanskem in svetovnem prostoru. To pa tudi pomeni da smo se zavestno upirali neplodnemu abstraktnemu intelektualizmu. Nismo želeli delovati kot nekakšna družbena elita ali družbena skupina, ki bi sama sebe razglašala za družbeno vest, za vsevednega razsojevalca razvojnih možnosti družbe v sedanosti in prihodnosti. Zato je v uredniški zasnovi, ki smo jo že nekajkrat javno in posebej predstavili, ena bistvenih sestavin bilo tudi načelo, da je treba upoštevati tudi tista razmišljanja, ki so na prvi pogled videti nerealna in ki odpirajo nove probleme ali se dotikajo doslej neobravnavanih vprašanj. Zavedali smo se tega, da v družbi obstajajo objektivna protislovja pa tudi razredna nasprotja in da so pota za spoznavanje resnic in pa prodiranje do njih zelo težavna in da je zato mogoč tudi marsikak

korak v prazno ali v nepravo smer.

Ob tem je prišlo tudi do tega, da so bili na straneh naše revije natisnjeni tudi prispevki, s katerimi se del uredništva ali celotni uredniški odbor ni povsem strinjal, vendar se je zdelo, da jih je vredno natisniti prav zaradi tega, da bi v polemiki in v izmenjavi mnenj stvari razjasnili ter se tako približali resnici. V večini primerov je uredniškemu odboru uspelo, da je pripravil in objavil polemike, v katerih so se pisci soočali z nazori, ki so se zdeli idejno in teoretično nesprejemljivi, nepreskušeni ali enostranski, ker niso upoštevali vseh bistvenih razsežnosti obravnavane teme. Kdaj pa kdaj pa uredniškemu odboru tako kritično soočanje ni uspelo. Tako so mogli nekateri prispevki zbuditi vtis, da se revija oddaljuje od začrtane poti, zlasti še, ker je bilo eno od naših nenapisanih pravil, da ob nobenem takem prispevku nismo pripisali, da se z njim ne strinjamo.

V naših razpravah smo prišli do sklepa, da je bila pomanjkljivost revije v tem, da ji ni uspelo uresničiti mnogo tega, kar si je začrtala v svojih dolgoročnih in kratkoročnih načrtih. Mislimo, da se je v reviji premalo uveljavila tako imenovana horizontalna kritika, ki bi jasneje razčlenjevala različna mnenja in prijeme v družboslovnih znanostih ter se polemično odzivala na mnogotere, včasih tudi protimarksistične težnje in stališča v kul-

turnem, idejnem in znanstvenem življenju Slovenije pa tudi Jugoslavije. Na straneh naše revije se je premalo izrazila občutljivost za žgoče gospodarsko-politične, idejne in moralne razsežnosti naših družbenih odnosov. Nismo zadosti ostro nastopali proti deformacijam, ki so povezane s težnjami in moralno tehnokratskega, birokratskega in potrošniškega sveta. Premalo prostora in pozornosti smo posvetili težnjam, željam in zahtevam neposrednih proizvajalcev, ki svojih interesov in hotenj najpogosteje ne izoblikujejo v pisani besedi, so pa pripravljene svoja stališča in misel odločno, iskreno in pošteno izpovedati ter se ostro spopasti z vsemi ovirami na poti k uveljavljanju samoupravnih odnosov in vrednot. Če bi bila naša pisana beseda glede teh razsežnosti bolj mnogotera, bolj neizprosna in bolj občutljiva za življenjske interese delavskega razreda, bi bilo uresničevanje programske zasnove tudi v času, ko se je v naši družbi pojavljalo veliko resničnih in tudi lažnih dilem, bolj uspešno.

Revija je delovala v konkretnem družbenem prostoru in času in so zato mnogoterosti družbenega dogajanja zunaj revije odsevale tudi v njeni vsebini. To družbeno dogajanje je bilo in še zmerom je polno protislovij, nasprotij, konfliktov, razhajanj pa tudi polno različnih iskanj in alternativ glede tega, katere rešitve so v nekem trenutku družbeno opravičljive, učinkovite in v skladu z dolgo-

ročno zasnovano samoupravnega razvoja. Ko smo leta 1966 uvedli rubriko »Brez ovinkov«, smo to storili predvsem zaradi tega, ker nismo bili ne mi ne sodelavci in ne bralci zadovoljni z razmerjem med prispevki, ki na splošnejši način obravnavajo družbene probleme, in prispevki, ki obravnavajo aktualna vprašanja družbenopolitične prakse. Ugotovili smo, da moramo od načelnega, splošnega opazovanja in analize stvarnosti preiti tudi h konkretnemu razčlenjevanju procesov, dogajanj in posameznih dogodkov v družbi. V tej rubriki je izšlo največ prispevkov, glos, satir in komentarjev, ki so razgaljali nesamoupravne postopke v vseh sferah življenja; razmeroma največ polemik z idejno nesprejemljivimi prispevki v slovenskem in jugoslovanskem revijalnem in še posebej v cerkvenem tisku; hkrati pa je prišlo v tej rubriki v aktualnih komentarjih ob naglem razvoju do sodb in ocen, ki so povzročile veliko močnejši odmev in burnejši odziv kot nekateri teoretični prispevki. Tisto, kar smo ugotovili že prej glede prispevkov, ki so včasih vsebovali nenavadne, predvsem pa enostranske poglede in sodbe, se je v tej rubriki zaradi njene narave še očitneje pokazalo. To zavezuje uredniški odbor, da bo v prihodnje bolj pozoren in odgovoren pri načrtovanju, ocenjevanju in objavljanju političnih glos.

Povedati moramo, da je prihajalo tudi med nami v uredniškem odboru pogosto do raz-

ličnih pogledov in različnega ocenjevanja družbenih vprašanj, njihove teže in vsebine. Zdi se nam, da je v tako številnem uredniškem odboru to bolj ali manj normalno. Ker pa niso dovolj učinkovito zaživele programirane oblike uredniškega dela, kot so tematski razgovori v celotnem odboru in v posameznih interesnih skupinah, in ker so tudi nekateri člani uredniškega odbora preveč zanemarjali svoje pravice in dolžnosti pri urejanju revije, se ta različnost pogledov ni vedno izražala tudi v javni polemiki in dialogu. Hkrati pa smo premalo storili tudi za to, da bi sproti odpravljali različne nesporazume in odgovarjali na pripombe na račun uredniške politike. To pa bi storili veliko lažje, če bi bila ta kritika uredniške politike javna, sprotna in seveda konkretna.

Vseh pomanjkljivosti in slabosti nikoli ni moč opravičiti z objektivnimi ovirami. So pa delovale tudi nekatere zavore, ki so presegle možnosti in hotenja uredniškega odbora. Že v začetku smo zapisali, da se revija ni uklonila nobeni od skrajnih teženj v usmeritvi. Revija ni bila in ne more biti fevd uredniškega odbora, ampak je lahko le neprestano odprta možnost za ustvarjalno sodelovanje publicistov, novinarjev, družbenopolitičnih delavcev in vseh razmišljajočih ljudi, ki si zavzeto prizadevajo, da s pisano besedo pomagajo oblikovati pota družbenega razvoja. Mnogi nesporazumi so morda nastajali prav zaradi ne-

razumevanja statusa revije, ki ni glasilo političnega foruma, niti glasilo fakultete. Uredniški odbor v oceni svojega dosedanjega dela in v načrtovanju pogledov za naprej ne more mimo občasnih nesporazumov glede odgovornosti za pisano besedo. Večkrat smo že poudarili, da stališč piscev posameznih prispevkov ni mogoče poistovetiti s stališči uredniškega odbora in s kriteriji za ocenjevanje usmerjenosti revije. Uredniški odbor ni želel biti — pa tudi ne more biti — cenzurni organ in tudi ne more predpisovati receptov za pisanje, ki bi premočno zoževali in krnili pobudo piscev v razčlenjevanju stvarnosti in v iskanju novega. Kljub temu, da smo spoštovali svobodo avtorskega ustvarjanja, pa se nismo odrejali odgovornosti za splošno usmeritev revije in za odločitve glede objave posameznih prispevkov. Prizadevali smo si, da bi v neposrednih delovnih stikih piscu prispevkov pomagali, da bi njihova misel postala jasnejša, bolj celostna in bolj utemeljena. Podobno velja tudi za občasne nesporazume glede kritičnosti revije. Vsebinsko in kriterije kritičnosti smo nekajkrat obširno in natančno opredelili v naših uvodniških zapisih. Kritičnost za nas ni bila v tem, da bi omalovaževali in zanikovali dosežke v družbenem razvoju; ravnali pa smo se tudi po načelu programa zveze komunistov, da ni nič tako nedotakljivega, da ne bi moglo biti podvrženo ustvarjalni kritiki.

Na straneh revije so objavljali prispevke tudi številni družbenopolitični delavci in komunisti na vodilnih položajih. Kljub temu pa ta delež ni bil vedno v sorazmerju z našimi prizadevanji in hotenji. Pri tem ne mislimo le, da so se premalo odzivali na vabila, naj bi pisali prispevke, marveč bi lahko tudi pogosteje sodelovali pri številnih razgovorih za »okroglo mizo« o perečih družbenih problemih; skušnje in prispevki vodilnih družbenopolitičnih delavcev, izraženi v publicistični obliki, bi bili izredno dragoceni.

Kot eno od zavor naj poudarimo tudi materialno-financijski položaj revije. Ta je iz leta v leto zoževal organizacijske in akcijske možnosti uredništva. Morali smo opustiti različne oblike preskušanja, bogatenja in dopolnjevanja konkretne uredniške politike na zborih sodelavcev, zlasti zunaj republiškega središča; in kar je posebej škodljivo, zmanjšati smo morali obseg načrtnega dela z mladimi publicisti. Številnih upravičenih pričakovanj glede vloge revije tudi zato nismo mogli izpolniti.

Ob koncu devetega letnika naj zapišemo še to, da nas opravljeno delo kljub navedenim pomanjkljivostim navdaja z optimizmom. V vseh preteklih letih se je ob programski zasnovi revije zbral širok krog sodelavcev — od znanstvenoteoretičnih delavcev do političnih in drugih delavcev iz družbene prakse v Sloveniji in v Jugoslaviji. Navezali smo šte-

vilne stike z družboslovci in družboslovnimi revijami v tujini, stike, ki prispevajo k izmenjavi in bogatitvi marksistične družbene misli. Na straneh revije smo objavili prispevke, s katerimi se je revija vključevala v razreševanje odprtih teoretičnih in praktičnih vprašanj v družbenem razvoju; lotevali smo se vprašanj socialnega razlikovanja, izdelovanja družbenopolitičnega in ekonomskega sistema; obravnavali smo vprašanja, ki so povezana z graditvijo socialistične samoupravne demokracije, izbirali in predstavljali smo dosežke socialistične in marksistične misli v svetu. V revijo so pisali že priznani pisci, pa tudi mnogi novi publicisti; razvijali smo številne izraze in publicistične zvrsti. Odzivali smo se na žgoča vprašanja razvoja socializma doma in v svetu. Odmevnost take usmeritve se navsezadnje kaže v velikem številu prispevkov, v velikem številu sodelavcev pa tudi v velikem številu

bralcev in v razmeroma visoki nakladi revije.

In še to. Jugoslovanska družba gre zdaj skozi pomembno fazo družbenega razvoja, za katero je značilno, da se krepi moč in vpliv delavskega razreda in da si prizadevamo vsestransko uveljaviti vodilno vlogo zveze komunizotv; da uveljavljamo delegatski odnos v samoupravnem in političnem sistemu; pa tudi, da se bojujemo za gospodarsko in socialno stabilnost in za odločujočo vlogo delovnega človeka; da v proizvodnjo prodirajo dosežki znanstveno-tehnološke revolucije in da se spopadamo z lažno moralo malomeščanskega, potrošniškega in tehnokratsko-birokratskega sveta. V družbi je velika zavzetost za večjo uveljavitev marksistične misli. V tem spletu postaja tudi vloga pisane besede veliko večja in še bolj odgovorna.

To je bil in bo še naprej tudi uredniški credo revije Teorija in praksa.

Kdo ima moč v naših podjetjih?

1. Kaj pomeni imeti vpliv?

Obravnavanje delovne organizacije s stališča porazdelitve vpliva je novejši način oziroma poskus kompleksnega razumevanja odnosov v organizaciji. Ta način se je razvil potem, ko se je preživelo in le delno uspelo tako znanstveno vodenje (scientific management) podjetij kot gibanje medčloveških odnosov (human relations). Prav tako poskuša preseči pomanjkljivosti (vebrovskega) birokratskega tipa organizacije, zlasti njeno brezosebnost. S stališča porazdelitve vpliva organizacija tudi ni več brezoseben stroj, neke vrste mehanizem, v katerem je človeški element (torej delavci) v bistvu le del stroja. Prav tako organizacija ni nekakšna idilična skupnost majhnih, med seboj dobro se ujemajočih skupin.

Teorija vpliva razume organizacijo kot področje vzajemnega delovanja posameznikov in skupin, v katerem se seveda tudi srečujejo in razrešujejo različni interesi teh posameznikov in skupin.

Vpliv ima po definiciji tisti, ki usmerja ravnanje (vedenje) drugega ali drugih. To je lahko posameznik ali skupina, posameznik v skupini (voditelj), ožja skupina nasproti širši itd. Čim bolj pomemben vidik svojega ravnanja prilagaja tisti, ki je pod vplivom, željam oziroma zahtevam tistega, ki ima nad njim vpliv, toliko večji je vpliv.

Zato količina vpliva v organizaciji ni stalna in nespremenljiva količina. V enem podjetju imajo npr. lahko vsi občutek moči, v drugem pa se lahko vsi pritožujejo nad svojo nemočjo. Velik povprečni vpliv vseh velja navadno za znamenje visoke stopnje organiziranosti in trdnosti podjetja. Nasprotno pa majhno moč ali nemoč vseh dejavnikov enačimo z anarhičnimi razmerami. Prav za anarhične razmere je značilno, da nihče nima toliko moči, da bi lahko izvedel neki ukrep.

Vpliv je navadno povezan tudi z močjo, s sposobnostjo prisiljevanja k zaželenemu vedenju. Z drugimi besedami, gre za vprašanje

in odnose oblasti. Nas zanima seveda predvsem delovna organizacija in odnosi moči v njej.

Ker vpliv pomeni, da se dosega zaželeno vedenje pri drugih, pomeni tudi možnost uresničevanja svojih interesov. Kdor ima na primer vpliv nad organom, ki odloča, bo lahko dosegel, da bo organ sprejel takšno odločitev kot jo sam želi. Dosegel jo bo tem lažje, čim večji vpliv bo imel v primerjavi z vplivom drugih. Čim bolj bo vpliv enakomerno porazdeljen med dejavniki, ki odločajo, toliko bolj bodo odločitve demokratične, toliko manjša bo nevarnost izsiljevanja odločitev.

Pojmi porazdelitev vpliva, socialna moč, center vpliva ipd. so v naši publicistiki in tudi v vsakdanji politični govorici postali tako splošno znani, da teoretičnega okvira porazdelitve vpliva najbrž ni potrebno obširneje razlagati.

2. Metode merjenja vpliva

Teorijo porazdelitve vpliva spremlja tudi izdelana tehnika merjenja. Navadno dobimo podatke z vprašalnikom. Zaposlenim postavimo vprašanje, kako ocenjujejo dejanski vpliv posameznikov in skupin na razmere v podjetju. Sprašujemo pa jih tudi, kako bi moralo biti (idealni vpliv). Tako smo ravnali tudi mi. Ker je celotna teorija in metodologija nastala v ZDA, torej v družbeni ureditvi, ki je bistveno različna od naše, je dvomljivo, ali je primerna za naše razmere. Naša raziskava pomeni dodaten napor tudi za odgovor na to vprašanje.¹

V nadaljevanju bomo namreč prikazali izsledke merjenj porazdelitve vpliva, ki smo jih opravili v 100 podjetjih industrije in rudarstva v Sloveniji. V vzorec, ki je reprezentativen za vse zaposlene na tem področju dejavnosti, smo vključili več kot tri tisoč delavcev.

V podatkih, ki jih prikazujemo, nastopa kot enota merjenja podjetje. To se pravi, da bomo prikazovali poprečne odgovore za podjetje in ne bomo obravnavali razpršitve odgovorov med delavci v podjetju. Takšen prikaz nam omogoča, da spremljamo in analiziramo razlike med podjetji, kar je tokrat v središču naše pozornosti.

Meritve smo opravili trikrat, leta 1969, 1970 in 1971, v istih podjetjih na enako izbranem vzorcu. Podatki so torej med posameznimi leti primerljivi. To pa nam omogoča ugotavljati, ali je v tem času prišlo do sprememb v porazdelitvi vpliva v podjetjih.

Kot že omenjeno, so anketiranci odgovarjali na vprašanje: »Koliko vpliva imajo (dejanski vpliv) oziroma bi morale imeti (zaželeni vpliv) navedene skupine ali osebe na to, kar se dejansko dogaja v tem podjetju?« in dajali ocene na petstopenjski lestvici (od 1 — zelo malo vpliva — do 5 — zelo veliko vpliva) za naslednje skupine:

¹ O uporabnosti te metode glej: B. Kavčič: »Uporabnost grafikona vpliva za raziskave pri nas«, »Teorija in praksa«, 1968, str. 987—1000.

- a) (generalni) direktor,
- b) šefi (direktorji) sektorjev,
- c) delavski svet,
- d) upravni, poslovni ipd. kolektivni izvršilni odbor,
- e) vodje delovnih enot, obratovodje,
- f) mojstri,
- g) delavci,
- h) Zveza komunistov,
- i) sindikat.

Za vsako skupino smo pri vsakem podjetju izračunali poprečno oceno.

Iz teh ocen smo potem izračunali te indekse:

a) *Poprečni celotni dejanski vpliv*

Poprečni celotni dejanski vpliv pomeni poprečno velikost vpliva vseh skupin v podjetju. Na grafikonu porazdelitve dejanskega vpliva predstavlja poprečni celotni dejanski vpliv poprečno višino krivulje. Smisel indeksa je v primerjavi med podjetji, saj poprečni celotni vpliv označujejo v literaturi kot indeks stopnje organiziranosti podjetij, njihove urejenosti in integritiranosti delavcev v podjetje.

b) *Poprečni celotni idealni vpliv*

Podobno kot za realni vpliv smo izračunali poprečno oceno tudi za odgovore na vprašanje: »Koliko bi po vašem mnenju navedene skupine ali osebe morale imeti vpliva na dogajanje v tem podjetju?« in seveda uporabili iste skupine kot pri realnem vplivu (generalni direktor, šefi sektorjev, delavski svet, kolektivni izvršilni organi, vodje delovnih enot, mojstri, delavci, Zveza komunistov in sindikat). Predstava o idealnem vplivu pomeni za posameznika standard, kriterij presojanja dejanskega stanja. Na drugi strani je to kazalec ravni aspiraciji in kazalec tega, koliko so družbene norme pri posamezniku še internalizirane.

c) *Demokratičnost porazdelitve dejanskega vpliva*

Ta indeks nam kaže razmerje med skupinami glede na njihov vpliv. Računali smo ga kot razliko med skupino oziroma osebo z najvišjim vplivom, ki je praviloma (generalni) direktor, in skupino z najmanjšim vplivom, ki jo praviloma predstavljajo delavci kot celota. V grafikonu vpliva je to podatek o nagibu krivulje. Čim večji je nagib in čim večja je razlika, tem bolj je vpliv porazdeljen neenakomerno, tem bolj so razmere hierarhične.

d) *Demokratičnost porazdelitve idealnega vpliva*

Ta indeks smo oblikovali na podoben način kot prejšnjega, le da za idealni vpliv.

e) Razlika med dejanskim in zaželenim vplivom

Izračunali smo jo kot razliko med povprečno višino celotnega dejanskega vpliva in povprečno višino celotnega zaželenega vpliva. To razliko nam pokaže stopnja razlike med dejanskim in zaželenim stanjem na področju vpliva.

3. Kaj so pokazala empirična merjenja porazdelitve vpliva

3.1. Dejanski vpliv

a) Kdo ima vpliv v naših podjetjih in kolikšen je ta vpliv?

Po ugotovitvah naših raziskav v treh letih je podoba takale (odgovori na vprašanje: »Koliko vpliva imajo navedene skupine ali osebe na to, kar se dejansko dogaja v tem podjetju?):

Skupina oziroma posameznik	Ocena vpliva po letih			Stopnje vpliva po letih		
	1969	1970	1971	1969	1970	1971
a) (generalni) direktor	3,91	4,02	4,05	1	1	1
b) šefi (direktorji) sektorjev	3,69	3,77	3,83	2	2	2
c) delavski svet	3,40	3,55	3,53	4	3	3
d) kolektivni izvršilni organ	3,38	3,52	3,41	5	4	5
e) vodje delovnih enot, obratovodje	3,41	3,49	3,45	3	5	4
f) mojstri	3,05	3,16	3,14	7	6	6
g) Zveza komunistov	3,13	3,11	2,97	6	7	7
h) sindikat	2,80	2,97	2,82	8	8	8
i) delavci	2,64	2,81	2,75	9	9	9
Poprečni celotni vpliv	3,24	3,36	3,26			

Vrednosti na lestvici so 1,00 — zelo majhen vpliv; 2,00 majhen, 3,00 srednji, 4,00 velik in 5,00 zelo velik vpliv. Na kratko bomo strnili nekatere ugotovitve iz navedenih podatkov.

1. Porazdelitev vpliva je prej kot slej hierarhična: manjše skupine imajo večji vpliv kot večje skupine.

2. Največji vpliv ima vrh vodilne linije, sledijo samoupravni organi, srednji in nižji del vodilne linije, politične organizacije in skupina z najnižjim vplivom — delavci.

3. To pomeni, da so praktično bolj ali manj jasno razvrščeni tudi odnosi med linijama: največji vpliv ima vodilna linija, sledi samoupravna in politična linija. Seveda vsebuje tak sklep določene poenostavitve, saj se vplivi in skupine medsebojno prepletajo.

4. Delavci so, čeprav po normativnih dokumentih pglavitni nosilci samoupravnih pravic, po dejanskem vplivu vendarle na zadnjem mestu. Najbrž je to v precejšnji meri posledica tudi njihove neorganiziranosti.

5. V opazovanih treh letih ni prišlo do večjih sprememb v porazdelitvi vpliva, vendar so nekatere spremembe presenetljive. Tako vrh vodilne linije (direktor in direktorji sektorjev) dobivajo čedalje večji vpliv. Vpliv samoupravnih organov doživlja vzpon od leta 1969 do 1970 in pojema od 1970 do 1971. To zlasti velja za kolektivne izvršilne organe, katerih vlogo so delavci ob njihovem nastajanju ocenjevali više kot pa leto kasneje. Zato se tudi relativni položaj (rang) teh organov deloma spreminja. Podoben sklep velja tudi za srednji in nižji del vodilne linije. Vpliv Zveze komunistov nenehno pojema, vpliv sindikata niha, z rahlim povečanjem prav tako vpliv delavcev.

6. Opisane ugotovitve veljajo seveda le za poprečje. Posamezne delovne organizacije se lahko bistveno razlikujejo od teh poprečij tako v celotni količini vpliva, zlasti pa glede notranjih odnosov med skupinami.

b) Poprečni celotni dejanski vpliv.

Po definiciji nam ta kazalec meri poprečno količino vpliva vseh skupin. Količina vpliva v podjetju oziroma — širše — v organizaciji ni stalna količina, ampak se lahko večja ali manjša. Večja poprečna količina celotnega dejanskega vpliva velja za znamenje večje organiziranosti podjetja, večje organizacijske trdnosti podjetja.

V opazovanih treh letih je bila poprečna višina dejanskega vpliva takšnale:

Leto	Poprečna vrednost indeksa »poprečni celotni dejanski vpliv«	Standardna deviacija
1969	3,24	0,26
1970	3,36	0,22
1971	3,26	0,27

Vrednost lestvice je, kot smo že omenili, 1,00 — zelo majhen vpliv in 5,00 — zelo velik vpliv.

Temeljna ugotovitev je, da je poprečni vpliv za dobri dve tretjini (68 %) podjetij med 2,98 (torej srednji) in 3,50 (torej v sredini med srednji in velik). Dejansko je bila v letu 1971 vrednost tega indeksa v podjetjih iz celega našega vzorca med 2,41 in 3,86. Razlike so zelo velike. Nekatera podjetja so blizu anarhičnosti, druga pa že blizu solidne organiziranosti. Raznolikost med podjetji je skoraj enaka v vseh treh letih, poprečna višina vpliva pa kaže tendenco nihanja. Iz že navedenih podatkov sledi, da so precejšnja tudi nihanja v podjetjih ($r_{69,70} = 0,24$; $r_{70,71} = 0,41$). Zato ne moremo narediti drugega sklepa, kot da v opazovanih treh letih ni prišlo do sprememb v celotni količini vpliva v naših podjetjih. Nadaljnja analiza je pokazala, da poprečna ocena celotnega dejanskega vpliva ni posebno stabilen indikator, saj znaša zveza med poprečno oceno v podjetjih leta 1969 in 1970

le $r_{69,70} = 0,24$, med letoma 1969 in 1971 $r_{69,71} = 0,37$ ter med letoma 1970 in 1971 $r_{70,71} = 0,41$. Stabilnost se torej izrazito povečuje.

c) Demokratičnost porazdelitve dejanskega vpliva.

Če podatke o količini vpliva posameznih skupin prenesemo v grafikon vpliva in med točkami potegnemo krivuljo, nam ta indeks (če ga izrazimo v kotnih stopinjah) kaže poprečen nagib krivulje. Mi ga izražamo kot razliko med vplivom skupine, ki ima v podjetju največji vpliv, in vplivom skupine, ki ima v (istem) podjetju najmanjši vpliv. Razlika nam torej kaže razliko med vplivom obeh skrajnih skupin, in čim večja je, tem bolj so odnosi hierarhični. Če bi bila razlika enaka nič, potem bi bil vpliv vseh enak (poliarhična krivulja). Indeks je računani tudi tako, da bi bila njegova številčna vrednost negativna, če bi npr. delavci imeli večji vpliv na dogajanje v podjetju kot pa direktor. Indeks je torej številčno negativen, če je porazdelitev vpliva (po definiciji) demokratična in ima največja skupina večji vpliv kot najmanjša oziroma posameznik.

V opazovanih letih je poprečje vrednosti tega indeksa naslednje:

Leto	Poprečna vrednost indeksa »demokratičnost porazdelitve vpliva«	Standardna deviacija
1969	1,39	0,42
1970	1,36	0,44
1971	1,44	0,49

Da bi si lažje ustvarili predstavo o pomenu teh podatkov, naj navedemo, da bi največja vrednost tega indeksa lahko bila + 4,00 v primeru, če bi v vseh podjetjih vsi anketirani enotno ocenili, da ima generalni direktor zelo velik vpliv (ocena 5 na lestvici), in obeenem vsi enotno ocenili, da imajo delavci zelo majhen vpliv (ocena 1 na lestvici). Najnižja vrednost pa bi lahko bila — 4,00, če bi bilo ravno narobe.

Dejansko so razlike med skupino (posameznikom) z najvišjim in skupino z najnižjim vplivom bistveno manjše, toda pozitivne. Se pravi, da gre za hierarhične odnose, ki pa niso posebno izraziti, saj znašajo dejanske razlike približno eno tretjino možnih (ca. 35 %). Presenetljiva pa je izredno velika raznolikost med podjetji. Mera razpršenosti sredin je bistveno večja, kot smo je srečali pri drugih indeksih. Največje so razlike med podjetji leta 1971, ko znašajo od 0,41 do 2,96. Skratka, imamo podjetja, kjer so odnosi praktično poliarhični (vsi približno enak vpliv) do tako rekoč avtoritativnih oziroma oligarhičnih, kjer le posameznik ali majhna skupina predstavlja oblast, vsi drugi pa praktično nimajo nobenega vpliva na to, kaj se dogaja v podjetju in z njimi samimi.

Na podlagi podatkov ne moremo reči, da se je hierarhičnost odnosov v zadnjih treh letih zmanjšala, ampak kvečjemu nasprotno.

Čeprav smo videli, da tako direktor kot delavci — dobivajo večji vpliv, je povečanje vpliva pri delavcih manjše kot pa pri direktorjih. Podatki o korelacijah med posameznimi leti so pokazali, da se znotraj podjetij razmere lahko hitro spreminjajo, da niso stabilne. To je gotovo presenetljiv podatek. Poskušali ga bomo — v nadaljevanju — pojasniti.

Primerjava vrednosti tega indeksa med posameznimi leti je pokazala, da tudi ta indeks nima stabilne vrednosti. Korelacija med zaporednimi leti znaša: $r_{69-70} = 0,28$; $r_{69-71} = 0,36$ in $r_{70-71} = 0,46$. Za prvi dve leti (1969 in 1970) je torej komaj na meji statistične značilnosti. Kot bomo videli, pa ima vrednost tega indeksa pomemben vpliv na ocene zaželenega vpliva.

3. 2. Zaželeni vpliv

a) Porazdelitev idealnega vpliva.

Idealno porazdelitev vpliva enačimo z zaželeno strukturo vpliva v delovnih organizacijah. Z drugimi besedami, gre za odgovore na vprašanja, za ocene, koliko vpliva bi posameznik ali skupine moral imeti v podjetju. Podatki o zaželeni strukturi vpliva so pomembni iz dveh razlogov.

1. Zaželena struktura vpliva nam pokaže, kakšna je dejanska normativna shema o odnosih v delovni organizaciji v glavah ljudi. Pokaže nam, koliko so sprejeli normativno shemo odnosov, ki je sestavni del družbene ureditve dane družbe. V našem primeru pravzaprav nimamo eksplicitne sheme, kakšna bi morala biti porazdelitev vpliva med opisanimi skupinami v delovni organizaciji. Mnenja med jugoslovanskimi avtorji, ki obravnavajo vprašanja idealne normativne porazdelitve vpliva, so popolnoma različna. Jerovšek npr. zagovarja »rahlo avtorsko strukturo vpliva«, D. Gorupić zagovarja poliarhično porazdelitev vpliva,² J. Kralj pa trdi, da bi bilo samoupravljanje na posamezni ravni lahko demokratično.³ Zato je toliko bolj zanimiva empirična ugotovitev, kakšna je dejanska predstava v glavah subjektov dogajanj pri nas, v kakšni obliki so se splošne družbene norme (npr. ustava) vtisnile v individualne zavesti.

2. Zaželena porazdelitev vpliva je standard, po katerem posameznik presoja razmere, v katerih živi v svojem podjetju, uravnava svoje vedenje oziroma ravnanje in presoja vedenje in ravnanje drugih. Zlasti velika razlika med stvarnim in zaželenim stanjem je vzrok nezadovoljstva delavcev in povod za različne vrste navzkrižij v podjetju. Navzkrižja, temelječa na tej podlagi, so še toliko večja, če

² J. Jerovšek: »Nesporazumi o modelih samoupravljanja v delovnih organizacijah«, »Teorija in praksa«, 1969, str. 433.

D. Gorupić: »Samoupravna organizacija poduzeća«, Informator, Zagreb 1969, str. 34.

³ J. Kralj: »Informaciona podloga samoupravno odlučivanja«, Informator, Zagreb 1969, str. 132.

normativna zaželeno struktura vpliva temelji na družbeno priznanih normah.

Navajamo podatke o zaželeni porazdelitvi vpliva v opazovanih letih:

Skupina oz. posameznik	Ocena vpliva po letih			Stopnje vpliva po letih		
	1969	1970	1971	1969	1970	1971
a) (generalni) direktor	4,14	4,23	4,27	2	2	2
b) šefi (direktorji) sektorjev	3,96	4,07	4,10	3	3	3
c) delavski sveti	4,16	4,27	4,30	1	1	1
d) kolektivni izvršilni organ	3,90	4,04	4,05	4	4	4
e) vodje delovnih enot, obratovodje	3,87	3,89	3,95	5	6	6
f) mojstri	3,65	3,75	3,79	7	7	8
g) Zveza komunistov	3,57	3,64	3,69	9	9	9
h) sindikat	3,67	3,90	3,98	6	5	5
i) delavci	3,62	3,71	3,85	8	8	7
Poprečje	3,84	3,93	3,97			

Vrednost lestvice je enaka kot prej (1,00 = zelo majhen vpliv; 5,00 = zelo velik vpliv). Posamezne ocene so poprečja poprečnih ocen iz podjetij. Skratka, naša enota je poprečje podjetja, iz teh pa je izračunano vse drugo.

Kaj nam povedo navedeni podatki? Ugotovitve bomo strnili v naslednje:

1. Poprečni zaželeni vpliv in struktura tega vpliva sta precej drugačna od dejanskih, kar pomeni, da je razlog za nezadovoljstva in navzkrižja. Podatki kažejo, da delavci vseh skupin želijo večji vpliv, kot ga imajo.

2. Spremembe v strukturi zaželenega vpliva je v opazovanih treh letih opaziti zlasti v spodnjem koncu lestvice. Pri prvih štirih mestih so razlike v ocenah, v relativnem pomenu pa ne. Po oceni delavcev bi moral biti najmočnejši organ delavski svet. Ta bi moral imeti več, čeprav le malo več vpliva kot direktor. Na tretjem in četrtem mestu so prej kot slej šefi sektorjev in kolektivni izvršilni organi. Kolektivno dobiva večji pomen sindikat in pa delavci kot skupina. Stopnja teh dveh se veča na račun manjšega pomena nižjega, spodnjega dela vodilne linije. Zveza komunistov predstavlja v vseh treh letih skupino, ki bi po mnenju delavcev morala imeti najmanj vpliva na dogajanje v podjetju. Glede na čas merjenja ti rezultati še ne odsevajo sprememb v dejavnosti komunistov v zadnjem letu. So pa svojevrstna podpora in dokaz o potrebi sprememb. Mislimo predvsem na akcijsko učinkovitost Zveze komunistov.

3. Po oceni delavcev bi se moral najbolj povečati vpliv sindikata in delavcev samih. Pri teh dveh skupinah je razlika v primerjavi z dejanskim stanjem največja.

b) Poprečni celotni idealni vpliv.

Ta indeks nam pokaže poprečno višino zaželenega vpliva vseh skupin v podjetju. V opazovanih treh letih so bile vrednosti indeksa:

Leto	Vrednost indeksa »poprečni celotni idealni vpliv«	Standardna deviacija
1969	3,84	0,21
1970	3,93	0,20
1971	3,97	0,23

Vrednost lestvice je ista kot prej, in sicer 1,00 zelo malo vpliva ter 5,00 zelo velik vpliv. Glede na to lahko ocenimo, da je normativna (zaželena) porazdelitev vpliva precej višja kot pa količina dejanskega vpliva. Vendarle pa se zaželeni vpliv, vsaj v poprečju (kot smo videli, pa tudi za vsako skupino posebej), še zdaleč ne približuje zgornji meji: velik vpliv vseh skupin.

V nasprotju z indeksom poprečnega celotnega dejanskega vpliva kaže indeks celotnega zaželenega vpliva v opazovanih treh letih sistematično tendenco povečanja. To lahko pomeni, da delavci želijo čedalje večjo stopnjo organiziranosti, čedalje bolj trdno organizacijo svojih podjetij. Skratka, želijo večji vpliv vseh. Na obstoječe stanje ne odgovarjajo z anarhičnimi tendencami, nasprotno — z zahtevo po večji trdnosti organizacije.

Podatki o razpršenosti ocen med podjetji sicer opozarjajo na razlike, vendar so razlike manjše kot pri indeksu celotnega dejanskega vpliva in celo manjše kot pri drugih indeksih. Predstava o tem, kako bi moralo biti, sicer ni enotna, je pa bolj enotna kot pri merah drugih vrst odnosov. Tako se v zadnjem letu giblje za 68 % podjetij med 3,76 in 4,20. To pa je precej manjši razpon kot pri drugih indeksih.

Že pri obravnavanju metodologije tega indeksa smo ugotovili, da se po podjetjih ocena med leti zelo spreminja in da ni stabilna. Pač pa kaže visoko pozitivno povezanost z oceno dejanskega vpliva: čim višji je dejanski vpliv, tem višji je zaželeni vpliv.

Analiza je nadalje pokazala, da ocene poprečnega celotnega idealnega vpliva po podjetjih v obeh letih niso v zvezi, saj znaša $r_{69,70} = 0,03$, $r_{69,71} = 0,10$ in $r_{70,71} = 0,31$. To pomeni, da sta se oceni vsaj v prvih letih oblikovali neodvisno druga od druge. Pač pa se ocena idealnega vpliva očitno oblikuje pod vplivom ocene realnega vpliva, saj znaša zveza med realnim in idealnim poprečnim celotnim vplivom leta 1969 $r_{td,ti} = 0,51$; leta 1970 $r_{td,ti} = 0,52$; leta 1971 pa $r_{td,ti} = 0,39$. To je nedvomno presenetljiva ugotovitev.

c) Demokratičnosti porazdelitve zaželenega vpliva.

Ta indeks nam prikazuje, kakšna so zaželeni, kakšna bi morala biti razmerja med vplivom različnih skupin v podjetjih.

Vrednost indeksa (poprečne razlike med zaželenim vplivom skupine z največjim zaželenim vplivom in zaželenim vplivom skupine z najmanjšim zaželenim vplivom) je bila takale:

Leto	Vrednost indeksa »porazdelitev idealnega vpliva«	Standardna deviacija
1969	0,86	0,26
1970	0,79	0,27
1971	0,81	0,23

Vse vrednosti indeksa so pozitivne. To pomeni, da je tudi idealna skica porazdelitve vpliva pri delavcih vendarle hierarhična (višji vpliv vodstev kot delavcev). Je pa zaželeni hierarhičnost bistveno nižja, manjša kot pa dejanska. Kaže, da je tendenca razvoja zmanjševati hierarhičnost, čeprav vsaj v opisanih letih zmanjševanje ni enakomerno. Vendarle pa je vrednost indeksa tako leta 1970 kot 1971 nižja kot pa leta 1969. To bi pomenilo, da delavci čedalje bolj internalizirajo družbene norme.

Razlike med podjetji glede demokratičnosti porazdelitve zaželenega vpliva pa so večje kot glede poprečne višine zaželenega vpliva. V letu 1971 variirajo npr. od 0,34, kar je skoraj poliarhična struktura, do 1,32, ki je že blizu poprečni dejanski hierarhičnosti. Analiza je pokazala, da je zaželeni demokratičnost porazdelitve vpliva tem večja, čim večja je dejanska demokratičnost.

Navedeni podatki nam kažejo, da ne moremo reči, da delavci čedalje bolj sprejemajo obstoječo hierarhično porazdelitev vpliva. Razlika med poprečnim zaželenim in poprečnim dejanskim vplivom je znašala leta 1969 0,60, leta 1970 0,57 in leta 1971 0,71. Kaže kvečjemu tendenco po povečevanju razlike med zaželenim in dejanskim vplivom, ne pa po zmanjševanju. Torej po odpiranju, ne pa zapiranju škarij. To pa ne more pomeniti drugega kot zaostrovanje konfliktov v podjetjih. Razlika med nagibom zaželenega in nagibom (demokratičnost porazdelitve) dejanskega vpliva je bila leta 1969 0,53; leta 1970 0,57 in leta 1971 0,63. Torej se večja in to predvsem zaradi večje hierarhičnosti porazdelitve dejanskega vpliva idealnega vpliva. To pa seveda ne pomeni, da delavci privoljujejo v hierarhijo, pač pa nasprotno: hierarhija vse bolj postaja vir navzkrižij v podjetjih.

Tudi ta indeks kaže nizko stabilnost med posameznimi leti: $r_{69-70} = 0,26$, $r_{69-71} = 0,24$ in $r_{70-71} = 0,24$ in podobno kot indeks poprečnega celotnega idealnega vpliva večjo zvezo z demokratičnostjo porazdelitve dejanskega vpliva. Ta zveza je bila leta 1969 $r_{d,1} = 0,43$; leta 1970 $r_{d,1} = 0,31$ ter leta 1971 $r_{d,1} = 0,43$.

3.3. Razlika med dejanskim in zaželenim vplivom

Povedali smo že, kako smo ta indeks izračunali. Ker smo upoštevali le poprečne vrednosti za podjetje, smo seveda pustili ob strani razlike med dejanskim in zaželenim vplivom posameznih skupin, ki smo jih deloma opazovali pri navajanju podatkov o porazdelitvi obeh vplivov. Podrobnejša obdelava podatkov bo lahko upoštevala tudi te razlike.

Kaj nam pove ta indeks? Ker gre za razlike med stvarno zaznano in normativno, idealno porazdelitvijo vpliva, lahko ta indeks štejemo ne samo za kazalec razlik, ampak hkrati tudi za kazalec stopnje nezadovoljstva z obstoječim stanjem. Drugače bi temu lahko rekli tudi kazalec verjetnosti potencialnih konfliktov.

Navajamo nekaj številčnih podatkov. Poprečna velikost tega indeksa je bila leta 1969 $\bar{x} = 0,60$ s standardno deviacijo 0,24; leta 1970 $\bar{x} = 0,58$ s standardno deviacijo 0,21, in leta 1971 $\bar{x} = 0,68$ s standardno deviacijo 0,31. Vrednosti indeksa smo izračunali tako, da pomenijo, da je poprečna višina celotnega zaželenega vpliva bila v vseh letih višja kot pa poprečna višina celotnega dejanskega vpliva. Standardna deviacija je sorazmerno visoka v primerjavi s poprečno vrednostjo indeksa in kaže na velike razlike med podjetji v vseh treh letih. Imamo torej podjetja, kjer je stopnja zadovoljstva s porazdelitvijo socialne moči izredno nizka, in spet druga, kjer je izredno visoka. Najmanjša vrednost indeksa v letu 1969 je bila npr. $x_{\min} = 0,05$; najvišja vrednost pa $x_{\max} = 1,66$. Spreminja se torej od praktične identičnosti zaželenih in dejanskih porazdelitve socialne moči do bistvene različnosti.

Če primerjamo gibanje vrednosti indeksa med leti, se pokaže praktično enako stanje med 1969 in 1970, toda povečanje tako poprečne vrednosti kot tudi razpršenosti med podjetji v letu 1971. Razmere se torej zaostrujejo in iz akcijskega vidika je skoraj vseeno ali zaradi večjih zahtev delavcev ali pa iz drugih razlogov.

Stabilnost indeksa je majhna. Korelacija med vrednostmi indeksa v istih podjetjih v opazovanih letih je takale: $r_{69-70} = 0,35$; $r_{70-71} = 0,33$ in $r_{69-71} = 0,34$. Analiza je pokazala, da je njegova vrednost v vseh letih visoko povezana s poprečnim celotnim dejanskim in poprečnim celotnim zaželenim vplivom (iz teh dveh je tudi izračunan). Opis povezave z drugimi kazalci odnosov pa presega okvire tega sestavka. Vendar lahko rečemo, da kaže visoko povezanost z razvitostjo samoupravnih odnosov, sistemom vodenja, zaupanjem v podjetje in še nekaterimi drugimi. Obenem pa kaže odsotnost ali zelo šibko zvezo med tem indeksom in kazalci demokratičnosti porazdelitve dejanskega in zaželenega vpliva.

Marksizem, socialna filozofija, sociologija

Že nekaj let ugotavljajo znani družboslovci, da je marksizem — ali pa vsaj njegova uradna verzija v socialističnih deželah — v krizi. To ugotovitev različno izražajo med drugimi tudi H. Lefebvre, R. Garaudy, E. Bloch, L. Goldmann, H. Marcuse, E. Fischer. Značilno je, da se ujema začetek krize po njihovem skoraj soglasnem mnenju z začetki revolucionarnega uresničevanja marksistične politične misli: »Ko je postal marksizem uradna doktrina in je začel uporabljati ter zlorabljati argumente avtoritete, ni dal tega, kar so ljudje od njega pričakovali. Razvil se je predvsem v množično pedagogiko, sicer učinkovito, toda poenostavljajočo«. ¹

Tudi pri nas se zadnji čas govori — ne sicer neposredno o krizi marksizma — pač pa o idejni krizi v Zvezi komunistov Jugoslavije. Konec junija 1972 je bilo tej temi namenjeno posebno posvetovanje pri izvršnem biroju ZKJ. Njegovi udeleženci so ugotavljali, da je prišlo v organizaciji do neke idejne krize, da je zavest precejšnjega števila članov »hibridna«, da je med njimi idejna nevtralnost, zmedenost, kolebanje. Med drugim so govorili tudi o tem, da so pri nas danes navzoče vsaj tri ideologije, ki niso v skladu z ideologijo ZKJ. Te ideologije naj bi bile partijski federalizem, dogmatizem in pa posodobljena različica anarhizma. Sploh so največ omenjali ideologije, nasprotne marksizmu in pa navzočnost protisamoupravnih sil, tako da se je obravnava ukvarjala predvsem z »antiplatformami«. ² Kaže, da se vprašanja o tem, kaj je marksizem danes in tukaj, niso resneje lotevali in da se je zdel »pravilni« odговор na to vprašanje udeležencem posvetovanja znan in jasen.

Idejna kriza v ZKJ pomeni bržčas tudi krizo marksizma, zakaj marksizem je spoznavno ter idejno izhodišče za delovanje zveze. Iz krize marksizma pa upravičeno nastaja vprašanje: kaj je oziroma kaj naj bi bil marksizem v našem družbenem času in prostoru? Če bi vprašali privrženca partijskega federalizma, dogmatike in pa zago-

¹ H. Lefebvre, »Problèmes actuels du marxisme«, PUF, Paris 1958, str. 10, 11.

² Informacijo o posvetovanju povzemamo po beograjskem tedniku NIN z dne 9. julija 1972.

vornike sodobne različice anarhizma, če so marksisti, bi zelo verjetno dobili od vsakega pritrdilni odgovor, prav tako pa bi tak odgovor dobili seveda tudi od udeležencev omenjenega posvetovanja. Sicer pa je dodobra znano, da marksizem že dolgo ni več idejno enoten. Zадostovalo bo, če se v potrditev tega dejstva spomnimo številnih različic marksistične misli, ki se kažejo zadnjih 30, 40 let na primer samo na razponu: Todor Pavlov — Louis Althusser. To pa je še razlog več, da se sprašujemo za marksizmom danes in tukaj. Navsezadnje pa je vprašanje aktualno tudi zategadelj, ker se zadnji čas pri nas zelo odločno postavljajo zahteve, da mora biti marksizem v šolah — od osnovnih pa do visokih — bolj navzoč, kakor pa je bil doslej. In spet se prizadeti šolniki upravičeno sprašujejo: kakšen in kateri marksizem?

I
Gotovo je, da moramo pri iskanju odgovora na tako zastavljeno vprašanje nazaj k Marxu (ne k »mlademu« in ne k »zrelemu«, temveč k celotnemu Marxu). Tu pa se bomo zadržali predvsem pri dveh najpomembnejših dimenzijah njegove doktrine, pri družbenokritični in pa antropološko-humanistični dimenziji. Vsaj pet pomembnih Marxovih del ima v naslovih ali podnaslovih besedo »kritika«. ³ Že ta okoliščina sama kaže na eno poglobitnih značilnosti Marxovega znanstvenega prizadevanja: na družbeno kritičnost, ki je spremljala vse njegovo aktivno življenje. Marxova »Kritika politične ekonomije« se je morala razrasti v globalno kritiko buržoazne družbe 19. stoletja (»Kapital«), saj je bila politična ekonomija te družbe ena njenih najbolj vidnih idejnih tvorb.

Ali morda iz tega izhaja, da bi naj bil marksizem kritično naperjen samo zoper predsocijalistične družbe, posebno zoper kapitalizem in njegovo zgodovinsko bivanje? Tako nekako razumejo kritično dimenzijo marksizma nekateri politiki v socialističnih deželah, ko pritegujejo vsakršni, včasih tudi izkustveno in znanstveno čisto neutemeljeni »kritiki« današnjih kapitalističnih družb, zavračajo pa vsako, tudi najblažjo marksistično kritiko družbenih razmer v lastni deželi. S tem implicitno odrekajo družbenokritični dimenziji marksizma univerzalno naravo, ki jo nesporno ima. Brez nje bi marksizem »veljal« le za predsocijalistične družbe, medtem ko v socializmu z njim ne bi imeli več kaj početi. Marksizem, osiromašen za družbenokritično dimenzijo in zreduciran zgolj na apologijo socializma, pa ne bi bil več marksizem.

Sicer pa tudi Marx sam ni kritično obravnaval samo kapitalizma svojega časa, čeprav je bila to njegova poglobitna znanstvena dejavnost⁴; Marxova kritika je veljala tudi različnim socialističnim idejam

³ »Kritika Heglove filozofije prava«, 1843; »Sveta družina. Kritika kritične kritike« 1845; »Kritika politične ekonomije« 1867; »Kritika Gothskega programa« 1875, ki jo je publiciral F. Engels šele po Marxovi smrti.

— od utopičnega socializma prek raznih »napačnih« socializmov (glej III. poglavje »Manifesta komunistične partije«) pa do Gothskega programa — kakor tudi prvim pojavom zgodovinskega uresničevanja socialističnih idej, kar velja posebno za njegove analize pariške komune. Ni tedaj nobenega razloga, da bi zanikali veljavnost družbenokritične razsežnosti marksizma glede na socialistične dežele. Še več: če zares želimo »ustvarjalno razvijati« marksizem, nikakor ne moremo mimo njegove družbenokritične razsežnosti.

V socialističnih deželah družbena kritika ni zaželeno, posebno če prihaja od družboslovcev marksistov, ki delajo na humanističnih fakultetah in ustreznih inštitutih. V najboljšem primeru se od teh družboslovcev zahteva in želi le tako imenovana pozitivna ali konstruktivna kritika. O tej velja razmisliti, zlasti pa o tem, kaj je oziroma kaj naj bi bila marksistična družbena kritika danes.

S stališča logične analize je pojem »pozitivna kritika« sam v sebi protisloven: isto velja tudi za pojem »konstruktivna kritika«. Sleherni kritika je namreč vselej in predvsem negativna, destruktivna; njen namen je zanikati, negirati kritizirani predmet; negacija je tedaj poglobljena značilnost vsake resnične kritike. Seveda se nanjo lahko navezujejo tudi predlogi, kaj naj pride namesto kritiziranega stanja, kaj naj se zgodi namesto kritiziranega dogajanja. Zahteve za pozitivno ali konstruktivno kritiko merijo večinoma na takšno »dvo-delnost« kritike: potem ko smo nekaj zanikali, naj tudi eksplicitno predlagamo drugačno, novo. Ne glede na to, da bi bili konkretni predlogi že zunaj okvira kritike kot zanikanja, jih tudi pri najboljši volji ni mogoče vselej posredovati; največkrat namreč tisti, ki je kritiko izrekel, nima na voljo potrebnih parametrov, na katere bi lahko oprl svoj predlog. Tisti, ki zahtevajo »pozitivno kritiko«, tudi ne upoštevajo, da je pri družbenem spreminjanju vselej možnih več rešitev, ki so povrh večkrat tudi naključne in jih zato ni moč vnaprej navesti. Takšna ali drugačna rešitev pa je konec koncev zmeraj odvisna od moči tistih družbenih sil, ki se zanjo zavzemajo. Kritika lahko kvečjemu nakaže več možnih rešitev oziroma izhodov.

Vendar s tem še nismo odgovorili na vprašanje, kaj je oziroma kaj naj bi bila *marksistična* družbena kritika danes. Če smo dejali, da je sleherni kritika predvsem zanikanje, negiranje, s tem nikakor nismo mislili izničenja, uničenja kritiziranega objekta, marveč smo imeli v mislih njegovo *preseganje*. Ravno težnja za preseganjem obstoječega je imanentna poteza marksistične znanstvene kritike. Ko poudarjamo *znanstvenost* kritike, mislimo, da mora izhajati iz kar najbolj objektivno raziskanih in proučenih družbenih stanj in dogaj-

* Svojo kritično naravnost je Marx že zelo zgodaj takole označil: »... nočemo dogmatično anticipirati sveta, marveč le poiskati novi svet preko kritike starega... če ni naša stvar, da konstruiramo prihodnost in dokončnost za vse čase, pa toliko bolj gotovo vemo to, kar moramo storiti v sedanjosti: neusmiljena kritika celotnega obstoječega reda, neusmiljena tudi v tem smislu, da se ne boji ne svojih rezultatov, ne konfliktov z obstoječimi oblastmi.« (Pismo Rugeju, MEGA I, 1. str. 573.)

janj. Marksizem lahko prav s to svojo potezo bistveno obogati sodobno sociologijo in jo vidno razmeji tako od konservativnega funkcionalizma kakor od ahumanističnega strukturalizma. Marksistična znanstvena misel namreč »razmišlja o aktivnostih, ki spreminjajo stvari (ki ustvarjajo stvari, dela, proizvode), ne pa o stvareh samih. V njihovem živem bistvu zajema gibanja, ki spreminjajo svet, ki obstoječo resničnost nenehno zanikajo in jo presegajo«. ⁵ Tudi enajste Teze o Feuerbachu bržčas ne gre razumeti neposredno »revolucionarno akcijsko«, marveč prej tako, naj »filozofi« spremenijo svoj dozdašnji kontemplativni odnos do sveta v znanstvenokritični odnos do njega in tako prispevajo k njegovemu spreminjanju, preseganju.

Marksistična zahteva po znanstveni kritiki tudi v ničemer ne nasprotuje uporabljanju modernih metod empiričnega sociološkega raziskovanja. Spričo kar prevečkrat navedene zahteve, da je treba Heglovo dialektiko postaviti »z glave na noge« (ta zahteva je posebno pri srcu dogmatikom, ki pa kljub vsemu vztrajno stoje na glavah drugih) pozabljamo na misel, ki jo je zapisal Marx neposredno pred tem in ki ima tudi za sodobno sociologijo velik metodološki pomen: »Način razlaganja se mora seveda po obliki razlikovati od načina raziskovanja. Raziskovanje mora do podrobnosti obvladati materijo, analizirati njene različne razvojne oblike in izslediti njihovo notranjo zvezo. Šele kadar je to delo opravljeno, je mogoče ustrezno razložiti resnično gibanje«. ⁶ Ravno za obvladovanje »materije«, za analizo njenih različnih razvojnih pojavnih oblik in za izsleditev njihovih notranjih zvez pa nudijo moderne metode sociološkega raziskovanja velike možnosti — vsekakor večje od tistih, ki jih je imel na voljo Marx. Seveda je raziskovanje (analiza), tudi če je metodološko še tako dognano, le ena stran znanstvenega dela v sociologiji. Druga je »razlaganje«, interpretacija (sinteza), kjer naj bi pri sociologih marksistih predvsem prišla do izraza družbenokritična dimenzija marksizma. Na to drugo stran znanstvenega dela radi pozabljajo zlasti tisti sociologi, ki sicer sprejemajo marksistično družbeno misel, pa so kar preveč zagnani zgolj v empirična raziskovanja dejstev, stanj (struktur), ne vidijo pa zgodovinskega gibanja, spreminjanja. S tem se upravičeno izpostavljajo očitkom funkcionalizma. ⁷

Iz tega, kar smo doslej povedali, izhaja, da »razlagalna« faza znanstvenega dela kljub kritični naravnosti — ali pa morda prav zaradi nje — ne more dajati gotovih predlogov za naprej. Tu se spet lahko vrnemo k Marxu kot zgledu: čeprav je temeljito kritiziral kapitalistično družbo svojega časa, ni nikdar pisal receptov za »kuhinjo

⁵ H. Lefebvre, op. cit., str. 44.

⁶ K. Marx, Sklepna beseda k drugi izdaji »Kapitala«, Kapital I, CZ, Ljubljana 1961, str. 22. Z »materijo« so mišljeni tu seveda družbeni pojavi.

⁷ Sicer pa nikakor »ne smemo istiti funkcionalne analize, ki je neobhodno potrebna pri analizi vseh oblik družbenih organizacij, s funkcionalizmom, ki reducira družbene aspiracije in cilje na organizacijsko funkcionalnost«. R. Supek, »Čemu, uostalom sada još ovaj marksizam?«, PRAXIS, 3—4, 1972, str. 333.

prihodnosti.⁸ Iz njegovih družbenokritičnih del lahko razberemo le najbolj splošne poteze nove, socialistične družbe. Prav v tem je funkcija znanstvene družbene kritike: s čim bolj natančnim empiričnim »obvladovanjem materije, z analizo njenih različnih razvojnih oblik in z izsleditvijo njihovih notranjih zvez« v razlagalni fazi znanstvenega prizadevanja preseči »materijo« in nakazati možnosti novih gibanj. Šele z analizo pariške komune je pokazal Marx nekaj konkretnih značilnosti socialistične družbe, vendar so tudi te veljavne predvsem za ustrezeni čas in prostor. Tako naj bi sleherni znanstvena in angažirana družbena kritika nakazovala možnosti za preseganje starih stanj oziroma elemente za njihovo spreminjanje.

Hote smo omenili *angažirano* družbeno kritiko; zakaj s tem smo prišli do vprašanja njenih izhodišč. Človek in skupine, katerih član je, si vselej nekaj prizadevajo, za nečim težijo, si nekaj žele. To, kar si prizadevajo, za čemer težijo in kar si žele, je njihov vrednostni svet. S stališča svojih vrednot ljudje ocenjujejo sedanost in razmišljajo o prihodnosti, ki jo — motivirani zaradi teh vrednot — skušajo s svojo aktivnostjo tudi uresničiti. Tudi sociolog raziskovalec se ne more docela osvoboditi tega vrednostnega sveta. Zaradi tega najbrž ne more biti drugače, kakor da so izhodišča znanstvene družbene kritike — progresivne ali konservativne — predvsem vrednostne narave. Tudi konservatizem funkcionalistov ali pa ahumanizem strukturalistov sta bržčas vrednostne, ne pa vrednostno-proste (wertfrei) narave. Zaradi tega tudi ne bi mogli brez pridržka pritegniti stališču, ki na tem področju ostro razmejuje vedo od znanosti: veda da je takšen sistem vedenja, ki izhaja iz kakšnega bolj ali manj koherentnega vrednostnega oziroma ideološkega izhodišča, medtem ko naj bi bila znanost osvobodjena vrednotenja in bi posredovala zaradi tega gotovost (certitudo) o predmetih svojih raziskovanj.⁹ Ta shema se nam zdi vsaj za družbene znanosti preveč ostra, toga, da bi jo bilo mogoče brez ostanka vgraditi v miselni svet celostnega, totalnega človeka, pa četudi je ta človek družboslovec-raziskovalec.

Izhodišče Marxove kritike kapitalizma je bilo izrazito vrednostno; vrednostni svet, iz katerega je izhajala njegova družbena kritika, je antropološko-humanistična dimenzija marksizma: želja in zahteva, da se človeštvo s svojo dejavnostjo osvobodi vsakršne odtujitve, zavzemanje za takšne družbene razmere, v katerih bo človek postal svoboden v polnem pomenu besede. Seveda so bila v zgodovini, in so tudi še danes, takšna vrednostna izhodišča za družbeno kritiko, ki niso prav nič od »tega sveta«. V mislih imamo kritiko »v imenu takojšnjega in dokončnega skoka iz sleherne družbe, zdaj s sanjarjenjem o zlati dobi, zdaj z religiozno zamaknjenostjo v večno dobo senc. V zgodovini sta bila krščanstvo in budizem poskusa takšne vrste. Toda vse to so le poskusi in »iluzije« ... Kritika družbe tukaj

⁸ Glej opombo pod 4.

⁹ Glej Janko Kos, »Znanost in literatura« I, Sodobnost 7/1972, str. 663—4.

ni drugega kakor kritika njene iluzije« . . . Prav zaradi tega je bila kritika religije pri Marxu (in pri skoraj vseh modernih sociologih) preludij v »kritiko družbe«. ¹⁰ Nasprotno takšnim eshatološkim, transcendentnim vrednostnim izhodiščem za družbeno kritiko je Marxovo izhodišče »od tega sveta«: rešitev tegob vidi pri človeku, pri njegovi zgodovinski akciji, ki spreminja svet. K takšnemu sklepu upravičuje antropološko-humanistična razsežnost Marxove doktrine, ki je, kakor smo skušali pokazati, vrednostno izhodišče njegove družbene kritike.

Kritična razsežnost Marxove doktrine je v prvi vrsti racionalne, znanstvene narave, njena antropološko-humanistična dimenzija pa je po svoji naravnosti v prihodnost predvsem vrednostne, lahko bi dejali ideološke (utopične po K. Mannheimu) narave; gre za vizijo prihodnosti in za projekt njenega uresničevanja: popolna osvoboditev človeka, ustvaritev take družbe, v kateri bo »svobodni razvoj vsakega posameznika pogoj za svobodni razvoj »vseh« . . . Ta vizija se nikakor ne bo zgodila po nuji prirodnih zakonitosti, marveč le z zavestno akcijo ljudi, zakaj »ljudje delajo sami svojo zgodovino«, čeprav ne čisto svojevoljno, marveč v takšnih okoliščinah, ki jih je pripravila preteklost. Ta pa je spet rezultanta zavestnega delovanja prejšnjih generacij . . .

Obe obravnavani dimenziji skupaj sta bistveni za družboslovno doktrino marksizma, s tem pa sta obe v enaki meri pomembni tudi za sociologijo. Če bi pritegovali samo vrednostni, ideološki razsežnosti, bi marksizem vrnili na raven utopičnega socializma; če pa bi poudarjali samo njegovo racionalno (znanstveno) razsežnost, bi ga spremenili v eno od variant ahumanističnega strukturalizma. Ni naključje, da L. Asthuser zavrača kot ideološka vsa tista Marxova zgodnja dela, v katerih je navzoča zlasti antropološko humanistična dimenzija njegove doktrine; priznava edinole njegova poznejša dela kot znanstvena, zlasti pa »Kapital«. ¹¹ In vendar bi bilo bržčas zelo težko dokazati, da izhodišče, da »podton« Marxovega »Kapitala« ni antropološko-humanistične, vrednostne, če kdo hoče, lahko reče tudi: ideološke narave. Še več, kritičnost, pa tudi prodornost Marxove analize predmonopolnega kapitalizma je verjetno zakoreninjena prav v omenjeni dimenziji njegove doktrine. Posredno izhaja to tudi iz Engelsove ugotovitve v predgovoru k angleški izdaji prve knjige »Kapitala«. Tu Engels pravi, da »Kapital« pogosto imenujejo »biblijo delavskega razreda« in nadaljuje: »nobeden izmed tistih, ki pozna to gibanje, ne bo tajil, da postajajo zaključki, ki jih dobimo iz te knjige, čedalje bolj temeljna načela velikega gibanja delavskega razreda . . . da priznava delavski razred te zaključke čedalje bolj za najpravičnejši izraz svojega položaja in svojih pričakovanj«. ¹² Delavski razred

¹⁰ Pierre Naville, »Le Nouveau Léviathan I, De L'Alienation à la Jouissance«, Marcel Rivière, Paris 1957, str. 364.

¹¹ Gl. Louis Althusser, »Pour Marx«, Ed. Maspero, Paris 1965, passim in L. Althusser et coll. »Lire le Capitale, I in II, Ed. Maspero 1964, passim.

¹² K. Marx, Kapital I, CZ, Ljubljana 1961, str. 32, podčrtal J. G.

sklepov Marxove znanstvene kritike buržoazne politične ekonomije prav gotovo ne bi priznaval za najpravilnejši izraz svojih pričakovanj, če ne bi izhajali iz njemu ustreznih vrednot.

Tako lahko sklenemo z ugotovitvijo, da je zahtevo za pozitivno družbeno kritiko v našem času in prostoru razumeti predvsem kot takšno *znanstveno* zanikanje družbenih stanj in dogajanj, ki izhaja iz antropološko-humanistične razsežnosti marksizma in kaže implicitno tudi na preseganje kritiziranega v skladu z vrednotami, ki jih vsebuje omenjena razsežnost. Ali drugače povedano; pozitivna družbena kritika je takšna, ki izhaja iz humanističnih vrednot marksizma.¹³

II

Po vsem tem se kar samo po sebi vsiljuje vprašanje o vsebini in pomenu antropološko-humanistične razsežnosti marksizma, pri čemer je treba seveda razmišljati o obeh njenih sestavinah posebej. Vprašanje je že staro in odgovor nanj dognan ter marksistom znan. Vendar ne bo odveč, če ga kratko obnovimo.

Marxov antropološki nazor izvira iz spoznanja o zgodovinski, družbeni naravi človekovega dela, med katerim in zaradi katerega se biološka vrsta homo sapiens ne samo reproducira, marveč se tudi nenehno učlovečuje. »Delo je predvsem proces med človekom in naravo, proces, v katerem človek s svojo dejavnostjo posreduje, uravnava in kontrolira menjavo snovi med seboj in naravo. Nasproti naravni snovi nastopa kot naravna sila. Da bi si prisvojil naravno snov v taki obliki, ki bi bila uporabna za njegovo življenje, spravlja v gibanje naravne sile, ki pripadajo njegovemu telesu, roke in noge, glavo in pest. S tem, da s takim gibanjem učinkuje na naravo izven sebe in jo spreminja, *spreminja obenem svojo lastno naravo*. Razvija potence, ki spijo v njegovi naravi in podreja igro njenih sil svoji lastni oblasti.«¹⁴ Marx je spoznal, da človeka ni mogoče do kraja misliti ne tako, kakor to dela fizična antropologija, pa tudi ne samo kot duhovno, spiritualno bitje; da človek ni samo biološka, ali pa samo duhovna, marveč da je tudi družbena eksistenca. Prisiljen je sicer — tako kot vsako živo bitje — da skrbi za svoj telesni obstoj; to pa dela v nasprotju s katerimkoli živim bitjem, z vnaprej zasnovanim družbenim delom, med katerim nastajajo in se razvijajo njegove duhovne sposobnosti in potrebe; predvsem potreba in sposobnost po komuniciranju z drugimi ljudmi (govor). S takšnim delom ustvarja človek svojo zgodovino in samega sebe v njej. Ob tem spoznanju se Marxov antropološki nazor srečuje z družbeno znanostjo, predvsem s sociologijo, socialno antropologijo in socialno psihologijo.

Marxov humanizem je zakoreninjen v človekovi resničnosti in ga zaradi tega nekateri označujejo za realni humanizem, v razliko

¹³ Možna je seveda tudi kritika iz drugačnih, ahumanističnih, celo antihumanističnih izhodišč. Takšna je bila na primer družbena »kritika« fašizma.

¹⁴ K. Marx, Kapital I, str. 201—202, Podčrtal J. G.

od idealističnega (npr. Heglovega), ali pa metafizičnega (npr. krščanskega) humanizma: človeka hoče pripeljati nazaj na tiste temelje, ki naj bi na njih kot družbeni človek izvirno bival; nazaj iz stanja odtujitve, kamor ga je odrinilo denarno blagovno gospodarstvo v vseh njegovih manifestacijah, kakor se je do kraja razvilo v kapitalizmu.¹⁵

Človek izvirno biva zaradi dela; med delom in zaradi njega se je iztrgal iz živalskega sveta, med delom in zaradi njega se druži z drugimi ljudmi in živi kot družbeni človek. Tako je delo na začetku zgodovine; ena njegovih pomembnih značilnosti kot zgodovinskega pojava pa je družbena delitev dela. Ta je pripeljala prek razredne diferenciacije do odtujitve večine ljudi od njihovega človeškega bistva. Dela kot dejavnika učlovečevanja namreč ne gre razumeti samo kot materialno produciranje — tako so ga razumeli in ga razumejo vladajoči razredi vključno s sodobno tehnokracijo in birokracijo. Razumeti ga je kot akcijo, prakso, ki je njena bistvena značilnost ustvarjalno *samonačrtovanje*, *samoodločanja* delujočega človeka.

Politika, tudi v socialističnih deželah, družbeni kompleks dela vse preveč »materializira«, namesto da bi ga »humanizirala«, to je, da bi ga razumela in obravnavala kot področje *človeške*, se pravi svobodne in ustvarjalne dejavnosti. Takšno humaniziranje delovnega kompleksa bi v socializmu bržčas pripeljalo do drugačnega življenjskega stila od tistega, ki je značilen za visoko razvite porabniške družbe.

Delo kot svobodna ustvarjalna dejavnost pogaja namreč poseben življenjski stil, ki se ga seveda ne da pokazati z indikatorji o produkciji, o številu ton jekla ali žita, z govorjenjem o požrtvovalnosti delavcev v materialni proizvodnji, pa tudi ne s propagandnim besedovanjem o blaginji, sreči in optimizmu delovnih ljudi.¹⁶ Zdi se, da je prav življenjski stil — oziroma da naj bi bil — med najpomembnejšimi merili za razmejitve med porabniškimi kapitalističnimi in visoko ali srednje razvitimi socialističnimi družbami. O tem — kolikor nam je znano — pa nihče v teh družbah resno ne razmišlja. Bržčas pod vtisom vulgarnega pojmovanja historičnega materializma, češ da ekonomska baza kar sama na sebi determinira vrhno stavbo vse do zavesti, s tem pa seveda tudi življenjski stil ljudi.

Korenine odtujitve so v tem, da sta načrtovanje, odločanje monopol maloštevilnih, medtem ko je »naloga« večine, da dela in ustvarja po načrtih in odločitvah onih prvih in zanje. Marxov humanizem je naravnan k ukinitvi takšnega stanja; k temu, da se

¹⁵ »Komunizem kot pozitivna odprava privatne lastnine ... (je) popoln, zavestno in znotraj vsega bogastva dozdajšnjega razvoja nastali povratek človeka za sebe kot družbenega, t. j. človeškega človeka.« (K. Marx, Ekonomsko-filozofski rokopisi, cit. po Karl Marx, Friedrich Engels, Izbrana dela I, CZ Ljubljana 1969 str. 332, 333, podčrtal J. G.)

¹⁶ H. Lefebvre, op. cit., str. 10–11.

ljudje povrnejo k svojemu človeškemu bistvu, da bodo sami odločali o produkciji in reprodukciji svojega življenja. V takšni naravnosti je vrednostna vsebina Marxovega realnega humanizma. V takšni naravnosti pa je tudi humanistična vsebina projekta samoupravljanja. Samoupravljanje naj bi — kolikor bo uresničeno na *vseh ravninah* globalne družbe — pripeljalo do dezalienacije, do vrnitve ljudi k njihovemu človeškemu bistvu.

Ob vprašanju vrednostnih izhodišč v družbenih znanostih nastaja tudi problem socialne filozofije. Prav gotovo bi bil že čas, da se naše sociološko razmišljanje osvobodi socialne filozofije. Da pa pri tem »osvobajanju« ne bi zapadli v čisti empirični scientizem, ki bi bil brez vsakršne historične in vrednostne perspektive, velja imeti pred očmi genezo teoretične sociologije, marksistične družbene misli pa še posebej. Poprej pa se moramo še dogovoriti, kaj razumemo s socialno filozofijo. Bržčas se ne bomo zmotili, če jo opredelimo za takšno vedo o družbi, ki razlaga zgodovinsko dogajanje bolj ali manj finalistično, teleološko, glede na »končni smoter« tega dogajanja. Pomembna značilnost socialne filozofije (Nemci ji pravijo *Geschichtsphilosophie* ali pa celo *Gesellschaftslehre*) je v tem, da njenih izjav ni mogoče empirično preskusiti. Sociologija kot »pozitivna« znanost¹⁷ pa proučuje družbo empirično in je zato njena dognanja in izjave moči verificirati. Socialna filozofija teži k »dokončnim sistemom« svojih teorij, sociologija pa se takšnim namenom odpoveduje, izhajajoč iz spoznanja — kolikor ne gre za njene ahistorične različice — da je ena poglavitnih značilnosti družbe njeno nenehno spreminjanje v zgodovini; zgodovino pa pojmuje kot rezultanto zavestne delavnosti, akcije, prakse ljudskih množic. Pri socialni filozofiji in sociologiji gre tedaj za dva bistveno različna načina teoretične misli o družbi in njenih pojavih. Iz povedanega izhaja, da je tudi vulgarizirani marksizem, zlasti vulgarizirani historični materializem, ena od tipičnih socialnih filozofij.¹⁸

¹⁷ Z vsako pozitivno, zlasti pa s kritično znanostjo, je neločljivo povezana njena objektivnost. Pred kratkim sem poslušal takle razgovor: Nekomu, ki je govoril o razmerah v naši družbi, je sogovornik očital, češ, da kritizira. Pa je prvi ogorčeno odvrnil: »Jaz ne kritiziram, jaz govorim resnico«. Znanstvena družbena kritika s takšnim, recimo popularnim pojmovanjem kritičnosti kot »govorjenje neresnice«, (ki pa velja tudi za marksistkega politika) seveda nima nič skupnega. Znanstvena kritika ravno ugotavlja in sporoča (relativno) *resnico*, kar z drugimi besedami pomeni, da je *objektivna*. Temu nasproti pa se *objektivizem* izogiba opredelitev, pred resnico zapira oči in ušesa — kadar postane resnica neprijetna.

¹⁸ »S Stalinom se je pojavilo pod imenom dialektičnega materializma pozitivistično pojmovanje znanosti o naravi, in pa filozofija zgodovine, ki utemeljuje gotovost zmage socializma z nekakšno laicizirano teologijo: s poznavanjem najsplošnejših zakonov narave, mišljenja in zgodovine. Zaradi takšne vizije se razcvetajo popačenja, ki so značilna za cerkve: dogmatizem in klerikalizem, apologetika in konservativno samozadovoljstvo. Ker je ne priznavajo, zavzema vera, ki je temelj vsake revolucionarne akcije, takšne izkrivljene oblike, kakršni so sektaški fanatizem, kult osebnosti, dogmatična gotovost o razpolaganju s popolno in dokončno resnico, vse do inkvizicije, ki iz vsega tega nujno izvira«. Roger Garaudy, »L'Alternative«, Ed. R. Laffont, Paris 1972, str. 122.

Ker se je sociologija razvila iz (socialne) filozofije in se je od nje šele relativno pozno osamosvojila, je razumljivo, da so v teorijah njenih ustanoviteljev še bolj ali manj močno navzoče socialno filozofske sestavine. Nekateri celo menijo, da sociološke teorije tja do začetka 20. stoletja niso nič drugega kakor prikrite socialne filozofije.¹⁹ Tudi Marxova družboslovna doktrina kaže dvojnost svojih sestavin; v njej je najti tako socialno filozofske, kakor sociološke elemente. Tako bi na primer njegova, v času nastanka prav gotovo utopična projekcija družbe, v kateri bo »svobodni razmah posameznika pogoj za svobodni razmah vseh«, kazala na prvi pogled socialno filozofsko naravo. Na drugi strani pa manjka tej, sicer utopični projekciji, vendarle ena, po našem mnenju bistvenih oznak socialne filozofije, namreč njena teleološka naravnost: »Komunizem za nas ni stanje, ki bi ga bilo treba vzpostaviti, ideal, po katerem se mora stvarnost ravnati. Komunizem imenujemo *dejansko gibanje, ki ukinja sedanje stanje*. Pogoji tega gibanja izhajajo iz zdaj obstoječih podmien.«²⁰ Marxove utopične (v Mannheimovem smislu) projekcije tedaj niso teleološke, finalistične, marveč so zgodovinsko-razvojne (dinamične) in jih zaradi tega ni mogoče imeti za socialno filozofske vizije; na drugi strani pa je res, da jih ni mogoče takoj empirično preveriti, se pravi, dokler se v družbeni praksi tako ali drugače ne uresničujejo. Marxova »anatomija meščanske družbe«, ki jo je razgrnil zlasti v »Kapitalu«, pa je izrazito sociološke, empirične narave; ta »anatomija« je v veliki meri plod empiričnega raziskovanja predmonopolnega kapitalizma, pri čemer je njen avtor uporabljal zlasti sekundarne vire — statistične podatke, poročila raznih komisij in odborov, opise prič in podobno.

Pri razmišljanju, ki mu velja ta zapis, se kaže še spomniti, da je Marx s svojim stavkom: »Ne določa zavest ljudi njihove biti, marveč nasprotno, njihova družbena bit določa njihovo zavest« bistveno prispeval k poznejši sociologiji spoznavanja. To, kar je Marx na tem področju hotel, bi lahko pripeljalo h »končnemu cilju le, če bi pojasnil, kako interesi določajo ideje, kako je misel odvisna od biti; vendar pa ne samo glede nekaterih izbranih idej vladajočega razreda, marveč tako, da bi razvidno pokazal odvisnost celotne ideološke superstrukture od družbene realnosti... Pokazati bi moral eksistenčno determiniranost celotnega sistema »Weltanschauung«...²¹ Takšen končni cilj seveda presega moči enega samega človeka in se uvršča med tekoče naloge cele znanstvene panoge, v tem primeru sociologije spoznavanja. Kljub temu pa so Marxov poudarek na eksistenčnih koreninah idej in pa njegove zahteve, da je treba videti

¹⁹ Léon Brunschvick, »Le Progrès de la Conscience dans la Philosophie Occidentale«, 1972.

²⁰ K. Marx — F. Engels, »Nemška ideologija«, Rani radovi, Zagreb 1953, str. 302, 303.

²¹ Glej Pierre Naville, op. cit., str. 356—368.

v mišljenju eno od številnih posledic družbene aktivnosti človeka, ostali med trajnimi prvinami njegovega znanstvenega prizadevanja. Skupaj z materialistično razlago zgodovinskega dogajanja, tipologijo ekonomskih formacij družbe, teorijo razredov in razrednega boja in pa s tem, da je pokazal odtujevalne vidike življenja v modernih družbah, se je trajno uvrstil med utemeljitelje sociološke znanosti.²²

Če govorimo ob teh pomembnih socioloških prvinah tudi o socialno filozofskih prvinah v Marxovi doktrini, moramo v tej zvezi razumeti pojem socialne filozofije nekoliko drugače, kakor pa smo ga pravkar opredelili; omenjeni doktrini namreč manjka teleološka naravnost, čeprav je močno vizionarska, vendar pa ji je prav to dalo posebno prodornost. Marxova doktrina je postala prodorna tudi zaradi njene »trdne zakoreninjenosti v viziji prihodnosti, viziji o ‚zgodovinskem poslanstvu‘ delavskega razreda. Zaradi tega mora sociolog tenko razločevati prerokbo in analizo, mora pa se vselej zavedati tega, da v Marxovem primeru druga — analiza — ne bi bila uresničena brez prve — prerokbe.«²³

Verjetno lahko na podlagi tega sklenemo, da se utegne sociologija tudi danes oplajati in da utegne dobivati znanstveni polet ob »socialno filozofskih«, zlasti zgodovinskih in humanističnih vizijah marksizma. To velja posebno za sociološko proučevanje socialističnih družb, v njih pa takšnih pojavov — zlasti institucij in pa normativnih sistemov — do katerih prihaja zaradi prizadevanj, da bi se uresničil za zdaj še vizionarski projekt asociacije svobodnih proizvajalcev. Takšen pojav je samoupravljanje. Kakorkoli je še nerazvito, pomeni v naši globalni družbi vendarle stvarno dejstvo ter je zaradi novosti, ki jih vnaša v to družbo in njeno strukturo, eminenten predmet empiričnega proučevanja. Kolikor pa hočemo pri takšnih proučevanjih ostati na tleh sociološke znanosti in se izogibati socialne filozofije oziroma ideologije (v izvirnem Marxovem pomenu), moramo paziti, da prerokbe ne bi zameglile sociološke analize.

Zaradi takšne dvojnosti (prerokba — analiza, utopija — znanost) »so vsrkali poglobitni tokovi evropske družbene misli marksizem vase. Od začetka 20. stoletja naprej je živela Marxova doktrina dvojno življenje: na eni strani je še naprej navdihovala aktivnost socialističnih in komunističnih partij, na drugi pa je — kot prva obsežna teorija o družbi — zahtevala zase znanstveno veljavo in je bila tako začetni preskus pravil empirične družbene znanosti. Ne samo da so nekateri bolj domiselni evropski družboslovci široko sprejemali take njene temeljne sestavine, kakor sta teorija razrednega konflikta in materialne določenosti kulturnih dejavnosti. Njena kombinacija dogmatične metode s fleksibilnostjo interpretacije je te mi-

²² K. Mannheim, »Essays on the Sociology of Knowledge«, Oxford Univ. Press, N. York, 1952, str. 143.

²³ Lewis A. Coser, »Masters of Sociological Thought«, Harcourt Brace Jovanovich Inc., N. York, 1971, str. 57.

slece tudi spodbujala, da so bolj prepričljivo formulirali svoje lastne pojme o družbeni resničnosti.²⁴

Kakorkoli že ocenjujejo zahodni družboslovci pomen Marxove doktrine za sodobno družboslovje, njena poglobitna zasluga je po našem mnenju v tem, da pojmuje družbo kot *zgodovinsko celovitost v gibanju, spreminjanju*. Brez tega temeljnega splošnega metodološkega spoznanja se sociologija izživlja bodisi v pozitivističnem raziskovanju posamičnih družbenih področij, iz česar nastajajo številne tako imenovane posebne sociologije, ki se prav tako ne morejo dvigniti nad raven pozitivizma, če ne upoštevajo zgodovinske celovitosti družbe, katere integralni del so proučevana področja; ali pa pojmuje družbo kot harmonični, v bistvu statični sistem, ki ga v njegovi ravnotežnostni harmoniji motijo kvečjemu tako imenovani disfunkcionalni pojavi. K takšnemu, funkcionalističnemu pojmovanju družbenega dogajanja se že nekaj časa nagiba politika, z njo pa dobršen del družboslovja tudi v socialističnih deželah. S tem smo se vrnili k pojavu, s katerim smo začeli: h krizi marksizma oziroma k enemu njegovih številnih simptomov. Obravnavanje tega izredno aktualnega problema prerašča tematski okvir naše razprave in bi zahtevalo posebno raziskavo, katere delovni naslov bi lahko bil: marksizem — politika — socializem.

Izrecno pa moram odgovoriti še na vprašanje, ki smo ga postavili na začetku: kaj je oziroma kaj naj bi bil marksizem danes in tukaj? Ker smo se pri našem razmišljanju omejili samo na razmerje med marksizmom in družbeno znanostjo v splošnem, posebej pa še sociologijo, se bo tudi naš odgovor nanašal samo na to ravnino sicer večplastnega marksizma. Iz vsega, kar smo napisali, izhaja tak odgovor: marksizem na njegovi družboslovni ravnini (filozofski, sociološki, socialnoantropološki, političnoekonomski, socialnopsihološki itn.) je danes — tako kot je bil po svoji izvorni vsebini zmeraj — predvsem *kritična* družboslovna empirija in teorija (po Marxu: raziskovanje in razlaganje), izhajajoča iz antropološko-humanističnih vrednostnih izhodišč. Njegova kritičnost velja seveda predvsem sodobnim družbam, v našem primeru tedaj predvsem naši, jugoslovanski družbi in njenim gibanjem. Kritičnosti pa ne razumemo — kakor smo povedali — kot golo zanikanje, destrukcijo raziskovalnih stanj in gibanj, marveč kot prispevek družbene znanosti za njihovo dialektično preseganje v praksi.

²⁴ L. A. Coser, op. cit., str. 87.

²⁵ H. Stuart Hughes, »Consciousness and Society«, A. A. Knopf Inc., N. York 1958, str. 97.

Vloga žensk v gospodarskem in družbenem razvoju pri nas in v svetu

Odgovorni urednik tovariš Zdenko Roter se je konec septembra pogovarjal s tovarišico Vido Tomšičevo o nekaterih vidikih vloge žensk v razvoju predvsem zaradi njenega dela v komisiji Združenih narodov za socialni razvoj, kjer zastopa SFRJ, in zaradi njenega sodelovanja v delovni skupini SZDL Jugoslavije, ki je pravkar predložila za predhodno razpravljanje teze o »samoupravljanju, sodobnem družbenem, ekonomskem in tehnološkem razvoju in nekaterih aktualnih vprašanih družbenega položaja žensk«. Vida Tomšič je tudi članica zvezne ustavne komisije in predsednica zveznega sveta za planiranje družine. Razgovor objavljamo avtoriziran in z nekaterimi dopolnili.

aktualni intervju

VPRAŠANJE: *Ali so ženske pri nas še marginalna skupina, to je družbena skupina na robu?*

ODGOVOR: Mislim, da lahko kategorično rečem **ne**, prvič, ker ne moremo govoriti o vseh ženskah kot o enotni družbeni skupini, in drugič tudi **ne** glede na vlogo, ki jo imajo delovne ženske in matere v družbenem razvoju nasploh — ne glede na to, koliko to vlogo vidimo, priznavamo in uveljavljamo. Vprašanje izhaja verjetno iz določenih pojavov pri nas, ki morda ob položaju žensk bolj očitno kot sicer kažejo, da šele ustvarjamo programska načela o vlogi delovnega človeka in s tem tudi delovnih žensk v družbenem odločanju. Ženske obravnavajo kot posebno in celo marginalno skupino v nekaterih zahodnih družbah. Pa tudi pri nas sem že brala trditev, da so mladina in ženske na obrobju naše družbe. In potem običajno slede predlogi, ki poskušajo zadevo reševati tako, da obravnavajo ti »marginalni« skupini kot objekt družbene skrbi. Dvomim pa, da bi se tako lahko kdo rešil »obrobja«!

VPRAŠANJE: *Rekla si, da šele uresničujemo sprejete programske deklaracije. Ali to lahko razumemo tako, da ciljev, ki smo jih postavili v revoluciji, še nismo dosegli?*

ODGOVOR: Kje pa smo svoje dolgoročne cilje že dosegli? Sploh pa gre pri naši revolucionarni akciji predvsem za odpiranje vrat in vseh možnosti za socialistični družbeni razvoj in nove odnose med ljudmi, za položaj, ki bo predvsem za ženske zelo različen od dosedanjega. In prav pri spreminjanju položaja žensk gre v tem okviru za izredno globok družbeni preobrat. Pri tem ne gre le za naša subjektivna omahovanja in odločnost doseči zastavljene cilje ali jih ne doseči, ampak tudi za določene objektivne razmere, ki pa jih seveda lahko tudi hote ustvarjamo in moramo hote ustvarjati. Ko se moramo spet spopadati s preživeli predstavi, ki v tem in drugih vprašanjih, kakor vemo, po zmagi revolucije ponovno oživljajo, spopadati torej s tistim, o čemer smo mislili, da je že dokončno premagano, se pač samo ponovno prepričujemo o zamotanem toku proletarske socialistične revolucije, kakor ga je svoj čas že opisal Marx.¹ Popolno uresničenje revolucionarnih družbenih ciljev je posebej v tem vprašanju najtesneje povezano s popolno uresničitvijo osvoboditve dela in človeka. In ker vemo, da tudi na področju osvoboditve dela in človeka, na področju uveljavljanja delavca v družbi še nismo uresničili vseh naših ciljev in deklaracij, bi bilo zelo težko in nemarksistično trditi, da bi mogli glede žensk, ki delijo usodo delavskega razreda, to že doseči. To pa seveda ni mišljeno kot tolažba, ampak kot spodbuda!

VPRAŠANJE: *Omenila si preživele predstave. V čem se v tem primeru kažejo?*

ODGOVOR: V nasprotju med razvojem proizvodjalnih sil in s tem pogojeno novo dejansko vlogo žensk v ekonomiki in družbi ter vztrajnim »negovanjem«¹ patriarhalne predstave o vlogi spolov; pri tem seveda ne mislim, da delajo to le moški! Zanimivo je, da smo v Združenih narodih v razpravi, kako bi v drugi dekadi razvoja povečali vlogo žensk v družbenem razvoju, junija letos

¹ „... proletarske revolucije, kakršne so revolucije XIX. stoletja neprestano kritizirajo same sebe, neprestano se prekinjajo v svojem lastnem toku, povračajo se k navidez doseženemu, da bi začele to zopet znova, rogajo se okrutno-temeljito polovičarstvu, slabostim in bornostim svojega nasprotnika le zato ob tla, da bi vsrkal iz zemlje novih moči in da bi se nato še ogromnejši znova zravnal njim nasproti, vedno znova se zgrozé pred nedoločno ogromnostjo svojih lastnih ciljev, dokler se ne ustvari položaj, ki onemogoča vsak povratek in ko razmere same kličejo: Hic Rhodus, hic salta! ...“

(K. Marx, Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta, CZ, Ljubljana 1947, str. 14—15.)

v New Yorku v skupini tako imenovanih izvedencev soglasno ugotavljali, da tradicionalno obravnavanje žensk predvsem in le kot mater ter gospodinj močno ovira razvoj, in to ne samo tam, kjer izhaja takšna delitev dela in vlog iz nerazvitosti gospodarskih in družbenih odnosov. Hkrati s tehnično pomočjo prodira ta tradicionalizem iz zahodnega sveta v manj razviti svet, kjer se često srečuje s popolnoma drugačnim položajem žensk v družbi. Posebej so se klišejem o ženski podrejenosti uprli predstavniki afriških držav, kjer imajo ženske — seveda na njihovi stopnji razvoja — toda kot »naravno«, zelo pomembno vlogo v družbi. V industrijskem razvoju, ki se je začel v kapitalističnih razmerah, govorimo lahko o reprodukciji predstav o ženski manjvrednosti kot o materialni sili, ki danes ne ovira le žensk, ampak razvoj družbe kot celote. Tudi pri nas s tem nismo do kraja obračunali in že čutimo posledice.

VPRAŠANJE: *V čem je vsebina tega?*

ODGOVOR: Zdi se mi, da bi lahko vzeli poklicno usmeritev ženske mladine kot enega objektivnih kazalcev tega tradicionalizma, ki postaja tudi ovira za splošni razvoj. Podatek o poklicni usmeritvi deklet se mi zdi posebej značilen zato, ker na to usmeritev še ne vpliva dejanska obremenjenost z gospodinjstvom in materinstvom! Že pred leti so začeli na ta pojav pri nas opozarjati zavodi za zaposlovanje in gospodarstvo. Soočeni smo s pomanjkanjem ljudi za tako imenovane »moške« poklice in z večjo nezaposlenostjo žensk, ki iščejo dela v »napačnih« — suficitarnih »ženskih« poklicih. Kljub temu, da dekleta v znatno višjem odstotku uspešno končajo osemletno šolanje, kljub silnemu naraščanju novih poklicnih možnosti se dekleta še vedno odločajo pretežno za tako imenovane »ženske« poklice in vse prepočasi prodirajo v vse poklice.

Pri vpisu na srednje in strokovne šole nastaja ostra diferenciacija mladine glede na materialni položaj družine — in pa še vedno glede na spol. Šolanje nadaljuje v strokovnih in poklicnih šolah več fantov kot deklet, dekleta pa se v velikem številu vpisujejo v gimnazije in pretežno le v nekatere šole. Tako so npr. srednje strokovne šole za zdravstvene delavce, za izobraževanje učiteljev, ekonomske — skoraj izključno ženske, v tehniških srednjih šolah pa so zlasti metalurški, strojni, električarski, kovinski oddelki, da ne govorim o rudarskih, skoraj izključno moški. V Sloveniji je bila pred leti napravljena primerjalna analiza poklicnih želja med mladino, ki končuje obvezno šolanje: v 1939 si je 95 % vseh deklet želelo 21 poklicev, večinoma tradicionalno ženskih (šivilja, prodajalka, frizerka, učiteljica), 1964 se je 88 % vseh deklet odločilo za

22 poklicev, prav tako v večini »ženskih« in v bistvu istih! Pri fantih je disperzija poklicnih želja mnogo večja. Posledice so občutne prav v prihodnosti deklet samih. V mnogih strokah, kjer so zaposlene v visokem odstotku, če ne celo v večini, ženske (npr. elektroindustrija, kemična, kovinska, lesna, usnjarska, grafična industrija, da ne govorimo o tobačni in tekstilni), ostanejo, ker se ne usposabljaajo za kvalificirane poklice v teh strokah, tod le nekvalificirane delavke!

Med drugimi vzroki, se mi zdi, močno vpliva na takšno usmerjanje še zmeraj tudi miselnost, da je zaposlitev ženske zunaj doma nekaj začasnega, dokler se pač ne poroči oziroma rodi. Tako potem izbirajo glede na izobrazbo manj zahtevne poklice. Izbirajo pa tudi poklice, ki vsaj na videz omogočajo, laže kot drugi poklici, združevati materinstvo in gospodinjstvo s poklicnim delom, kot npr. v prosveti, zdravstvu. Morda pa delujejo pri tem tudi pri nas — kakor navajajo raziskave iz drugih dežel — stare predstave o reprodukciji »ženskih« poklicev ne le zato, ker bi bili lažji oziroma bolj spojilivi z materinstvom, ampak tudi zato, ker se nekako misli, da so ženskam bliže glede na to, da so se s podobnimi opravili ukvarjale že v družini in gospodinjstvu.

VPRAŠANJE: *V nekem tvojem tekstu — zdi se mi, da ni bil objavljen — sem prebral, da imenuješ to tudi poklicno segregacijo žensk. Ali misliš, da lahko uporabljamo ta izraz?*

ODGOVOR: Gotovo je segregacija, pojmovana kot od zunaj človeku vsiljena oblika vedenja, pretežak izraz in ga lahko uporabljamo tu samo pogojno. Vendar kažejo statistike, ki so priložene tudi mojemu poročilu za omenjeno razpravo v Združenih narodih, da se večina žensk, čeprav jih je toliko zaposlenih v industriji in v družbenih službah, pojavlja le v nekaj poklicih in na nekaj področjih in da so ta področja — tu sta vzrok in posledica pomešana — običajno na najnižjih stopnjah tehnične opremljenosti in osebnega dohodka hkrati. Imamo poklice, v katerih moških sploh več ni, kot »ženski« pa so na najnižji lestvici osebnega dohodka. In potem to spet povzroča verižno reakcijo glede perspektive lastnega dela, izobraževanja itd. Tako nam tukaj kaj prida ne pomaga niti načelo o enakem plačilu za enako delo, uveljavljeno pri nas v ustavi in v zakonih, pa tudi dejansko, ker pač ženske ne opravljajo istega dela!

VPRAŠANJE: *Osebno imam vtis, ki bi ga najbrž statistično lahko dokazali, da je bilo pri nas takoj po revoluciji več resnične enakopravnosti med moškimi in ženskami, zlasti v političnem življenju. Za tisto obdobje je značilna velika politična aktivnost žensk, njihovo množično sodelovanje v organizaciji gibanja,*

medtem ko za današnji trenutek tega ne bi mogli trditi. Ali je pravilen vtis, da so te stvari šle korak nazaj?

ODGOVOR: Mislim, da se da to res dokazati, a morda ne samo za ženske! Za vojne čase je značilno, da povsod skušajo pridobiti ženske, da »nadomestijo« moške, posebno v proizvodnji. Pri nas je bilo med NOB samo po sebi razumljivo, da smo močno spodbujali tudi že tako prisotno politično aktivnost žensk in njihovo uveljavljanje v vseh družbenih funkcijah. Sedanjega stanja pa, mislim, ne bi smeli preveč pavšalno ocenjevati. Najprej — glede na predvojno stanje je položaj vendar zelo spremenjen in glede na možnosti, ki jih vsi, predvsem pa ženske danes imamo, čisto drugačen. Treba si je ogledati samo podatke o šolanju, o resda počasnem, vendar stalnem prodiranju žensk, če ne v vse, pa vsaj v večino poklicev, vse do najvišjih znanstvenih naslovov in dosežkov. V tem pogledu gremo stalno naprej.

Govoriva torej o določenem zaostajnju in celo upadanju prav na področju političnega odločanja. Tu pa ne smemo zapirati oči pred tem, da gre za globoka družbena vprašanja, ki ne zadevajo le žensk. Gre v bistvu za vprašanja o državi in samoupravljanju, o vplivu proizvajalca, delavca na družbeno dogajanje, za to, da se še vedno bojujemo za dominantno vlogo delavskega razreda in da to obremenjuje in opredeljuje danes vse odnose v družbi. Nerazčiščena oziroma bolje: neuveljavljena odločujoča vloga delavstva tako v gospodarstvu kakor v družbi sploh in s tem povezana idejna vprašanja so v bistvu tudi vprašanja o vlogi žensk v družbi. Zelo bi pa poudarila, da smo posebej veliko izgubili glede jasnosti in se celo umikali na idejni fronti. Ne bi namreč toliko izgubljali v »naravnem« poteku stvari — tu mislim pač na res objektivne meje v razvoju — če bi bili vedno ohranjali jasno orientacijo. Jasnost v orientaciji bi nam bila tudi v času slabših materialnih možnosti omogočala pravo selekcijo in postopno reševanje vprašanj, ki so bistvena za napredovanje v celoti. Ali bi lahko trdili, da bi se vračanje žensk iz poklicev za domača ognjišča zdelo ljudem nekaj pravega in realnega in ali se nismo umikali, ko bi bili morali razvijati naprej v pogojih reforme in samoupravljanja družbeno akcijo za več otroških ustanov, za šolsko in družbeno prehrano in podobno, pa tudi, kar zadeva sistematično izobraževanje žensk iz delavskih vrst kot spodbudo za lastno akcijo? Seveda v programih in splošnih deklaracijskih jasnosti nismo izgubili. Tu spet delimo usodo besed in dejanj, teorije in prakse! Rečem pa lahko, da marsikatera deklaracija glede žensk, mater, delavk kar precej zaudarja po demagogiji, paternalistični dobrotnosti, veliko manj pa vodi k resničnemu preseganju preživelih odnosov. Takšna obravnavanja tega vprašanja najbrž

res ne kažejo idejne jasnosti, povzročajo pa lahko pasivizem in pričakovanje, da se bo kdo drug zavzel za potrebne rešitve. No — in že smo pri umikanju žensk samih iz politike, iz odločanja.

VPRAŠANJE: *Pravijo, da je ena možnih razlag za položaj, ki sva ga skupaj označila za nazadovanje glede aktivnosti žensk v družbenem in socialnem razvoju, tudi ta, da naša družba, kolikor bolj postaja potrošniška, toliko bolj dobiva podobne poteze kot vse potrošniške družbe, zanje pa je značilna inferiorna vloga žensk.*

ODGOVOR: Deloma že, čeprav gre še za druge primesi! Ne bi mogla reči, da smo si popolnoma na jasnem glede vseh teh pojavov. Zdi se mi namreč, da nekatere prehitro in prepovršno označimo za potrošništvo. Najprej gre za to, da se moramo bojevati za boljše materialne razmere vseh ljudi. Če ne bi bili kot socialistična družba z visoko razvito moralno dela in solidarnosti sposobni dosegati bogatejšega življenja, bi se socializmu pač slabo pisalo! Tisto, kar moramo kot potrošništvo zavračati in onemogočati, je življenje na tuj račun, torej eksploatacija in obenem kupljivost vseh stvari in tudi — odnosov z ljudmi obeh spolov. O tem je pač veliko že v klasikih marksizma in tudi o tem, kako zelo je v takšnih odnosih ponižana prav ženska. V tem smislu imamo takšne pojave tudi pri nas — le da bi jih povezovala s posebnimi tendencami v našem družbenem razvoju, ki imajo v določenih krogih tudi svoje konkretne predstavnike, da ne rečem ideologe. Kakor kažejo zadnji dogodki, ta težnja pri nas ni mogla prevladati. Razkrivajo nam pa kar grozljive dimenzije potrošniške pokvarjenosti nekaterih posameznikov. Naš splošni materialni razvoj in standard večine ljudi je še prav skromen in je prizadevanje oskrbeti se s svojim lastnim delom s potrebnimi materialnimi dobrinami upravičeno in zaželeno, kot spodbuda po boljšem delu in napredku vse družbe. Tega, pa tudi uveljavljanja tržnih zakonitosti samih na sebi ne bi smeli preganjati, pa čeprav to željo po boljšem spremljajo boleči pojavi, kot je npr. migracija. S tem se velja spoprijeti in te pojave načrtno obvladovati, tako da bodo res ustvarili razmere, v katerih bo napredek vsakogar odvisen od napredka celotne skupnosti in bo napredek skupnosti pomenil tudi napredek, boljše življenje vsakogar. Potrošništvo, s kakršnim se ne moremo in ne smemo strinjati, je pri nas zelo tesno povezano z raznimi etatističnimi, birokratskimi deformacijami, in v krogih, ki jih je zajela tehnokratska in neoetatistična miselnost, je tudi leglo potrošniških deformacij. Tako bi lahko govorili o razredni vsebini potrošništva!

In — da se vrneva k najinemu predmetu, največje nazadovanje pri nas glede družbenega uveljavljanja žensk je mogoče dokazano povezovati z birokratsko etatističnim obravnavanjem določenih družbenih vprašanj. Tu je vsekakor vprašanje o celotnem dohodku pa o osebni, družbeni in skupni porabi, o vlogi proračuna oziroma proizvajalcev in delavcev pri določanju prioritet in pri kontroli uporabe, pri odpravljanju socialne diferenciacije, pri uveljavljanju socialistične solidarnosti. Morda bodo kasnejše raziskave še bolj potrdile, kako je s povezanostjo naraščanja birokratskega etatizma in upadanja udeležbe žensk in delavcev v politiki. Vzemiva npr. analizo, ki so jo naredili v CK ZKJ o volitvah iz 1969. Očitno kaže, kako pada odstotek žensk, izvoljenih v zvezno, republiške in druge skupščine. Medtem ko je bilo 1963 v zvezni skupščini 16 % poslank, jih je zdaj 7,9 %, torej polovica. Za prav toliko se je v vseh teh skupščinah zmanjšalo število delavcev. Nekoliko spodbudnejše so številke o ženskah v organih delavskega upravljanja — torej tam, kjer sodelovanje v odločanju ne vodi k profesionalizaciji. Ženske imajo takšno »delovno« mesto, ki ga ne moremo kar čez noč odpraviti, in delijo usodo ljudi, ki so vezani na delovno mesto, dele položaj celotnega delavskega razreda. Če pa so postale dezinteresirane — potem bi to govorilo še o ne dovolj odločnem zavzemanju v političnih organih za njihove življenjske interese, kar bi jih množično pritegovalo v politiko. V sedanjih naporih, da v ustavi zagotovimo samoupravni politični sistem, v katerem bi prek delegatskega sistema postal delavec neposreden upravljavec v družbi, da bi se tako spojila proizvodno delo in politično odločanje tako, da to ne bosta več dve ločeni sferi družbene dejavnosti, je tudi ključ k spremembi nezadovoljive udeležbe žensk v družbenem upravljanju. Potem bodo tudi delovne ženske, kot seveda vsi drugi delovni ljudje, laže — kot subjekt same razreševale vprašanja, ki jih zadevajo. Seveda bi tudi v dosedanji strukturi skupščin imeli lahko več žensk. Deloma bi se dalo to doseči tudi z dosedanjimi sredstvi kadrovske politike. Kolikor pa smo tudi pri tem odpovedali, kljub priseganju na strukture, pa mislim, da gre pri upadanju števila izvoljenih žensk prav tako za povezavo mnogih vzrokov: tradicionalnih pogledov (pri čemer ne izvzemam žensk samih) s potrošniško dvojno moralo in s privatizacijo problemov, na katere ženske pri svojem uveljavljanju v družbi naletijo. Tu mislim na stereotipne razlage, ki se zadovoljujejo s tem, da nezadostno zastopanost žensk v organih družbenega upravljanja preprosto opravičijo z njihovo preobremenjenostjo z materinstvom in gospodinjstvom — kot da bi bilo to vse skupaj le njihova zasebna zadeva!

VPRAŠANJE: Če se osredotočimo na relacijo ženska: politično uveljavljanje, bi s tem v zvezi vprašal še to: znano mi je, da imaš neke svoje poglede na politično organiziranost žensk, poglede, ki so izzvali različne reakcije. Ali bi hotela razložiti, v čem je bistvo tvojih pogledov in v čem je bistvo reakcije nanje?

ODGOVOR: To najbrž niso samo moji pogledi, čeprav se morda tako zdi. Bistvo ni v tem, da ne bi bili vsi teh misli, da moramo spremeniti sedanje razmere, ki gotovo delajo vtis, da tako rekoč polovica prebivalstva skoraj nima besede v predstavnih telesih, ali pa s tem, da nekatera vprašanja, ki posebej prizadevajo ženske, po polževo rešujemo. Razlike nastajajo pri vprašanju, kako to stanje spremeniti. Ali naj se ženske organizirajo v vertikalno povezano politično organizacijo, ki se bojuje za njihove pravice, za svoje kandidate, postavlja razna vprašanja kot vprašanja žensk samih, ali pa se vključiti še aktivneje v napore, da bi se obravnavala vsa ta vprašanja kot skupna družbena vprašanja, tako da bi jih neprestano vključevali v vse akcije Zveze komunistov, SZDL, sindikata, predvsem pa v celotni samoupravni mehanizem. Jaz sama sem v revolucionarne vrste prišla tudi zaradi diskriminacije žensk pred vojno in zaradi spoznanja, da ženske same te diskriminacije ne moremo odpraviti, ampak da je treba spremeniti družbene odnose. Če naj se ženska uveljavi kot samostojna osebnost, in ne kot privesek moža, očeta, brata, mora torej imeti možnost, da se uveljavi po svojem delu, in potem je pač pot do tega ista kot pri celotnem delavskem razredu: ker že delajo — gre za veljavo dela v družbi in za premagovanje konflikta, ki nastaja med tradicionalno in biološko vlogo ženske in med njeno polno udeležbo v združenem delu. Gre torej za novo delitev dela, uresničljivo spričo možnosti, ki jih ustvarja tehnološka revolucija — le z jasno in skupno družbeno akcijo. Sam materialni razvoj — brez zavestne akcije namreč — prej povzroči degeneracijo človeških odnosov, potrošništvo in manipuliranje z ljudmi, ne zagotavlja pa nastanka novih družbenih človeških vrednot — med katere brez dvoma spada dokončna likvidacija diskriminacije ljudi bodisi po spolu ali rasi, narodnosti itd. A ko trdimo, da je to stvar programa partije in vseh organiziranih družbenih sil, nastane seveda vprašanje, kako in prek kakšnih organizacijskih oblik vključiti čimveč žensk samih v ta boj. To pa je odvisno od časa in prostora. Pred leti smo imeli v Jugoslaviji zelo močne vertikalno povezane ženske organizacije. V NOB in prva povojna leta je bila Antifašistična fronta žensk znotraj Osvobodilne oz. ljudske fronte zelo pomembna organizacija, in to za množično vključevanje žensk v OF in NOB, v politiko, v akcijo, zlasti v zaostalejših predelih.

Po vojni sem bila nekaj let sama predsednica AFŽ Jugoslavije in se mi zdi, da smo takrat preizkusili tako rekoč meje možnosti take akcije, in to v obdobju, ki je bilo takšnemu uveljavljanju naklonjeno in smo imeli nalogo vključiti ženske iz najzaostalejših krajev. A že takrat smo ugotavljali, kako veliko žensk, ki smo jim z revolucijo odprli vrata, ki so sposobne delavke, ne želi več posredništva neke ženske organizacije, ampak se hoče naravnost povezovati z delovnimi ljudmi v skupnem delu, na interesnih in svojih strokovnih področjih in se tam direktno uveljaviti. Z razvojem delavskega in družbenega smoupravljanja pa je postalo zgolj »žensko« obravnavanje življenjskih vprašanj že kar precej anahronistično. Ostalo pa je in še ostaja dejstvo, da je razvoj v Jugoslaviji zelo neenakomeren, kar narekuje različne načine za aktiviranje žensk. Potem ko smo spremenili to pretežno vertikalno organiziranost — skladno tudi s celotnim družbenim razvojem — v posamezna ženska društva in njihove zveze in pozneje v sekcije znotraj SZDL, smo spodbudili nastanek mnogih družbenih organizacij, kjer ne glede na spol članstva zelo množično in uspešno rešuje vrsto vprašanj, ki smo jih svoj čas reševali v AFŽ (skrb za otroke, družino, gospodinjstvo, zdravje, planiranje družine in podobno). V SZDL delujejo sedaj konference za družbeno aktivnost, ki so načeloma sestavljene iz članov obeh spolov, in te naj bi spremljale vse, kar vpliva na položaj žensk, vse to analizirale in predlagale ustrezne akcije vseh družbenih dejavnikov. Pri tem naj bi izhajale s stališča, da so problemi žensk družbeni problemi, da terjajo torej skupno družbeno akcijo, ne pa, da bi morale ženske same skrbeti zase! Izhajajoč iz vseh teh načel, smo svoj čas odpravili AFŽ kot samostojno družbenopolitično organizacijo, in mislim, da se razlogi za to niso spremenili. Saj tega nihče — vsaj tako se zdi — ne trdi. Dopustili pa smo pri tem pasivizacijo množice aktivistk, predvsem zato, ker smo opustili delo med ljudmi nasploh. Zastalo in opuščeno je bilo delo v mnogih vaseh in krajih na zaostalejših območjih, pa tudi v zelo razvitih območjih nihče ne pomaga npr. ženskam, ki prihajajo delat v mesto in se tam ne znajdejo ter ostanejo potem nekvalificirane in tudi sicer izkoriščane delavke. Kolikor potem vzamejo ženske ponekod takšne stvari v svoje roke — če so jih organizacije ZK, SZDL, sindikat zanemarili — je to pač naravno. Gre pa za to — da iz takega trenutnega položaja ne delamo teorije in ne pričakujemo, da bi trajna, čvrsta vertikalna ženska organizacija v imenu žensk postavljala ali lahko sama reševala določena družbena vprašanja, na primer zaščito materinstva, otroško varstvo, delovni čas, kvalifikacijo itd. Vztrajno moramo zahtevati, da ZK, SZDL, sindikati, mladinska organizacija vključujejo v svoje idejno in politično ter organizacijsko delo ta in podobna vprašanja. In kar je danes

najvažnejše — vsa vprašanja, ki posebej tarejo zaposlene ženske, morajo priti in biti na dnevnem redu delavskih svetov in vseh samupravnih organov. Vsako posebno razpravljanje o tem in tudi organiziranost žensk bi si morale prizadevati le — za čim boljše vključevanje vseh teh vprašanj in žensk samih v samoupravno akcijo. Zato se mi zdi nujno, da zelo jasno povemo, v čem odklanjamo »politično predstavništvo« žensk kot izgubljanje jasnosti o vlogi ZK, delavskega razreda in samoupravne akcije, da pa seveda to ne pomeni zanikati pomembnosti in nujnosti aktivnosti žensk samih v celotnem družbenem mehanizmu in ob vseh družbenih vprašanjih. Sicer bi se ženske neprestano, čeprav tako rekoč večina v družbi, vedle pravzaprav kot nekakšna manjšina, ki bi govorila v skupščini le o problemih žensk, ne pa o problemih vseh ljudi v krajevnih skupnostih, delovnih organizacijah, občinah itd., torej celotne družbe, vseh področij družbene dejavnosti. Sicer pa kvalificirane in družbeno aktivne ženske tega ne delajo, pa bi tudi zato bila posebna ženska organizacija danes v pogojih samoupravljanja anahronizem.

VPRAŠANJE: *Če gremo dalje: v svojih dosedanjih zapažanjih si kritično ocenjevala položaj žensk pri nas v družbenem in socialnem razvoju. Torej si nekako ugotovila obstoj tako imenovanega ženskega vprašanja. Je to točno?*

ODGOVOR: O ženskem vprašanju kot o vprašanju pravnega izenačenja in formalne enakopravnosti bi pri nas danes težko govorili. Saj je vsaka diskriminacija glede na spol proglašena za protiustavno dejanje. Danes torej žensko vprašanje ne opredeljuje boj za enakopravnost, ampak boj za nove pravice, za novo vlogo delavskega razreda. V tem okviru pa obstoji to vprašanje kot sestavni del boja delavstva. Očitno se moramo danes lotevati tudi posebnega organiziranja aktivov delavcev pri Zvezi komunistov kot stranki delavskega razreda, da bi izsilili nadaljnje spremembe družbenoekonomskih odnosov. Tudi pri vprašanjih, ki jih opredeljujemo kot »ženska vprašanja«, gre v bistvu za spremenjeno vlogo delavcev v družbeni proizvodnji in pri odločanju o presežnem delu. Podatki, ki sem jih imela na voljo pri obravnavanju teh vprašanj v mednarodnih merilih, pa tudi dokazujejo, kako res je žensko vprašanje v bistvu vprašanje proletarske revolucije. Tudi v zelo bogatih družbah na Zahodu je družbena vloga žensk daleč npr. za položajem pri nas, kjer smo revolucionarno podrli stare ovire, pa čeprav s tem nikakor še nismo zadovoljni.

VPRAŠANJE: *Razne raziskave ugotavljajo, da se tudi v novejšem času pri nas nekateri poklici feminizirajo. To se pravi, da so*

v določenih poklicih zdaj v večini ženske, medtem ko prej ni bilo tako, na primer v prosvetni službi. Zakaj je tako?

ODGOVOR: Deloma sva o tem že govorila. Morda bi še dodala, da vem, da bodo mnogi poklici slej ko prej ostali bolj »ženski«, drugi bolj »moški«. Vendar bi si, v celoti vzeto, morali želeti, da bi bila takšna usmeritev posledica dejstva, da se človek res lahko odloča za poklic po nagnjenju in potem razvije v njem vse svoje sposobnosti. Ne vidim torej toliko nevarnosti v tako imenovani »feminizaciji«, pač pa v tem, če se v poklicu znajdejo tudi ljudje, ki jim ta »ne leži«, oziroma se zanj ne odločijo tisti, ki bi jim poklic »ležal«, ker se morda boje preslabe plače ali pa v njem ne vidijo perspektive za svojo ustvarjalnost.

Vzgojno-izobraževalno delo mnogim ženskam vsekakor leži, ni pa res, da ne leži tudi mnogim moškim! Toda v burnem industrijskem razvoju se je odprlo toliko novih in predvsem bolje plačanih poklicev, v katerih se raje uveljavljajo tudi tisti moški, ki bi imeli smisel za vzgojno in izobraževalno delo. Tako se v »feminizaciji« prosvete kaže tudi slab položaj te pomembne družbene dejavnosti. V tem in še v nekaterih drugih enostransko zasedenih poklicih bi morali tako stanje odpravljati tudi zaradi celotnega napredovanja družbe, ne le zaradi razmeroma slabih osebnih dohodkov zaposlenih. Pot iz tega je — vsaj deloma — v novem položaju družbenih služb, kot ga predvidevajo ustavna dopolnila. Poleg tega pa menim, da bomo morali temeljito spremeniti naše poglede na vlogo vzgojno-izobraževalne dejavnosti za pripravo otrok in mladine v času tehnološke revolucije in samoupravljanja. Potrebovali bomo vzgojitelje in učitelje — organizatorje posredovanja novega znanja tako mladim rodovom kakor odraslim pri njihovem nepretrganem doživljenjskem izobraževanju. Ti organizatorji osvajanja znanja pa bodo morali obenem opravljati pomembne vzgojne, socializatorske funkcije — to pa je že druga tema! Morda samo še tole — v strukturi zaposlovanja žensk je povsod, pa tudi pri nas, opaziti premik od manualnega dela k intelektualnemu. Pri tem je odvisno od usmeritve celotne družbe, da ustvarja take možnosti, da bodo ženske res napredovale — ne pa da bi ostajale na mestih pomožnega osebja!

VPRAŠANJE: *Če se povrnem k tradicionalnemu in stereotipnemu gledanju na žensko in njeno funkcijo v družbi, bi te vprašal, skličujoč se na tvojo pisano besedo, v čem je po tvojem mnenju dosedanji način varstva žensk pri delu konservativen?*

ODGOVOR: Misliš na oceno varstva žensk na delovnem mestu, o kateri smo razpravljali tudi pri izdelavi tez o nekaterih aktualnih vprašanih družbenega položaja žensk, o katerih

pravkar razpravljajo v organizacijah SZDL in sindikatih. Gre za trditev, da je tradicionalno gledanje na prvenstveno vlogo ženske kot matere in gospodinje znatno vplivalo na celotni koncept njenega varstva, ki sega v razmere hudega izkoriščanja delavstva v XIX. in v začetku XX. stoletja, vsekakor pa pred znanstveno tehnološko revolucijo. Bilo je zasnovano res kot varstvo na delovnem mestu in bolj kot varstvo pred delom kakor pa kot skupna pomoč pri spreminjanju starih obremenitev žensk v gospodinjstvu in skrbi za otroke, kar so slej ko prej imeli za njeno »privatno« zadevo. Sicer pa tudi vse drugo, v dolgih bojih izbojevano delavsko varstvo nosi pečat dobe, ko je bil delovni proces v razredni družbi odtujevanje človeka od proizvodov njegovega dela, in tako tudi dela ni mogel občutiti kot svojo prvo ustvarjalno potrebo. Stari pogled na delo, na odtujitev človeka v delovnem procesu, opredeljevanje, da smo »svobodni«, ko ne delamo — se še danes ohranja tudi pri nas. Osvoboditev dela pojmujeemo često kot osvoboditev od dela. Osvoboditev dela vsebuje seveda tudi skrajšanje potrebnega dela in povečanje prostega časa, pa tudi spremembo same narave dela. Glede tega se zdi, da premalo skrbimo za to, da bi vsa delovna mesta in celotni delovni proces postajal lažji, da bi stroji res služili človeku in ne nasprotno. Človeka bi morali dalje varovati v zvezi s konkretnim delovnim mestom, ne pa glede na celotne stroke ali področja dela. Tudi nekatere mednarodne konvencije o varstvu žensk pri delu, predvsem tista glede nočnega dela, zajemajo npr. celotno industrijo in gradbeništvo ne glede na naravo dela, izpuščajo pa vse druge panoge in delovna mesta, kjer tudi delajo ponoči, posebno zdravstvo. Te konvencije so bile svoj čas in so še tudi zdaj velika pridobitev boja delavskega razreda zoper izkoriščanje, za humanizacijo delovnih metod in odnosov, vendar so imele že ob nastanku in pozneje tudi slabe strani. V dobi tehnološke revolucije npr. postaja vsesplošna prepoved ženskega nočnega dela v industriji dvorezna in zelo dvomljive vrednosti. Najbrž bi kazalo celotno vprašanje postaviti drugače. Kjer teče sodobni tehnološki proces nujno nepretrgano in je obenem postal v bistvu res le nadzorovanje delovanja strojev, kjer proces sam izenačuje oba spola po položaju in delu in s tem v dohodku, občutijo ženske prepoved nočnega dela po pravici kot diskriminacijo. Moderna tehnologija obenem omogoča skrajševanje delovnika, delo v štirikrat šestih urah in podobno. Sama sem se v nekaterih obratih prepričala o tem, da delavke niso zadovoljne s takim varstvom, ki jih često iz tehnično bolj opremljenih mest odriva na slabša, posebno tedaj, če je kaj brezposelnih moških. Naj še povem, da se naš temeljni zakon o delovnih razmerjih ne sklada z mednarodno konvencijo, ki predvideva zelo malo možnosti za izjeme — naš zakon pa kar

precej. Mimogrede — o tem naši poslanci — vsaj kolikor sem mogla ugotoviti — niso bili informirani! Zakon pri nas pogosto bolj varuje zastarelo industrijo, pa tudi slabo gospodarjenje in planiranje, kot pa delavke pred nočnim delom! V Sloveniji je npr. delalo v nočnih izmenah v industriji konec leta 1969 15.523 žensk, konec 1971 pa 19.415 žensk, večinoma na slabše plačanih delovnih mestih. Glede varstva zaposlene žene tudi v svetu precej razglabljujejo. V nekaterih državah, kjer si prizadevajo pritegniti ženske v moderno proizvodnjo, razmišljajo o tem, da bi se tej konvenciji odpovedali. Na sestanku izvedencev OZN v New Yorku je bilo sprejeto stališče, da je treba mednarodne konvencije za varstvo žensk pri delu ponovno pregledati. Predlagala sem že tovarišem v sindikatih, naj bi se lotili stvari s stališča težavnosti nočnega dela za vsakogar in to delo načeloma omejili ter ga dovoljevali povsod šele potem, ko bi bili izpolnjeni določeni pogoji za življenje delavstva. Hkrati pa bi seveda morali zelo strogo prepovedati nočno delo nosečnicam, materam dojenčkov in mladini. Tu mislim tudi na znatno podaljšanje varstva mater pred porodom in po porodu. Ista merila bi morali uvesti za nočno delo pri vseh poklicih, ne samo v industriji in gradbeništvu, torej tudi v gostinstvu, v bolnišnicah itd., kjer je delo samo enako težko ali morda še težje, često pa veliko bolj odgovorno. Govorila sva že o tem, kako se tudi pri nas vse več žensk zaposluje v družbenih dejavnostih. Medicina je poleg prosvete področje, kjer je zaposlenih ogromno žensk in skoraj vse delajo tudi ponoči, saj si brez nočnega dela zdravstva ne danes ne jutri ne moremo niti predstavljati. Do nedavnega se še prav zmenili nismo za to. Medicinske sestre in bolničarke zdaj beže iz bolnišnic v druge poklice, kjer ni nočnega dela. Zato bi morali zahtevati od vseh delovnih organizacij, ki zaposlujejo ljudi ponoči, da začno energičneje urejevati delovni čas, predvsem pa misliti na razbremenitev žensk, ko pridejo domov. Pri tem gre predvsem za stanovanjske zadeve in otroke. Ženske same pravijo, da nočno delo samo ni težko, težko je to, da se zanje začne »druga izmena« takoj, ko se vrnejo domov, namreč delo v gospodinjstvu in pri otrocih. Zato smo napisali v teze — mislim, da misliš na to — da je treba varstvo žensk urediti tako, da ne bomo varovali žensk pred delom v združenem delu, ampak da jim bomo pomagali spremeniti delo doma, tako da bodo lahko enakopravno sodelovale in sourejevale razmere v združenem delu, v krajevni skupnosti, v občini in v družbi sploh. Konflikta, ki nastaja med delom in materinstvom, namreč ne more razrešiti državna, zakonska intervencija, ampak samoupravna akcija, v kateri so ženske njen subjekt. Zakoni naj bi predvsem varovali tak položaj in pravice delavcev.

VPRAŠANJE: *Prav zdaj smo sprejemali ponovne sklepe glede prepovedi nočnega dela žensk.*

ODGOVOR: Seveda bi bilo lepo, če bi s takimi sklepi res lahko vso zadevo spravili s sveta. Koristni so v tem, da silijo industrijske delovne organizacije, ki delajo ponoči, ne da bi bilo to nujno potrebno, da nočno delo povsem odpravijo. Toda vse kaže, da bo še veliko delovnih organizacij, ki bodo delale ponoči, tako zaradi tehnološkega procesa kakor zaradi zdravstvenih potreb itd., in prej ali slej bomo pač morali dognati, da ob sedanjem pomanjkljivem varstvu žensk ne bodo mogle več zaposlovati. Glede na bližajoče se pomanjkanje delavcev pri nas bodo delavci, predvsem pa ženske, lahko odšli na druga delovna mesta, kjer ni nočnega dela. Zato pa bo treba pritegniti še več novih delavcev od vsepovsod. Te delavce bo treba kvalificirati, jim preskrbeti stanovanje, njihovim otrokom zagotoviti prostor v šolah in končno se bo izkazalo, da niso nič cenejši, nasprotno, dražji od že kvalificirane ženske delovne sile, ki smo jo odpustili, ker se nam je zdelo, da bo predraga, če ji bomo poskrbeli za ustrezno otroško varstvo in za razbremenitev pri gospodinjstvu (z družbeno prehrano, pralnicami ipd.). Zato se mi zdi, da s priseganjem na to konvencijo tiščimo le glavo v pesek in hkrati ne gremo v odločno akcijo za boljše razmere ljudi, ki delajo težje. Verjetno bo tudi kmalu sprožen proces revidiranja konvencij v Mednarodni organizaciji dela.

VPRAŠANJE: *Ena tvojih tez je, da ne bi bilo potrebno razlikovati delovno dobo žensk in moških. Na hitro pogledano vzbuja tvoja teza mnogo pomislekov. Prosim, da jo pojasniš.*

ODGOVOR: Ne samo mnogo pomislekov, ampak tudi »nizke udarce«. Teza je bila izrečena premišljeno, pa tudi pogojno. Beneficirana delovna doba za vse ženske zaradi možnega materinstva ne glede na to, ali so matere ali ne, zmanjšuje delovno dobo za pet let, pri tem pa zelo slabo skrbimo zanje tedaj, ko so res matere. Upam seveda, da mi ne bo kdo naprtil, da hočem, naj bi izgarane delavke, ki so tik pred upokojitvijo, delale zdaj še pet let več! Saj sem dovolj razumljivo povedala, da bi prišlo tako podaljšanje v poštev le za tiste rodove žensk, ki bodo že uživale boljše varstvo ob začetku svojega materinstva, torej za tiste, ki danes šele začenejo delati! Sodim namreč, da je sedanja beneficirana doba za vse ženske poteza več, ki objektivno deluje proti ženskam. Tudi v tem smislu, da jih netovariško porivajo v pokoj, čeprav hočejo še delati. Seveda morda bolj v intelektualnih poklicih. Ob izvajanju

beneficirane dobe je vlaganje v zahtevnejše poklice pri ženskah manj privlačno kot vlaganje v moške itd. To je del argumentacije za to, da bi od beneficirane delovne dobe vseh potencialnih mater morali preiti k večjemu varstvu resničnih mater. Pri tem ne mislim na tiste vrste ukrepov, ki imajo takšne ali drugačne populacijske namene, pronatalistične ali antinatalistične, kakršen je pač kje trenutni položaj. Tako skušajo v nekaterih državah zaradi nizke natalnosti na razne načine ženske pripraviti do tega, da bi večkrat rodile, medtem ko jim skušajo spet drugod dopovedati, da naj rode čim manjkrat, a oboji s tem obravnavajo žensko kot rodilni stroj, ne pa kakor človeka, ki naj o tem sam odloča. In prav to hotenje, da bi starši otroke spočeli in rodili odgovorno, da bi se rodili vsi otroci zaželeni, opredeljuje našo politiko planiranja družine. S tem pa se sklada tudi naša težnja, naj bi tako starši kot aktivni upravljavci in vsa družba omogočili, da bi tiste ženske, ki žele biti matere, imele čimveč časa med nosečnostjo in za nego majhnega otroka.

Na drugi strani pa ne smemo prezreti, da kažejo podatki o življenjski dobi enake premike, kakršne pozna ves civilizirani svet. V Sloveniji živijo zdaj ženske poprečno 6,6 leta dlje kot moški.² Menim, da si ob tem ne bi smeli prizadevati za skrajševanje delovne dobe. Delovna doba naj bi bila enako dolga za oba spola in verjetno se bo celo daljšala, kar bi spričo upoštevanja minulega dela bilo tudi za starejše ljudi sprejemljivo. Zelo hitro pa bi morali preiti k skrajševanju delovnega dne, kar bi bilo po mojem res velika pridobitev in bi odprla nove možnosti za polnejše in kulturnejše življenje, saj bi dobili več časa tako za družinsko življenje, za izobraževanje kot tudi za družbeno upravljanje. Imamo razmeroma dolg delovni dan. Doslej nihče ni omenil, da torej ne predlagam le daljšo delovno dobo, ampak tudi krajši delovni dan! Morda je danes to res videti utopija, sem pa prepričana, da bomo morali pri nas tako kot po svetu zelo kmalu preiti na skrajševanje delovnega dne — iz raznih razlogov! Še nekaj — običajno skrajšujemo zdaj predvsem delovni teden. Zdi se mi, da nadaljnje skrajševanje delovnega časa tako, da se nabere več prostih dni ob koncu tedna, ne bo niti za posameznika, predvsem pa ne za družino ter posebej še za ženske tako zelo pomembno kot skrajševanje dnevnega delovnega časa. To bi predvsem dajalo možnost, ki jo je svoj čas predvidel Marx, za polivalentno aktivnost človeka. Seveda je naša produktivnost še zelo nizka, vendar računi že zdaj kažejo, da je intenzivnega dela kvečjemu za dobrih 5,5 do 6 ur na dan!

² O tem primerjaj članek dr. S. Cvahteta v letošnji 8—9 številki »Teorije in prakse«.

VPRAŠANJE: *Ob poslušanju tvojih razpravljanj in ob branju tvojih del dobi človek včasih vtis, kot da vzgojno in materinsko funkcijo ženske-matere reduciraš na določeno časovno obdobje, na primer, da te funkcije prenehajo s 45 letom, kot sem nekje prebral. Moram reči, da mi to stališče ni čisto jasno.*

ODGOVOR: Dobil si napačen vtis ob hitrem branju argumentacije za to, da se morajo ženske danes bolj usmerjati v trajno poklicno delo, ne pa se vanj vračati po koncu obdobja biološkega materinstva — kot se to ponekod dogaja, nekateri pa to predlagajo kot rešitev. V meščanskih družbah so npr. dolgo vztrajali pri stališču, naj ženska ob materinstvu sploh preneha delati in torej vse probleme materinstva rešuje kot svojo privatno zadevo. Tako se potem starejše ženske v času, ko bi jim lahko poklic napolnil življenje, znajdejo mnogokrat same. Zdaj tudi v mnogih zahodnih državah zelo intenzivno razmišljajo o prekvalifikaciji starejših žensk, o njihovi ponovni zaposlitvi zaradi pomanjkanja delovne sile in da bi jim manjkajočih delavcev ne bilo treba nadomestiti s tujimi delavci. Raje bi zaposlovali svoje državljanke in hkrati še reševali socialni problem starejših ljudi, ki grenko doživljajo osamljenost. Mi imamo v svojem socialističnem programu trajno zaposlitev žensk, tudi kadar so matere. Vendar pa je bilo nihanja glede tega in odtod utemeljevanje, kako nujno je, da bi se ženske res »zasidrale« v poklicih, saj je danes nemogoče graditi življenje na materinstvu kot doživljenjskem poklicu. Materinstvo ni le breme in odgovornost, ampak vir trajne sreče prav tako kot tudi očetovstvo. Toda tudi zato, da bi otrok ne bil naravnost obremenjen z materinim »materinstvom«, naj bi bila mati vključena v poklicno delo in družbo kot aktivna delavka, oče pa bolj prisoten pri skupni skrbi za otroka. Mislim tudi, da zaposlene ženske, tudi kadar niso prisotne, vzgajajo svoje otroke s svojim zgledom. Dostikrat pa moderne pridobitve v individualnih gospodinjstvih ženske pravzaprav obremenjujejo namesto nasprotno! Tu je tudi v naših reklamah itd. mnogo malomeščanskega »potrošništva«. Mogoče se še spominjaš že klasičnega filma Jacquesa Tatija »Striček« kot dokaza, kaj pomeni moderna tehnika, ki je kot v otroški čeveljček stisnjena v patriarhalno individualno družino! Moderne proizvodjalne sile ne morejo dobro služiti eni sami družini, ampak omogočajo in terjajo podružbljanje mnogih drobnih gospodinjstev. V tem smislu je tudi materinstvo in očetovstvo polnejše, če se ne zapira v zasebnost svoje družine, ampak se pri ustvarjanju pogojev za boljšo rast vseh otrok povezuje z drugimi starši in občani.

VPRAŠANJE: *Družbena skrb za otroke na oni strani in pa funkcionalizacija družbenih institucij za tiste funkcije, ki jih je moderna družina v primerjavi s patriarhalno izgubila, je pri nas v precejšnji krizi, to je skoraj nesporno. Ali je to subjektivni ali objektivni defekt?*

ODGOVOR: Rekla bi, da oboje. Imamo precejšnjo materialno krizo, morda tudi zato, ker še nismo idejno povsod razčistili, kaj je s to družbeno skrbjo za otroke in kaj pomeni družbena materialna baza za podružbljanje določenih gospodinjskih del. V zadnjih letih so se te stvari z zakonom o skladu za otroško varstvo, z ustanovljenimi skupnostmi, z referendummi, ki so dokazali množično nastajanje novega odnosa do varstvenih ustanov za otroke, precej premaknile. Odnos do šole je bil v Sloveniji že zdavnaj pred drugo svetovno vojno pozitiven, medtem ko je bil odnos do varstvenih ustanov za otroke dolga leta pod pritiskom tradicionalnega gledanja na družino in mnenja, da bo žena, ko bomo »dovolj« bogati, ostala doma. To smo po moji sodbi zdaj nekako premagali, nismo pa premagali določenih konceptualnih stvari, ki nas bodo še ovirale, in v tem je ovira subjektivni dejavnik, ne samo objektivni. Najbrž bomo zato še precej časa pogrešali materialnih možnosti, ki pa bi jih lažje presegli, če bi bila načelna vprašanja jasnejša.

VPRAŠANJE: *V čem je načelno vprašanje?*

ODGOVOR: Načelno, teoretično bi morali biti enako prepričani in dosledni, da moramo, ko zavestno spreminjamo državo in privatno lastnino, spreminjati tudi družino! Saj menda ne mislimo, da se je Engels motil, ko je napisal svoj znameniti »Izvor družine, privatne lastnine in države«. Vzemimo, kako še vedno nismo načelno jasni, ko pojem otroškega varstva identificiramo le z materinstvom in razvoj tega varstva potem vežemo le ne zaposlenost žensk in na nekatera socialna vprašanja. Ustanove otroškega varstva kaj radi obravnavamo predvsem kot potrebo zaposlenih žensk, čeprav pa kljub visokemu odstotku zaposlenosti žensk v Sloveniji še zdaleč ne ustrezajo njihovim potrebam, kaj šele potrebam vseh žensk, ki bi se še lahko zaposlile. Materinstvo zadržuje doma veliko žensk in jih družbeno pasivizira, to pa povzroča nihanje, ki je bilo glede zaposlitve žensk prisotno vse povojno obdobje: kadar je nastala potreba po zaposlitvi več žensk, smo bili za otroške ustanove, ko pa smo imeli preveč delovne sile — ob raznih reformah — je bilo tudi mnogo več člankov in govorjenja o tem, kako nujno in celo nenadomestljivo je, da je mati samo doma pri otrocih. Skratka, koncept varstvenih ustanov za otroke,

vezan samo na zaposlenost žensk, je nihal in bil podvržen predsodkom o vlogi žensk. Otroško varstvo pa moramo obravnavati kot enega izmed pogojev za napredek otrok in družbe. Tudi v državah, ki ne govore o sebi, da so socialistične, nastopa zdaj v tej stvari velik preobrat. Zdi se mi nujno, da omenim tukaj nekaj podatkov iz rokopisa informacije, ki jo je za že omenjeno razpravo v OZN o vlogi žensk v razvoju Danske pripravila ekonomistka Ester Boserup. V poglavju o problemih, ki jih je treba rešiti, da se zboljša udeležba žensk v razvoju, pravi:

»Osrednji problem ženske udeležbe na trgu delovne sile je skrb za otroke delovnih mater . . .

Postavilo se je vprašanje, pri kateri starosti bi lahko danske matere zapustile otroke. Odgovor, ki so ga na to vprašanje dajali strokovnjaki in matere, se je v zadnjih letih značilno spremenil. Tja do leta 1966 so se obotavljali, da bi širili kapacitete dnevnega varstva za otroke predšolske starosti, čemur je botrovalo prepričanje, da je otrokova korist najbolje zavarovana, če prebije ves dan ob materi. Zato so bile ustanove dnevnega varstva namenjene predvsem otrokom tistih mater, ki so bile iz ekonomskih razlogov prisiljene delati zunaj doma.

Danes pa je večina strokovnjakov mnenja, da je dobro, če otrok v letih pred vstopom v šolo preživi nekaj ur v dnevnem varstvu, ki ga vodijo za to usposobljeni ljudje. Po letu 1966 se je kapaciteta varstvenih ustanov naglo širila . . .

Problem otrok zaposlenih mater je postal zdaj problem prvega in drugega leta otrokove starosti. Ko je bila leta 1965 ustanovljena vladna komisija o vlogi in položaju žensk, je njena podkomisija o »Učinkih na družinsko življenje in otroke« prosila psihiatre in psihologe kopenhagenske univerze za strokovno mnenje o tem, do katere starosti je dnevna prisotnost matere za otrokov razvoj in blaginjo življenjske važnosti. Psihiatri so odgovorili, da je starost treh oziroma vsaj dveh let meja, psihologi pa so izjavili, da ima dnevno varstvo pozitiven učinek že od drugega leta starosti naprej, in so omenjali možnost, da bi lahko bila mnogo nižja starost štirih mesecev tista meja, do katere je prisotnost matere nenadomestljiva. V nadaljnjih diskusijah o ustanovah dnevnega varstva se čedalje bolj poudarja kvaliteta ustanove in kaže se tendenca, da bi razlagali slabe izkušnje z dojenčki v dnevnem varstvu ne kot posledico materine odsotnosti, ampak kot posledico pomanjkljivosti v številu in kvaliteti uslužbenih v teh ustanovah. Poročilo o perspektivnem planiranju, ki je bilo objavljeno leta 1971, odraža to spremembo v mnenju strokovnjakov. Pravi, da pedagoški strokovnjaki otroškega varstva priporočajo, naj se napravi v ustanovah dnevnega varstva prostor za vse otroke, katerih starši to želijo. Glede na to

pričakujejo, da bo do leta 1985 v dnevnem varstvu treba najti prostor za 50 % vseh otrok predšolskih starosti in za 30 % otrok, ki so stari manj kot eno leto. Leta 1970 je bilo takšnih otrok samo 17 oz. 7 %.

Končno je veliko znamenj, ki jih obravnavajo tudi številne slovenske raziskave, da predolgo prepuščanje otrok samo vzgojnemu vplivu doma v marsičem slabo vpliva na njihov psihofizični razvoj, da nastajajo v ozkih družinah tipični kompleksi edinčkov, upornikov, velike socialne razlike med otroki in razne druge motnje, predvsem tudi psihološke.

S tem v zvezi bi opozorila na študije o sprejemljivosti otrokovega uma v prvih otroških letih, ki so bile objavljene tudi pri nas (v reviji »Otrok in družina«). Te študije so bile narejene v Evropi in deloma v Severni Afriki. Testirali so razne skupine otrok in prišli do ugotovitve, da se do 60 % umske sposobnosti in tudi značajskih lastnosti razvije do 4. otrokovega leta, do 10. oziroma 15. leta pa še preostale sposobnosti. Naše statistike nam povedo, da imamo v Jugoslaviji in tudi v Sloveniji še zelo nizko šolsko izobrazbo večine staršev in od takšnih je potem težko pričakovati, da bodo mogli kljub dobri volji svoje otroke sami pripravljati za jutrišnje zahteve dela in razvoja znanosti. Ne moremo dovolj poudariti, da nastaja tu največja in najbolj dolgoročna socialna diferenciacija. Ni dovolj po končani osemletki ali srednji šoli dajati štipendije, otroke iz nerazvitih okolij je treba že prej vzgajati in izobraževati v otroških ustanovah in malih šolah. Pa tudi starostno mejo, predpisano za vstop v osnovno šolo, bi morali čimprej od sedmega leta spet znižati na šesto leto, malo šolo pa napraviti obvezno. Vsekakor bi bilo to ob navedenih spoznanjih važnejše kot pa podaljševati šolsko obveznost.

Tu navezujem na prejšnje vprašanje, da moramo pedagoga, vzgojitelja v otroški ustanovi usposobiti za organizatorja razvoja umskih zmožnosti vseh otrok že pred vstopom v šolo, seveda z igro itd. Zato so popolnoma napačni računi, ki skušajo dokazati, da je bolje, da gre nekvalificirana ženska, ki ne zasluži niti toliko, kolikor stanejo njeni otroci v vzgojni ustanovi, domov in skrbi za svoje otroke ob morebitnih večjih otroških dodatkih. V resnici bi bila to največja krivica za njene otroke, ki bodo v vrtcih dobili podlago za poznejše uspevanje v šoli! S tem tudi presekamo začarani krog, da se socialna diferenciacija reproducira, in zagotovimo vsem otrokom enake možnosti — ali kakor danes pravimo »enak start« za nadaljnji razvoj že v predšolski dobi. S tem je tudi povezan boj proti osipu v osnovni šoli in prizadevanje, da bi na univerzo dobili več delavskih in kmečkih otrok. Zato bi se morali komunisti odločno zavzemati za to, da v družbeni samoupravni akciji povsod vpeljemo

predšolsko vzgojo. Torej — ne le zaradi razbremenitve mater, ampak predvsem zato, da se prepreči velika škoda pri otrocih!

Dokler v otroških ustanovah nimamo dovolj prostora, je prav, da imamo prioriteto glede sprejemanja otrok. Toda — tudi od tod moramo naprej. Ko sem se npr. v Kranju pogovarjala o vseh teh vprašanjih in so me aktivistke in delavke podprle glede predlogov, kako reševati problematiko nočnega dela in delovne dobe, so posebej opozorile na pomanjkljiv način reševanja otroškega varstva kot predvsem socialnega vprašanja. Niso se strinjale s politiko, da npr. zdravnice, profesorice, inženirke pošiljamo k otrokom domov, ker njihovih otrok po načelu prioriteten list in po socialni lestvici ne sprejemajo v varstvene ustanove za otroke, same so pa že izčrpale vse možnosti zasebnega reševanja otroškega varstva. Pripovedovale so o primeru, da sta se visoko kvalificirana zaposlena zakonca formalno ločila zato, da bi postala »socialni« primer in bi tako njuni otroci lahko prišli v otroško varstveno ustanovo, v resnici pa še naprej živita skupaj. Rešitev seveda ni v tem, da bi zdaj spreminjali prioriteten red za sprejemanje v otroške ustanove, ampak v odločnem širjenju zmogljivosti teh ustanov in seveda tudi v urejanju diferencirane lestvice za plačevanje stroškov za otroka glede na družinske razmere, kar vse zahteva veliko družbeno zavzetost, pa tudi — veliko vzgojiteljev!

VPRAŠANJE: *Na koncu še osebno vprašanje: Vse življenje si se posvečala revoluciji. Del teh tvojih hotenj je bil povezan tudi s — pogojno rečeno — ženskim vprašanjem. Ali se sedanost, takšna, kakršno vidiš, ujema s tvojimi predstavami o tem, kakšna naj bi bila ali kakšna bo ta osvobodjena družba, in če ne, s čim nisi zadovoljna?*

ODGOVOR: Tudi zame kot verjetno za večino ljudi, ki so sodelovali v takšnih prelomnih gibanjih, kakršno je bilo obdobje predvojnega ilegalnega dela, narodnoosvobodilnega boja in naše povojne graditve, je značilno, da mislijo, da bodo vsa svoja hotenja tudi uresničili. Čeprav je marksizem našemu boju nakazoval dolgoročnost in s tem omogočal, da smo svoj mladostni polet vgrajevali v realistične rešitve — smo seveda tudi mi mislili, da bomo dosegli veliko več svojih revolucionarnih ciljev in tudi veliko prej. Če ni vse tako, kakor bi si človek želel, je najbrž najprej potrebno iz našega ocenjevanja odstraniti nemarksistično-voluntaristična merila. Gre za tako globoke družbene procese, da bi bilo prav neznanstveno pričakovati dosti več tako materialnih kot tudi drugih družbenih dosežkov, kot smo jih dosegli.

To je en vidik — ocena doseženega. Drugi vidik pa je, da tudi nadaljnja preobrazba ne more biti zamišljena le kot

uresničevanje znanstveno-strokovnih modelov, ampak da je zanje poleg znanja prav tako potrebna čustvena zavzetost in prepričanje, kakršno je gnalo našo generacijo v revolucijo. Revolucija — pravimo — teče dalje, vendar nobena revolucija ne teče sama od sebe, temveč jo nosita znanje in revolucionarni žar. Morda je ta žar laže razvneti v izjemnih časih. Zato se pa postavlja vprašanje, kako doseči, da ne bo nikoli ugasnil, da bo neprestano ustvarjal in uresničeval nove odnose. Saj ne gre za eno samo bitko, temveč za neprestano vojskovanje z vsem zaostalim, kar še tiči v nas in česar ne moremo zlahka razumsko premagati, da bi novi socialistični odnosi zares postali način življenja in čustvovanja. Kako do tega priti, je vprašanje, zastavljeno sedanjim mladim ljudem, ki se zavedajo ali naj bi se zavedali izredne pomembnosti, da ne rečem epohalnosti svojega današnjega, morda na videz mirnega, v bistvu pa zelo dramatičnega dela — spreminjanja družbe in proizvodnih odnosov, kar bo omogočilo dokončno spremembo celega spleta tudi najintimnejših vprašanj. Le človek — gospodar svoje družbene usode lahko postane tudi gospodar svojih človeških odnosov. Ob tem se seveda lahko tudi vprašamo, ali je naša generacija sedanji vse to dovolj omogočila in kaj lahko še danes za to napravimo.

O etiki javne besede*

Potreba po nenehnem oblikovanju in uveljavljanju etičnih norm in standardov v družbi ter v odnosih med ljudmi je bolj ali manj jasna. Ta potreba je trajna zlasti na področju publicistike oziroma v javnem obravnavanju najrazličnejših zadev in posebej ljudi, njihovih dejanj, lastnosti ipd. Tu moramo izoblikovati zavesten odnos in predstavo o etiki, etičnem, neetičnem. Takšen zavesten odnos in predstavo zahtevata tako položaj človeka v samoupravni družbi kakor tudi trajna zahteva po osvobajanju človekove osebnosti.

Ko poudarjamo trajno potrebo po nenehnem oblikovanju in uveljavljanju etičnih norm in standardov na področju publicistike oziroma v javnem obravnavanju zadev in človeka, tedaj ne mislimo zgolj na novinarje, tisk, radio, televizijo in podobna komunikacijska sredstva, temveč na slehernega občana, javnega delavca, politika in funkcionarja, ki javno nastopa v procesih družbenega komuniciranja, neposredno ali posredno, na javnih tribunah in množičnih občilih.

Novinarji in publicisti nedvomno sodijo med eminentne oblikovalce in posredovalce takšne ali drugačne etike, nimajo pa monopola nad njo, niti ni monopol njihov privilegij. Res pa je, da imajo prav novinarji in publicisti ter vsi, ki javno nastopajo, zelo ugoden položaj in izjemno priložnost ustvarjalno delovati v oblikovanju in uveljavljanju etičnih pogledov, norm in standardov. Od tod velik pomen in vloga, ki ju pripisujemo novinarjem in publicistom v zvezi z nastajanjem in razvojem nove etike. Ta pomen in vloga naraščata hkrati s stopnjo demokratizacije družbenega življenja in z vse večjo svobodo javnega izražanja, kakor tudi z vse globljim spoznavanjem bistva demokratičnih samoupravnih odnosov v družbi. To praktično pomeni, da se hkrati s stopnjo demokratizacije in svobode izražanja povečuje tudi osebna odgovornost posameznega novinarja in publicista, medtem ko se hierarhično opredeljena odgovornost dialektično

* Prispevek je bil napisan v zvezi s pripravo posebnega poglavja o spoštovanju človekove osebnosti in dostojanstva za dopolnitev kodeksa jugoslovanskega novinarstva. To poglavje je bilo sprejeto na X. skupščini zveze novinarjev Jugoslavije v Ohridu 19. in 20. junija 1969.

zmanjšuje. Trend pelje torej v smer vse večje, če že ne izključne individualne odgovornosti. Razmerje med demokracijo in svobodo izražanja na eni strani ter individualno odgovornostjo na drugi je torej tipično kompenzacijsko razmerje — kolikor več je svobode in demokracije, toliko večja je individualna odgovornost.

Podobne poglede najdemo tudi v resoluciji IX. kongresa ZKJ o socialističnem razvoju v Jugoslaviji na temeljih samoupravljanja in nalogah komunistov, kjer med drugim piše:

»Demokratizacija položaja institucij javnih komunikacij in njihova samostojnost v izpolnjevanju svojih odgovornih funkcij bo imela varno podlago in perspektivo *samo, če bo povezana z oblikovanjem odnosa popolne politične in družbene odgovornosti za resničnost javne besede, za socialistično družbeno usmerjenost in demokratsko kulturo v javnem dialogu, za posredovanje in ustvarjanje pravih vrednot na vseh področjih delovanja.* (podčrtal P. Z.) Zato se bodo komunisti zavzemali, da bodo vsak ustanovitelj javnih glasil, vsako uredništvo, urednik, sodelavec in vsi drugi družbeni subjekti, ki uporabljajo sredstva javnega obveščanja, *imeli v bistvu isto družbenopolitično odgovornost za svoje delo kot vsak drug izvrševalec političnih in javnih funkcij.*« (podčrtal P. Z.) (Naša štampa, št. 165, marec 1969.)

Razvidno je torej, da obravnava resolucija novinarje in publiciste kot izpolnjevalce političnih in javnih funkcij. Tudi dokument novinarske organizacije — kodeks jugoslovanskega novinarstva poudarja, da je novinar družbenopolitični delavec, ki poklicno sodeluje v graditvi in razvoju družbe, se bori za popolno uveljavljanje samoupravnih pravic delovnega človeka in za humane odnose med ljudmi itd. ipd. Tudi sami novinarji se čutijo borce za resnico, družbeni progres, za imanentne cilje človeške družbe, za deklarirane pravice in seveda tudi za temu ustrezne dolžnosti.

S tem ko novinarji in publicisti javno nastopajo v komunikacijskih sredstvih in se zavzemajo za resnico in družbeni napredek v odnosih med ljudmi in narodi, niso zgolj informatorji, analitiki, komentatorji, kritiki in polemiki, ampak so hkrati (objektivno in subjektivno) tudi posredovalci in oblikovalci etike, etičnih norm in standardov. Tega dejstva ni mogoče odmisлити, ampak nasprotno, v celoti se ga je treba zavedati. Če so torej novinarji in publicisti med tistimi, ki so na čelu gibanj za družbeni napredek, tedaj so hkrati tudi na čelu gibanj (hote ali nehote, zavestno ali nevede) za novo moralno in etiko, ki ustreza temu boju za napredek. Pri tem se seveda srečujejo z vrsto pojavov, alternativ in dilem o tem, kaj je moralno in etično, kaj je resnična in kaj samo navidezna vrednota, kakšne nove vrednote in nasprotno vrednote se ponujajo, kakšen naj bo humanizem v praksi, kako je z etičnostjo oblik, metod in načinov boja za nadaljnji družbeni razvoj in napredek odnosov med ljudmi. Bržčas ni treba posebej poudarjati, da je imela etika več škode kot pa koristi od izjav in teorij, ki so na javne kritike raznih metod,

oblik in načinov urejanja problemov, pojavov ipd. odgovarjale, da metode in oblike niso pomembne, pomembna da je vsebina. To pa je bil bumerang, ki bije avtorje takšnih izjav in teorij ter otežuje hitrejšo uveljavljanje etike.

Razlogi, ki zahtevajo od novinarjev in publicistov, da imajo izoblikovan zavesten odnos do etičnih vprašanj, so številni — praktični, neposredni in tudi teoretični.

1. K etičnemu vrednotenju in razmišljanju sili novinarje in publiciste dejstvo, da so komunikacijska sredstva javna tribuna, kjer se izražajo številni interesi in postopki posameznikov, družbe in njenih delov, ki jih javnost, posameznik ali forum sprejema kot moralno ustrezne, ali pa odklanja kot moralno neustrezne. Novinarji pri tem niso zunaj etične odgovornosti, saj niso zgolj pasivni, ampak aktivni urejevalci teh tribun in hkrati njihov zavestni organizator, ki skrbi za to, da se te tribune ne oblikujejo stihijsko in anarhično.

2. Novinarje in publiciste sili k razglabljanju o etičnih vprašanjih tudi to, da se prek novinarsko publicističnih oblik družbenega izražanja in hotenj uveljavljajo ne samo sprejemljive, ampak tudi nesprejemljive »vrednote«. Pri tem ne gre samo za vsebinsko sprejemljiva ali nesprejemljiva etična načela, ampak tudi za etičnost in sprejemljivost samih oblik, metod in načinov uveljavljanja »vrednot« in interesov prek publicistike. Dokaj pogosto naletimo v odgovorih na javne kritike ali javno postavljena vprašanja na ogorčene trditve, da so prizadeti ravnali popolnoma zakonito, legalno ipd., pri čemer si zatiskamo oči pred dejstvom, da vse, kar je zakonito, še ni nujno tudi moralno ali etično. Očitno je tudi, da nekateri niso pripravljeni in naklonjeni temu, da bi razen pravnih, zakonskih in podobnih norm uveljavljali tudi etične. No, tudi vsi prispevki novinarjev se po svoji obliki ne ujemajo vedno z etiko. Ni mogoče biti resnično na čelu družbenih tokov in gibanj za družbeni napredek, ne da bi se hkrati bili za ta napredek tudi z ustreznim moralno in lastnim zgledom in primerom, po vsebini in obliki, po metodah in načinu.

3. Novinarji in komunikacijska sredstva delujejo v sredini, kjer je čutiti različne idejne tokove, usmerjene na zadovoljevanje interesov in potreb v raznih oblikah, na razne načine in z raznimi sredstvi. Ti tokovi so usmerjeni tudi na oblikovanje novih vrednot, zanihanje, rušenje in odpravo starih in dosedanjih vrednot, njihovo preoblikovanje, prevrednotenje, spreminjanje itd., skratka močno je opaziti prizadevanja za oblikovanje nove, vsebinsko obogatele morale ali etike. Ustrežno je vprašanje, kaj od vsega tega, doma in po svetu, novinarstvo podpira, sprejema, odklanja, se distancira, kaj nekritično posnema itd.

4. Računati moramo tudi z dejstvom, da imajo sami novinarji in publicisti poglede na problem moralnega ali etičnega, marsikaj prenašajo v komunikacijska sredstva od zunaj, posnemajoč tisto, kar se dogaja zunaj njih, in to spreminjajo v časniško oziroma novinarsko publicistično prakso. V imenu odpravljanja tako imenovanih

tabujev, se komunikacijska sredstva lotevajo najrazličnejših tem in se spuščajo v praktično vsa področja. Spričo nenehnega širjenja tem in področij, za katere novinarji ne morejo biti posebej usposobljeni, se zaostruje vprašanje izbire tem in področij, ki naj jih obravnavajo komunikacijska sredstva. Številne teme in vprašanja zahtevajo posebej kvalificirane ljudi in njihovo sodelovanje z uredništvu.

Načelno gotovo ni mogoče nasprotovati razširjanju tematike in področij, ki jih obravnavajo komunikacijska sredstva. S tem širijo svoje funkcije in jih usklajajo z vse širšimi potrebami ljudi in njihovim posebnim zanimanjem. Strokovno in hkrati etično vprašanje pa je, kako vse te teme in področja prilagajati komunikacijskim medijem in ravni širokega števila potrošnikov. Spolnost, golota ipd. sta predmet številnih literarnih in strokovnih del. Vse pogostejši gost pa sta tudi v rubrikah in na straneh komunikacijskih sredstev. Razlika je seveda v tem, da sta spolnost in golota v umetniških in podobnih delih anonimni, v komunikacijskih sredstvih pa večkrat konkretni, identificirani. Tudi spolnosti in golote v komunikacijskih sredstvih ne kaže načelno preganjati in izganjati Belcebuba. Bržkone pa je etična in estetska zahteva, da golota ne sme biti pozerska in provokativna oziroma pornografska.

5. Novinar se srečuje s številnimi etičnimi vprašanji pri svojem delu. Naj jih nekaj naštejemo. Kakšen naj bo odnos novinarja do predmetov in subjektov, o katerih javno razpravlja? To je zelo kompleksno vprašanje. Pri tem ne gre zgolj za etično zahtevo o resničnosti, točnosti in objektivnosti, ampak tudi za selekcijo tem, podatkov in celovitih informacij; torej za vprašanje, o čem obveščati in pisati ali govoriti, kaj lahko opustimo, kaj javnost objektivno potrebuje in ne samo, za kaj se javnost subjektivno zanima. In ne samo to; v kakšni obliki posredovati informacije in kako obravnavati premet ali subjekt, da bomo ostali v mejah etičnih norm in standardov? Vsekakor to ni lahko in zahteva ne samo visoko izobraženega ali sicer splošno široko razgledanega novinarja, ampak tudi človeka široke splošne srčne kulture s prefinjenim občutkom za etične odtenke. Potemtakem je treba idejnopolična merila nenehno primerjati in usklajati z etičnimi.

Zelo pomembno vprašanje je, KDO ali KAJ je lahko predmet javnega obravnavanja? Kje je meja med javnim ali zasebnim, intimnim? Ali imajo komunikacijska sredstva pravico brskati po zasebnosti človeka in njegovi intimnosti, kdaj, kako, v kakšni obliki? Pravica komunikacijskih medijev kot javnih sredstev je nedvomno manjša od individualne pravice ohraniti ali javno povedati svoja zasebna občutja. Drugače rečeno, posameznik ima več pravice zahtevati objavo osebnih in intimnih čustev, kot pa komunikacijsko sredstvo spraševati po takšnih osebnih in intimnih občutjih. Komunikacijska sredstva kot javna množična občila imajo funkcijo obravnavati javne zadeve in tiste bolj ali manj osebne, ki so organsko povezane z javnimi — npr. odnos družbene službe do posameznika ipd. S tem

pa občanom ne odrekamo pravice do poskusov povezovanja njihovih osebnih zadev z javnimi oziroma do poskusov napraviti njihovo osebno zadevo za javno. Nedvomno je tudi, da so voljeni organi in posamezniki, javni delavci ipd. objekt in subjekt javnega obravnavanja, kajti njihove javne funkcije ne izvirajo iz njihove lastne suverenosti, ampak iz suverenosti družbe in javnosti, ki so jima tudi odgovorni. Podoben je tudi novinarjev položaj, kajti on je osebnost javnega zaupanja in ima neizrecen mandat javnosti za obravnavanje zadev, ki so pomembne za širšo javnost in posameznika.

Ni mogoče molče mimo težnje, ki jo začenjamo srečavati v komunikacijskih sredstvih in jo je nekdo imenoval »težnjo po slačenju človeka pred javnostjo«, drugi »agresivnost v brskanju po človekovi notranji intimnosti in nasilje v razkrivanju človekove notranjosti«, tretji »težnja, da bi se polastili človeka in napravili iz njega predmet manipulacije« ipd. Eno je gotovo, novinar, ki zna spoštovati dostojanstvo človeka in njegovo celovitost ter jo braniti, bo znal ohraniti tudi svojo moralnopolitično in etično integriteto, in narobe, samo novinar, ki ima popolno in kompleksno moralnopolitično in etično integriteto, bo znal uspešno braniti celovitost drugih osebnosti.

Beremo tudi prispevke, ki smešijo konkretne osebe, delajo pri tem razne aluzije ipd. Tudi umetniška satira smeši, toda ne smeši konkretnih oseb, ker je anonimna in zato splošna, ampak smeši nape. Lahko ugotovimo, da je v komunikacijskih sredstvih sorazmerno precej prispevkov, za katere je ali postaja značilen tako imenovani reizem, reistično lotevanje problemov. Tudi reizem je v neki meri resničen, kolikor ne izkrivlja stvari oziroma kolikor ni zgolj enostranski; sicer pa je treba vedeti, da se je reizem rodil iz političnih pobud, kot protitež do neke mere enostranskih prikazov in interpretacij družbene stvarnosti, torej tudi kot posledica nekaterih pomanjkljivosti v obravnavanju družbenih odnosov.

Prostitucija je pojav, ki so ga komunikacijska sredstva obravnavala pretežno atraktivno, s slikami ipd. Toda ta boj proti prostituciji ne deluje niti najmanj prepričljivo. Posebno vprašanje pri tem pa je, koliko je vse to etično. Če so komunikacijska sredstva svoj čas napadala seksualno iztirjenost nekega direktorja tako, da so vrgla senco na nekaj deset žensk, resničnih ali namišljenih žrtev, potem je to neetično in je cena previsoka; žrtve so bile tako dvakrat prizadete, medtem ko vemo, da se moškimi takšna podjetnost ne zameri prav dosti; razen tega pa je mentaliteta še marsikje takšna, da se ženskam prej pripisuje prostovoljna vdaja kot pa resnična prisila. Vnema v preganjanju prostitucije prek komunikacijskih sredstev je precej sumljiva. Z družbo vred se komunikacijska sredstva borijo predvsem proti prodajalkam ljubezni in kvečjemu še proti zvodništvu, ne pa tudi proti kupcem. Ni res, da je postala ljubezen tržno blago samo zato, ker je to sredstvo, ki se je z njim moč preživljati in lahko zaslužiti. Prav tako ni res, da ne bi bilo plačane ali neplačane prostitucije, če bi bile vse prodajalke ljubezni materialno oskrbljene.

Prostitucija je lahko nastala zato, ker se ustrezen del drugega spola zanima za to in je bil tudi organizator tržišča ljubezni. Ali je prodaja ljubezni kaj manj etična, kot je njeno kupovanje? Gotovo ne, če se nočemo prepirati, v čem je izvir zla, v težnji in pripravljenosti kupovanja ali v pripravljenosti prodajanja ljubezni. Etično bi bilo torej oboje priznavati kot moralno ali nemoralno, nikakor pa eno bolj, drugo manj. Iz tega torej lahko sklepamo, da je bila prostitucija v komunikacijskih sredstvih obravnavana enostransko. Konsekvenc o položaju žensk pa lahko iz vsega tega izluščimo precej. Imamo spiske prostitutk, nimamo pa spiska kupcev. In vendar skušamo npr. v zvezi z narkomanstvom priti ne samo do spiska prodajalcev drog, ampak tudi do spiska kupcev. Razlika med kupci in prodajalci je v tem primeru seveda velika, neprimerno večja kot pa med prodajalkami in kupci ljubezni.

Zapletenost človekove osebnosti zahteva posebno pazljivost. Znanost odkriva vedno več dejavnikov, od bioloških do psihičnih in političnih, ki vplivajo na dejavnost človeka, ki večkrat bistveno zmanjšuje njegovo prištevnost, včasih pa celo izključujejo. Vedno več je gotovosti, da je nepravilno število kromosomov lahko vzrok za zločinskost, ki se ji subjektivno ni moč uspešno upreti. Neprilagojenost številnih ljudi ima svoje vzroke, ki niso zgolj rezultat subjektivnega hotenja tega ali onega devianta. Ni mogoče etično obravnavati teh pojavov, če bi se samo napadalno razpisali o takšnih izgrednikih, ne da bi pri tem upoštevali možne vzroke neprilagojenosti, jih skušali odkriti in tako prispevali k zdravljenju pravih vzrokov neprilagojenosti, in k njihovem odpravljanju, kolikor je v naši moči. Zdi se, da bi morali vztrajati na tem, da bi čim več neprilagojenih osebnosti, posebno izgrednikov, obvezno znanstveno preiskali. Ničesar bistvenega ne bomo prispevali k izboljšanju položaja, če bomo samo objavljali imena deviantov in jih identificirali pred široko javnostjo.

Problem javne identifikacije nastopa v številnih primerih. Tu gre za cele kategorije ljudi; mladoletniki, osumljeni in obtoženi, spolni iztirjenci, neprilagojenci vseh vrst itd. Gre tudi za problem identifikacije v zvezi s ponesrečenci in nesrečami. In ne gre samo za imensko identifikacijo, ampak tudi za identifikacijo prek fotografij, filma ipd. Med posebnimi vprašanji, ki zadevajo etiko novinarja, so še njegov odnos do subjektov, s katerimi polemizira, jih kritizira, nasprotuje, dalje odnos do raznih virov informacij, do nosilcev raznih pojavov, do drugih novinarjev, uredništev in komunikacijskih sredstev.

6. Vse to ne pomeni, da se novinarji in publicisti odpovedujejo družbeni kritiki in polemiki. Prizadevanje za višjo etiko novinarstva in publicistike zahteva tudi ustrezen odnos do novinarjev in njihovih prispevkov. Temeljni problem, ki do njega pri tem prihaja, so samovoljne interpretacije novinarskih tekstov. Sklepi o tem, kaj je novinar hotel s svojim prispevkom in kaj naj bi s tem dejansko storil

ali zagrešil, so večkrat čisto skonstruirani, daleč od objektivne analize, ki jo dopušča sam tekst. Včasih smo priča neverjetnemu subjektivizmu v sklepih, na katerih »prizadeti« zasnujejo še razne grožnje in vlagajo tožbe. Treba je vztrajati tudi na definiciji objektivne interpretacije tekstov, ne pa dopuščati ugibanj o tem, kako si lahko tekst ta ali oni razlaga; kaj bi si avtor lahko mislil, ne pa, kaj je v resnici dajal, skratka, ni mogoče dopuščati daljnosežnih sklepov o tem, kaj je novinar mislil ali hotel, kako je mogoče v skrajni konsekvenci nekaj razlagati ipd. Tudi trganje dejstev oziroma posameznih misli iz celotnega konteksta novinarjevega prispevka je v navadi pri samoobrambi. Ko skušamo izoblikovati jasno etiko novinarstva, si hkrati prizadevamo postaviti tudi merila za presojo novinarsko publicističnih prispevkov in zagotoviti čim učinkovitejšo obrambo pred poskusi ponarejanja vsebine in namena novinarskega delovanja. Če torej zahtevamo etiko od novinarja, tedaj prav tako zahtevamo tudi etiko in etičen odnos do novinarja s strani javnosti, foruma, uredništva ali posameznika. Tudi temu se ni mogoče odpovedati. Potreba, ki postaja vedno bolj očitna, je tudi znanstvena obdelava teorije etike novinarstva in publicistike, ki naj bi teoretično osvetlila ta vidik novinarstva. Zboljšava kodeksa, ki bi vseboval konkretne etične norme in standarde, bi seveda veliko prispevale k oblikovanju teorije o etiki novinarstva in publicistike v SFRJ. To pa hkrati tudi pomeni, da se moramo odpovedati udobni krilatici o desetih zapovedih in prepovedih, ki je krožila med novinarji pred sprejemom kodeksa novinarstva v Mostarju, na 6. kongresu zveze novinarjev Jugoslavije 1965. leta.

Vinko Mlakar

Načrtovanje stanovanjske graditve v občinah

Vsako dolgoročno načrtovanje nosi v sebi elemente negotovosti, prav tako pa elemente zavestnih hotenj oziroma družbenih ciljev. Verjetno pa je prav pri stanovanjih ta element negotovosti najmanjši (v primerjavi z načrtovanjem ekonomskega razvoja v tržni ekonomiji), ker je stanovanje tesno povezano s razvojem in gibanjem prebivalstva in ker je že samo po sebi dolgoročna dobrina, ki terja, tudi dolgoročno načrtovanje (stanovanja, ki jih gradimo danes, bodo uporabna

vsaj do leta 2050!). Še več: brez dolgoročnih elementov je tudi sleherno srednjeročno in kratkoročno načrtovanje gradnje stanovanj zelo negotovo in lahko čisto napačno usmeri ekonomski in prostorski razvoj nekega območja ali pa tudi države kot celote.

Priporočila OZN za desetletje 1970—1980¹ navajajo za stanovanja tale izhodišča in cilje:

— razvoj stanovanjskega in komunalnega gospodarstva ni samemu sebi namen;

— namen stanovanjsko-komunalnega gospodarstva je zadovoljevanje potreb na vseh področjih, zlasti na področju zdravja, vzgoje in urbanega okolja;

— stanovanjsko-komunalno gospodarstvo je eden izmed pogojev za večjo produktivnost in za odpravljanje razlik med razvitimi in nerazvitimi območji;

— posredni učinki stanovanjskega gospodarstva so enako pomembni kot neposredni učinki;

— danes je vse bolj pereče vprašanje, kako zagotoviti boljše stanovanjske razmere (in boljše razmere tudi zunaj stanovanj) za prebivalce z nizkimi osebnimi dohodki; kako preprečiti nekontrolirano urbanizacijo in njene posledice; čisto ekonomska merila na področju stanovanjsko-komunalnega gospodarstva, ki so prevladovala v preteklem obdobju, se umikajo in prepuščajo prostor zgoraj nakazanim ciljem;

— stanovanjske razmere je možno izboljšati z gradnjo novih obmestij, ki so sicer odmaknjena od velikih središč, vendar pa še vedno v mejah urbane aglomeracije;

— načrtovanje novih stanovanjskih obmestij mora biti usklajeno z načrtovanjem industrijskega razvoja.

Lahko trdimo, da je resolucija o nadaljnjem razvoju stanovanjskega gospodarstva SRS (iz leta 1972) upoštevala ob drugih tudi te cilje. Na primer, da moramo prihodnji razvoj stanovanjskega gospodarstva zasnovati in usmerjati za daljše obdobje in ga prilagajati družbenoekonomskemu razvoju; da so večletni programi za reševanje stanovanjskih potreb delovnih ljudi v organizacijah združenega dela podlaga za pripravljanje občinskih programov za razvoj stanovanjske graditve; da sprejemajo občinske skupščine programe za razvoj stanovanjske graditve vsaj za srednjeročno obdobje v sodelovanju s temeljnimi organizacijami združenega dela in s krajevnimi skupnostmi; naj občinske skupščine zagotovijo smotrno gospodarjenje s stavbnimi zemljišči ter se bolj dejavno usmerijo v gradnjo stanovanj. Še zlasti je pomembna zahteva resolucije, da pri gradnji naselij ne bi prihajalo do razlikovanj na podlagi socialnega in ekonomskega položaja občanov in da morajo občinske skupščine posvetiti posebno pozornost sistematičnemu reševanju stanovanjskega

¹ »Towards accelerated Development — Proposals for the second United Development Decade« (New York 1970).

vprašanja nekaterih kategorij občanov in družin, starejših ljudi in mladih družin. Za te kategorije naj občine uvedejo družbeno pomoč in naj v ta namen oblikujejo v občini (ali za več občin skupaj) samoupravne solidarnostne stanovanjske sklade.

Veliko teh načel je že konkretiziranih v ustreznih zakonih (zakon o programiranju in financiranju graditve stanovanj, zakon o družbeni pomoči v stanovanjskem gospodarstvu, zakon o razlastitvi in o prisilnem prenosu pravice, zakon o razpolaganju z nezazidanim stavbnim zemljiščem, zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o urbanističnem planiranju, zakon o davku na promet nepremičnin, zakon o republiškem davku na promet kmetijskih zemljišč, ki se pridobivajo v nekmetijske namene; sprejet je že zakon o najemninah in zakon o ugotovitvi vrednosti stanovanjskih hiš in stanovanj, zakon o stanovanjskih razmerjih pa je v javni razpravi).

Občinske skupščine bi morale do konca leta 1972 sprejeti tele dokumente:

1. program stanovanjske graditve vsaj za obdobje petih let;
2. samoupravni sporazum organizacij za določitev najnižjega odstotka sredstev, ki jih namenjajo za potrebe razširjene reprodukcije in družbene pomoči v stanovanjskem gospodarstvu (v nadaljnjem: »stanovanjski prispevek«) oziroma ustrezní odlok skupščine za tiste organizacije, ki samoupravnega sporazuma ne bi podpisale;
3. družbeni dogovor o obveznem združevanju dela sredstev stanovanjskega prispevka pri poslovni banki kot vezanih sredstev za kreditiranje stanovanjske graditve oziroma ustrezní odlok občinske skupščine za tiste organizacije, ki družbenega dogovora med organizacijami, občino in občinskim sindikalnim svetom ne bi podpisale;
4. odlok o obveznem prispevku za družbeno pomoč v stanovanjskem gospodarstvu in njegovo višino — iz sredstev stanovanjskega prispevka;
5. odlok o ustanovitvi samoupravnega solidarnostnega stanovanjskega sklada;
6. odlok o delni nadomestitvi najemnine in drugi družbeni pomoči v stanovanjskem gospodarstvu in — vrsta drugih predpisov v zvezi z najemninami, stanovanjskimi razmerji itd. Tu je torej cela vrsta predpisov in s tem tudi nalog za občine.

Občinski program stanovanjske graditve za naslednjih pet let je sestavni del samoupravnega sporazuma o izločanju in usmerjanju sredstev za stanovanjsko graditev in družbeno pomoč v stanovanjskem gospodarstvu.

To so v kratkih potezah nakazani samoupravni in pravni temelji za programiranje stanovanjske graditve v občini.

Leto 1972 gre h koncu. Večina občin bo sprejela vsaj samoupravni sporazum organizacij (ali ustrezní obč. odlok) o najnižjem odstotku sredstev za potrebe razširjene reprodukcije in družbene pomoči v stanovanjskem gospodarstvu (stanovanjski prispevek), odlok o obveznem prispevku za družbeno pomoč v stanovanjskem gospo-

darstvu (solidarnostni stanovanjski prispevek) in družbeni dogovor (oz. ustrezní obč. odlok) o združevanju dela sredstev »stanovanjskega« prispevka kot obvezno vezanih sredstev pri poslovni banki, ki so namenjena za kreditiranje usmerjene stanovanjske graditve. Menimo, da bi morale sprejeti te sporazume ali odloke vse občine, kajti s 1. januarjem 1973 preneha veljati enotni 4 % stanovanjski prispevek.

Čeprav je podlaga za vse te ukrepe občinski program stanovanjske graditve, ki združuje programe vseh organizacij združenega dela, pa teh programov do konca leta ne bo možno dokončno izdelati — ker še niso zbrani prav vsi podatki. Vendar pa sodimo, da so stanovanjski programi občin in organizacij dinamični, tehnično-organizacijski, pa tudi politični dokumenti stalne stanovanjske in zemljiške politike, ki se bodo v letu 1973 nujno še dopolnjevali in izboljševali. Navsezadnje je prišlo to področje v popolno pristojnost občin, zato občina sprejema in (v sporazumu z organizacijami) tudi spreminja te načrte — skladno z doseženim družbenoekonomskim razvojem.

Namen tega sestavka je nakazati nekaj vprašanj, ki se bodo pojavila v letu 1973.

Kako se organizacijsko lotiti srednjeročnega načrta stanovanjske graditve v občini — Programi organizacij

Za program stanovanjske graditve v občini je izdelana — in v »Uradnem listu SRS« objavljena — tudi ustrežna metodologija. Za organizacije (OZD) pa take — uradno objavljene — metodologije ni. V začetku leta 1972 je sicer pogodbená skupnost »Občan« pripravila varianto metodologije, ki pa se je brez predelave ne dá uporabiti. To velja zlasti za tako imenovano anketo o stanovanjskih potrebah zaposlenih. Kakorkoli je anketa koristen napotek za ugotavljanje potreb v organizacijah, pa brez poprejšnjih temeljitih preverjanj ne omogoča primerljivosti med organizacijami in tudi ne sintetiziranja v merilu občine. Družinski člani so namreč zaposleni v različnih podjetjih, pogosto tudi v različnih občinah. S tako zastavljeno anketo bi sleherno podjetje prikazalo velike stanovanjske potrebe, preverjanje podatkov iz ankete, ki skoraj nikogar ne obvezuje, pa bi bilo skoraj nemogoče. Poleg tega vprašalnik tudi sicer ni prirejen za razmere v Sloveniji, saj ne upošteva dnevne migracije, sezonskih delavcev ipd. Zato so v nekaterih občinah vprašalnik v anketi izpopolnili kar sami; pri tem pa so ponekod zašli v prevelike podrobnosti, v ugotavljanje podatkov, ki jih vsebuje že redna evidenca delovnih organizacij in uradna statistika popisa prebivalstva oziroma stanovanj. Nekatera vprašanja so tudi čisto osebne narave.

Takšne ankete lahko povzročijo v nekaterih delovnih organizacijah, zlasti v organizacijah, ki imajo veliko sezonskih delavcev in veliko dnevnih migrantov, varljivo upanje, da bodo dobili stano-

vanja že v prihodnjem petletnem obdobju. Tako pomembnih vprašanj, kot so npr.: ali se delavec vozi na delo, od kod, iz katere občine, kako daleč ali ima člana družine zaposlenega v drugem podjetju, v drugi občini, pa večidel v anketi ni bilo. Vprašanje je tudi, ali mora zaposleni delavec odgovoriti na anketna vprašanja, kako bo nanje odgovoril (če bi izvedli anketo v vseh delovnih organizacijah, bi bil to nekakšen nov popis, ki ne bi bil dovolj tehtno pripravljen), ali bo pravilno ocenil svoje stanovanjske potrebe — v skladu s sedanjimi in prihodnjimi možnostmi itd. Dejstvo je namreč, da v Sloveniji skoraj polovica vseh stanovanj nima kopalnic in WC, o čemer imamo zbrane podatke po občinah in naseljih. Upravičeno lahko pričakujemo, da bo večina teh stanovalcev v anketi prikazala potrebe po stanovanjih, kakršna gradimo danes.

Omenil bi še, da opravljajo v svetu ankete specializirane institucije z dobro izbranimi reprezentančnimi vzorci, ki lahko zagotove — pa še te ne vedno — dokajšno realnost odgovorov.

Menimo, da danes ni delovne organizacije, ki ne bi imela popolnega pregleda o stanovanjskih potrebah, saj so samostojno razpolagale in bodo tudi v prihodnje samostojno razpolagale z delom tako imenovanega stanovanjskega prispevka. Večina organizacij ima tudi notranje samoupravne akte za pridobivanje stanovanj v najem, za individualno ali etažno stanovanjsko graditev ali za nakup stanovanja. Mnoge organizacije imajo tudi enoletne programe stanovanjske graditve in dokaj poznajo resnične potrebe zaposlenih.

Nekatere organizacije so že doslej izločale več kot 4 % (celo 10 %) za potrebe stanovanjske graditve (oziroma rekonstrukcije). Mnoge organizacije pa so sredstva 4 % stanovanjskega prispevka uporabljale v druge namene (obratna sredstva) ali pa jih celo niso porabile; to so bile predvsem organizacije z visoko akumulacijo, ki so stanovanjske potrebe že zadovoljile — pa tudi manjše organizacije z nižjim številom zaposlenih. V teh manjših organizacijah so sredstva iz stanovanjskega prispevka uporabljali v popolnoma legalnih oblikah nenamensko, ker so zbrali premalo sredstev, da bi se lahko odločili za kakršnokoli stanovanjsko graditev. Mnogo bolj kot doslej bo v prihodnje potrebna učinkovita kontrola porabe teh sredstev.

Poleg tega menimo, da je bilo uveljavljanje pravic zaposlenih do stanovanja urejeno v večini organizacij na najvišji samoupravni in pravični podlagi. Zato ne vidimo razloga, da ne bi zmogli v delovnih organizacijah sestaviti lastnega srednjeročnega načrta stanovanjske graditve, ko vendar poznajo resnične potrebe delavcev — tudi brez ankete. Kajti slabo pripravljena, nestrokovna obdelana in na hitro izvedena anketa pomeni isto, kot če je sploh ne bi bilo.

Eden izmed razlogov, da so organizacije v zamudi pri izdelovanju svojih srednjeročnih stanovanjskih načrtov, je nedvomno v tem, da niso bile pravočasno obveščene, da je metodologija za izdelavo načrta precej nedoločna in zapletena in da so organizacije pred

vrsto težavnih problemov drugačne narave. Če naj bi občine sprejele srednjeročni program stanovanjske graditve do konca novembra 1972, bi morale imeti programe delovnih organizacij vsaj do 15. 10. 1972. Po zakonu o programiranju in financiranju stanovanjske graditve mora občinska skupščina vsaj mesec dni pred iztekom koledarskega leta sprejeti — na podlagi samoupravnega sporazuma ali brez tega — odlok o najnižjem odstotku sredstev za razširjeno reprodukcijo in družbeno pomoč ter odlok o prispevku za družbeno pomoč, ki se izloča v odstotku od prej omenjenega zneska. Omeniti moramo še, da organizacije za gospodarjenje s stanovanji v družbeni lastnini lahko po 23. členu zakona o financiranju programiranja stanovanjske graditve grade družbena stanovanja le v skladu s sprejetimi občinskimi programi stanovanjske graditve. Torej je za vse akcije zelo malo časa.

Menimo, da bi moralo biti leto 1973 namenjeno predvsem bolj poglobljeni izdelavi srednjeročnih programov stanovanjske graditve organizacij. K izvedbi morebitnega anketiranja pa bi morali pritegniti tudi sociologe.

Najnižji odstotek sredstev za razširjeno reprodukcijo in družbeno pomoč v stanovanjski graditvi in obvezen prispevek za družbeno pomoč v stanovanjskem gospodarstvu — problemi

Najnižji odstotek sredstev za razširjeno reprodukcijo in za družbeno pomoč v stanovanjskem gospodarstvu (v nadaljnjem besedilu »stanovanjski prispevek«) določijo organizacije s samoupravnim sporazumom najkasneje 30 dni pred začetkom prihodnjega koledarskega leta — konkretno do 30. novembra 1972 za leto 1973. Če do samoupravnega sporazuma ne pride, predpiše najnižji prispevek občinska skupščina z odlokom. Če bi hoteli zadovoljiti vse stanovanjske potrebe v prihodnjih petih letih, bi moral biti ta prispevek čim višji. Pri tem bi morali upoštevati mobilnost in strukturo delovne sile, razvojno perspektivo delovne organizacije vsaj za prihodnjih pet let, všteti leto 1976. Praviloma bi moralo biti vsem količjak akumulativnim organizacijam do tega, da čim hitreje uredijo stanovanjski problem delavcev, si pridobijo kadre za daljše obdobje, obdržijo kvalificirano delovno silo ter razrešijo nakopičene potrebe vseh delavcev, zlasti delavcev z najnižjimi osebnimi dohodki.

Če bi ocenjevali stanovanjsko gradnjo z vidika potreb, potem lahko ugotovimo, da bi te potrebe lahko zadovoljile šele v 10—15 letih in še pozneje, kar je seveda predolgo obdobje za načrtovanje v posameznih delovnih organizacijah. V tem času (in tudi že v naslednjih petih letih) se lahko popolnoma spremenijo tehnologija, struktura in število zaposlenih, lahko se izmenjajo vsi zaposleni. Potemtakem bi bilo za delovne organizacije v gospodarstvu in tudi v negospodarstvu mnogo bolj smotrno, če bi načrtovale stanovanjske potrebe po delovnih mestih in ne po osebah; to je seveda težavna

zadeva, ker stanovanja potrebujejo danes in jih bodo tudi v prihodnje čisto konkretni ljudje.

S tega vidika bi bilo za delovne organizacije najbolj primerno, če bi bile za to dovolj ekonomsko stimulirane, da bi imele kar največ najemniških in na delovno mesto vezanih stanovanj² — vendar s pravico, da že po 10 letih stanovanjsko pravico odpovedo. So namreč primeri, ko že po desetih letih odhajajo iz delovne organizacije kadri, ki so jih delovne organizacije same vzgojile, delavce in njihova stanovanja pa tako rekoč »zastonj« prevzame druga delovna organizacija. Doslej so dolga amortizacijska doba najemniških stanovanj, neekonomska najemnina in pa neurejeno vprašanje stanovanjske pravice silili delovne organizacije k temu, da so rajši dodeljevale posojila za individualno (ali zasebno etažno) gradnjo, ker so tako hitreje reševale stanovanjske probleme oziroma hitreje obračala

² Zanimivo je, kako o stanovanjskem vprašanju razmišlja in polemizira F. Engels (glej IV. zvezek »Izbranih del K. Marxa in F. Engelsa, Cankarjeva založba, Ljubljana 1968). Samo nekaj oolmkov:

»Kar razumemo danes kot stanovanjsko stisko, je posebna zaostritev, ki so jo doživele slabe stanovanjske razmere delavcev zaradi nenadnega priliva prebivalstva v velika mesta, silno naraščanje najemnin, še večja gneča stanovalcev v posameznih hišah in za nekatere nemožnost, da bi si sploh mogli najti streho. In o tej stanovanjski stiski se toliko razpravlja le zaradi tega, ker ne prizadeva samo delavskega razreda, temveč z njim vred tudi malo buržoazijo.« (Str. 357 cit. izdaje.)

F. Engels torej ne vidi prave rešitve v lastniških, ampak v najemniških stanovanjih.

Se nekaj citatov:

»Prav tako je glede stanovanjske stiske. širjenje sodobnih velikih mest povzroča v nekih, zlasti osrednjih delih mest, da se umetno in pogosto izredno visoko poveča vrednost zemljišč; na teh zemljiščih zgrajene stavbe pa potiskajo to vrednost navzdol, namesto da bi jo zviševale, ker ne ustrezajo več spremenjenim razmeram; te stavbe zato podirajo in jih nadomeščajo z novimi. To se dogaja predvsem z delavskimi stanovanji sredi mesta, katerih najemnina tudi ob največji prenaseljenosti nikoli ne more presežati določenega maksimuma ali pa ga presega le skrajno počasi. Tako stanovanja podirajo in zidajo namesto njih trgovine, skladišča in javne zgradbe.« (Str. 358.)

»Rezultat tega je, da so delavci pregnani iz sredine mesta na periferijo, da postajajo delavska in sploh manjša stanovanja redka in dražja, pogosto pa jih sploh ni mogoče dobiti; zakaj v takih razmerah bo gradbena industrija, ki ji pomenijo dražja stanovanja veliko donosnejše področje za špekulacijo, gradila delavska stanovanja le izjemoma.« (Str. 358—359.)

»Stanovanjsko vprašanje bo mogoče rešiti šele takrat, ko bo družba zadostí spremenjena, da bo lahko začela odpravljati nasprotje med mestom in deželo, ki ga je današnja kapitalistična družba pritirala do skrajnosti. Kapitalistična družba še zdaleč ni sposobna, da bi odpravila to nasprotje, temveč ga nujno čedalje bolj zaostruje.« (Str. 396.)

»Hoteti oboje hkrati, namreč rešiti stanovanjsko vprašanje in ohraniti moderna velika mesta, je nesmisel.« (Str. 396.)

»In kaj sem odgovoril na ta proudhonovski načrt? Prvič, da pomeni prenos zemljiške rente na državo prav isto kakor odprava individualne zemljiške lastnine.

Drugič, da se odkup najemnih stanovanj in prenos lastnine stanovanj na dodevanje najemnike sploh ne dotika kapitalističnega načina proizvodnje.

Tretjič, da je ta predlog pri današnjem razvoju velike industrije in velikih mest prav tako aboten kakor reakcionaren in da bi pomenila vzpostavitev individualne lastnine stanovanj korak nazaj.« (Str. 446.)

sredstva, ki so bila namenjena za gradnjo stanovanj. Pri tem so upoštevale tudi to, da z dodeljevanjem kreditov navezujejo delavca na delovno organizacijo, kar praviloma spodbuja njegovo produktivnost (čeprav ga veže le pravilnik delovne organizacije). Vendar se je tudi v teh primerih dogajalo, da je delavec, ki si je zgradil individualno hišo ali kupil etažno stanovanje, kmalu zatem ali čez nekaj let zapustil delovno organizacijo ter se zaposlil v drugi organizaciji, ko je odplačal svoj dolg ali pa je celo vrnil sredstva, ki so zaradi stalne inflacije bila že razvrednotena. Pri tem smo izvzeli dejstvo, da se je produktivnost delavca tudi zniževala, ker se je izčrpaval pri graditvi stanovanjske hiše.

Pri vsem tem ne moremo mimo nasprotja med fluktuacijo in mobilnostjo delovne sile. Po eni strani pomeni previsoka fluktuacija škodo za delovno organizacijo; z vidika ekonomsko in kadrovske bolj pretehtanega prilagajanja strokovnih sposobnosti zaposlenih potrebam gospodarstva v različnih predelih države (pri nas je takšno stanje: prenizka mobilnost delovne sile — zlasti kadrov — je tudi eden izmed vzrokov za manjšo uspešnost poslovanja, čemur botruje prav pomanjkanje stanovanj) pa je prostorska in profesionalna mobilnost velika prednost tako za gospodarstvo v celoti kot tudi za posamezne delovne organizacije.

V nasprotju s tem načelom se »stanovanjski prispevek« tehta samo z ekonomskimi možnostmi organizacije. Če je ta večja, bo tudi stopnja višja in nasprotno — ne glede na to, ali so potrebe velike ali majhne. Zato bo lahko obvezna enotnost plačevanja »stanovanjskega prispevka«, ki bo veljala za vse organizacije v občini, povzročila, da bodo v nekaterih organizacijah stanovanjska sredstva uporabljali nenamensko. Brez učinkovitega nadzora nad porabo sredstev za stanovanjsko graditev ne bomo dosegli zaželenega učinka; edino javnost bi lahko obsodila primere nenamenske porabe teh sredstev. Če pa bi v občini ustanovili samoupravno stanovanjsko skupnost (kot jo predvideva resolucija o nadaljnjem razvoju stanovanjskega gospodarstva in XXXIII. dopolnilo k ustavi SRS), bi bila taka kontrola ena njenih nalog. Potreben bo samoupravni dogovor o medsebojni pomoči organizacij. Organizacije z zadostnimi sredstvi in rešenim stanovanjskim vprašanjem bi lahko posojale stanovanjska sredstva organizacijam, ki so v težavnem ekonomskem in stanovanjskem položaju.

Preden delovne organizacije odločajo o tako imenovanem »stanovanjskem prispevku«, bi morale že vnaprej vedeti, koliko bodo morale izločati kot obvezni prispevek za družbeno pomoč v stanovanjskem gospodarstvu (v nadaljnjem besedilu »obvezni solidarnostni prispevek«), ki ga določi občina. Samo tako lahko delovne organizacije vedo, koliko sredstev jim ostane za samostojno razpolaganje; poleg tega bodo organizacije morale vedeti, koliko sredstev bodo morale oročati (po družbenem dogovoru) pri poslovnih banki.

In če naj občina predlaga delovnim organizacijam oba prispevka (obvezni prispevek določi sama), bi morala izhajati iz srednjeročnega stanovanjskega programa, ki pa mora temeljiti na programih delovnih organizacij. Zdi se, kot da gre za vprašanje, kaj je bilo prej: kura ali jajce. Zato se v nekaterih občinah zatekajo kar k predvidevanjem predloga družbenega načrta SRS za obdobje 1971—1975, ki v globalu predvideva, naj se približno 30 % »stanovanjskega prispevka« izloča za samoupravni stanovanjski solidarnostni sklad, približno 30 % pa za obvezno naložbo pri poslovni banki za kreditiranje stanovanjske graditve. Popolnoma jasno je, da bo ta odstotek v občinah različen, kot so različne tudi dejanske potrebe.

Sedanji predlogi za Slovenijo (večina občin) so naslednji: najnižji odstotek sredstev za razširjeno reprodukcijo in družbeno pomoč v stanovanjskem gospodarstvu naj bi znašal 6 %; delil pa bi se takole: 30 % (od 6 %) za solidarnostno stanovanjsko graditev in družbeno pomoč v stanovanjskem gospodarstvu; 30 % (od 6 %) za obvezno vezavo pri poslovni banki. Tako bi organizacijam ostalo za samostojno razpolaganje 40 % (od 6 %) stanovanjskega prispevka. V resnici bodo razpolagale delovne organizacije in samoupravni solidarnostni skladi z večjimi sredstvi, ker bodo dajale poslovne banke na obvezno vezana sredstva kredite v najmanj dve- do trikratni višini vloženi sredstev. Menimo, da bi bilo prav, če bi organizacije in občinski samoupravni solidarnostni sklad sklenili s poslovno banko tak sporazum, da bi vsa sredstva (dobesedno vsa sredstva), ki pritekajo iz dela stanovanjskega prispevka, usmerjali v cenejšo, usmerjeno stanovanjsko graditev za delavce; isto velja tudi za vsa neporabljena sredstva in del najemnin iz prejšnjih let kot tudi za anuitete in druga družbena sredstva.

Večja stanovanjska sredstva — več stanovanj?

Na koncu ne moremo mimo dvoma, ali bomo dobili zaradi povečanih sredstev za stanovanjsko graditev le na podlagi povečanega najnižjega prispevka (zakon ni brez podlage poudaril »najnižji« prispevek, kajti »najvišjega« lahko določi delovna organizacija sama po samoupravni poti in v skladu z dejanskimi potrebami in ekonomskimi možnostmi) — od sedanjih 4 % na 6 ali več % — tudi več stanovanj kot doslej. Zakaj?

Prvič, lahko ugotovimo, da je bilo že doslej teh sredstev dovolj in da so se zato porabljala nenačrtno, nenamensko ali pa so sploh ostala neizkoriščena; da je prihajalo v gradbeništvu, v industriji gradbenih materialov, v drugih industrijah in v obrti do inflacijskega pritiska na cene — in da so se zato cene stanovanj silno hitro zviševale in se bodo še zviševale tudi v letu 1973; da so v bistvu odtujena gospodarstvu vsa tista sredstva, ki se bodo obvezno (ali po družbenem dogovoru) nalagala pri poslovni banki in obvezno izločala v samoupravni solidarnostni sklad občine. Danes pa ugotavljamo, da

je največ razpoložljivih sredstev pri prebivalstvu in zunaj gospodarstva, najmanj pa v gospodarstvu!

In končno, čeprav se že dolgo strinjamo, da je potrebna večja družbena gradnja najemniških stanovanj, ne moremo mimo nevarnosti, da lahko to destimulira dosedanjo organizirano stanovanjsko varčevanje, razen če ne bi to prevzela zadrúžna ali druga organizirana stanovanjska gradnja v obliki predplačil na stanovanjsko pravico (interna posojila) ali kako drugače.

Zato rešitve ne vidimo *predvsem v večji masi denarnih sredstev*, tj. v večjem povpraševanju, *marveč v večji ponudbi* — čeravno prav na stanovanjskem področju ne moremo govoriti o izoblikovanem trgu. To pa lahko dosežemo z večjimi naložbami v panoge, ki stanovanja »proizvajajo«, v ustrezne industrije gradbenega materiala, v šolstvo in kadre na tem področju, skratka, v vse tisto, kar lahko zveča produktivnost dela v stanovanjski graditvi. Zelo pomembna je pri tem tudi občinska zemljiška politika, ki lahko zagotovi cenejša gradbena zemljišča.

Zares je že absurdno, da že toliko let plačuje 470.000 (leta 1962) do 570.000 (leta 1972) zaposlenih delavcev stanovanjski prispevek zato, da pride letno do stanovanj 25 do 35 tisoč oseb, in to pretežno tisti, ki niso delavci. Absurdno je tudi, da smo ob manjšem številu zaposlenih in manjšem številu prebivalstva ter nižji ekonomski moči gradili šest let (od 1961 — 1966) letno poprečno 8770 stanovanj, v obdobju 1967 — 1971 pa v poprečju letno le 660 stanovanj več — tj. po 9430 stanovanj. V mnogih občinah, kjer zdaj izdelujejo programe za razvoj stanovanjskega gospodarstva, pa so ugotovili, da so v obdobju 1961—1966 zgradili celo več stanovanj kot v drugem obdobju (1967—71).

Če bi samoupravni stanovanjski skladi občine »intervenirali« na »trgu« stanovanj s ceneniimi stanovanji, katerih standard pa bi ne bil občutno manjši od poprečnih družbenih stanovanj danes, bi lahko bolj zanesljivo planirali splošno znižanje cen stanovanj. Drugače povedano: z dokaj natančno določeno nacionalno in občinsko politiko glede optimalnega standardnega stanovanja, prilagojeno današnjim razmeram, bi se lahko z intervencijo solidarnostnega stanovanjskega sklada občine (ali več občin, kar bi bilo zelo koristno!) ter banke približale usmerjeni in cenejši stanovanjski graditvi za delavce. Eden izmed pogojev za pridobitev bančnega kredita bi bila lahko ponudba cenejšega stanovanja! Le v tem primeru lahko računamo ob višjih sredstvih in večji obremenitvi delovnih organizacij tudi na cenejšo stanovanjsko graditev, na večje število stanovanj in večje stanovanjsko varčevanje pri zainteresiranih občanih.

Menimo, da bi bilo potrebno in koristno združevanje samoupravnih solidarnostnih stanovanjskih skladov občin na področju projektiranja takih stanovanj, ki bi bila dostopna zmogljivostim večine občanov (občani z visokimi dohodki naj si kupujejo ali gradijo stanovanje na docela ekonomski podlagi, kajti stanovanje je zanje

»ekonomska dobrina« — kot so to ugotovili na medregionalnem seminarju OZN o financiranju stanovanjskega in urbanega razvoja v Kopenhagnu leta 1970)⁸ Kljub temu pa bi morala stanovanja ohraniti sodobne standarde — tako glede velikosti kakor tudi glede opremljenosti (pa ne le stanovanja, marveč tudi stanovanjsko okolje, tj. otroški vrtci, šole, rekreacijske površine itd.). S tem bi bilo možno po našem mnenju bistveno poceniti stanovanjsko graditev v prihodnjih letih. Na omenjenem medregionalnem seminarju OZN so poudarili, da je ena glavnih nalog mednarodne banke, ki prav zdaj oblikuje politiko za celotno področje urbanega razvoja, dodeljevati ugodne kredite in dajati drugačne oblike pomoči nacionalnim hranilniškimi in kreditnim institucijam (ustanavljanje novih ustanov in pomoč obstoječim ustanovam na področju stanovanjske graditve ter pomoč industrijam gradbenih in drugih stavbnih materialov.) Vendar pa velja ta pomoč le za tiste nacionalne programe, ki so usmerjeni v razreševanje stanovanjskega vprašanja državljanov z nižjimi osebnimi dohodki. Predlagajo tudi ustanavljanje specializiranih finančnih ustanov (ali prenos teh poslov na eno že obstoječih bank), ki bi dajale dolgoročne kredite za stanovanjske in z njimi povezane investicije v okviru posameznih držav.

Kako začeti s srednjeročnim programom občine?

Najboljša pot je po našem mnenju v stalnih stikih in v primerjanju podatkov med organizacijami in občino. Najprej bi morali pripraviti temeljito globalno analizo stanja in problemov v občini na področju stanovanjskega gospodarstva (izhodišče je lahko zadnji popis stanovanj in prebivalstva ter vrsta drugih dokumentov in analiz v občini in republiki). Na tej podlagi je možna že prva dolgoročna zasnova stanovanjskih potreb. Poudarjam potrebo po dolgoročnem vidiku (stanovanja gradimo za dve ali celo tri generacije), saj lahko le tako načrtovanje nakaže realnejše potrebe in možnosti v prvem petletnem obdobju (to je tudi temeljno načelo sodobnega planiranja stanovanjske graditve). Na primer: če bi ocenjevali potrebe po razširjeni reprodukciji stanovanjskega sklada le z vidika razširjene reprodukcije prebivalstva občine, bi lahko ugotovili, da tiste občine, ki izrazito stagnirajo ali celo nazadujejo v številu prebivalstva (in gospodinjstev), sploh ne bi potrebovale novih stanovanj — še zlasti, če jih primerjamo z občinami, ki so usmerjene zelo imigracijsko. Vendar v teh občinah danes gradijo in bodo še gradili stanovanja predvsem zato, ker narašča zaposlenost in število prebivalcev v mestih, čeprav se stanovanjski fond zunaj mest prazni. Tega internega migracijskega pretoka znotraj občine ne moremo in ne smemo ustaviti.

⁸ »Report of Interregional Seminar on the Financing of Housing and Urban Development«, Kopenhagen 25. V. — 10. VI. 1970 — publikacija OZN, št. E. 72. IV. 5, New York 1972.

Na novo zaposleni (in tudi staroselci) potrebujejo nova stanovanja in to pretežno v urbanih središčih (območjih). Zato praviloma skorajda nimamo tako imenovanih »črnih« gradenj v manj urbaniziranih občinah, v katerih se kaže popolnoma naravna potreba oziroma želja po bivanju v mestih, blizu delovnega mesta in blizu drugih ugodnosti, ki jih nudi mestno okolje. Hkrati povzroča ta težnja spremembe v obsegu in strukturi gospodinjstev, katerih število se večja ob hkratnem upadanju članov gospodinjstva. Prognoza za neko občino napoveduje na primer upadanje prebivalstva, vendar pa bodo morali v tej občini kljub temu zgraditi do leta 1985 približno 850 novih stanovanj (zaradi rasti prebivalstva le 50, zaradi rasti mesta pa 800 stanovanj). To pomeni, da bodo stanovanja zunaj mesta ostala prazna ali le delno naseljena. V SRS bo po približnih ocenah do leta 2000 že okoli 80.000 praznih stanovanj — danes pa jih je že 9851, če upoštevamo tudi začasno nenaseljena stanovanja. Večina teh stanovanj je v ruralnih, kmečkih naseljih.⁴

Ko je izdelana analiza stanja in utrjene tudi prognoze, lahko že z dokajšnjo natančnostjo ugotovimo, koliko oseb živi v zasilnih stanovanjih in koliko v stanovanjih, ki so pod določenim standardom, kolikšen je stanovanjski primanjkljaj, koliko stanovanj je bilo zgrajenih v zadnjih desetih letih itd. Postavimo lahko prve zasnove bodoče stanovanjske graditve, in sicer s količinskega, strukturnega, ekonomskega in prostorskega vidika. To je že prvi osnutek stanovanjskega programa občine, ki ga nato z osebnimi stiki soočamo s programi v delovnih organizacijah ter ugotavljamo njegovo realnost. V taki medsebojni konfrontaciji lahko pridemo do usklajevanja in tudi do končnih rezultatov.

Dodati moramo, da je srednjeročni program stanovanjske graditve sestavni del srednjeročnega družbenega načrta občine, ki pa je v večini primerov šele v pripravljalni fazi. Oba dokumenta sta med seboj tesno povezana. Ocena bodočih stanovanjskih potreb in ekonomsko-finančnih možnosti za njihovo zadovoljitev sloni na trdnih temeljih le tedaj, če so znani in medsebojno usklajeni tudi parametri bodočega tempa zaposlovanja, produktivnosti, družbenega proizvoda, osebnih dohodkov, akumulativnosti, dnevne migracije itd.

Dejstvo je, da je občinski program stanovanjske graditve proces, dinamični in fleksibilni dokument procesa in da ga bo treba v letu 1973 še strokovno in politično dopolnjevati — še zlasti zato, ker je to prvi tovrstni dokument v naši praksi.

⁴ Po predhodnih rezultatih popisa prebivalstva iz leta 1971 (vzorec) je od 560.144 mestnih prebivalcev le 44 % staroselcev, ostalih 46 % se je doselilo: pred 1945. letom 10,9 %, po letu 1961 pa kar 22,9 % današnjega prebivalstva. Od 312.125 (= 100) novih doseljencev se jih je 62,9 % priselilo iz vaških in mešanih naselij, iz že obstoječih mestnih naselij pa 33,27 %. Od 1940. leta dalje se je iz mest SRS izselilo 181.378 oseb ali 10,8 % vsega današnjega prebivalstva SRS; samo po letu 1945 se je iz mest odselilo 162.000 oseb, od tega več kot polovica po letu 1961. (Vir: »Statistični bilten«, št. 700/1971, Zvezni zavod za statistiko.)

Po intencijah XXXIII. ustavnega amandmaja in resolucije o nadaljnjem razvoju stanovanjskega gospodarstva v SRS bi bilo zaradi učinkovite družbene kontrole nujno ustanoviti samoupravne stanovanjske skupnosti. Čeprav je to vprašanje še neobdelano, bi bilo prav, da bi družbenopolitične organizacije v občinah že začele akcijo, tako da bi skupnosti zaživele v letu 1973. Z njihovim nastankom bi prišla uporaba stanovanjskih sredstev v delovnih organizacijah, v občinskih solidarnostnih skladih, v poslovnih bankah itd. pod mnogo bolj učinkovito družbeno kontrolo in zaživel bi bolj resen dialog; s tem pa tudi politika stanovanjske graditve, zemljiška politika, politika urbanizacije, varstvo okolja itd.

Sklepne misli in predlogi

Občinski program stanovanjske graditve je temeljni ekonomski, socialni in tudi tehnični dokument srednjeročne in dolgoročne stanovanjske, komunalne, urbanistične ter zemljiške politike občine. Vsaka politika potrebuje za svojo usmeritev in odločitve kar najbolj pretehtana, znanstvena in empirična izhodišča trajnejšega značaja in veljave; to pa zato, da ne bi podlegala najrazličnejšim vplivom in pritiskom kratkoročnega in parcialnega značaja, raznim individualnim in lokalnim interesom. Poudarjamo, da je snovanje stanovanjskega programa zahtevno strokovno delo, pri katerem je nujno poznavanje sodobnih metod načrtovanja.

Predlagamo, da

1. posebej poudarimo, da je leto 1973 poskusno leto za stalno planiranje stanovanjske graditve v občini;

2. občine, ki jim ne bo uspelo izdelati kvalitetnega srednjeročnega programa stanovanjske graditve do konca leta 1972, naj ga oblikujejo le v obrisih in ga v letu 1973 izpopolnjujejo; da v letu 1973 izdelamo komparativno analizo srednjeročnih programov stanovanjske graditve občin kot podlago za izboljšanje njihove kvalitete in kot temelj za dolgoročni plan stanovanjske graditve republike.

V dogovoru z raziskovalno skupnostjo SRS je to nalogo treba zaupati nekaterim znanstveno-strokovnim institucijam, ki imajo izkušnje na področju planiranja stanovanjske graditve in graditve mest;

3. pripravimo dolgoročni nacionalni program stanovanjske graditve s poudarkom na potrebah občanov z nižjimi dohodki; take programe ima že večina držav;

4. banke in solidarnostni stanovanjski skladi naj izvirna sredstva iz tako imenovanega »stanovanjskega prispevka« usmerjajo samo v kreditiranje cenene stanovanjske graditve za delavce, predvsem za delavce v industriji; isto velja za organizacije, ki lahko sklenejo z banko in solidarnostnim stanovanjskim skladom ustrezen družbeni dogovor;

5. izdelamo program za združevanje samoupravnih solidarnostnih stanovanjskih skladov za projektiranje cenejših stanovanj po

enotnih merilih. V republiki bi kazalo ustanoviti specializirano »stanovanjsko banko« (ali za to delo pooblastiti katero obstoječih bank), ki bi v imenu republike lahko nastopala tudi navzven, se dogovarjala za ekonomsko in tehnično pomoč pri mednarodni banki za obnovo in razvoj;

6. ustanovimo in utrdimo samoupravne stanovanjske skupnosti na vseh ravneh. Menimo, da je to ena prvih nalog, če naj zagotovimo realno načrtovanje stanovanjske graditve v prid občanov, posebej delavcev, ki so brez ustreznih stanovanj. Zaradi tega naj se osnujejo iniciativni odbori v občinah in v republiki.

Ljubljana, novembra 1972

Še o osipu v osnovni šoli

V zadnji številki vaše cenjene revije je bil objavljen članek »Osip v osnovni šoli in socialno razlikovanje«; avtor Janez Ferbar se v njem pogumno loteva izredno pomembnega družbenega vprašanja, ki je bilo verjetno le predolgo problem vzgojnoizobraževalnega sistema. Vendar pa se človek, ko prebira članek, vendarle ne more znebiti vtisa, da za prikaz in reševanje nekaterih problemov ni dovolj le pogum in nagnjenost k radikalnemu načinu razmišljanja, temveč tudi kaj več informiranosti in znanja. Predvsem pa je očitno, da je Ferbarjev pogum le preveč enostranski, da bi avtorju omogočal razmišljanje na kolikor toliko objektivni ravni.

Ferbar je vse preveč ugotovitev in očitkov zmetal v en koš. Pri tem je bil toliko ihtav, da je skoraj pozabil razpravljati o osipu v osnovni šoli, kot je napovedal v uvodu članka, in je razpravljanje o tem vprašanju raje usmeril na kritično oceno dela republiške izobraževalne skupnosti oziroma na enega od dokumentov republiške izobraževalne skupnosti (predlog načrta vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji do leta 1975, ki ga je v marcu 1972 dala v javno razpravo skupščina izobraževalne skupnosti SR Slovenije).

Oglejmo si te očitke po vrsti in še z druge plati, kot nam jo ponuja Ferbar.

1. Prva in temeljna Ferbarjeva ugotovitev se glasi, da družbeno-politični forumi (predvsem ZKS in SZDL) v svojih dokumentih pravilno ugotavljajo izvire socialnih razlik in se strinjajo v naštevanju temeljnih vzrokov osipa v osnovni šoli, ki ga imajo za temeljno sredstvo zaostrovanja socialnih razlik, ki deluje prek našega šolskega sistema. Zlasti dokument ZKS in SZDL tudi jasno pove, da vzroki socialnih razlik niso v šolskem sistemu in da je šolski sistem le njihov ostrivec, ne pa vzrok.

Nadalje pa Ferbar nadrobno navaja (po dokumentih ZKS, SZDL, zavoda za šolstvo, republiške izobraževalne skupnosti in drugih) pomanjkljivosti v našem šolskem sistemu, ki osip povečujejo. Te so:

- neustrezna kadrovska struktura,
- pomanjkljivi ukrepi za enak šolski začetek,

- pomanjkanje prostora,
- neustreznost učnih načrtov,
- neustrezne metode pouka,
- pomanjkljiva materialna oprema šol,
- problematika prevoza otrok v šole in njihova prehrana,
- sestavljeni pouk,
- pouk v dveh izmenah,
- neustrezna pedagoška doktrina in nepoznavanje dognanj pedagoške teorije.

Verjetno v tem »specificiranih navajanjih« skupaj s Ferbarjem nismo navedli vseh pomanjkljivosti šolskega sistema, ki osip povečujejo. Eno pa je gotovo, šolski sistem s takimi pomanjkljivostmi ni le ostrivec osipa, temveč tudi eden njegovih bistvenih vzrokov. Med vzroke osipa je namreč šteti:

- ekonomsko, kulturno in družbeno zaostalost okolja,
- socialni in izobrazbeni status staršev,
- neustrezne in nezadostne finančne, organizacijske in pedagoške ukrepe v našem šolskem sistemu.

Če je temu tako, potem je verjetno težko dati »odvezo« za socialno razlikovanje in osip šolskemu sistemu in se pri tem sklicevati na dokumente ZKS in SZDL, kot je to naredil Ferbar. Politične organizacije (oziroma njihovi dokumenti) so po Ferbarju šolski sistem (z vsemi odlikami in pomanjkljivostmi) »odvezale« grehov pri vzrokih socialnih razlik in tako ta ni kriv osipa v osnovni šoli. Zanj krivi šolske institucije (Ferbar sicer ni jasen, videti pa je, da meri na republiško izobraževalno skupnost, zavod za šolstvo in temeljne izobraževalne skupnosti). Skratka, kot to ugotavlja Ferbar v povzetku svojega članka: »Družbenopolitično forumi pravilno ugotavljajo vire socialnih razlik in nakazujejo okvirne rešitve (po Ferbarju: finančno-organizacijske in vsebinsko-metodične — op. M. Č.) za blažitev teh razlik v našem šolskem sistemu. Pri tem si ne delajo iluzij, da je s šolskimi ukrepi mogoče te razlike odpraviti. Šolske institucije, ki so dolžne te okvirne rešitve konkretizirati in spraviti v življenje, tega niso uspele storiti. Deloma je vzrok temu dejstvo, da objektivne vzroke zamenjujejo s subjektivnimi. Tako se lotevajo spreobračanja učiteljstva v naivno poboljševalnem stilu, namesto da bi uresničile za močan srednji sloj v razvitih predelih bolj boleč ukrep izenačevanja socialnih razlik.«

Po Ferbarju bi naj bil tak boleč ukrep v tem, da vzamemo tam, kjer je, in damo tja, kjer ni. Kolikor se s tem predlogom lahko strinjamo, pa je Ferbar šolskim institucijam pripisal le preveč pomembno in usodno vlogo pri odpravljanju socialnega razlikovanja.

2. Po Ferbarju je torej jedro obravnavanega problema predvsem pri republiški izobraževalni skupnosti in njeni koncepciji uresničevanja izobraževalne politike, ki pa ima (vsaj kar zadeva reformne težnje republiške izobraževalne skupnosti, ki merijo na poboljšanje

učiteljev) vso širšo družbeno podporo. Citiramo po Ferbarju: »O individualizaciji pouka, aktivnih metodah in kreativnosti v osnovni šoli piše dnevno časopisje, o tem razpravljajo na TV in celo v prosvetno-kulturnem zboru si menda obetajo rešitev problema osipa tako, da bodo najprej zastonj spametovali učitelje. Nihče pa ne ve, kaj natanko te besede pomenijo in kako jih spraviti v življenje.«

Ferbarjeve očitke na račun republiške izobraževalne skupnosti lahko strnemo v dve ugotovitvi:

— republiška izobraževalna skupnost v svoji finančni in nasploh razvojni politiki na področju vzgoje in izobraževanja ne uresničuje načel solidarnosti, tj. izenačitve pogojev za šolanje v osnovni šoli;

— ker tega ne počenja (po Ferbarju: ne želi) in ker ne sodeluje dovolj z znanstvenimi institucijami na področju vzgoje in izobraževanja (po Ferbarju predvsem s pedagoškim inštitutom), se je pri uresničevanju okvirnih rešitev, — te naj bi odpravile socialne razlike in osip — ki jih nakazujejo politični forumi, zatekla v ponavljanje raznih resolucijskih gesel, parol in k dvomljivim reformnim težnjam na vsebinsko-metodičnem področju za izboljšanje uspešnosti dela vzgojnoizobraževalnih institucij, pri čemer računa predvsem na »zastonjarsko spametovanje« učiteljev.

To je torej bistvo Ferbarjevih očitkov. Skratka, ne glede na to, da navaja ugotovitev, da si politične organizacije ne delajo iluzij, da je s šolskimi ukrepi mogoče odpraviti socialne razlike in iz tega izvirajoči osip, meni, da bi republiška izobraževalna skupnost lahko bistveno pripomogla k ublažitvi socialnih razlik in z ustrežnejšo finančno politiko preprečila osip v osnovni šoli.

3. Če si ponovno ogledamo tri kompleksne vzroke za osip, pa je očitno, da šolske institucije (vključno z republiško izobraževalno skupnostjo) dejansko lahko vplivajo le na enega od vzrokov. Med vzroke osipa je šteti:¹

ekonomsko, kulturno in družbeno zaostalost okolja;

socialni in izobrazbeni status staršev;

neustrezne in nezadostne finančne, organizacijske in pedagoške ukrepe v našem šolskem sistemu.

Republiška izobraževalna skupnost lahko bistveno vpliva na zadnji kompleks vzrokov osipa, pa še to le delno — s finančnimi in organizacijskimi ukrepi (pri čemer Ferbar sploh pozablja, da so finančna sredstva republiške izobraževalne skupnosti proračunska, namenska in omejena). S pedagoškimi ukrepi lahko kaj naredi le, če sodeluje s strokovnimi in znanstvenimi institucijami (predvsem s pedagoškim inštitutom) — če so te seveda pripravljene sodelovati.

Preden pa preidemo na prikaz dejavnosti republiške izobraževalne skupnosti, ki so bile izrazito usmerjene k odpravi socialnih razlik in

¹ Osip v osnovni šoli (stanje in predlogi), Zavod za šolstvo SR Slovenije, junij 1972.

osipa v osnovni šoli, pa si oglejmo sam pojem osipa. Predvsem razlikujemo več vrst osipa:²

— generacijski osip, z njim označujemo delež učencev, ki v osmih letih ni uspešno končal vseh osmih razredov osnovne šole;

— finalni osip, je vedno manjši kot generacijski, ker učenci, ki niso uspešno končali osmih razredov v osmih letih, šolanje nadaljujejo v devetem in desetem letu. Finalni osip ugotavljamo tako, da analiziramo, koliko uspešno končanih razredov imajo učenci, ki so zapustili šolanje v osnovni šoli;

— razredni osip, to je delež neuspešnih učencev ob koncu šolskega leta v posameznem razredu;

— latentni osip, pa je tako imenovani skriti osip, ki je predvsem pedagoško-psihološka kategorija. Latentni osip sestavljajo učenci, ki so sicer uspešno končali osnovno šolo, toda njihovi učni uspehi so dosti pod ravniyo njihovih naravnih sposobnosti.

Najbolj kritičen od vseh je finalni osip, predvsem z vidika nadaljnega šolanja, saj neuspešni učenci v osnovni šoli praviloma ne morejo nadaljevati šolanja v srednjih šolah. Približno tako usodnost pripisuje osipu tudi Ferbar, ker ugotavlja, da osip »vpliva na vse določnike človekovega družabnega položaja«. Vpliva na njegov ekonomski status (s tem, da mu je omejena možnost za nadaljnjo izobrazbo), omejuje njegov vpliv na družbene odločitve (s tem, da je zmanjšana oziroma omejena njegova splošna izobrazba in vzgoja za samoupravljanje) in zmanjšuje življenjske načrte in pričakovanja. K temu lahko dodamo le še to, da reproducira ekonomsko, kulturno in družbeno zaostalost okolja ter nizek izobrazbeni in socialni status staršev (neuspešni v osnovni šoli se prej ali slej pojavljajo tudi v vlogi staršev).

4. Osip je očitno zelo kompleksen pojav in odpravljanje vzrokov ne more biti uspešno, če se ne lotimo hkrati vseh treh kompleksov vzrokov osipa. Reševanje tega problema mora potekati predvsem v teh smereh:

a) V osnovne šole moramo uvajati nove metode dela (predvsem se moramo individualno lotevati posameznih kategorij učencev), zato bi bilo treba začeti z:

- objektivnim spoznavanjem umskih zmogljivosti učencev,
- usposabljanjem učiteljev za nove metode dela.

Ferbar pa si za dodatnejšo informiranje lahko ponovno ogleda predloge zavoda za šolstvo in v celoti prebere predlog načrta razvoja vzgoje in izobraževanja, poskuša pa naj ugotoviti, kako se v to delo lahko vključi pedagoški inštitut.

b) Pretežni del učenja je treba prenesti v šole. Da bo to moč uresničiti, je treba:

² Osip v osnovni šoli, Republiški zavod za zaposlovanje, Ljubljana, 1970; Osip v osnovni šoli (stanje in predlogi ukrepov), Zavod za šolstvo SR Slovenije, junij 1971.

— izločiti nepotreben balast iz učnih načrtov in programov (seveda ne na račun zniževanja ravni učnih programov),

— znižati število učencev v razredih, ki so prenapolnjeni,

— uvajati podaljšano bivanje otrok v šoli (predvsem za otroke, ki doma nimajo dovolj spodbud za učenje).

c) Dvigniti je treba izobrazbeno in strokovno raven učiteljskega kadra (neustrezna zasedba delovnih mest pri pouku je tudi vzrok za nezadostno znanje in osip učencev) predvsem pri pedagoških predmetih. Da bi dosegli ta cilj, moramo številčno okrepiti vpis na pedagoške gimnazije in pedagoške akademije. Tega pa ne bomo dosegli le z boljšimi kadrovskimi šolami in boljšo štipendijsko politiko, temveč z vsestranskim prevrednotenjem (v materialnem in moralnem pomenu) učiteljskega poklica.

Ferbar se sicer posmehuje temu predlogu, ki je obširneje razložen v načrtu, menimo, da se lahko posmehuje še naprej in pričakuje le od republiške izobraževalne skupnosti, da bo sama s sredstvi, ki jih ima, spreminjala status pedagoškega poklica. Upravičeno pa lahko pričakujemo, da bo znanstvena inštitucija, v kateri dela Ferbar, začela razmišljati o aktivnosti in angažiranju učiteljev, ne da bi vključila elemente prevrednotenja vzgojnoizobraževalnega dela.

d) Posebno skrb je treba posvetiti šolam na gospodarsko nerazvitenih področjih. Te šole bodo morale odpraviti deficite, ki jih prinašajo otroci v šolo iz svojega okolja.

5. Tako so opredeljeni tudi predlogi načrta in sicer v poglavju »Predlogi ukrepov za ustrežnejši in učinkovitejši način pedagoškega dela na osnovnih šolah«. Ugotovili pa smo že, da pozna Ferbar od vseh dokumentov republiške izobraževalne skupnosti predvsem tega. Če bi ga prebral v celoti in poznal tudi druge, mu ne bi bilo treba ugotavljati, da načrt ponavlja le resolucijska gesla. Mimogrede naj še dodamo, da je Ferbar iz tega dokumenta izvlekel le nekaj misli in da ni prikazoval posameznih ukrepov za zmanjševanje socialnih razlik v celotnem kontekstu posameznega predloga. Vsak načrt pa je še po svoji naravi tak, da se ne spušča v operacionalizacijo (oz. prikaz konkretne smeri delovanja in ukrepanja). Predvsem bi si lahko prebral še poglavji: Elementi socialno-ekonomskega in regionalnega razvoja vzgojno-izobraževalnega sistema in Izobrazbeni produkti v občinah v SR Sloveniji.³

Kolikšna pa je Ferbarjeva nevednost, pa bomo prikazali še, ko bomo obravnavali njegove »konstruktivne predloge« za odpravo osipa v osnovni šoli. Zdaj se raje zadržimo pri trditvi, da je republiška izobraževalna skupnost po svoji zgodovini specializirana institucija za probleme drugostopenjskega in tretjestopenjskega šolanja. Če je v delovanju republiške izobraževalne skupnosti kaj zgodovinskega, je prav gotovo urejanje problemov dopolnilnega financiranja nerazvitih

³ Glej: Načrt razvoja vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji, priloga Prosvetnega delavca, št. 6/72.

področij za osnovno šolstvo. Pri tem ocenjevanju dela republiške izobraževalne skupnosti pa bi Ferbar verjetno moral vedeti, da je republiška izobraževalna skupnost mlada ustanova, ki je sicer dosegla precej uspehov prav na področju izenačevanja pogojev za šolanje, da pa je za kakršenkoli radikalni premik potreben čas in pa široka družbena podpora (ne le normativna in resolucijska).

Republiška izobraževalna skupnost je nastala v času, ko je za področje šolstva (predvsem pa za osnovno šolo) veljala resnica, da naj bo šolstvo takšno, kakršna je materialna moč občine. Bistvena in osnovna usmeritev republiške izobraževalne skupnosti pa je bila že v začetku usmerjena k odpravljanju razlik, ki so izhajale iz neenake razvitosti posameznih občin. Republiška izobraževalna skupnost deluje od poletja 1967 in je že v začetku leta 1968 prvič izdelala merila za dopolnilno financiranje. Na podlagi meril, ki so jih izdelali takrat in so jih med preteklimi leti še dopolnjevali, je republiška izobraževalna skupnost v preteklosti dopolnilno financirala od 31 do 34 občin v SR Sloveniji. Bistvo dopolnilnega financiranja je v tem, da dopolnjevanim občinam iz sredstev republiške izobraževalne skupnosti omogoča dogovorjeno raven sredstev za osnovnošolsko izobraževanje. Tako dogovorjena raven pa je bila takšna, da ga prenekatera nedopolnjevana občina ni dosegla, ker je svoje šolstvo financirala le z lastnimi sredstvi.

Skratka, republiška izobraževalna skupnost je solidarnostno akcijo izenačevanja pogojev šolanja uresničevala od svoje ustanovitve in prenekatera pikra pripomba je padla prav na takšno usmerjenost republiške izobraževalne skupnosti. Če smo v zadnjih letih začeli tudi zakonsko urejati probleme nerazvitih področij, je to lahko le v korist republiške izobraževalne skupnosti in potrjuje njeno pravilno usmerjenost. Ne glede na to, da je ugotovljeno število nerazvitih občin občutno manjše od števila dopolnjevanih, pa republiška izobraževalna skupnost še vedno izvršuje svojo politiko dopolnilnega financiranja. Za manj razvita območja pa je po 3. konferenci ZKS sprejela posebni program ukrepov za pospeševanje razvoja vzgoje in izobraževanja (tega bi Ferbar kot delavec znanstvene institucije s področja izobraževanja moral poznati, kadar razpravlja o socialnem razlikovanju v osnovni šoli).

Republiška izobraževalna skupnost je še pred 3. konferenco ZKS, ki je probleme odpravljanja socialnega razlikovanja na področja izobraževanja še posebej poudarila, uresničevala solidarnostno načelo izenačevanja pogojev za šolanje otrok, ki stopajo v življenje. Po 3. konferenci ZKS in 19. seji CK ZKS so ti problemi deležni še posebne družbene podpore in upamo lahko, da bodo rezultati še boljši. Kako pa je sicer z izenačevanjem in izenačitvijo pogojev za šolanje, pa je povedal predsednik IO republiške izobraževalne skupnosti Ludvik Zajc.⁴ Tudi on ocenjuje, da je šolski sistem sam, takšen ka-

⁴ Glej: Izenačevanje možnosti za šolanje; Naši razgledi, št. 22 (501).

kršen je zdaj, eden od povzročiteljev socialnih razlik in to ponazarja s primerom togosti vzgojno-izobraževalnega sistema. Torej le ne moremo šolskega sistema kar preprosto »odvezati« krivde za socialno razlikovanje. To je še posebej očitno na ravni srednješolskega izobraževanja. In če v »šolski sistem« uvrščamo tudi znanstvene institucije (poleg vzgojnoizobraževalnih institucij tudi republiško izobraževalno skupnost in zavod za šolstvo — Ferbar ju ne uvršča v šolski sistem in ima zato njune ukrepe za vsiljevanje od zunaj), tudi njih čaka — predvsem pa pedagoški institut — še precej dela, preden se bomo približali Ferbarjevimi predstavami o odpravi socialnih razlik v osnovni šoli. Brez dvoma pa je poleg dokumentov, predlogov in ukrepov, ki jih pripravljata in izvršujeta republiška izobraževalna skupnost in zavod za šolstvo, predvsem naloga pedagoškega inštituta, da pripravlja strokovne rešitve in razmišlja o odpravljanju socialnih razlik, ki jih povzroča sam šolski sistem. Izobraževalne skupnosti (tudi republiška) že dolgo opozarjajo na to razsežnost obravnavanega problema, vendar so jih doslej premalo podpirale zlasti strokovne in znanstvene institucije. Mimogrede naj še dodamo, da Ferbarju očitno niso pogodu nekateri predlogi v načrtu, ki so v zvezi z odpravo socialnih razlik in povečane učinkovitosti (zmanjšanja osipa), prav zategadelj, ker niso inštitutovi. Če je temu tako, smo lahko le zadovoljni, ker je naloga inštituta, da pripravlja strokovnejše rešitve in predloge. Bojimo pa se, da bo — če bo pedagoški inštitut izrazilo dolgoročno znanstveno usmerjen — še precej otrok žrtev osipa, ki ga povzroča nepopoln in ne dovolj dognan šolski sistem.

6. Prostor nam ne dopušča, da bi v celoti prikazali ukrepe, ki jih uresničuje republiška izobraževalna skupnost, da bi izenačila pogoje za šolanje otrok. Poleg dopolnilnega financiranja naj omenimo še:

— republiška izobraževalna skupnost je bila ena od pobudnikov zakona o poklicnem izobraževanju mladine z nedokončano osemletko in tako izobraževanje tudi financira ali sofinancira pri vseh tistih delovnih organizacijah, ki takšno izobraževanje organizirajo; trenutno je okrog 50 poklicev, za katere se lahko odločajo otroci (in njihovi starši), ki niso uspešno končali osemletke;

— dejavnost osnovnih šol je bila razdeljena na tako imenovani A in B program. To delitev je v letošnjem letu republiška izobraževalna skupnost odpravila, z dopolnilnimi sredstvi pa vztraja, da dopolnjevanje občin v največji meri razvijajo dejavnosti, ki so bile do zdaj v B programu (širjenje podaljšanega bivanja, celodnevno varstvo, šolska prehrana, testiranje novincev, svobodne aktivnosti itd.), in očitno je, da je prav izobraževalna skupnost izredno spodbudila razvoj teh dejavnosti;

— vsa sredstva za naložbe v osnovno šolstvo, kolikor jih je imela republiška izobraževalna skupnost, so šla za dopolnjevanje občin;

— republiška izobraževalna skupnost je vsa pretekla leta prelivala v opremo šol na nerazvitih področjih pretežni del svojih sredstev;

— republiška izobraževalna skupnost pospešuje šolske svetovalne oziroma strokovne službe (šolski pedagogi, psihologi, socialni delavci) tudi s tem, da štipendira učitelje, ki študirajo pedagogiko na filozofski fakulteti in da delo teh služb sofinancira;

— izdelala je poseben program za pospeševanje razvoja vzgoje in izobraževanja na manj razvitih področjih (zajema 11 občin: Lenart, Lendava, Ljutomer, Murska Sobota, Ormož, Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah, Trebnje, Črnomelj, Gornja Radgona in Ptuj). Program zagotavlja tem občinam še posebna sredstva za področje osnovne dejavnosti, za zidanje šolskih prostorov in za področje materialne pomoči učencem in študentom;

— republiška izobraževalna skupnost od ustanovitve štipendira dijake in študente, od tega jih je bilo v preteklih letih tri četrtine iz delavskih in kmečkih družin. Posebno skrb so posvetili oziroma največ sredstev dodelili kandidatom za pedagoški poklic; v letu 1972/73 republiška izobraževalna skupnosti štipendira 3361 dijakov in 947 študentov, 1900 študentov pa dobiva posojilo.

Toliko o ukrepih in finančni politiki republiške izobraževalne skupnosti, ki je vseskoz izrazito usmerjena na izenačevanje pogojev za šolanje. Iz dosedanjega prikaza je očitno, da so vsi Ferbarjevi konstruktivni predlogi le stara pesem in da zanje kar najbolje skrbi republiška izobraževalna skupnost. Morda bi kritik dejavnosti RIS lahko kaj očital le-tej na katerem drugem področju dela. Na področju izenačevanja pogojev za šolanje pa bi politika RIS skoraj ne mogla biti uspešnejša kot je bila. Vseeno pa si oglejmo njegove »konstruktivne predloge« po vrsti:

I. *Odprava sedanjih šolskih okolišev in dvosmerni prevoz otrok.* Od vseh predlogov, ki naj po Ferbarju problem socialne diferenciacije rešujejo solidarnostno, je resnično nov in do zdaj še neupoštevani v politiki republiške izobraževalne skupnosti samo ta. V njem je nekaj na pamet ugotovljenih prednosti (bolje izkoriščen šolski prostor, odprava kombiniranega pouka, povečanje rentabilnosti učne tehnologije, povečanje števila otrok v podaljšanem bivanju). Končni učinek pa bi bil le ta, da bi namesto utrujenih vozačev v eno smer, dobili utrujene otroke iz smeri mesto—manj razvito okolje oziroma okoliš. To za Ferbarja sicer ni bistveno, bistveno je, da bi za prednosti tega predloga morali prevažati veliko več otrok, kot se jih vozi zdaj. Ferbar seveda ni povedal, kako bi bilo s stanovanji učiteljev, koliko bi jih morali sezidati in koliko učiteljev bi se vozilo k takšnemu pouku, kako bi in v kolikem času usposobili ustrezne prevoze, zagotovili boljše ceste. Ferbar naj vzame v roke seznam osnovnih šol in naj tako po svojih na pamet ugotovljenih prednostih dvosmernega prevoza ugotovi, do kje bi morali prevažati otroke iz razvitejših sredin. Mi smo ugotovili tole: gorenjske in ljubljanske otroke bi morali voziti na tolminsko in bovško, na notranjsko ter najbrž tudi na kozjansko. Seveda s pogojem, da bomo dosegli prednosti, ki jih navaja Ferbar v utemeljitvi svojega predloga. Bliže bi prevažali, manj pred-

nosti bi lahko uresničili. Skratka, dalj bi otroke vozili in več, bolj bi bili utrujeni, dosegli pa bi vse prednosti takšnega predloga, kot jih navaja Ferbar.

II. *Podaljšanje osnovne šole za neuspešne učence.* Po sedanjem zakonu in določilih se otroci lahko šolajo v osnovni šoli tudi deveto in deseto leto. Zategadelj je finalni osip vedno manjši od generacijskega. To bi Ferbar kot strokovni razpravljalec o osipu v osnovni šoli moral vedeti.

III. *Verifikacija osnovnih šol.* Če poznamo le malo zgodovine šolskega sistema, nam mora biti jasno, da je 5 let, to je čas od resnice, da je stvar vsake občine, kakšno šolo bo imela, do obdobja, ko bodo področja z vzgojnoizobraževalnim deficitom na boljšem od razvitih občin, le malo prekratko obdobje, da bi imela verifikacija osnovnih šol navkljub finančni politiki republiške izobraževalne skupnosti, samoprispevkom občanov in nasploh družbeni podpori (ne le normativni in resolucijski) že zdaj svoj pomen. Seveda pa s tem ne trdimo, da to ni naš cilj. Menimo pa, da ima takšna akcija pomen le, če ugotovimo, da bo sama na sebi (kot administrativni ukrep), prinesla boljše rezultate kot pa poudarjena solidarnostna skrb vse družbe za izenačevanje pogojev šolanja.

IV. *Diferenciran tempo ustanavljanja oddelkov za podaljšano bivanje.* S solidarnostno akcijo že zdaj uspevamo zbrati sredstva za financiranje podaljšanega bivanja na nerazvitih področjih. Ovire za diferenciran tempo ustanavljanja so kadrovske in socialne narave. Na teh področjih ni dovolj učiteljev. Ferbar je pozabil povedati, kako naj bi jih dobili brez »družbenega prevrednotenja vzgojnoizobraževalnega dela«. To pa pomeni, da ne moremo kar tako nadoknaditi pedagoškega kadra, ki je v preteklem obdobju zapustil pedagoški poklic ali pa je odšel na razvitejša področja. Problem se očitno ne da reševati čez noč, posebno če je bila noč daljša in če se problema številčne rasti pedagoškega kadra lotevamo le s stališči potreb podaljšanega bivanja. Socialna razsežnost pa se nemalokrat kaže v odporu staršev do podaljševanja bivanja otrok v šoli (predvsem v kmečkih sredinah).

V. *Uveljavitev enega samega programa za malo šolo.* Ferbar meni, da je zajetje otrok v dve vrsti malih šol povečalo socialno neenakost. Ker nismo uspeli nuditi vsem otrokom pred vstopom v šolo enako malo šolo, bi bilo torej bolje, da je sploh ne organiziramo. S tem, da so eni (v razvitejših predelih) vključeni v daljšo malo šolo, drugi pa v krajšo, le povečujemo socialne razlike. Mi pa menimo, da je vseeno bolje, da so bili v letu 1971/72 vsi otroci zajeti v male šole z minimalnim programom 72 ur in da to število ur širimo tako, da bomo ta minimum do leta 1975 dvignili na 140 ur.

VI. *Izravnava finančnih izdatkov za šolanje enega otroka.* Ugotovili smo že, da so s solidarnostno akcijo, preko finančne politike republiške izobraževalne skupnosti tudi na nerazvitih področjih (v dopolnjevanih občinah) zagotovljeni povprečni pogoji za šolanje. To

seveda še ni tako imenovana pedagoška enakost. Vendar pa Ferbar pravilno ugotavlja, da vseh razlik med mestom in vasjo ne bo mogoče nikoli odpraviti. Problem socialne diferenciacije je iz korenin mogoče rešiti le z globljimi družbenimi premiki. Nerodno je le to, da Ferbar tu in tam dovolj globoko dojame problem, rešitve pa v celoti naprti po njegovem mnenju vsemogočni republiški izobraževalni skupnosti.

VII. *Učiteljska stanovanja pri podružničnih šolah in dodatki na težka delovna mesta ter posebni dodatki za deficitarne predmete v vzgojno prizadetih okoliših.* Po Ferbarju bi s tem dosegli boljšo kadrovsko strukturo in zmanjšanje fluktuacije na podeželskih šolah. Če bi le s tem ukrepi dosegli takšne rezultate, bi lahko bili zelo zadovoljni. Republiška izobraževalna skupnost je za leto 1972 že zagotovila obvezna sredstva za nagrajevanje težkih delovnih mest v dopolnjevanih občinah. Tem učiteljem pa bi morali po našem mnenju razen stanovanj ponuditi še nekatere druge ugodnosti, predvsem materialne narave.

Menimo pa, da je za kompleksnejše reševanje tega vprašanja (številčna rast pedagoških delavcev) potrebno še kaj drugega, npr. izdelati predlog strokovnega izobraževanja učiteljev. Verjetno pa bo treba poseči tudi v status učitelja oziroma, kot smo že večkrat omenili, družbeno prevrednotiti vzgojno izobraževalnega dela in znanja nasploh. Škoda le, da Ferbar teh predlogov v načrtu ne jemlje resno.

VIII. *Pravni spori zaradi izenačenja pogojev za šolanje.* S predlogom se v načelu strinjamo. Ferbar namreč meni, da je treba starše in šole spodbuditi, da začnejo pravni spor, če menijo, da so njihovi otroci zaradi finančnih ali organizacijskih ukrepov prizadeti. Nerodno je le, da Ferbar pozabi povedati, kdo naj bi spodbujal pravni spor in proti komu. Proti republiški izobraževalni skupnosti, zavodu za šolstvo SR Slovenije, občini, ali tovarišici družbi nasploh? Ali pa tudi proti pedagoškemu inštitutu? Kaj če so vzgojno prizadeti zaradi neustreznih ali pa pomanjkljivih vsebinsko-metodičnih rešitev v samem šolskem sistemu, ki bi jih morala dognati predvsem pedagoška znanost. Upamo, da Ferbar dopušča možnost, da otroci niso vzgojno prizadeti le zaradi finančnih ali pa organizacijskih ukrepov.

Oglejmo si pa možnost pravnega spora še na drugem primeru. Ferbar implicitno trdi, da je republiška izobraževalna skupnost predlagala, da se odpravi ponavljanje zategadelj, ker ni mogla in ni uspela s svojo finančno politiko ublažiti socialnega razlikovanja v osnovni šoli, in meni, da osipa s tem, da bi odpravili ponavljanje, ne bomo zmanjšali.

Predsednik izvršnega odbora republiške izobraževalne skupnosti v že prej omenjenem članku utemeljuje predlog o odpravi ponavljanja (predlog je sprejela skupščina republiške izobraževalne skupnosti) s tem, da zakon o osnovni šoli postavlja osnovno šolo kot splošno obvezno in zato neselektivno. Zakon tudi zahteva, da se ocenjujeta večkrat še vedno pretežno iščemo, katerih delov snovi učenec ne

zna reproducirati. Izobraževalna skupnost po besedah predsednika Zajca ni nikoli predlagala, da se osip odpravi s tem, da znižamo kvaliteto vzgoje in izobraževanja. Ker skupščina republiške izobraževalne skupnosti pozna slabosti učnovzgojnih programov je zahtevala od znanstvenih in strokovnih institucij, da takoj začno iskati pota in sredstva, da se hkrati, ko se ohrani ali celo zviša kvaliteta, pa zreducira vse nepotrebno — zagotovi možnosti, da vsak normalen učenec konča vseh osem razredov osnovne šole brez ponavljanja. Pri tej zahtevi do znanstvenih in strokovnih institucij bo republiška izobraževalna skupnost odločno vztrajala.

Ali naj tudi republiška izobraževalna skupnost začne pravni spor, ker znanstvene in strokovne institucije (torej tudi pedagoški inštitut, ali pa predvsem on) še niso našle poti in sredstva (seveda ne finančnih), da vsak normalen učenec konča vseh osem razredov osnovne šole. Po Ferbarju je to dopustno sredstvo, če ne celo edino možno, da pridemo do ustreznega rezultata.

7. Povzetek

Ferbar se je v svojem članku lotil resnega in pomembnega problema. Pravilno ugotavlja, da osip v osnovni šoli pogosto določajo širši družbeni vzroki in da zato ne more biti le problem vzgojno-izobraževalnega oziroma šolskega sistema. Nadalje ugotavlja, da družbenopolitični forumi pravilno nakazujejo okvirne rešitve za blažitev socialnih razlik v našem šolskem sistemu, češ da le s šolskimi ukrepi ni mogoče teh razlik odpraviti. Šolske institucije (Ferbar misli republiško izobraževalno skupnost in zavod za šolstvo), ki so dolžne te okvirne rešitve konkretizirati in spraviti v življenje, pa tega niso uspele storiti. To pa ne zato, ker ne bi bile deležne dovolj obsežne družbene podpore (po Ferbarju podpore družbenopolitičnih forumov). Delno je vzrok temu dejstvo, da objektivne vzroke zamenjujejo s subjektivnimi in se pri blažitvi posledic socialnega razlikovanja zatekajo (republiška izobraževalna skupnost s svojo finančno politiko) k načelu ekonomičnosti in predlagajo reforme v metodi oziroma druge ukrepe dvomljive vrednosti, ki merijo na dramatične učinke in ki jih v šoli resnično ni mogoče realizirati.

Ferbar se v članku od ugotovitve, da je probleme socialnega razlikovanja mogoče rešiti le z globljimi družbenimi premiki, zaleti v nekaj na pamet ugotovljenih trditev. Kar kaže predvsem na to, da k rešitvi izrazito kompleksnega problema ni prispeval strokovno nič novega, nič, česar ne bi bilo že prej v citiranem dokumentu zavoda za šolstvo in republiškega zavoda za zaposlovanje ter predlogu načrta razvoja vzgoje in izobraževanja v SR Sloveniji.

Ferbarjev prispevek k razreševanju problema osipa se odlikuje:

— po svojevrstni metodi razpravljanja o že znanih in izvrševanih ukrepih za izenačevanje pogojev za šolanje, ki so zajeti v načrtu in ki jih je sicer republiška izobraževalna skupnost izvrševala še pred

nedavno širšo družbeno podporo (3. konferenca ZKS in 19. seja CK ZKS); edinole takšna podpora lahko omogoča izenačevanje pogojev šolanja, omogoča povečanje učinkovitosti osnovnošolskega izobraževanja nasploh oziroma zmanjšuje osip na dopustno in razumno raven;

— po presenetljivem nepoznavanju zgodovine šolskih institucij in dela republiške izobraževalne skupnosti, predvsem pa popolnem pomanjkanju informacij o ukrepih, ki jih je ta izvrševala od svoje ustanovitve dalje (ukrepi za izenačevanje pogojev za šolanje so ena od bistvenih dejavnosti republiške izobraževalne skupnosti); ti ukrepi bi kvalificiranemu razpravljalcu o osipu v osnovni šoli morali biti znani, znan bi mu pa moral biti vsaj sistem dopolnilnega financiranja polovice temeljnih izobraževalnih skupnosti v SR Sloveniji.

Ferbar se v članku raje omejuje na hitre, površne in napačne sodbe. Skrbi za odpravljanje osipa odrešuje celotni izobraževalni sistem in družbenopolitične forume in pripisuje republiški izobraževalni skupnosti vlogo in moč, ki je ni nikoli imela. Njegovo razpravljanje o delu republiške izobraževalne skupnosti temelji na pomanjkljivih informacijah, ki so sicer javne in dostopne vsem, ki se zanje zanimajo, predvsem pa delavcem znanstvenih in strokovnih institucij na področju vzgoje in izobraževanja. Tako kot sedanji šolski sistem odvezuje krivde za socialno razlikovanje in osip (menimo namreč, da je tudi v našem šolskem sistemu nekaj pomanjkljivosti, ki so vzrok za osip: neustreznost učnih načrtov, neustrezne metode pouka, neustrezna pedagoška doktrina), je prizanesljiv tudi do svoje znanstvene institucije. Po Ferbarju ji namreč ni bilo dano, da se vključi v nekatere pozitivne težnje, ki naj odpravljajo osip oziroma nasploh povečujejo učinkovitost osnovnega šolstva.

Ferbar si naj ogleda seznam skupnih delovnih nalog na področju vzgoje in izobraževanja v letu 1972 (Informacije števil. 2, 1972, republiška izobraževalna skupnost) in programe dela pedagoškega inštituta za pretekla leta. Ugotovi naj, kateri inštitutovi predlogi in koncepti so se uresničili v naši pedagoški praksi.

Upamo lahko, da Ferbarjev način razpravljanja o strokovnih vprašanih z izrazito družbenimi razsežnostmi ni značilen za sodelavce ali pa za inštitut v celoti. Po Ferbarju namreč lahko sklepamo, da je »zatekanje k iskanju grešnih kozlov med šolskimi institucijami« in pomanjkljivo znanje ter informiranje lahko le dezinformiranje oziroma »metoda za odvrčanje pozornosti od bistva problema«.

O šolski kazni

Dr. Strmčnik se je prijazno odzval polemiki o šolski kazni.¹ Oba sva si edina, ko se zavzemava za to, naj bi bilo kaznovanja v naših šolah čim manj. Vendar se teme lotevava tako različno, da dr. Strmčnik za moj prispevek meni, da z njim na stežaj odpiram vrata kaznovanju. Meni se pa zdi, da je prav narobe. To bi želel pokazati, ne da bi obravnaval podrobnosti.

V svojem prispevku² sem najprej navedel šibko definicijo kazni, nato pa sem iskal opravičila za rabo kazni. Kot osrednji primer sem obravnaval kazen, ki je odmerjena po načelu povračilnosti, in tako kazen imenoval pravično. Po tem načelu je lahko kaznovan le prestopnik za svoj prestop, višina kazni pa je usklajena s prestopkom, nato pa morebiti zmanjšana zaradi olajševalnih okoliščin. Opravičljive se mi zde le pravične kazni, te pa le, če so učinkovite. Učinkovitost kazni pa merimo tako, da ugotavljamo, kako s kaznijo dosežemo zastavljene smotre.

Od razprave bi bilo torej pričakovati, da bo dopolnila ali zavrnila mojo definicijo, morebiti celo postavila ustrežnejšo. V drugem koraku pa naj bi šlo za polemiko glede tehtnosti opravičil za šolsko kazen. Razprava pa se je zasukala drugače.

1. Dr. Strmčnik ne daje svoje definicije kazni. Diskusijo o definiciji, ki sem jo dal jaz, in o upravičenosti kazni pa strne tako, da se z njim ne morem strinjati. Razglasi, da so definicijski pogoji za kazen moji kaznovalni smotri.

V diskusiji gre predvsem za dva definicijska pogoja, in sicer: kazen mora biti boleča ali neprijetna in odmerjena mora biti po načelu povračilnosti.

S transformacijo definicijskih pogojev v kaznovalne smotre postaneta neprijetnost in povračilnost naključni spremljevalki kazni. Če zdaj kdo trdi, da mora biti kazen neprijetna in povračilna, potem je to treba razumeti kot *zahtevo*, da naj bo taka, čeprav je logično mogoče, da bi bila tudi prijetna in nepovračilna.

Naj razložimo to še na enem zgledu. Zavestno smo ga izbrali iz drugega področja. Tako bo lažje razumeti, da beseda ne teče o pedagoško empiričnem vprašanju, temveč o logično-teoretskem problemu opredeljevanja in opravičevanja kazni.

¹ Dr. France Strmčnik: »Oživiljanje preživelih teorij o šolski kazni«, Teorija in praksa, 1972, 10, str. 1400–1406.

² Janez Ferbar: »Kazen in šolac«, Teorija in praksa, 1972, 6–7, str. 963–980.

Če nekdo povpraša, kako bi ugotovil, če ima v kozarcu vodo ali kaj drugega, potem mu lahko odvrnemo takole:

»Če naj bo tista reč v kozarcu voda, mora biti mokra.« S tem smo povedali, da mokroto štejemo kot definicijsko lastnost vode. Voda, ki ne bi bila mokra, je za nas nekaj nemogočega.

Seveda smo se pri tem prav lahko zmotili. Feynman³ na primer govori o pretakanju »mokre« in »suhe« vode. Toda četudi smo v zmoti, bi nam Feynman na podlagi naše definicije težko očital, da se med vsemi vodami, ki so nam na voljo, zavzemamo prav za mokro različico. Lahko bi trdil le, da smo suho različico vode spreledali in je zato naša definicija napačna.

Dr. Strmčnik ne gre tako daleč kot Feynman. Ne dokaže namreč, da neboleča in nepovračilna kazen je. Res pa je, da se zanju zavzema in sicer tako, da se razjezi na tistega ki trdi, da slovarska definicija implicira neprijetno dejstvo, da je kazen boleča (in voda mokra). Take trditve imenuje »oživljanje preživelih teorij o šolski kazni«. Bolj prav bi bilo, če bi dokazal, da je kazen lahko tudi neboleča in nepovračilna, in potem bi bila zmota tistih, ki trdijo narobe, očitna.

2. V drugo se razhajajo najini mnenji glede opravičila za kaznovanje. Dr. Strmčnik meni, da so v šoli upravičene le vzgojne kazni, jaz pa trdim, da je pravična kazen utemeljena do neke mere že, če z njo dosežemo poboljšanje, zastrašitev, ali če odvrnemo od nadaljnih prestopkov.

Problem vzgojnosti kazni je empiričen. Delno pa se mu da priti do živega tudi z razmišljanjem. Ker vzgoja implicira prenos informacij in vzgajančevo voljnost sodelovanja, potem je kazen gotovo eden poslednjih kandidatov za uvrstitev med vzgojne dejavnosti. Njena informacijska vrednost je namreč majhna, kot sredstvo za navezavo delovnega stika z učencem pa bo v večini primerov jalova. Dr. Strmčnik v svoji disertaciji tudi raziskovalno ugotovi, da so take domneve resnične. Ker je temu tako, je najbolje napraviti križ čez kazen, kadar vzgajamo. Ali drugače: kadar kaznujemo, se moramo zavedati, da je hudo malo verjetno, da bi s tem vzgajali.

Če otroka tepemo in trdimo, da to počnemo zato, da bi ga vzgojili, potem se sprenevedamo. Cilj smo si sicer zastavili visoko, vendar smo zanj izbrali napačno pot. Če naj cilji opravičujejo rabo kazni, potem morajo biti vsaj dosegljivi. Seveda morajo biti tudi družbeno sprejemljivi. Zmanjševanje števila prestopkov je na primer cilj, ki je s kaznijo dosegljiv in družbeno sprejemljiv. Seveda si bomo v šoli in družbi prizadevali, da bi ga dosegli bolj humano, ne s kaznijo. Predvsem bomo poskušali z vzgojo. Če pa nam ta odpove v trenutnih okoliščinah, se upravičeno zatečemo k pravični kazni, to je k taki kazni, ki je odmerjena po načelu retributivnosti.

³ Feynman, Leighton, Sands: »The Feynman Lectures on Physics«, Addison-Wesley, Reading, 1965, (Vol. 2, Ch. 40, 41).

3. V povzetku torej lahko zapišemo, da iz postavljene hipotetične definicije kazni, ki ni bila ovržena, izhaja, da je kazen le redkokdaj vzgojna. Ta sklep je potrjen tudi empirično in raziskovalno. Zato je prav, da učiteljem in vzgojiteljem jasno povemo, da se ne ukvarjajo več z vzgojo, kadar kaznujejo. Če pa vendarle posežejo po kazni, potem morajo najprej dokazati, da je pravična, nato pa jo upravičiti kako bolj stvarno, ne s sklicevanjem na to, da vzgajajo.

France Strmčnik

Odgovor Janezu Ferbarju

V zvezi z odgovorom tov. Ferbarja na moj zapis »Oživiljanje preživelih teorij o šolski kazni« (Teorija in praksa 1972, št. 10) želim najina temeljna razhajanja še enkrat poudariti s temile pripombami.

Sam kazni ne definiram zato, ker mi na tem mestu zadostuje opredelitev pedagoške kazni, ki jo povzema tov. Ferbar iz Enciklopedijskega rječnika pedagogije. Iz mojega celotnega zapisa je razvidno, s katerimi sestavinami Ferbarjeve definicije o šolski kazni se ne strinjam in zakaj se ne strinjam.

S tov. Ferbarjem se seveda strinjam, da je kazen kot sredstvo prisilne moralne vzgoje za kaznovanega praviloma boleča (pojem razumem v širšem pomenu) in neugodna. Nesmiselno bi bilo trditi (in tega tudi nikjer ne trdim) da je kazen za kaznovanega prijetna, čeprav na drugi strani nekakšna podobna sprostitevna občutja, s katerimi so se radi ukvarjali veliki pisatelji, niso tako redka posledica pravično doživete kazni. Ne strinjam se pa s tov. Ferbarjem, ko razglaša definicijska obeležja kazni za njen pedagoški namen. Ne pravim jaz, marveč on sam pravi: »Kaznovalec kaznuje posameznika z namenom, da bi mu povzročil bolečino ali neprijetnost« (Teorija in praksa 1972, št. 6—7, str. 965). Kakor je »namen« vode, če ostanem pri primeru tov. Ferbarja, kaj več kot biti »mokra« ali »suha«, tako je tudi namen kazni kaj drugega kot to, da pri kaznovanem otroku povzroči bolečino in neugodje. Ta lastnost kazni je le sredstvo, s katerim vzgojitelj želi doseči svoje moralno vzgojne namene.

Prav tako se ne strinjam s tov. Ferbarjem, da mora stopnja bolečine in neugodja, ki ju povzroči kazen, ustrezati otrokovemu prestopku in da je načelo povračila pogoj za učinkovitost in pravičnost kazni. Nasprotno, to, da kazen omejujemo na ta pogoj, ne pa pred-

vsem na vprašanje, kdo, koga, kako in zakaj kaznuje, nasprotuje moralno vzgojni pravičnosti in učinkovitosti kazni.

Še naprej sva si vsaksebi glede moralno vzgojne učinkovitosti kazni. Kaže, da dela to vprašanje tov. Ferbarju največ težav. Njegova teoretična zasnova šolske kazni moralno vzgojno učinkovitost izključuje, na drugi strani pa s tem le ni tako trdno prepričan, da bi jo tvegala popolnoma prezreti. Zato je v njegovih stališčih precej nedoslednosti, ki gredo od prepričanja, »da je kazen le redkokdaj vzgojna«, do ugotovitve, »da se učitelji ne ukvarjajo več z vzgojo, kadar kaznujejo«, in da smo, »če nam odpove ta (vzgoja, S. F.) v dani situaciji ... upravičeni zateči se k pravični kazni«. Sam se s takim ločevanjem kazni od vzgajanja ne strinjam, ker sem prepričan, da je kazen lahko moralno vzgojna, če se podreja pedagoškimi pogojem in omejitvam. O tem obstaja v pedagoški literaturi, zlasti v delih Makarenka, dovolj dokazov. Prav tako pa tudi za to, da je ločevanje kazni od vzgajanja in utemeljevanja kazni z nepedagoškimi motivi kazni vedno na stežaj odpiralo šolska vrata, celotno vzgojo pa tiščalo v represivno smer.

Ker sva s tov. Ferbarjem tokrat le ponovila najina nasprotna stališča, bi bilo nesmiselno, da s to polemiko nadaljujemo. Bralci bi naju upravičeno obsodili, da se pogovarjamo v mlinu. Zato se na že obravnavane razsežnosti te teme, kolikor ne bi prinesli česa novega, ne bom več odzival.

Volilni proces in (ne)toleranca

I

Če analiziramo dosedanje volilne raziskave, ki so jih naredili v Jugoslaviji, lahko ugotovimo,¹ da se problema tolerance v volilnem procesu neposredno niso dotikale. Volilne raziskave so se dotikale problema volilne tolerance le posredno v zvezi z analizo delovanja družbenopolitičnih organizacij. Zato lahko sklenemo, da je analiziranje volilne tolerance, ki so jo obravnavali v sklopu raziskave »Potek kandidiranja v Skupščino SR Slovenije 1969«², v marsičem pionirski poskus. Volilne raziskave, ki z njimi pri nas začno v letu 1965, so se večji del usmerjale³ na raziskovanje dejanskega položaja in vpliva volilcev na volitve, na proučevanje sprememb v volilnem sistemu ter na raziskovanje vloge družbenopolitičnih organizacij v volilnem procesu. Zanimivo je ugotoviti, da je bila formalna motivacija sprememb v volilnem procesu vedno demokratizacija volitev. Zaradi odsotnosti partijskega pluralizma pri nas seveda ni prihajalo v poštev prognostično raziskovanje volitev. Takšno raziskovanje bi bilo možno pri referendumu kot sredstvu neposrednega odločanja, vendar so se raziskovalni inštituti tega raje izogibali.

II

V politično manipulativnih družbah volilni sistem in volilna kampanja z bolj ali manj razvidnimi vzvodi ideološkega pritiska povečuje neskladje med (vsaj relativno) množičnostjo volilne udeležbe ter zunanji, čestokrat zelo hrupnimi volilnimi manifesta-

¹ S problemi volilnih raziskav so se pri nas intenzivneje ukvarjali Institut za družbene vede v Beogradu, Institut za družbena raziskovanja pri Univerzi v Zagrebu, Center za znanstveno raziskovalno delo pri FPN v Sarajevu ter Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pri FSPN v Ljubljani.

² Raziskavo je izvedel Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pri FSPN v Ljubljani z raziskovalno skupino B. Markič, N. Toš, P. Klinar, Z. Mlinar in M. Ribarič.

³ Primerjaj Milan Matić, *O istraživanjima izbornih procesa*, FPN, Beograd.

cijami (npr. v ZDA) na eni strani ter stvarnimi političnimi učinki na drugi strani, ki se pogosto omejujejo zgolj na slovesno umestitev birokratske in tehnokratske manjšine.⁴ Izza navidezno demokratičnega pročelja volilnih sistemov se iz vrhov političnih strank in politično izvršilnega aparata oblikujejo središča zelo hierarhizirane birokratske investiture. Nema lokdaj izreden politični vpliv te birokratske investiture popolnoma potisne v stran in zapravi pomembnost ter tudi funkcionalnost demokratičnega pomena volilnega procesa. Tako smo v bistvu priča preoblikovanja volitev v sredstvo birokratskega političnega gospodovanja. Odpori birokratskih sprevrženosti uporabe volilnega načela so v bistvu neznatni, toleranca v volilnem procesu pa je — kljub demokratičnemu figovemu listu — izrazito omejena s stališči politične partije, ki ima zlasti na odločujoči stopnji volilnega procesa, tj. v kandidiranju, prevladujoč položaj.

III

Čeprav nimamo na voljo neposrednih empiričnih raziskav o toleranci v volilnem procesu v naši jugoslovanski družbi v obdobju administrativnega socializma in v začetnem obdobju uveljavljanja samoupravnega sistema, lahko vendarle utemeljeno sklepamo, da je bila zelo majhna. Na kaj takega lahko sklepamo iz splošnih političnih razmer in doslednosti jugoslovanske revolucije do vseh tistih, ki se z njo niso poistili. Neposredno porevolucionarno družbenopolitično ozračje s svojimi dokaj ostro polariziranimi izhodišči (»za« ali »proti« sistemu) v težnji za neposrednim uveljavljanjem revolucionarnih pridobitev ni bilo naklonjeno toleranci v volilnem procesu. Vsaj relativno razvit samoupravni sistem, postopno preoblikovanje vloge komunistične partije v zvezo komunistov kot notranjo politično silo samoupravnih odnosov ter mednarodne politične implikacije so vodile do postopne demokratizacije procesa odločanja in do demokratizacije političnega sistema ter v zvezi s tem tudi do demokratizacije volilnega sistema in volilnega procesa.

IV

Toleranco v političnem in torej tudi volilnem procesu bi lahko označili kot stopnjo,⁵ do katere še sprejemamo neko osebo (zamisel, idejo, akcijo), s katero se sicer ne strinjamo. Seveda biti tolerant — tako v političnem (volilnem) procesu kot tudi sicer v osebem življenju, vedno pomeni biti tolerant do nekih meja. Toleranca v volilnem procesu pri nas v jugoslovanski družbi ne more iti prek meja vrednot socialističnega sistema in ohranjanja

⁴ Primerjaj M. Matić, Skupštinski izbori u sistemu društvenog samoupravljanja, FPN, Beograd 1969.

⁵ Glej B. Crick, Tolerantion and Tolerance — Theory and Practice, Government and Opposition 2/1971.

temeljnih pridobitev revolucije (nacionalna in »socialna« svoboda, državna in nacionalna suverenost, družbena lastnina, družbeno samoupravljanje). Biti toleranten kot posameznik (občan — državljani, proizvajalec — samoupravljalca) ali družba kot celota vedno pomeni biti toleranten v nekem času in prostoru. Stopnja tolerance ni enaka v družbenih razmerah, ko se politični sistem šele uveljavlja in išče korenine v temeljni družbeni ravnini in na drugi strani v okoliščinah, ko se je sistem — mimo drugega tudi glede na (vsaj relativno) dolgo dobo let, ko obstoja — že utrdil.

V

Toleranca v volilnem procesu domneva, da ima subjekt neko vednost o tem, kaj (kakšno idejo, osebo, akcijo) tolerira. Brez takšne vednosti težko govorimo o zavestni toleranci in se ta kaj lahko sprevrže v pretkano manipuliranje z ljudmi. Toleranco v volilnem procesu določajo politična kultura, poznavanje družbenopolitičnega sistema in prvine, ki opredeljujejo politični sistem tudi v njegovi družbenoekonomski vsebini. Čestokrat posameznik ali skupina ni tolerantna do posameznih kandidatov v volilnem procesu, ker vztraja pri predsodkih o posameznih vrstah kandidatov, in ni sposobna, da bi predsodke menjala v luči širših družbenih in tudi svojih lastnih skušenj. Stopnja tolerance je seveda lahko zelo različna. Različna stopnja tolerance se kaže do različnih kandidatov in glede na njihova različna stališča. Ni tudi vseeno, kdo tolerira — ali je to posameznik ali skupina. Lahko torej govorimo o posameznikovi ali skupinski toleranci. Podoba je, da je skupinska toleranca (toleranca »države«, tj. državnih organov, etničnih skupin ali religiozних institucij) bolj pomembna in odločilna v političnih in volilnih procesih kot toleranca posameznikov. Posameznika ali skupino lahko v družbenem položaju štejemo za tolerantnega, če razpolaga z družbeno močjo, da bi lahko bil tudi netoleranten.⁶ Tako je sociološko upravičena trditev, da je toleranca prostovoljna odpoved družbeni moči, ki jo ima sicer posameznik ali skupina na voljo. Če posameznik ali skupina takšne družbene moči nima, bi bilo zelo težko govoriti o zavestni toleranci, temveč le o manipuliranju s tistimi, ki »tolerirajo«. Sociološke teorije upravičeno poudarjajo, da je pri toleranci razlika a; glede na zamisli, ideje in b; glede na konkretno akcijo. Čeprav so znotraj političnih sistemov stopnje tolerance lahko zelo različne, so vendarle politični sistemi ne glede na stopnjo ideološke indokrinacije bolj tolerantni do idej in zamisli kot pa do akcij, ki nastajajo kot opredmetenje idej.⁷

⁶ Glej P. King, *The problem of tolerance, Government and Opposition* 2/1971.

⁷ Katoliška doktrina še tolerira zamisli, ki gredo v smeri kontrole rojstev, ne dopušča pa v okviru svojih struktur akcije zoper papeževo encikliko, ki govori o kontroli rojstev. Ali — sistem v Sovjetski zvezi še tolerira ideje, zamisli Saharova in

Stopnja tolerance je odvisna tudi od tega, kakšna »politična vrednost« je v igri. Tako bo drugačen odziv, če je na primer ogrožena neka konkretna politična ustanova (npr. vlada), ali pa če je ogrožen celoten politični sistem kot institucionalni sklop družbenopolitičnih in ekonomskih odnosov. Posameznike ali skupine, ki so svoje zamisli že opredmetili v akcijo, bodo bolj tolerirali, če je ta akcija še vedno omejena zgolj na svoje profesionalno okolje, če je nekako še vedno v »lastnem getu«. Čim pa se prično posamezne skupine ali posamezniki gibati, bodisi družbeno bodisi geografsko, pa stopnja tolerance pade in se lahko sprevrže v svoje nasprotje. Gre v bistvu za politično preiščljene poteze — zamisli, akcije, ljudi je moč tolerirati toliko časa, dokler nimajo (velikega) družbenopolitičnega vpliva na družbeno okolje.

Če govorimo o toleranci v volilnem procesu, seveda tudi ne moremo zanikati, da je ta, še posebej v sodobni družbi, lahko tudi izrazito zatiralna.⁸ Tu ne gre samo za toleranco do rasne diskriminacije (»equal but separate«), temveč tudi za toleriranje nenakega systemskega položaja političnih partij, volilnih okrožij in podobno. Zato ima trditev, da je toleranca vrlina pluralistične demokracije,⁹ izrazito dvorezen prizvok.

VI

Naš volilni proces se je odmaknil od plebiscitarno manifestativne narave volitev in s kandidiranjem večjega števila kandidatov na volitvah dal delovnim ljudem — občanom ustavno razglašnim nosilcem oblasti, možnost volilnega izbiranja. Takšen pluralizem kandidatov, ko torej vendar ne gre samo »za tekmo z enim samim konjem« — kljub »eni sami partiji« je vendar več kandidatov — je tudi (ne)toleranco kot del politične kulture postavil pred dejansko praktično preizkušnjo. Naša domneva je torej, da je šele systemsko priznani pluralizem kandidatov¹⁰ odprl samim delovnim ljudem (ustavno razglašnim nosilcem oblasti) možnost, da s o ali da n i s o tolerantni.¹¹ Takšen položaj je torej drugačen od tistega, ko je pri monizmu kandidatov (en sam kandidat na kandidatni listi) volilno (ne)toleranco določalo partijsko vodstvo, ki je v svojih rokah obvladovalo kandidiranje in celoten volilni proces. Povedano po naši sodbi

drugih »nedružboslovnih (!)« znanstvenikov (atomske fizikov, kemikov), kadar pa se njihova stališča prelijejo v konkretne akcije, toleranca upade.

⁸ H. Marcuse v *Critique of pure Tolerance*, New York 1970, posebej opozarja na represivnost tolerance v političnem procesu odločanja.

⁹ Glej B. Crick, op. cit.

¹⁰ Pluralizem kandidatov, kot ga pojmujejo mi, pa ne pomeni, da bi lahko kandidati prirejali tisto, kar v anglosaksonskem svetu imenujejo »canvassing tours« — kot neke vrste »nabiralne« akcije za glasove in da bi na teh turnejah zbujali netoleranco do sokandidatov.

¹¹ Primerjaj to z našo prejšnjo ugotovitvijo, da je v (volilnem procesu) lahko tolerantni tisti, ki ima družbeno moč, da (tudi) ni tolerantni. Velja pa seveda pripomniti, da stopnja družbene moči delovnih ljudi danes v vsch sredinah ni enaka.

seveda ni v nasprotju z našo nadaljnjo domnevo, da se volilno odločanje ne omejuje samo na izbiranje (takšnih ali drugačnih) kandidatov. Ne gre torej le za izbiranje *ad hominem*. Trdimo, da volilno odločanje vsebuje seveda tudi programsko naravnost družbe, torej usmeritev *ad rem* (tako v političnem kot tudi v ekonomskem pogledu). Vsebina volilne odločitve je tako torej v razumevanju objektivnih razmer, teženj in ciljev, h katerim se družba giblje, kot tudi v izbiranju odgovarjajočih subjektov (to je kandidatov) kot nosilcev in (so)ustvarjalcev pogojev za uresničitev željenih in programsko zapisanih ciljev v družbeni praksi.¹² Zato domnevamo tudi, da je takšna ali drugačna volilna (ne)toleranca posameznih tipov (profilov) kandidatov v svojem bistvu (ne)toleranca glede družbenih usmeritev, ki jih oni predstavljajo. Rečeno še drugače: preferiranje ali nepreferiranje nekega profila (tipa) kandidata (na eni strani na primer človeka »trde roke«, ali človeka, ki bi se pri nas zavzemal za večpartijski sistem, ali klerikalno usmerjenega človeka in na drugi strani delavca, kmeta, direktorja) vsebuje tudi naravnost v neko programsko usmeritev jugoslovanske družbe.

VII

Glede na pluralizem kandidatov, ki se je uveljavil pri nas, so med kandidate za poslance prihajali ljudje različnega kova. V vprašalniku raziskave »Potek kandidiranja v skupščino SR Slovenijo 1969« smo med drugim respondente vprašali, kako bi ravnali, če bi se med kandidati ob volitvah 1969 leta pojavili ljudje določenih družbenopolitičnih profilov, usmeritev in poklicev; v modalitetah vprašalnika so bili posebej navedeni (skupno 19). Vprašanje smo naravnali tako, da so se anketiranci odločili o tem, ali bi a; njihovo kandidaturo podprli (pač zato, da bi prišli do besede najbolj različni ljudje), b) ali bi jih kot kandidate dopustili (ne bi si prizadevali niti »za« niti »proti«, c; ali bi jih zavrnilo (javno bi se izrekli zoper njihovo kandidiranje), č; ali bi morda celo zahtevali njihovo kaznovanje (kaznovati bi jih bilo treba zato, ker se vpletajo v našo politiko). Kot respondenti so v naši raziskavi nastopili (N = 211) možni kandidati za republiške poslance, kandidati za republiške poslance

¹² Primerjaj v zvezi s tem tudi W. Wallace *The British General Election, Impressions of an Academic Candidate, Gov. a. Oppos.*, 1/1971. Avtor zastopa stališče, da se je volilna kampanja v Veliki Britaniji leta 1970 sicer tudi odvijala na ravni soočenja med različnimi osebnostmi laburistične in konzervativne stranke, da pa imamo vendar rezultat volilne kampanje lahko za dokaz, da je »party image«, »predstava, ki jo ima volilec o partiji, in torej ne »person image« odločila volilni izid. A. Campbell in soavtorji pa v delu *The American Voter*, J. Wiley Sons, New York 1970, zlasti na primeru predsedniškega kandidata Eisenhowerja, poudarjajo pomen »person image«.

Glej tudi M. Matić, *Skupštinski izbori u sistemu društvenog samoupravljanja*, FPN, Beograd 1969.

ali tisti, ki so se le dogovarjali o svoji kandidaturi, pa potem na njo niso pristali, ali pa na kandidacijski konferenci njihova kandidatura ni bila potrjena. Respondenti so pri vsaki modaliteti obkrožili ustrezen odgovor (podprl bi kandidata: 1; dopustil bi ga: 2; zavrnil bi ga: 3; in zahteval bi njegovo kaznovanje: 4.) Izračunane srednje vrednosti so dale tole podobo:

3,01 človek »trde roke«, ki bi ga lahko opredelili kot »rankovičevca«; 2,92 klerikalno usmerjen človek; 2,82 človek, ki se zavzema za večpartijski sistem; 2,81 moralist, solzavi humanist; 2,75 človek, ki se ne strinja s politiko zveze komunistov; 2,59 človek, ki pred vse drugo postavlja nacionalne interese; 2,59 duhovnik; 2,13 veren človek; 2,09 starejši profesionalni politik; 2,01 privatni obrtnik; 2,00 kritik delovanja vodilnih politikov; 1,98 študent, ki protestira; 1,84 direktor; 1,76 partijski aktivist; 1,76 nečlan zveze komunistov; 1,48 učiteljica; 1,42 inženir; 1,37 kmet; 1,24 delavec.

a) Rezultati raziskave potrjujejo našo izhodiščno podmeno, da bo stopnja volilne tolerance najnižja pri človeku »trde roke« oziroma pri profilu, ki bi ga lahko opredelili kot »rankovičevca«. Takšen družbenopolitični profil morebitnega kandidata izjemno izstopa (srednja vrednost 3,01) in zavrnitev takšnih kandidatov je popolna. Po svoji družbeni vsebini zastopa kandidat »trde roke« izrazito protisamoupravljaljsko družbenopolitično usmeritev in v zvezi s tem istenje z družbeno močjo državnega in partijskega aparata, odtujenega od delovnih ljudi. Takšen kandidat nas opozarja na neostalinistično duhovno vzdušje. Predstava o takšnem kandidatu zbuja miselne zveze na družbeno (že) preseženi birokratski sistem s preživelim modelom popolne državno partijske vzporednosti. V svojih skrajnih izpeljankah pa se pojem »rankovičevca« navezuje na zlorabe politične policije, razgrnjene in obsojene na znanem brionskem plenumu. Naša nadaljnja trditev je, da je zavrnitev takšnega profila tako popolna tudi zaradi tega, ker v predstavah respondentov morebitna uveljavitev kandidatov takšnega kova glede na etatistično »sorodnost« stališč v bistvu vsebuje tudi možnost postopnega vcejanja etatističnega socializma pod idejnim vodstvom zunanjega dejavnika. Uveljavljanje rankovičevcev kot kandidatov bi glede na njihove znane organizacijske sposobnosti in skušnje, ki so jih pokazali v preteklosti, lahko peljalo tudi do konkretnih akcij. Utemeljeno je sklepati, da se ne bi omejevali zgolj na izražanje nekaterih zamisli.¹³

b) V drugo skupino smo zaokrožili družbenopolitične profile, pri katerih se srednja vrednost giblje med 2,92 in 2,59 (torej pod 3 in nad 2,50). V to skupino sodijo klerikalno usmerjen človek, človek, ki bi se zavzemal za večpartijski sistem, moralist — solzavi humanist, človek, ki se ne strinja s politiko zveze komunistov, ter človek, ki pred vse drugo postavlja nacionalne interese, in duhovnik.

¹³ Če v naših prejšnjih razmišljanjih v tem prispevku smo omenili, da je stopnja tolerance različna, če gre le za »idejna« izhodišča ali za (pričakovano) akcijo.

Tudi glede klerikalno usmerjenega človeka raziskava o volilni (ne)toleranci ni ovrгла naše podmene, kako te strukture odbijajo. Tudi tu je zavrnitev skorajda celotna (2,92). Glede na politično naravo klerikalnega izročila na Slovenskem kot politično bojevitega in k politični izključnosti naravnane pojava, ki je v svojih najbolj izostrenih izrastkih v predstavah respondentov povezan z oboroženo kontrarevolucijo in bratomorno vojno v NOB, nas raziskovalni podatek ni mogel presenetiti. Tudi ta obravnavani družbenopolitični profil bi ob večji toleranci glede na svoje zgodovinske skušnje in disciplinirano vzgojo in ob možnostih, da se povezuje zunaj države, lahko razvil svoj »privzgojeni« smisel za akcijo. Podoba je, da so te sestavine opredeljevale stopnjo volilne (ne)tolerance respondentov.

Večpartijski sistem je sam na sebi ostanek politične organizacije družbe in zato v nasprotju s sistemom družbenega samoupravljanja. Težnje k uresničevanju večpartijskega sistema (kot tudi težnje k okamenitvi enopartijskega sistema) zavirajo razvoj družbenega samoupravljanja. Naš model samoupravnega socializma je načrtovan kot model, ki zavrača večstrankarski sistem in v svojih teoretičnih izhodiščih in praktičnih vključitvah poleg zveze komunistov kot vodilne idejne sile ter drugih družbenopolitičnih organizacij, ki uveljavljajo globalni program zveze komunistov, ne dopušča drugih političnih organizacij. Ni moč spregledati, da je bilo delovanje političnih strank v stari Jugoslaviji zlasti v primerjavi z razvitimi strankarsko meščanskimi sistemi v zahodni Evropi balkansko skromno in tako družbenopolitično izrazito omejeno. Vse to so bile sestavine, ki so vplivale, da so v visoki stopnji zavrnil tiste kandidate, ki bi se zavzemali za vzpostavitev večpartijskega sistema. Ob vsem tem velja še pripomniti, da podatki raziskave »Slovensko javno mnenje 1969« kažejo,¹⁴ da za uveljavitev interesov posameznih skupin slovenskega prebivalstva ne bi bilo treba oblikovati več političnih organizacij z lastnimi programi. Samo tri odstotke anketirancev iz raziskave »Slovensko javno mnenje 1969« je izjavilo, da bi morale delovati politične organizacije z lastnimi programi.¹⁵

Profil človeka, ki se ne strinja s politiko zveze komunistov (srednja vrednost 2,75) je sicer še v skupini, ki se približuje popolni zavrnitvi, vendar je v celoti ne dosega. Takšni podatki raziskave bi utegnili na prvi pogled tudi presenetiti. Vendar ne bi mogli pozabiti, da je velik del odnosa do profila, ki se ne strinja s politiko zveze komunistov, zajet tudi v (ne)toleranci do profila človeka »trde roke«, rankovičevca in klerikalno usmerjenega človeka — saj gre tu nedvomno za ljudi takšnega kova, ki se z obstoječo politiko zveze komunistov ne morejo strinjati. Naj v zvezi s tem pripomnimo, da je v raziskavi »Slovensko javno mnenje 1969« le

¹⁴ Glej bilten Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pri FSPN v Ljubljani, 1/1969, sumarno poročilo sestavil N. Toš (poročilo na str. 15).

¹⁵ Opomba kot pod 14.

6,7 odstotka respondentov izjavilo, da se politika, za katero se zavzema zveza komunistov pri nas, ne ujema z interesi večine ljudi.¹⁶

V času izvajanja ankete »nacionalna euforia« v Jugoslaviji še ni dobila takšnih razsežnosti kot dve leti kasneje in zato tudi pojav kandidatov na kandidatni listi, ki »pred vse drugo postavljajo nacionalne interese«, ni dosegel večje stopnje volilne (ne)tolerance.

Enako srednjo vrednost kot pri zgoraj omenjenem družbenopolitičnem profilu najdemo tudi pri duhovniku (2,59). Na Slovenskem izročilo uveljavljanja posameznih duhovnikov kot od ljudstva izvoljenih predstavnikov ni nepoznano. Naj v zvezi s tem omenimo Kočevski zbor odposlancev slovenskega naroda od 1. do 3. oktobra 1943 leta, kjer kot slovenski odposlanci nastopajo tudi nekateri duhovniki,¹⁷ in sestav ljudske skupščine ljudske republike Slovenije neposredno po končani NOB. V poznejših letih so začele te strukture v predstavnških telesih upadati in kasneje so čisto izginile.¹⁸ Nagnjenost respondentov, da te strukture kot kandidate v volilnem procesu večidel zavračajo, si lahko razlagamo s tako razumljeno naravo njihovega (duhovniškega) poklica kot poklica, ki naj bi se ne ukvarjal z družbenopolitičnimi vprašanji, ki so predmet obravnav v predstavnških telesih družbenopolitičnih skupnosti.

c) Tretjo skupino oblikujejo profili veren človek, starejši profesionalni politik in zasebni obrtnik (srednje vrednosti od 2,13 do 2,01). V teh primerih gre za dovolj jasno izraženo volilno toleranco do takšnih struktur.

Naš politični sistem je ustavno zagotovil načelo ločitve cerkve od države in razglasil, da je izpoved vere svobodna in človekova zasebna stvar.¹⁹ V socialistični zvezi delovnega ljudstva sodelujejo vsi občani, ki imajo volilno pravico in ki sprejemajo socialistično samoupravno usmeritev. Tudi dokument »SZDL danes«²⁰ izrecno poudarja vključenost občanov v vse oblike družbenopolitičnega odločanja ne glede na svetovnonazorske vidike.

Stopnja volilne tolerance se je pokazala tudi pri »starejšem profesionalnem politiku«. Pri tem gre za profil človeka, ki mu je politika v svojem bistvu poklic, ki zaradi svojega daljšega profesionalnega političnega dela navadno nima svojega matičnega poklica, h kateremu bi se lahko vrnil po tem, ko bi po mandatni dobi končal profesionalno družbenopolitično delo. Naš sistem si je prizadeval zmanjševati število takšnih struktur (kljub opravičljivim in

¹⁶ Glej opombo kot pod 14.

¹⁷ Glej delo Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, Zbirka dokumenti, izdala Ljudska skupščina LRS 1953, str. 169 in dalje.

¹⁸ Na zadnjih volitvah je bil v Sloveniji en sam duhovnik izvoljen kot občinski odbornik.

¹⁹ Glej ustava SFRJ, člen 46.

²⁰ Glej dokument SZDL danes, sprejet na seji RK SZDL 20. 2. 1969.

zgodovinsko revolucionarno pogojenim izjemam) v korist neposrednih nosilcev temeljnih družbenih aktivnosti v delovnih skupnostih, ni pa bilo veliko praktičnih rezultatov. V skupščine zadnjega sklica je bilo po naši oceni izvoljenih več profesionalnih politikov, kot bi bilo to tudi iz zornega kota revolucionarne kontinuitete sistema smiselno, premajhen pa je bil delež mladih ljudi iz neposredne temeljne sredine družbene samoupravne ravnine in na sploh iz tistih struktur, ki po naravi svojega družbenega proizvodnega položaja zastopajo splošni interes, ali pa se mu vsaj zelo približujejo. Če je stopnja volilne tolerance — v tem, da se ne bi niti prizadevali za njihovo izvolitev za poslance niti zoper njihovi izvolitvi — znatna pri starejših profesionalnih politikih, pa je seveda treba reči, da nam nadaljnja reprodukcija političnega profesionalizma ne bi ustrezala.²¹

Tudi glede zasebnih obrtnikov se je pokazala volilna toleranca. Družbenopolitično ocenjevanje zasebnega obrtnika se v našem političnem sistemu ni moglo izogniti številnim ovinkom. Pot je vodila od začetnega ocenjevanja obrtnika kot v bistvu »potencialnega kapitalista in izkoriščevalca« do ocenjevanja zasebnega obrtnika kot sestavnega dela dokaj zamegljene in »vseobsegajoče« kategorije delovnih ljudi. Ob pomanjkanju stalnejših teoretičnih izhodišč do tega sloja družbene strukture smo čestokrat zapadli v goli politični pragmatizem, pa tudi čisto praktični ekonomski razlogi so narekovali drugačno obravnavanje obrtnika.²² Trdimo, da je zgoraj omenjena »dvojna« predstava o zasebnem obrtniku tudi nagnila respondente v izjasnitev, da se za njihovo izvolitev ne kaže niti prizadevati, niti njihove kandidature zavračati.

d) V četrto skupino (srednja vrednost od 2,00 do 1,76) so vključeni kritik delovanja vodilnih politikov, študent, ki protestira, direktor, partijski aktivist in nečlan zveze komunistov. V tej skupini pritegujeta našo posebno pozornost glede stopnje volilne tolerance zlasti dva profila možnih kandidatov: študent, ki protestira, in direktor.

Glede profila študenta, ki protestira, rezultati raziskave niso potrdile naših domnev. Te so namreč bile, da bo dejanska stopnja izkazane volilne tolerance v odnosu do študenta, ki protestira, precej manjša, kot je pokazala raziskava. Pri tem smo izhajali tudi iz tega, da so pri nas na Slovenskem navzoče takšne sestavine vrednostnega sistema, ki kažejo težnjo po »perfekcionizmu«, po ostrem obsojanju tako imenovanih »negativnih« pojavov v družbi, po redoljubnosti in po odbojnosti do »izgredov«. Tudi sociološke študije, ki so obrav-

²¹ Glej v zvezi s tem D. Romič, Politični profesionalizem v samoupravljanju, Tip 5/1972, str. 766 in naprej.

²² Prav gotovo so — poleg drugega — tudi razlogi, da odhajajo naši ljudje v tujino in s tem v zvezi problem nezaposlenosti narekovali bolj sproščeno politiko do obrtnikov in do števila zaposlenih v zasebni obrti.

navale študentske proteste,²³ so opozarjale na nerazpoloženje do študentov in v zvezi s tem na pojavne oblike antiintelektualizma. Na podlagi raziskovalnih podatkov pa smemo reči, da protestirajoči študent le ni kategorija, ki jo zavračajo v volilnem procesu. Tu nam seveda ne gre za to, da bi skupaj z Marcusejem zagovarjali tezo o študentskem protestnem gibanju kot o detonatorju, ki sproži globlje družbene spremembe. Podoba pa je, da zavest o tem, da študentski protest ni le rušilen, ampak da brez dvoma vsebuje tudi graditeljske sestavine, da kaže težnjo po pravičnejšem uravnavanju družbenih zadev, s tem ko nastopa proti okostenelosti družbenih struktur in proti družbeni dvoličnosti, počasi in deloma le pronica vsaj v nekatere plasti slovenskega prebivalstva.

Na zadnjih skupščinskih volitvah je bilo za poslance izvoljeno znatno število direktorjev. Struktura izvoljenih predstavnikov pa nam jasno pokaže, na kakšnih podlagah in kako se oblikuje družbena moč. Stopnja volilne tolerance do direktorjev je velika in kaže celo težnjo respondentov, da takšne profile kandidatov podpro.²⁴ Pri nas središča družbene moči zahtevajo svoje kandidate. Na drugi strani pa so tudi sami volilci (delovni ljudje v delovnih organizacijah) nagnjeni k temu, da kandidirajo tiste kandidate, ki »lahko nekaj napravijo«. Opravka imamo s priklonitvijo politični in ekspertni moči. Takšen odnos volilnega telesa do kandidatov je rezultat političnih in ekonomskih okoliščin, ko so še vedno »koristna« središča družbene moči (nosilci organizacijsko-upravljaljskih funkcij), ki se uveljavljajo tudi v skupščinah.²⁵ Vse to pa kaže na protislovnost, saj samoupravljanje narekuje participacijo s a m i h delovnih ljudi. Tudi tu smo priča neskladju med razglašenimi načeli samoupravnega socializma in družbeno prakso. Delovni ljudje še niso prišli v položaj, da bi sami upravljali s temeljnimi pogoji svoje družbene eksistence. Rečeno pa pomeni, da predstavniška telesa še niso izgubila narave političnega predstavništva in da so še vedno v dokajšnji meri tudi zastopništva različnih interesov pred osamosvojenjo družbeno in ekonomsko silo birokracije in tehnokracije. Naša politična kultura je (še vedno) takšna, da ne zavrača dovolj personalistične avtoritete, še vedno premalo sprejemamo samoupravljanje.

e) Skupino, ki je glede na izražene srednje vrednosti (1,24 do 1,48) deležna s strani respondentov volilne p o d p o r e, sestavljajo delavec, kmet inženir in učiteljica. Volilna podpora delavcev kot kandidatov ne preseneča, saj je v skladu z našimi izhodišči in

²³ Glej v zvezi s tem P. Klinar, Vzroki študentskih nemirov in protestov, TJP 3/71, str. 390—391.

²⁴ To pa seveda nikakor noče položaj in vlogo direktorjev prikazovati v črno beli tehniki, kot da so le nekateri direktorji edina ovira samoupravljanju.

²⁵ Primerjaj v zvezi s tem tudi M. Benc, Društveni, ekonomski i politički aspekti participacije građana u skupštinskim izborima, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1971.

doktrino o položaju delavca v našem sistemu. Ni namen tega prispevka, da utemeljuje pomembnost navzočnosti delavca v institucijah našega političnega sistema. Opozoriti pa želimo na tole: podpora, ki jo dajejo respondenti navzočnosti delavcev v skupščinah, njihova pripravljenost podpreti takšne kandidate je v živem nasprotju z dejanskim stanjem, s stvarnim deležem delavcev v predstavniških telesih družbenopolitičnih skupnosti. Podatek, da je navzočnost delavcev v celotni poslanski strukturi majhna, je res indikativen. Odpira se torej vprašanje, kje so tisti mehanizmi, ki »filtrirajo«, da se delavci ne uveljavljajo kot poslanci v skupščinah. Korenite spremembe ne morejo biti posledica samo deklarativnega izjasnjevanja, temveč v drugačni strukturi družbenega ugleda in v spremembi družbenega in materialnega položaja tistih, za katere programsko ugotavljamo, da so nosilci oblasti.

Tudi kmet je bil v naši raziskavi s strani respondentov deležen volilne podpore. Kaj takega tudi ne preseneča. V zadnjem obdobju smo po številnih zmotah in stranpotih glede kmeta (zmotah tako politične kot ekonomske narave) ubrali razumnejšo smer. Kmetov je v Sloveniji glede na ostalo prebivalstvo manj kot v drugih republikah v Jugoslaviji, vendar predstavljajo na Slovenskem še vedno približno eno petino prebivalstva. Sodimo, da je bil tudi to razlog, ki je navajal respondente k pomembnosti volilne podpore temu sloju prebivalstva. Vprašanje kmetijstva sicer ne zadeva samo kmetov in tudi sami ga ne morejo rešiti. Očitno pa je, da problemov kmetov in kmetijstva tudi ni mogoče rešiti zadovoljivo brez družbenega vpliva kmetov.

Načrtovanje visokošolskega izobraževanja*

1. Misel o znanosti kot neposredni proizvodni sili je prvi eksplicitno izrekel Marx s svojo mislijo, da razvoj proizvodnje postaja vse bolj odvisen od stanja znanosti in od njene uporabe. Z razvojem tehnike je ta misel vse bolj stopala v ospredje in so jo v novejšem času podrobneje empirično obdelali ekonomisti, ki so se ukvarjali z modeli ekonomske rasti. Fizična moč postaja v sodobni proizvodnji vse manj pomembna. V industrijski proizvodnji sta bili do nedavnega odločilni masa delovnih sredstev in masa delovne sile. V novejšem času pa je vse pomembnejša ne samo masa delovnih sredstev, ampak njihovo nenehno kvaliteto spreminjanje in kvalitetna sprememba delovne sile. Model ekstenzivne gospodarske rasti bolj in bolj zamenjuje model intenzivne rasti, kjer znanost postaja neposredna proizvodna sila in eden odločilnih, če ne odločujočih faktorjev položaja in perspektiv dane dežele v svetu. Delež intenzivnih faktorjev ekonomske rasti (kamor štejemo predvsem: stopnjo razvoja in uporabe znanosti, novo tehnologijo, racionalizacijo upravljanja, izboljšanje kvalifikacijsko-izobrazbene strukture zaposlenih) je v tako imenovanih industrijskih družbah vse pomembnejši. V ponazoritev naj navedemo nekatere statistične posplošitve za ZDA (vir: št. 1), ki kažejo,

* Članke je skrajšana verzija študije, ki jo je avtor napisal junija 1971. študija je rabila za osnovo pri izdelavi srednjeročnega načrta vzgoje in izobraževanja v SRS, ki ga sestavlja Izobraževalna skupnost SR Slovenije. Avtor pa meni, da osnovnega gradiva ni potrebno spreminjati in da je še vedno aktualen za objavo. To pa iz več razlogov:

— nekateri podatki, ki so v članku navedeni v potrditev določenih ocen, so še vedno aktualni, saj se na področju izobraževanja ne spreminjajo hitro in skokovito;

— predlogi, ki so v članku navedeni za to, kako povečati učinkovitost visokošolskega izobraževanja, doslej niso bili ovrženi oz. jih še niso nadomestili z drugimi; nasprotno, tudi nanovo ustanovljeni center za razvoj univerze jih v veliki meri uvršča v svoj program oz. smer delovanja;

— še vedno nismo bistveno presegli nekateri odprta vprašanja pri planiranju vzgoje in izobraževanja, ki so še posebno aktualna v sedanjem obdobju uresničevanja ustavnih dopolnil na t. i. področju duržbenih služb, predvsem pa na področju izobraževanja.

da je delež intenzivnih faktorjev v ekonomski rasti znašal v obdobju industrializacije ca. 30 %, na začetku znanstvenotehnične revolucije (ki ji je v tem primeru meja okrog leta 1940) pa se je povzpел na 50—68 %, v poprečju letno od 1947 do 1960 pa na ca. 71 %. Delež intenzivnih faktorjev v rasti bruto nacionalnega produkta je, z večjimi ali manjšimi odmiki, zastopan tudi v drugih razvitih družbah.

V teh družbah postaja vse več industrijskih področij ena sama velika eksperimentalna baza znanosti. Industrije s povečanim koeficientom raziskovanj se imenujejo »znanstvene industrije«. Koeficient raziskovanja neke industrije se meri z izdatki za raziskovanja in razvoj v primerjavi s prodajo ali pa kot procentualni odnos raziskovalnega in razvojnega kadra glede na celotno število zaposlenih. Poleg omenjenega kazalca je mogoče stopnjo razvoja in perspektive razvoja posamezne družbe primerjati po količini naložb za znanstvenoraziskovalno delo. Iz podatkov evropske konference ministrov znanosti (DELO, avgust 1970) je videti, koliko US dolarjev se vlaga na število prebivalcev za raziskovalno delo:

ZSSR	38,7	Madžarska	14,7
ČSSR	38,4	Poljska	10,6
Vel. Britanija	45,2	Bolgarija	6,4
Francija	40,8	Irska	6,2
Nizozemska	40,8	Avstrija	7,8
ZR Nemčija	40,0	Romunija	5,6
Švica	50,9	Jugoslavija	3,0
Švedska	41,6	Španija	1,9
Norveška	23,0	Grčija	1,3

To so podatki iz leta 1967, ko je Jugoslavija vlagala 0,6 % nacionalnega dohodka za te namene. Danes dajemo menda 1 % bruto nacionalnega dohodka (po nekaterih drugih podatkih 1,3) za raziskovalno delo in smo seveda še vedno na repu vrste držav, ki seveda tudi v času po letu 1967 niso držale križem rok.

Za nadaljnjo ponazoritev tega, koliko se po svetu in pri nas zavedajo dejstva, da sta raziskovalno delo in izobraževanje danes pglavitna faktorja ekonomskega in družbenega razvoja, si oglejmo podatke o številu raziskovalcev na 10.000 prebivalcev (vir: št. 2) leta 1967:

ZSSR	27	Švedska	8,3
ZDA	23	Slovenija	4,9
ZRN	10,9	Francija	6
Madžarska	10,2	Italija	3,8
Anglija	4,7	Avstrija	3,2
Belgija	4,4		

Ta podatek nas pravzaprav uvršča med srednje razvite države. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da ima Slovenija izredno velik od-

stotek aktivnega prebivalstva in da je zato veliko realnejša primerjava števila raziskovalcev s številom zaposlenih. Na 100 zaposlenih v industriji razvitih dežel pridejo 2—3 raziskovalci, v Sloveniji pa leta 1968 le 0,51 raziskovalca (vir: št. 2).

Vsi doslej navedeni podatki pa ne povedo še ničesar o intenzivnosti in trendih procesov, ki jih želimo prikazati. To nam pokaže šele podatek o času, v katerem se podvoji število raziskovalcev (vir: št. 2):

- v ZSSR v 7 letih,
- v ZDA v 10 letih,
- v Zahodni Evropi v 15 letih,
- na Japonskem se je v obdobju 1955 do 1967 povečalo število raziskovalcev za sedemkrat,
- v Franciji se je v obdobju 1958—1967 potrojilo,
- v Sloveniji v 26 letih (glede na trend v letih 1964—1968, ko se je število raziskovalcev s polnim delovnim časom v samostojnih zavodih in enotah, brez visokošolskih enot, povečalo za 37 raziskovalcev povprečno na leto).

Danes velja za spodnjo mejo intelektualne produkcije 400 patentov na 1 milijon prebivalcev; v Jugoslaviji je ta produkcija 10-krat manjša — 40 patentov (vir: št. 1); v Sloveniji pa je bilo v zadnjih 10 letih povprečno letno prijavljenih 70 patentov. Če pustimo ob strani velikost naložb, način organizacije in metode dela (individualno ali tematsko) in nagrajevanje raziskovalnega dela, je ta podatek že sam po sebi osupljiv.

2. Vse te podatke navajamo zaradi tehle razlogov:

a) Fizična moč postaja v sodobni proizvodnji vse manj pomembna. Pred moderne družbi se postavlja zahteva po radikalni spremembi odnosa do izobraževanja in znanstvenoraziskovalnega dela (njegove organizacije in financiranja). To je še posebej pomembno, ker smo ne glede na to, da se zavedamo razsežnosti tega problema, zajeti v nekatere temeljne preobrate v pojmovanju in obravnavanju izobraževanja. Stara shema o produktivni in neproduktivni sferi postaja vse večji anahronizem. Ekonomisti v SZ (Strumilin, Kurakov) in v ZDA trdijo, da so naložbe v človekovo izobrazbo v načelu bolj učinkovite kot naložbe v materialne elemente. V tem smislu je posrečena primerjava, da bo družba z najboljšim sistemom izobraževanja v prihodnosti zavzemala takšen položaj kot so ga nekdanje zavzemale družbe z največjim naravnim bogastvom ali industrijskim potencialom (vir št. 1). Seveda se v tej luči zaostreno postavlja vprašanje organizacije in učinkovitosti izobraževalnega sistema. Še posebej pa se v zaostreni obliki postavlja problem planiranja izobraževanja, ki naj med drugim odgovori predvsem na vprašanje o učinkovitosti izobraževalnega procesa.

b) Število raziskovalcev in raven raziskovalnega dela sta le del t. i. »piramide izobraževanja«, ki jo lahko ponazorimo s plavajočo ledeno goro, pri kateri je le njen manjši del videti nad vodo. Število

raziskovalcev — vidni del plavajoče ledene gore — je rezultat »produkcijske funkcije«, po kateri je vsaka višja raven izobraževanja manj učinkovita, dokler vsaka nižja raven ni dovolj velika, da ji pomaga pri učinkovitosti. Če npr. »produciramo« enega visoko izobraženega, je potrebno 25 srednješolcev in 100 učencev na osnovni stopnji izobraževanja. Po mnenju nekaterih avtorjev lahko izobraževanje pojmuje kot »industrijo«, tj. naložbe v ljudi, od katerih pričakujemo, da bodo prispevali svoj delež k nadaljnji ekonomski rasti.

c) Pri nas še prepogosto menijo, da je nekatere spremembe možno doseči čez noč, brez dolgotrajnih in večjih naporov (glej optimistične napovedi prognoz o številu diplomantov, številu raziskovalcev, višini ND, % zajetih generacij v šolanje ipd., v dolgoročnih projekcijah razvoja Slovenije in Jugoslavije). Iz podatkov, ki jih navaja OECD, je videti, da je Jugoslavija planirala, da bo med letoma 1950 in 1970 letni prirast visoko izobraženih kadrov (Scientists and Engineers) znašal 9,4 do 11,9 %. V Sloveniji pa je bil letni prirast kadrov z visokošolsko izobrazbo v letih 1960—1969 le ca. 0,5 %, v Jugoslaviji pa nekoliko višji. Dalje: leta 1975 naj bi bilo vpisanih na univerzo ca. 10—12 % generacije od 20. — 24. leta. Leta 1960 je bilo te generacije vpisane v SFRJ le 3,4 %. Mislimo (to bodo pokazali tudi kasnejši podatki), da se ne slepimo, da na teh področjih Slovenija pozitivno odstopa od jugoslovanskih poprečij. Dalje: v srednjeročnem načrtu razvoja SFRJ je predvideno, da se bo povečalo število raziskovalcev od 13.800 na 19.500 (po drugi varianti celo na 22.900). Odveč se zdi postaviti vprašanje: kje bomo našli te raziskovalce ter v koliko časa in pod kakšnimi pogoji diplomirani študent postane raziskovalec? Ali lahko ljudi kar preprosto razglasimo za raziskovalce? Itd.

3. G. Edwards ugotavlja, da je za sedanje šolstvo značilno čedalje večje zanimanje industrije, družbe in vlad, da zagotove potrebno število diplomantov in sredstev za visokošolsko izobraževanje. Visokošolsko izobraževanje je tako postalo vitalno področje narodnega planiranja, ki bo moralo dohitevati družbeni in znanstveni razvoj, in to ponazarja z naslednjimi ugotovitvami (vir: št. 3);

a) Za gospodarstvo bolj razvitih dežel je v prvih 60 letih tega stoletja značilno povečanje produktivnosti v tistih industrijah, ki so se selekcionirale konec 19. stoletja kot temeljne industrije.

b) Izboljšave v tehniki in organizaciji proizvodnje so pretežno temeljile na aplikaciji znanosti, vštevši znanosti o vodenju, na analizah in tehnoloških izboljšavah, ki so jih pred tem dognali na empirični podlagi.

c) V tem obdobju je bilo značilno za razmerje med visokim izobraževanjem in gospodarstvom naraščanje zahtev, naj bi visoko šolstvo služilo potrebam gospodarstva. Na tem temelju se je spreminjalo razmerje pri študiju posameznih ved.

d) V zadnjih dveh desetletjih pa se je začelo spreminjati razmerje med visokošolskim izobraževanjem, gospodarstvom in družbenimi potrebami. Medtem ko je prej obstajal pritisk, naj visokošolsko izobraževanje zadovoljuje gospodarske in družbene potrebe, je zdaj začela rasti nasprotna težnja: gospodarski, industrijski in družbeni razvoj bo moral slediti inovacijam, ki jih bo injicirala visoka izobrazba. To temeljno spremembo je spremljala omenjena ekspanzija visokošolskega izobraževanja.

Bodoča vloga visokošolskega izobraževanja torej presega enostavno zadovoljevanje *obstojećih* družbenih in gospodarskih potreb. Visoka izobrazba postaja poglaviti vir sprememb družbenega in gospodarskega razvoja. Premika se v gospodarsko središče. Hhrati se v visokošolsko izobraževanje in znanstvena odkritja začenja vključevati čedalje večji odstotek prebivalstva (v ZDA, kjer je delež starostne grupe na univerzah in collegih že nad 50 % še vedno narašča eksponencialni indeks ekspanzije izobraževanja).

»Industrija znanja« začenja prevladovati v vseh razvitih deželah in lahko pričakujemo, da bo to splošen fenomen. V tem smislu je ena najnujnejših nalog univerze in visokošolskega izobraževanja nasploh analizirati in doumeti to svojo sedanjo in bodočo vlogo in nove odgovornosti, ki z njo prihajajo. Nova vloga visoke izobrazbe v gospodarstvu (moderne industrije — elektroindustrija, kemična industrija, letalstvo, kozmična industrija ipd. — se v svetu najhitreje razvijajo in zbirajo okrog univerz) nalaga visokošolsko izobraženim kadrom čisto novo odgovornost pri usmerjanju in oblikovanju ciljev gospodarske rasti.

4. Vsa dosedanja dognanja o načrtovanju kadrov z visokošolsko izobrazbo lahko strnemo v štiri smeri načrtovanja. Planiramo torej lahko (vir št. 4):

a) na podlagi dosedanjega položaja, in to bodisi na podlagi t. i. objektivnih potreb industrije, kmetijstva ali celotne družbe;

b) na podlagi ekstrapolacije splošnih razvojnih smeri visokega šolstva;

c) na podlagi ciljev, ki si jih postavljamo za prihodnost;

d) na podlagi predpostavke, da bodo visoko kvalificirani kadri sami ustvarjali prihodnost.

S. Saksida (vir. št. 4) predlaga za načrtovanje kadrov kombinacijo tretje in četrte smeri oz. prijema in to utemeljuje z določenimi cilji. Razlog za tak prijem so nam lahko le cilji načrtovanja visokošolskih kadrov, ti pa so po njegovem mnenju lahko zasnovani le na podlagi ciljev, ki si jih v družbenem razvoju postavljamo za prihodnost in na načelu bodočih visokošolsko izobraženih kadrov kot oblikovalci prihodnosti. Ti cilji naj bi bili naslednji:

— spremeniti obstoječe vodstvene strukture na področjih, za katere ugotavljamo, da je to potrebno;

— na temelju teh sprememb postopno doseči množični dotok inovacij na vseh področjih diferenciranega dela: v šolstvu, kmetijstvu, industriji, zdravstvu itd.;

— omogočiti natančnejšo definicijo sektorjev dela znotraj področij, o katerih menimo, da se lahko smiselno nadaljujejo ali razvijajo naprej, in področij, ki naj bi postopoma odmrla;

— vsi ti cilji pomenijo, da je treba uresničiti drugačen odnos med načrtovanjem kadrov in načrtovanjem drugih področij dela, kakor pa je zdaj v veljavi: treba je načrtovati usmerjenost področij dela v prihodnosti, zlasti industrije, na podlagi načrta kadrov, ne pa kadre na podlagi predvidene usmerjenosti drugih področij dela;

— dvigniti na višjo raven visokošolski študij v Sloveniji;

— dvigniti znanstvenoraziskovalno delo na mednarodno raven;

— omogočiti na teh temeljih, da bo sam proces načrtovanja prihodnjega razvoja Slovenije potekal po bolj zanesljivih napovedih, z manjšim nihanjem med napovedjo in njeno realizacijo. Če bo ta cilj dosežen, bo uresničen tudi del pogojev za natančnejše načrtovanje visoko kvalificiranih kadrov.

Menimo, da je pravilno lotiti se planiranja izobraževanja na tak način. V prid tej opredelitvi bomo navedli še nekaj razlogov, ki izhajajo iz obstoječih delovnih struktur (kvalifikacijska struktura podjetij), iz izobrazbene strukture prebivalstva Slovenije in učinkovitosti visokošolskega študija.

Želimo se ustaviti še pri nekaterih drugih utemeljitvah takega prijema pri načrtovanju izobraževanja (vir št. 4).

a) Pozitivna predvidevanja oz. sklepanja o tem, kaj se bo skoraj zagotovo zgodilo, verjetno niso več mogoča (ta predvidevanja pa so zasnovana na podlagi ekstrapolacije). Predlagani prijem pri načrtovanju izobraževanja je v načelu enak metodi strukturne analize, ki išče nosilce možnih napovedi in sprememb in tiste, ki te spremembe ovirajo.

b) Slovenija je pravzaprav premajhna, da bi mogli brez obsežnih priprav samo zanjo načrtovati potrebe po visoko kvalificiranih kadrih. Gibanja take male enote so neregularna in zato nedoločljiva. Odvisna so od gibanj v relevantnih okoljih take enote. Za Slovenijo pa so relevantna tale okolja:

— v politični sferi: Jugoslavija kot celota in države, ki nanjo mejijo;

— za njeno industrijo: dežele, iz katerih dobiva surovine, polizdelke in izdelke, kamor prodaja proizvode in izvažata delovno silo;

— za znanost pa dežele, v katerih nastajajo nova znanja, dežele, ki ta znanja posredujejo itd.

c) Gibanja v Sloveniji odražajo gibanja v relevantnih okoljih. Dokler nimamo (in če jih bomo sploh imeli) napovedi o gibanjih v teh okoljih, je nesmiselno vztrajati pri domnevi, da bo možno izdelati natančne napovedi naših lastnih gibanj. Nimamo niti dolgoročne projekcije razvoja SFRJ, ne poznamo dovolj projekcij razvoja

sosednjih dežel in posameznih relevantnih okolij — oziroma jih poznamo le v najbolj grobih obrisih, se pravi, v futurističnih konstrukcijah.

d) To, kar Slovenija lahko napravi, je, da predela od zunaj pridobljene elemente v svoji lastni strukturi, jih pregnete, asimilira in s pomočjo tega preobrazi v novo realiteto. Tega pa Slovenija ne more napraviti s svojimi stroji, z nizko kvalificiranim rutinskim delom, temveč s svojimi lastnimi idejami in z visoko kvalificiranim znanjem. Slovenija je kot relativno majhen makrosistem fleksibilna in ima tudi vse naravne pogoje za hitro kombinacijo spoznanj iz različnih virov, kar pa je tudi temelj za nastajanje sprememb. Če se torej usmerimo na to, da oblikujemo čim večje in čim več sprememb v čim krajšem možnem času, pa se seveda ne moremo opreti na vnaprejšnjo napoved o usposobljenosti in zaposlitvi kadrov in še manj na pasivno vključevanje v mednarodno delitev dela (glava zunaj — v bolj razviti tujini, roke pa doma). Izdelati moramo samostojno politiko do sveta, do relevantnih okolij, in se usmeriti v aktivno predelavo tega sveta »za nas«. Takšnega prijema pa ni možno izvesti niti iz obstoječega stanja različnih področij diferenciranega dela in tudi ne iz obstoječega stanja v sedanjih ustanovah za izobraževanje visoko kvalificiranih kadrov.

e) Nimamo zanesljivih ocen in napovedi ter raziskanih relacij med družbenim razvojem in potrebami po strokovni delovni sili. Dosedanje raziskave kažejo, da obstoječih kadrov in njihovega znanja dane strukture v delovnih organizacijah (zaradi objektivnih in subjektivnih pogojev) ne izkoristijo dovolj. Pri načrtovanju potrebnih kadrov oz. izobraževanja se delno lahko ravnamo po sistematizacijah delovnih mest. Znani so podatki iz leta 1967 za zaposlene v gospodarstvu SRS. Popis je opravil zavod SRS za zaposlovanje in se tiče razlik med zahtevano in dejansko kvalifikacijo zaposlenih. Podatki za visoke in višje strokovne kadre so naslednji (vir št. 5):

Kvalifikacija	Potrebni za delov. mesto	Dejansko zaposlenih	Razlika
Visoka izobrazba	23.669	16.608	—7.061
Višja izobrazba	20.591	10.120	—10.831

Podatki kažejo, da je bilo 1967. leta ca. 18.000 delovnih mest neustrezno zasedenih s kadri, ki nimajo ustrezne višje ali visoke šolske izobrazbe.

5. Menimo, da izhaja načrtovanje sistema izobraževanja na podlagi obstoječih razmerij v razvoju družbenoekonomskih struktur in na podlagi razvoja obstoječih visokošolskih institucij (oz. njunih ustreznih ekstrapolacij) s konservativnih stališč. V bistvu predvidevamo, da se bo družba tudi v prihodnje razvijala ravno tako hitro

kot doslej. Tako načrtovanje je usmerjeno k ekspliciranim ali pa zamolčanim ciljem, ki jih S. Saksida takole opredeljuje (vir št. 4):

a) V okviru obstoječe družbene vodstvene strukture je treba doseči največje učinke na vseh področjih dela; izobraževanje je eno temeljnih sredstev, da se doseže ta cilj.

b) »Produkcija« na vseh drugih področjih dela torej določa potrebe po kadrih, zato je cilj načrtovanja visoko kvalificiranih kadrov zadovoljiti potrebe na drugih področjih.

c) Ker se bodo področja diferenciranega dela (industrija, kmetijstvo, zdravstvo itd.) razvijala po istih zakonitostih, kot se zdaj, mora načrt kadrov omogočiti nemoteni nadaljnji razvoj teh področij.

Planirano izobraževanje, za katero se zavzemamo mi, naj bi torej izhajalo predvsem iz naslednjih predpostavk:

— znanost, izobraževanje in znanje so neposredne proizvodne sile;

— investicije v znanost in izobraževanje so neposredno gospodarske investicije;

— na hitrejši gospodarski razvoj odločilno vplivajo izobrazba in tehnološke izboljšave v proizvodnji;

— šolstvo je danes na čelu gospodarskih faktorjev ekspanzije oz. napredek v izobrazbi je prvi dejavnik v ekonomski ekspanziji, »napredek znanja«, tj. bogatenja samega znanja in posredovanje novih tehnoloških izsledkov, pa takoj za njim;

— družbe z najboljšim sistemom izobraževanja zavzemajo in bodo zavzemale v perspektivi takšen položaj, kot so ga ali pa ga še bodo zdaj družbe z največjim naravnim bogastvom ali največjim industrijskim potencialom.

Vse, kar smo doslej povedali, nas navaja h graditvi sodobnega izobraževalnega sistema, ki bi moral biti čimbolj celovit (enoten), učinkovit in pa fleksibilen (predvsem na področju visokošolskega izobraževanja). Ves sistem pa bi se moral reorganizirati v skladu z načelom permanentnega izobraževanja, tako da uresniči načelo integracije procesov dela, znanosti in izobraževanja v neločljivo celoto, ki naj optimalno izkoristi človeške, materialne in finančne vire družbi. Cilj takega sistema izobraževanja naj bi bil v smotrni izbiri bližnjic oz. optimalnih poti družbenega razvoja in ciljev, ki si jih postavljamo za prihodnost. Cilj smotrnega sistema izobraževanja je torej odkrivati vse možnosti, ki nam jih odpira prihodnost (v sedanjem trenutku); pri tem bi morali s planiranjem in izpopolnjevanjem sistema izobraževanja ubirati takšne poti, ki bi nas ob nujno uokvirjenih materialnih potencialih najhitreje pripeljale do zaželenih družbenih ciljev.

Ob tako opredeljenih ciljih izobraževanja pa je nujno v sistemu izobraževanja samem selekcionirati prednosti. F. Harbison meni, da si nobena država ne more privoščiti celotnega izobraževanja, kot ga potrebuje in si ga želi. Vsaka se mora odločiti za razvoj tistih pro-

gramov, ki imajo največjo prednost in se odreči v celoti ali deloma tistim, ki jih ima za manj pomembne (vir št. 6).

V zvezi s cilji se nam dozdeva umestna delitev le-teh na oddaljene, tj. strateške, in bližnje, tj. taktične cilje. Ali kot to razločuje J. Županov (vir št. 7): globalne in intermediarne cilje. Globalnih ciljev ne moremo kratko malo deliti v časovno bližnje intermediarne cilje, ker bi s tem ne uveljavili fleksibilnosti v sistemu in procesu akcij. Optimalno fleksibilnost dosežemo s sekvencialnim procesom odločanja, tj., po eni strani upoštevamo dolgoročno usmeritev, ki nam jo daje(jo) globalni cilj(i), po drugi strani pa konkretni položaj v trenutku, ko postavljamo intermediarne cilje. Poleg fleksibilnosti smo s tem dosegli tudi to, da lahko vsak trenutek pregledamo, kaj smo dosegli, in da, če je treba, sproti popravljamo razvoj.

6. Ena najbolj zaskrbljujočih ocen današnjega visokošolskega sistema je to, da je premalo učinkovit, kar se kaže predvsem v številu diplomantov, pa tudi v njihovi kvaliteti. Za učinkovit izobraževalni sistem velja sistem, ki daje čim višjo stopnjo izobrazbe čim večjemu številu ljudi v najkrajše možnem času ob najboljši uporabi njihovih sposobnosti. Učinkovitost visokošolskega sistema je pri nas zelo majhna in se po različnih ocenah giblje med 12—30 %. Kasneje se bomo zadržali ob predlogih za povečanje učinkovitosti. Med razlogi za tako učinkovitost je brez dvoma stanje na naših univerzah, za katerega navaja dr. Đorđević tele značilnosti (vir št. 8):

a) tradicionalizem, ki se izraža v tem, da študenta pojmujejo kot dijaka, ki naj bi bil prenašalec uradnega, zaključenega in od uradne ideologije odmerjenega državnega in profesorskega znanja;

b) konservativizem, ki se izraža v odporu proti novemu. Po značaju in vsebini učnih načrtov in predmetov so jugoslovanske fakultete med najbolj konservativnimi v Evropi. Učni načrti in predmeti zaostajajo za razvojem znanosti;

c) univerze so zaprte, administrativne ustanove, kar pripelje do vzpostavljanja hierarhij, monopolov in interesnih skupin kot nadomestila za znanstveno delo in akademske vrline; prevladujejo birokratske strukture in odnosi;

d) univerze so povečini izobraževalne in ne znanstvene ustanove; so podaljšana srednja šola;

e) formalni akademizem, ki se izraža v predavanjih *ex cathedra* in študiranju iz skript;

f) drsenje univerze na periferijo družbe in pomanjkanje koncepcije o vlogi univerze v družbenem razvoju.

Dr. B. Horvat navaja razloge za takšno stanje, ki gotovo veljajo tudi za našo univerzo in fakultete (vir št. 8):

— nezadostna izobrazbena osnova predavateljev, kvaliteta študentov in diplomantov je temu ustrezna; asistenti se izbirajo za intelektualno stopnjo nižje; premalo izobražen predavatelj ponavadi tudi ni znanstvenik in tako se na univerzah ne goji znanost, ni povezave med znanstvenim in pedagoškim delom;

— obstaja skoraj popolna nemobilnost predavateljev, skoraj vsi naši predavatelji so tudi študirali na teh univerzah, fakultetah in katedrah; ta nemobilnost zavira cirkulacijo idej, izkušenj in novega znanja in je neusahljiv vir tradicionalizma in konservativizma, klikarstva in intrigantstva; za univerze v svetu je značilna mobilnost profesorjev in navezanost oz. privrženost študentov (tudi že v poklicu), za naše razmere pa ravno nasprotno;

— prevelike in razbite univerze; ni prave povezave med fakultetami, kar se kaže predvsem v premajhni utrjenosti matičnih kateder in pomanjkanju interdisciplinarnega študija;

— nerešena finančna vprašanja, ki onemogočajo dolgoročno razvojno planiranje; posledica tega je, da se kriteriji študija in znanstvenega dela znižujejo.

Rešitev iz takšnega stanja vidimo le v pospešeni organizaciji in izboljšanju pogojev (vsebinskih in organizacijskih) podiplomskega študija in v smotrnejši povezavi znanstvenega in pedagoškega dela na visokih in višjih šolah; v večji pritegnitvi tujih strokovnjakov in naših strokovnjakov iz tujine v pedagoško in znanstveno delo doma. Za smotrno organizacijo podiplomskega študija pa je potrebno:

— Znanstvenemu in strokovnemu delu priznati ustrezno družbeno vrednost (pogoji dela, sistem nagrajevanja, osebni dohodki in s tem preusmeriti najsposobnejše diplomante iz trenutno konjunkturnih področij v znanstvenoraziskovalno in pedagoško dejavnost.

— Bistveno je treba povečati sredstva za podiplomski študij in ga organizacijsko ter materialno enakopravno obravnavati s fakultetnim študijem.

— Kriteriji financiranja podiplomskega študija naj bodo kvaliteta programov in potreba po določenem kadru ter kvaliteta učnih obveznosti.

— V podiplomski študij je treba pritegniti inštitute, opremo in delavce teh inštitutov in čedalje več strokovnjakov iz tujine.

— Fakultetam je treba omogočiti, da najkvalitetnejše učitelje usmerijo v delo pri podiplomskem študiju.

— Poleg magisterija je treba pospešiti razvoj drugih oblik podiplomskega študija (specializacija, izpopolnjevalni tečaji itd.).

Na taki podlagi se mora povečati učinkovitost podiplomskega študija s povečanim številom diplomantov fakultet in njihovim večjim organiziranim zajemanjem (v okviru fakultet, inštitutov, zavodov in delovnih organizacij), z nadaljevanjem izobraževanja (od števila diplomantov jih diplomira na podiplomskem študiju 2—3 %) in z urejenimi statusnimi vprašanji (štipendije, delovno razmerje, stanovanje).

Razjasniti moramo dilemo, ali je podiplomski študent reden ali izreden študent; če je reden študent, mu je treba z ustreznimi delovnimi pogoji (dovolj velika štipendija in stanovanje za družino) omogočiti normalen študij. Če pa se odločimo, da je izreden študent, ga

je treba vključiti prek rednega delovnega razmerja v raziskovalne naloge in študij, ne pa še v druge delovne obveznosti.

7. Potrebe po magistrskih in specialistih v letih 1970—1975:

Leto	1970	1971	1972	1972—73	1970—75
1. varianta	60	74	84	218	386
2. varianta	178	192	202	572	976
3. varianta	378	392	402	1072	1876

Prva varianta: reprodukcijska: po stanju 1/10—1969 je na fakultetah (brez višjih šol) 250 asistentov brez magistrature, ki je pogoj za njihovo tretjo izvolitev. Poprečno 42 na leto bi jih torej morale končati študij v naslednjih 6 letih. Če k temu prištejemo potrebe po kadrih v raziskovalnih inštitutih in asistente, za katere so odprta nova mesta s sistematizacijo delovnih mest na univerzi, bi do leta 1975 morale diplomirati na podiplomskem študiju ca. 500 študentov ali (poprečno) 60 v letu 1970, 74 leta 1971, v letih 1972—75 pa 84 študentov (vir št. 2).

Druga varianta: varianta obstoječih potreb temelji na anketi, ki jo je izvedel inštitut za filozofijo in sociologijo leta 1969 v 44 samostojnih inštitutih (registrirani zavodi). Po tej varianti bi potrebovali (brez univerzitetnih učiteljev) v naslednjih treh letih (1970, 1971, 1972) 355 magistrstov ali specialistov. Po prvi varianti bi potrebovali poprečno letno ca. 60—84, po drugi pa poprečno letno ca. 178—202 diplomantov podiplomskega študija. Do leta 1973 bi tako potrebovali 574 magistrstov in specialistov.

Tretja varianta: varianta dohitevanja razvoja v svetu: na univerzi je kljub novi sistematizaciji pedagoških delovnih mest razmerje med učitelji in sodelavci 1 : 1. Danes obstaja v svetu razmerje 1 : 4. Če si mi postavimo za cilj do leta 1975 doseči razmerje 1 : 2, bi potrebovali še 1200 novih asistentov, ker pa menimo, da je za učinkovitost univerzitetnega študija optimalnejše razmerje 1 : 4, bi v tem primeru potrebovali 2400 novih asistentov. Torej v prvem primeru 240, v drugem 480 diplomantov na leto. Če pa računamo, da bo v naslednjih letih kader z magistraturo oz. specializacijo potrebovalo tudi gospodarstvo, družbene službe, ipd., potem tudi taka dinamika razvoja podiplomskega študija ne bi bila zadovoljiva.

Odločiti se za eno od teh variant je glede na razpoložljiva finančna sredstva (zdaj in v prihodnje) neobvezno, in ker je za drugo in tretjo varianto nujna predpostavka dovolj veliko število zainteresiranih, sposobnih diplomantov — navajamo na lažjo presojo in odločitev še nekaj podatkov o kadrovske sestavi visokošolskega sistema (v odstotkih):

Starost	redni in izredni prof.	docenti	predavatelji	asistenti in lektorji
20 — 30 let	—	2	1	20
30 — 40 let	6	25	31	54
40 — 50 let	29	55	41	18
50 — 60 let	34	17	13	6
nad 60 let	31	1	14	2

Dr. A. Kornhauser takole komentira navedeno starostno strukturo (vir št. 9):

— Dejstvo, da je tretjina visokošolskih profesorjev presegla 60. leto, narekuje nujne ukrepe, da ne bo skupaj z njimi odšlo v pokoj tudi slovensko visoko šolstvo.

— Dejstvo, da ima četrtnina asistentov več kot 40 let, pa kaže, da smo v praksi še zelo daleč od realizacije načela fleksibilne izmenjave asistentskega kadra.

Oba podatka, kakor tudi nekateri drugi, pa kažeta, da predvidena sistematizacija delovnih mest na visokošolskih zavodih s stališča učinkovitosti študija predvsem za v prihodnje ne rešuje mnogo; bistveno lahko tako stanje zboljša le III. varianta potreb oz. organizacije podiplomskega študija (dohitevanje razvoja v svetu), ki se nam zdi edino sprejemljiva tudi iz drugih razlogov.

Povečana »produkcija« učiteljskega visokošolskega kadra bo šele lahko bistveno pripomogla k zaostritvi intenzivnosti študija in učinkovitosti visokošolskega sistema izobraževanja; omogočila bi tudi strokovno selekcijo predavateljskega in učnega osebja nasploh in več osebnih stikov (ki je nujen za intenzivnost in preprečevanje kampanjskega študija) med študenti in fakultetnimi učitelji, kar je tudi pogoj nove metodologije študija; šele na takih temeljih bi se lahko tudi resneje ukvarjali s pedagogiko visokošolskega študija.

Optimalne študijske skupine bi morale biti dosti manjše, kot so danes (na nekaterih fakultetah po 50 študentov); po nekaterih izkušnjah tujih univerz in rezultatih domačih raziskav (glej vir št. 5 — poglavje avtorja F. Pivca) bi le-te ne smele presegati 15 (ekonomska, pravna fakulteta), 10 (FNT, FAGG, strojna in elektrotehniška fakulteta) in 8 (medicinska) študentov v eni študijski skupini.

Za povečano učinkovitost (kakor tudi kvaliteto) visokošolskega študija pa ni dovolj le pospešeno reševanje kadrovskih vprašanj; treba je bistveno povečati tudi naložbe v funkcionalno bazo visokošolskih zavodov; gre za posodobljanje tehnologije izobraževanja; šele dovolj kvalitetne opreme (laboratoriji, dobre študijske knjižnice) lahko poveča intenzivnost, učinkovitost in kvaliteto visokošolskega izobraževanja; ob perspektivi povečanih naložb pa je treba rešiti tudi vprašanje organizacije matičnih kateder, in to predvsem zaradi dveh razlogov:

— draga oprema nekaterih najpomembnejših znanstvenih disciplin ne dopušča nesmotrnega trošenja na več mestih, to pa v perspektivi pomeni predvsem koordiniranje programov posameznih kateder in več sodelovanja v pedagoškem oz. raziskovalnem delu;

— zagotovitev sredstev in ljudi za podobne ali enake predmete na vsaki katedri oz. fakulteti poleg nerazumnega trošenja ponavadi pomeni tudi zniževanje kvalitete oz. standardov danega predmeta.

8. Poleg naštetih predlogov so po našem mnenju urejevanje in večje naložbe v domske kapacitete ter dobra štipendijska politika bistveni pogoj za učinkovitejši visokošolski študij (kot šolanje na sploh). Štipendijska politika bi morala biti naravnana:

— v korekcijo socialnih razlik v naši družbi (omogočiti mladini enako štartno osnovo v življenju);

— z izenačevanjem pogojev, za šolanje mora omogočiti kvalitativno prestrukturiranje tistih, ki se šolajo v osnovnih, srednjih in visokih šolah; brez dvoma je med razlogi za sedanjo neučinkovitost našega šolskega sistema (velik osip na vseh stopnjah) na pomembnem mestu dejstvo, da nam s štipendijsko politiko še ni uspelo omogočiti študija vsej sposobni mladini; k temu sklepu nas navajajo podatki o regionalnem in socialnem izvoru diplomantov visokih šol in študentov podiplomskega študija in pa ocene o pravih »rezervatih« nešolajoče se mladine na področju Slovenije, kar je razvidno iz odstotkov vpisanih generacij (populacij) v srednje šole in visoke šole po posameznih regionalnih območjih;

— na kvalitativno prestrukturiranje študirajočih. Nekatere ocene kažejo, da se znižuje intelektualna raven vpisanih v srednje, višje in visoke šole; neposredna posledica tega je, da po nekaterih ocenah današnje »komformistične« generacije študentov tudi ne izvajajo pritiska na obstoječi režim študija in nekatere predavatelje v smislu zviševanja kvalitete študija; cilj teh študentov je očitno le diploma (dobrega ali slabega visokošolskega študija);

— na ublažitev posledic premajhnega interesa pri štipendiranju, ki ga je pri nas moč zaslediti pri gospodarskih organizacijah, ko se gospodarski cikel obrne navzdol. Kaže, da nam manjka prav ta člen v smotrni štipendijski politiki. Ko se gospodarski cikel obrne navzgor (kar se po neki zakonitosti v našem ekonomskem sistemu dogaja že vrsto let), se gospodarske organizacije spet zavzemajo za štipendiranje, razumljivo pa je, da take reakcije »faznih zakasnitev« ne dajejo zadovoljivih rezultatov; negativni učinki teh ciklusov na štipendijsko politiko se s tem, ko nastajajo velike in močne gospodarske organizacije, zmanjšajo, vendar bi republiški skladi za štipendije morali še bolj intenzivni štipendirati ravno v takih obdobjih.

9. Postavlja se vprašanje, kaj realno lahko pričakujemo in smo sposobni ukreniti v tako ekspliciranem planiranju visokošolskega izobraževanja v kratkem obdobju do 1975. leta.

Z vsemi mogočimi ukrepi je treba povečevati vpis v osnovne in srednje šole. V osnovni, pa tudi predšolski dejavnosti je treba

temeljito razmisliti o načrtovanju vsebine izobraževanja in potem ukrepati. Ustvarjalnost, ambicije, delovne navade, socialni odnosi itd. se najmočneje oblikujejo na tej stopnji. Če to zanemarimo in če premalo skrbimo za razvoj latentnih sposobnosti mladine v tej starosti, se to pokaže (to že občutimo) na poznejših izobraževalnih ravneh, ko je za učinkovito ukrepanje ponavadi prepozno.

S celovitejšim regionalnim zajemanjem v osnovnošolsko in srednješolsko izobraževanje je treba omogočiti šolanje sposobnim. Ugotovljena sposobnost, ne pa gmotne in regionalne razmere, mora bolj kot doslej odločati o nadaljnjem šolanju mladine. S smotrno in čedalje obilnejšo štipendijsko politiko (ne le republiške izobraževalne skupnosti) lahko učinkovito dosežemo ta cilj.

Predvidene demografske projekcije kažejo na dejstvo, da se krivulja natalnosti (populacijskih kontingentov) in krivulja potreb po šolanih ljudeh vse bolj oddaljujeta druga od druge. Zato moramo na vseh stopnjah šolanja povečati »šolski produkt«, tj. doseči bistveno učinkovitejši šolski sistem. K temu pa nas sili tudi ekonomičnejša izraba vloženih sredstev.

Bolj je treba skrbeti za usmerjanje in vključevanje najboljših dijakov k nadaljnjemu šolanju na višjih in visokih šolah, kjer vzgajajo in izobražujejo strokovnjake za pedagoški poklic. Še naprej mora biti z ustreznim številom dovolj visokih štipendij tako usmerjena skrb TIS in RIS.

Ob prehodu na višje in visoke šole je treba zaostri kriterije.

Na višješolskih in visokošolskih zavodih moramo:

— pospešiti sistem promocij mlajših univerzitetnih učiteljev, zaostri ustrezno selekcijo predavateljev, raziskovalnih in pedagoških delavcev;

— pospešiti izvajanje sistematizacije za potrebni pedagoški kader;

— izbirati kadre in ob večjih vlaganjih organizirati obsežnejši podiplomski študij, z izboljšanjem materialnih pogojev študentov, z vsebinsko in organizacijsko boljšimi rešitvami je lahko povečati učinkovitost tega študija;

— diplomante takoj vključevati v pedagoške in raziskovalne institucije na visokih šolah;

— organizirati pošiljanje kandidatov na podiplomski in doktorski študij oz. delo v dobra tuja univerzitetna središča;

— pospešeno preveriti ustreznost učnih programov, na fakultetah zavreči ves enciklopedizem, k temu pritegniti najboljše domače (če je potrebno tudi tuje) strokovnjake. Neodložljivo je to na šolah, ki vzgajajo pedagoški kader;

— načrtno zatirati odpor zoper uvajanje metodoloških in tehnoloških novosti pri izobraževanju na višjih in visokih šolah;

— večjo skrb posvetiti visokošolski pedagogiki (odpravljati iluzije, da je vsak strokovnjak oz. znanstvenik tudi že dober pedagog) in pedagoškim raziskovanjem;

— na tem temelju sestavljati sodobne učne programe, ki bodo ustrezali jutrišnjim potrebam (znanje hitro zastareva); intenzivirati organizacijo interdisciplinarnega študija;

S široko akcijo univerze, inštitutov in gospodarskih organizacij in njihovih združenj je treba študiously določiti prioriteta področja izobraževanja in raziskovalnega dela v prihodnje.

Posebno skrb je treba posvetiti odkrivanju razlogov, zakaj je znanje premalo izkoriščeno in prav tako, nosilci znanja v vseh družbenih sferah:

— večjo skrb moramo posvetiti vzgoji in izobraževanju vodilnega (poslovnega) kadra, ki bo sposoben izrabiti razpoložljive visokošolske kadre in obstoječi fond znanja;

— za vodilni kader v vseh sferah družbenega dela bi bilo potrebno postdiplomske izobraževanje; tako bi lahko premagovali odpore proti novostim, ki prevladujejo v miselnosti in praktičnem ravnanju kadrov na gospodarskem, pa tudi upravno-političnem področju.

10. Načrtno in s široko družbeno akcijo moramo spreminjati miselnost, da nam današnji ali pa nekoliko izboljšani sistem izobraževanja ustreza. Uspešneje bo treba premagovati odpore in ovire na poti k ciljem sodobnega izobraževanja. Premagovati pa je treba tudi nekatera pojmovanja o planiranju izobraževanja. Smiselno planiranje ne daje le projekcije razvoja na podlagi obstoječih trendov oz. njihovih predpostavk, temveč postavlja cilje razvoja. Po Ch. Myersu (vir št. 5) je pomen ciljev v tem, da vplivajo na prihodnji razvoj. Cilji kažejo na potrebno smer akcije. Natančna kvantitativna dimenzija je manj pomembna kot pa iniciranje smeri dejavnosti, da bi dosegli specifične cilje. Cilji torej oblikujejo ali popravljajo politiko v določeni sferi ali celotni družbi.

VIRI:

1. Andrej Kirn, »Temeljne značilnosti sodobne znanstveno-tehnične revolucije in nujnost vseobsežne, trajne organizirane akcije«, dokumentacija UK ZKS; Ljubljana, februar 1971.

2. Ivo Marenk, Jože Šter: »Analiza podiplomskega študija na ljubljanski univerzi«, Ljubljana, november 1970.

3. Dr. E. G. Edwards: »Ekspanzija univerz in njih povezava z družbenimi spremembami«; zapiski s predavanj, Ljubljana 1970.

4. Stane Saksida: »Štiri možnosti načrtovanja kadrov z visokošolsko izobrazbo; »Teorija in praksa«, 1970, št. 10.

5. Možina, Pivec, Makarovič, Jerovšek: »Planiranje višjega in visokošolskega izobraževanja«, Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana, oktober 1970.

6. Tomo Martelanc: »O nekaterih (premalo upoštevanih) dejavnostih planiranja visokošolskega izobraževanja«, Ljubljana, maj 1970.

7. Stane Možina: »Načrtovanje višjega in visokošolskega izobraževanja«, »Teorija in praksa«, 1970 št. 12.

8. Dr. Branko Horvat: »Pledoaje za efikasnejši univerzitet«, Gledišta 1970, št. 1.

9. Aleksandra Kornhauser: »Kadrovska sestava našega visokošolskega sistema«, »Teorija in praksa«, 1970, št. 6—7.

Prispevek k obravnavi teorije interesov (I)*

1. Pomen proučevanja interesov za politično teorijo in prakso

Interesi postanejo problem predvsem v določenih zgodovinskih razmerah. V stabilnih družbah, kjer vladajo relativno trdni odnosi med nosilci različnih interesov, tudi razmišljanje o interesih nima tiste razsežnosti in zaostrenosti, kot ju ima v političnih sistemih, ki se v njih veliki interesni agregati začenjajo čutiti prikrajšane, se zato prebujati iz omrtvelosti in nasprotovati temeljni strukturi interesov in dejanski družbeni in politični moči njenih prvin. Interesi se problematizirajo predvsem v zvezi z občutkom, da so potrebne velike družbene in politične spremembe, da je obstoječa distribucija moči in oblasti krivična in da je nujen radikalen preobrat, ki bi vzpostavil novo interesno strukturo. Zato je razumljivo, da so se s problemom interesov intenzivno ukvarjali zmerom v prelomnih zgodovinskih obdobjih (klasična ekonomija, klasična meščanska politična filozofija iz časa velikih meščanskih revolucij; utopični socializem, marksizem).

Problematika interesov pa se zaostri tudi, kadar ne gre za take sekularne spremembe. Tudi znotraj velikih zgodovinskih družbenih formacij se začenjajo intenzivneje ukvarjati z interesi vselej takrat, kadar objektivni družbeni procesi nakazujejo nujnost, da se mora obstoječi sistem, če se hoče ohraniti, intenzivneje razvijati. Zavest o potrebi evolutivnih sprememb se nujno sprašuje, katere so tiste sile (nosilci interesov), ki so v položaju, ki jih strukturno »žene« k družbenemu napredku, kdo pa so nosilci interesov, ki zamegljujejo potrebe po družbenih spremembah in jih zavirajo ali celo onemogočajo.

Proučevanje interesov je torej povezano s praktičnim političnimi problemi. Od pojmovanja interesov, njihovih nosilcev, njihove

* Objavljamo nekoliko prirejen tekst dela raziskovalne naloge Teorija in vloga interesnih skupin v sodobnih političnih sistemih, ki jo financira sklad Borisa Kidriča. Prispevek je avtor predložil tudi jugoslovanskemu posvetovanju, ki je bilo 21. in 22. decembra 1972 v Ljubljani na temo: Interesi: teoretični koncept; oblike izražanja in boja interesov v našem političnem sistemu.

vrste, njihove strukture so v marsičem odvisne tudi politične odločitve. O interesih morajo imeti (naj bi imeli) jasno predstavo ne samo interesne skupine, razredi, družbeni sloji, ki naj bi znali razlikovati med svojim pravim in domnevnim interesom. Tudi subjekti globalne politične integracije si morajo biti na jasnem o naravi interesov, saj morajo v konkretnih političnih situacijah, a tudi načelno, odločati o tem, katere interese je treba v nekem trenutku postaviti v ospredje, kako urediti politični sistem, da se bodo v njem lahko izražali legitimni interesi; da se bodo interesni konflikti razreševali racionalno; da bodo poleg neposrednih, kratkoročnih interesov za varovani tudi dolgoročni interesi družbenih skupin in posameznikov; da se v izražanju in afirmaciji interesov ne bo uveljavljal niti monopolizem interesnih partikularizmov niti monopolizem nosilcev globalne družbene in politične integracije; in da bo kot bistveno merilo navzoč zgodovinsko konkretni splošni interes.

Že površen pogled v politološko in sorodno družboslovno literaturo nas opozarja, da to niso samo aktualna vprašanja družbene in politične prakse. S temi problemi se intenzivno ukvarja tudi sodobna družboslovna znanost, posebno politična teorija. Dasi je v njej razprava o interesih stara več stoletij, se razmahne zmerom znova, ko to zahtevajo aktualne družbene in politične potrebe. Še vedno je v ospredju sodobnega družboslovja vprašanje, kateri so konstitutivni elementi interesov¹; še zdaleč ni ustreznega odgovora na vprašanje, po katerih merilih razvrščati interese, da bi se razkrila njihova bistvena struktura²; znova se zaostrojuje problematika glede razmerja med razrednimi in drugimi nosilci interesov³; neredko se problematizira razmerje med marksistično in pluralistično koncepcijo interesov⁴; še vedno ni zamrlo vprašanje, ali velja interes omejevati zgolj za gmotno področje ali ga tudi razširiti na duhovno sfero.⁵

¹ Gl. npr. Edwin Buchholz, *Interessen, Gruppen, Interessentengruppen*, J. C. B. Mohr (Parul Siebeck), Tübingen 1970, str. 78—79 in A. S. Ajzkovič, *Važnaja sociološka problema*, *Voprosy filosofii*, 11/1965, str. 163—170.

² Prim. Stanislava Sládková, *Filosofické aspekty materiálních a morálních zajmu*, *Nová mysl*, 23/1967, str. 8—11.

³ Gl. npr. Pavol Lomen, *Über einigen Interpretationen der Kategorie »Interesses«*, Zbornik Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, *Philosophica*, Ročník VIII—IX, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1969, str. 467—469.

⁴ Isaac D. Balbus, *The Concept of Interest in Pluralist and Marxian Analysis*, *Politics and Society*, 2/1971, str. 157—177; Najdan Pašić, *Klase i politika*, Rad, Beograd 1968, VII. pogl. Gl. tudi zelo sugestivno študijo o razmerju med teorijo interesnih skupin in pluralizmom: Mahmut Bakali, *Interesne grupe i marksistička teorija politike* (Magistarski rad), Univerzitet u Beogradu, jun, 1967 (cikl.). Glej tudi pionirsko študijo Jovana Đorđevića: *Interesne grupe*, v: *Socijalizam i demokratija*, Beograd 1963.

⁵ Giovanni Sartori, *Gruppi di pressione o gruppi di interesse?*, II Mulino, 87 (febr. 1959), str. 17, omejuje pojem interesa zgolj na materialni interes, medtem ko npr. David B. Truman, *The Governmental Process*, Alfred A. Knopf, New York, str. 34, pojmuje interese širše.

Te razprave ne tečejo samo v deželah zahodne demokracije, marveč tudi v socialističnih deželah. Morda prav v teh v posameznih trenutkih privrejo na dan s toliko večjo silovitostjo, kolikor bolj je njihovo izražanje omejevala k totalizaciji težeča politična praksa. Ta je, povezana s predstavo o homogeni socialistični družbi, skušala interesno strukturo socialistične družbe prikazati kot v bistvu neproblematično. Kako varljivo je bilo to pojmovanje, je večkrat odkrila družbena misel po svetu in v socialističnih deželah samih.⁶ Ta je opozorila in opozarja, da je »lakiranje« interesne problematike ne samo teoretično nevzdržno, marveč tudi praktično izredno nevarno. Nevarno je za nemoten ekonomski razvoj, ki je mogoč samo ob ustreznem upoštevanju »materialne stimulacije«. Škodljivo je tudi za razvoj duhovne kulture socializma, kolikor se ta lahko razvija samo s pogojem, če se prizna pravica individualnosti, da ji s svojo ustvarjalnostjo vtisne svojo izvirno podobo. Končno je zanemarjanje problema interesne diferenciacije nevarno tudi za odnose med socialističnimi deželami, saj — kot je pokazala praksa — preveč postavlja v ospredje abstraktno pojmovano interesno enotnost, ki jo neredko skušajo interpretirati predvsem ali zgolj s stališča vojaško in ekonomsko najmočnejšega interesa.

Pojmovanje interesov bistveno vpliva — poleg drugih dejavnikov — tudi na konstrukcijo političnega sistema socialistične družbe.⁷ Spoznanje, da je socialistična družba interesno heterogena, mora voditi k sklepu, da je tudi inherentno konfliktna. To pa ima po svoji strani za metodološki nasledek, da se veliko bolj kot v obdobju revolucionarne monolitnosti zastavljajo zlasti tile problemi:

1. kako substancirati tezo o vodilni vlogi delavskega razreda;
2. kako z njo usklajevati položaj in funkcijo avantgarde;

⁶ Za obravnavo interesov v socialistični družbi so pomembna ne samo dela, ki govorijo neposredno o interesni artikulaciji socialistične družbe (npr. Radomir Lukić, *O sukobima interesa u socijalističkom društvu*, Arhiv za pravne i društvene nauke, 1/1959, str. 10—23; Jan Škaloud, *Uvod do politologie*, Nakladatelstvo Epoque, Bratislava 1969, str. 93: »Verjetno je eden najpomembnejših problemov nadaljnega razvoja političnega sistema socialistične družbe, ki je neposredno pred nami, v vprašanju, ali in kako bo uspel ustvariti prostor, v katerem bi se lahko redno soočali družbeni in skupinski interesi, tedaj v vprašanju, če bo socialistični sistem znal ustvariti lastna pravila demokracije, lastna pravila politične igre, v katerih ne bodo odločilni dejavniki nasilje in vojaški dejavniki, marveč politični in ekonomski dejavniki«. Pregled literature o diskusiji o interesih v nekaterih socialističnih deželah do leta 1965 daje A. S. Ajzikovič, *Važna sociologijska problema*, *Voprosy filosofii*, 11/1965, str. 163—170. Glede tega vprašanja so bistvena tudi dela, ki opozarjajo na protislovja v socialističnih družbah (npr. Edvard Kardelj, *Protislovja pri graditvi socializma*, v: *Problemi naše socialistične graditve*, V, Ljubljana 1963, str. 220—230, in večje število drugih del istega avtorja). Zanimivo je, da tudi v politični znanosti na Zahodu začnajo čedalje pogosteje interpretirati posamezne pojave v političnih sistemih socialističnih dežel s stališča interesne diferenciacije, v nasprotju z nekdanjim dokaj poenostavljenim in emocionalno obloženim modelom »totalitarizma«.

⁷ Prim. Adolf Bibič, *Dialektika med državo in družbo v političnem sistemu socializma*, *Teorija in praksa*, 6—7/1969, str. 987—944; Slavko Milosavljević, *Revolucija in demokracija*, *Komunist*, Ljubljana 1970, passim.

3. kako zagotavljati stvarno soudeležbo pri družbenem in političnem odločanju vsem delovnim slojem družbe (problem kmetov in drugih delovnih slojev);

4. kako pospeševati in maksimalizirati povezavo znanosti in družbenega razvoja (vloga inteligence) in

5. kako ob taki razčlenjenosti političnega procesa zagotoviti interesno agregacijo in sintezo, ki bi ob vsej svobodi individualnih delov vendarle pospeševala skladno delovanje in optimalen razvoj celote. V tem kontekstu je treba gledati tudi na položaj in vlogo občeljudskih organizacij, ki naj bi zagotavljale, skupaj z drugimi dejavniki, takšno interesno artikulacijo in integracijo.

S tem prispevkom bi avtor želel opozoriti na kompleksnost problematike interesov, na različna merila, po katerih se v sodobnem družboslovju razvrščajo interesi, in tudi nakazati nekaj hipotez za obravnavo splošnega interesa.

2. Pojem interesa

Interes sodi med najbolj sporne kategorije sodobnega družboslovja, vključno politične znanosti. Temu je vzrok ne samo dejstvo, da ta pojem obravnavajo različne družbene znanosti, ki vsaka vidi le en vidik tega pojava.⁸ V opredeljevanje interesa sevajo tudi splošne filozofske in politične premise. Zato ni čudno, da se srečujemo včasih s pojmovanjem, ki vidi v interesu predvsem nekaj postuliranega, medtem ko na drugi strani naletimo na poglede, ki poudarjajo empirično naravo interesa.⁹ Ne samo o vprašanju, ali je interes neka nadzgodovinska pojavnost, ki je bistveno inherentna človekovi naravi, marveč tudi o problemu, ali lahko sploh govorimo o interesu kot o »splošnem interesu«, teče zelo oster razgovor v sodobni politični znanosti in sorodnih vedah.¹⁰ Enako ali še bolj sporno je, ali interes izraža zgolj nekaj subjektivnega ali pa pomeni lahko tudi objektivno kategorijo.¹¹

V vsakdanji rabi se navadno srečujemo s trditvami, da je posameznik ali skupina »zainteresiran« za neko stvar. Čeprav lahko taka ugotovitev zveni včasih pejorativno, navadno pomeni, da je po-

⁸ Pavol Lomen, op. cit., str. 463 in nasl., omenja zlasti razliko med psihološkim in filozofskim pojmovanjem interesa, medtem ko T. A. Kuliev v delu *Problema interesov v socialističnem občestvu*, Mysl', Moskva 1967, str. 3, poudarja, da je interes v prvi vrsti ekonomska kategorija, dasi priznava, da se dá uporabljati tudi kot filozofska in sociološka kategorija.

⁹ Na to razliko opozarja Wolfgang Hirsch-Weber, *Politik als Interessenkonflikt* Ferd. Enke Verl., Stuttgart 1969, str. 94 in nasl.

¹⁰ Zlasti nekateri vidni predstavniki pluralistične interpretacije politike so zanikali, kot bomo pokazali kasneje, da bi bil splošni interes stvarna kategorija.

¹¹ O tem vprašanju imamo obsežno literaturo. Za zdaj navedimo samo Ralph Dahrendorf, *Classi e conflitto di classe nella società industriale*, Editori Laterza, Bari 1970 (prva nemška izdaja: *Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft*, Stuttgart 1957 — citirana italijanska izdaja prevedena po pravljeni angleški).

zornost nekega subjekta usmerjena k nekemu predmetu, ki je lahko materialna stvar, duhovna vrednota, dogajanje ali kaka oseba. Tako govorimo ali ugotavljamo, da se posameznik A »interesira« za politiko, posameznik B pa je politično »nezainteresiran«. Za prvega domnevamo, npr., da bere novice o političnih dogodkih ali da jih posluša, da skuša biti obveščen o političnem dogajanju in da ima o političnih dogodkih in o kontekstu političnega dogajanja neka stališča. Vse te oznake opozarjajo na to, da je interes neka posebna zveza med objektom in subjektom, zveza, v kateri je subjekt v bolj ali manj intenzivnem razmerju do objekta. Ta zveza je za družbeno in politično življenje pomembna zaradi tega, ker je »zainteresiranost« prvi pogoj za politično aktivnost: kdor ni zainteresiran za politiko, tudi ni dejaven v njej.

Takšna vsakdanja uporaba pojma interes, v kateri je očitno v ospredju njegova subjektivna komponenta, je prodrla tudi v nekatere znanstvene discipline ali vsaj v nekatera pojmovanja interesov v družboslovju. Nič nenavadnega ni, če je psihologija, katere predmet je prav proučevanje subjektivnih pojavov, med tistimi panogami, ki poudarjajo subjektivno naravo interesov.¹² Iz psihologije je nato prešlo tako pojmovanje interesa neredko tudi v druge znanosti, ki so začele to kategorijo pojmovati psihološko. S tega gledišča se v interesu poudarja predvsem ali samo psihična komponenta, v njej se predvsem opozarja na bolj ali manj trajno usmerjenost človekove zavesti k nekim predmetom, poudarjajo se motivi dejavnosti človeka, emocionalni odnos človeka do okolja in podobno.¹³

Pojmovanje, ki reducira interes na subjektivno kategorijo, nujno postavlja eno bistvenih in najtežavnejših vprašanj teorije interesov: ali so interesi dejansko zgolj sestavina zavesti ali pa nastajajo tudi neodvisno od nje? Z drugimi besedami: ali lahko govorimo poleg subjektivnih interesov tudi o interesih kot o objektivni kategoriji, kot o »objektivnih interesih«?

To vprašanje je ne samo pomembno, marveč tudi zapleteno. Pomembno je, ker je od odgovora nanj odvisno, kako obsežen bo pojem interesa, ko skušamo dognati njegovo bistvo. Nič manjših posledic nima za klasifikacijo interesov. Če sprejememo trditev, da so interesi zgolj pojav zavesti, se moramo odreči eni zelo pomembnih tipoloških artikulacij politične znanosti. Odgovor na to vprašanje pa je pomemben tudi s stališča politične prakse, ker je povezan s problemom obstoja »stvarnih«, »resničnih«, »avtentičnih« interesov. Če bi sprejeli tezo, da je interes zgolj subjektivna kategorija, bi s

¹² Glede psihološke definicije interesov reference pri Lomen, op. cit., str. 465, op. 7; in Lothar Döhn, *Politik und Interesse*, Verlag Anton Hain, Meisenheim am Glan, 1970, str. 13, op. 63.

¹³ T. Pardel, *Pedagogické psychologie*, Bratislava 1963, str. 270: »Interes izraža sorazmerno trajno usmerjenost osebnosti nasproti okolju in družbi« — Navedeno po Lomen, op. cit., str. 465, op. 5.

tem tudi trdili, da ni znanstveno uporabnega merila za razlikovanje med »avtentičnimi« in »neavtentičnimi« interesi.

Toda tudi priznavanje objektivne narave interesov ni brez težav. Lahko se zgodi, da nekdo ugotavlja, da je »X« v interesu »Y«, čeprav »Y« tega sploh ne zatrjuje ali trdi celo nasprotno. Lahko se tudi pripeti, da zatrjevani »objektivni« interes sploh ni v »interesu« subjekta, ki se mu »pripisuje«. Zatrjevani »objektivni« interes, ki se ga prizadeti ne zaveda ali ga celo zanika, domneva obstoj drugega subjekta, ki vé in pozna objektivni interes in ki ima na voljo sredstva in metode, s katerimi uveljavi ta objektivni interes. Zatrjevani »objektivni« interes, ki sploh ni v interesu določenega subjekta, pa pomeni ne le, da imamo opraviti z napačno predstavo, marveč tudi, da se v tem primeru še ostreje izraža problem odtujitve tistih skupin ali posameznikov, ki izražajo interese drugih kot »objektivne« interese. Da ta problematika vsebuje tudi splošnejši problem vodenja in politične alienacije, ni treba posebej poudarjati.

Iz tega pa sledi, da je interes tudi zapleten pojem, saj je »več-slojna« stvarnost¹⁴, ki se je ne da opisati z eno samo značilnostjo. Poglavitna pomanjkljivost številnih opredelitev interesov je prav v tem, da absolutizirajo eno izmed njegovih karakteristik in s tem habijo njegovo notranjo dialektično dinamiko v korist enosmerne logične jasnosti. Tako je očitno, da subjektivistično pojmovanje interesov sicer opaža eno bistvenih značilnosti interesov, toda zanemarja druge, ki so prav tako pomembne, tj. v prvi vrsti objektivno komponento interesa.

Interes je pojem, ki se da, če smemo tako reči, nekako stopnjevati. Je neki minimum, pri katerem že lahko govorimo o obstoju interesa, je pa tudi neki maksimum, ki se v njem izraža interes v popolnoma razviti obliki. Narava interesa se ne sme reducirati niti na ta minimum, ki ga vidimo prav v objektivnem obstoju interesa, niti samo v subjektivnem zavedanju interesa, ki šele v povezavi z objektivnim uresničuje pojem interesa v njegovi razviti obliki. Zato problematike interesov ne moremo razreševati z rigoroznim in mehničnim postavljanjem nasprotja med subjektivnim in objektivnim, marveč v sintezi, ki pomeni dialektično enotnost (ki nujno vsebuje tudi razliko) obeh. Zato se zdi, da je za razumevanje več-slojne narave interesa premalo, če samo priznavamo, da je interes psihična kategorija, ki je objektivno določena.¹⁵ V tem primeru interes sploh ne bi mogel biti »po sebi«, marveč le »za sebe«, pa čeprav bi bil ta »za sebe« socialno determiniran. V svoji rudimen-

¹⁴ Lothar Döhn, op. cit., str. 13, govori o »Vielschichtigkeit« kategorije interes.

¹⁵ V tej smeri približno opredeljuje interes Ota Šik, *Ekonomika a zajmy*, Nakl. Svoboda, Praha 1968, str. 246—247, ko pravi: »Interesi so tedaj koncentrirani, relativno trajnejši nameni ljudi, ki so usmerjeni k pridobitvi vrednot, s katerimi bi naj zadovoljili določene objektivno nastale potrebe, katerih zadovoljitev je bodisi nezadostna ali povzroča (zaradi sproženih čustev in občutkov) izredno pozornost in ponavljajoče se ali tudi poglabljajoče se želje človeka.«

tarni obliki obstoji interes takrat, ko se ga prizadeti sicer še ne zaveda, ko pa je zaradi svojega položaja v neki družbeni situaciji že »zadet« (»tangiran«).¹⁶ Ko bi se prizadeti zavedal, v kakšnem položaju je, bi ravnal tako, da bi svoje potenciale izkoristil, tj. svoje subjektivno hotenje bi združil s poznavanjem objektivnih prvin svojega položaja za akcijo ali za opustitev akcije, če bi ocenil, da ni verjetno, da bo z njo dosegel svoj cilj.

Da je objektivna narava interesa prav tako pomembna ali celo pomembnejša kot njegova subjektivna značilnost, sledi tudi iz čisto praktičnega premisleka, iz katerega je jasno razvidno, da je razlikovanje med objektivnim in subjektivnim interesom ne samo teoretično, marveč tudi praktično potrebno. Vzemimo primer, v katerem se problematika objektivnega in subjektivnega interesa precej jasno izraža. Znano je, da je uživanje alkohola zdravju škodljivo, torej »ni v interesu« tistega, ki ga uživa. Toda kdor uživa alkohol, ta je »zainteresiran« prav zanj. Na videz bi se zdelo, da gre tudi tukaj za skladno povezavo med objektivnim in subjektivnim, saj prihaja subjekt v stik z objektom alkohola in ga z uživanjem »sintetizira«. Toda dejansko interes, ki ga s tem uresničuje, ni v skladu z njegovim objektivnim interesom, tj. s tem, da ohrani zdravje, ki je — poleg življenja — temeljna predpostavka, da uresniči tudi druge svoje interese. Ta primer je lahko obrobni, vendar ni neživljenjski in ima zvezo tudi s politiko. Ne gre le za to, da je razlikovanje med objektivnim in subjektivnim interesom prepostavka za izrekanje sankcij (s čimer je prizadeto delo zakonodajnih, sodnih in politično-izvršilnih državnih organov). Praktično razlikovanje med objektivnim in subjektivnim interesom se v vsakem primeru tudi nanaša na položaj in vlogo nedržavnih političnih sil, kot so interesne skupine, družbenopolitične organizacije itd. V tem in podobnih primerih ne gre namreč samo za represivno aktivnost, marveč za sklop družbenih odnosov, ki naj bi omogočili, da ne bi nastajali subjektivni interesi, ki bi bili v nasprotju z objektivnim interesom. Politika sredstev javnih komunikacij je torej pri tem prav tako zaobsežena kot oblike družbenih odnosov v primarnih skupinah, kot so šola, družina in vrstniške skupine.

V tem nekoliko skrajnem primeru se plastično pokaže tudi problem, ki smo ga omenili, namreč: kako se realizira razlika med subjektivnim in objektivnim interesom kot družbeni in politični odnos, tj. kot razmerje med ljudmi, med posamezniki, skupinami in politično oblastjo. Kdo so subjekti, ki ugotavljajo, kaj je objektivni

¹⁶ Isaac D. Balbus, *The Concept of Interest in Pluralist and Marxian Analysis*. cit. str. 152, takole definira objektivni interes: »Na drugi strani pa naš vsakdanji jezik priznava objektivni pomen, ki ga ima pojem »interes«, tako, da ko pravimo, da je posameznik »zainteresiran za« nekaj, mislimo, da je v tem udeležen ali da ga to »zadeva«. V tem objektivnem pomenu besede obstoj interesa ni odvisen od zavesti posameznika, da je zainteresiran, tj., ni odvisen od nobenega psihološkega stanja posameznika.«

interes? Po kakšni metodi prihajajo do spoznanja, da je neki interes »objektiven«? Kakšno vlogo imajo pri oblikovanju teh spoznanj lastne skušnje in praksa prizadetih posameznikov in skupin? Kako se dejansko transformira objektivni interes v subjektivnega? Kako se razrešuje nasprotje med prvim in drugim interesom? S kakšno metodo in kdo je pri tem udeležen?

Liberalizem je imel na ta vprašanja dokaj jasen odgovor: vsakdo je svoje sreče kovač. Iz tega pa je izvajal ne le koristne sklepe glede nujnosti jamstev zoper zlorabo državne oblasti, marveč tudi trditev, da objektivni interes avtomatično sledi iz interakcije spontano delujočih individualnih subjektivnih, zlasti ekonomskih interesov. Da se je za temi načeli skrivala ideologija, ki je v bistvu povelečevala zasebniški egoizem privatnega lastnika, ni treba natančneje razlagati po obsežni socialistični, zlasti marksistični kritiki teorije in prakse meščanskega obdobja.

Socializem je v dosednji prevladujoči praksi razreševal ta vprašanja tako, da je predvsem povelečeval »objektivni« interes in da je ta objektivni interes opredeljeval predvsem skoz akte države, omejeval pa avtonomno artikulacijo in agregacijo interesov na ravni same družbe. Ves kompleks stalinizma lahko opredelimo kot težnjo, ki negira pomen »subjektivnosti«, s tem pa tudi dialektiko med posameznim, posebnim in splošnim interesom v socialistični družbi.

Reakcija na to totalizacijo »objektivnega« interesa so prizadevanja, ki skušajo vrniti dostojanstvo posameznemu in posebnemu v socialistični družbi. Toda tudi te reakcije imajo v bistvu dvojno smer. Na eni strani si prizadevajo opredeliti institucionalne razmere, v katerih bi se lahko razvijala dialektična sinteza med objektivnim in subjektivnim interesom. Na drugi strani pa v pretirani ihti abstraktne negacije »objektivnega« interesa oživljajo nekatere ideje preživelega *laisser faire*.

Vsekakor je jasno, da je problematika razlikovanja objektivne in subjektivne plasti v interesu izredno pomembna za pravilno razumevanje narave interesa kot tudi za pravilno razvrstitev interesov, za njihovo klasifikacijo, v kateri se mora, kot v vsaki tipologiji, izražati tudi narava samega predmeta.

3. Klasifikacija interesov

Tipologija interesov je zelo pomemben del teorije interesov.¹⁷ Iz nje se namreč vidi, kako globoko smo dojeli kategorijo interesov, v kolikerih in katerih slojih smo jo spoznali in kakšna je njena relevantnost v analizi družbenih in političnih pojavov.

¹⁷ O klasifikaciji interesov glej npr. Edwin Buchholz, *Interesse, Interessen, Gruppen, Interessentengruppen*, cit., 79 in nasl.; A. G. Zdravomyslov, *Problema interesa v sociološki teoriji*, izd. Leningradskega universiteta, Leningrad 1964, str. 31 in nasl.

Merila, ki jih uporabljamo za klasifikacijo interesov, so različna. Navedimo nekaj najpomembnejših. Interesi se razlikujejo po tem, ali v njih prevladuje objektivna ali subjektivna komponenta. Zelo pomembna je tudi razčlenitev interesov glede na stopnjo, do katere se prežemata objektivno in subjektivno. V različne skupine jih razporejamo tudi glede na vsebino, ki jo zaobjemajo. Interesi se lahko delijo po pomenu, ki ga imajo za svojega nosilca in glede na časovno razsežnost, v katero segajo posledice njihove realizacije. Narava interesov se razkriva tudi v razlikovanju med neposrednostjo in posredovanostjo njihovega izražanja kakor tudi v razliki med interesom kot nečim, kar je na stopnji zaželenosti, in med interesom kot dejansko navzočim. Uporabna je tudi delitev interesov glede na to, ali je razmerje med realizacijo različnih interesov premo sorazmerno, obratno sorazmerno ali pa ni med njihovo realizacijo nobene zveze. V literaturi se tudi srečujemo s klasifikacijo interesov, ki se ravna po merilu skladnosti ali neskladnosti interesov z naravo interesnega subjekta. Med najpomembnejša merila sodi razvrščanje interesov glede na njihovo stopnjo splošnosti. Oglejmo si na kratko, kako se delijo interesi po teh merilih.

a) *Objektivni in subjektivni interesi*

O težavah, ki nastajajo v zvezi s klasifikacijo interesov v ti dve skupini, smo že govorili. Objektivni interesi so težnja ravnanja, ki izvira iz strukturnega položaja nosilca interesov.¹⁸ Ena najpo-

¹⁸ Razlika med objektivnim in subjektivnim interesom je eden izmed pogostejše obravnavanih problemov v sodobni družboslovni literaturi. Kritiko psihologizma najdemo v delih velikega števila sodobnih avtorjev. Tako ugotavlja Lothar Döhn, *Politik und Interesse*, cit., str. 12—13: »K temu se pridružuje (namreč k oviram za jasno opredelitev interesov, A. B.), da interes preveč pojmujejo kot psihični fenomen individua . . .«; G. M. Gak, *Obščestvennye i lične interesy . . .*, cit., tudi nastopa zoper redukcijo interesa na »psihični doživljaj človeka« (str. 18) in ostro kritizira naslednjo definicijo interesa, ki jo je našel v delu *Bol'shaja Sovetskaja Enciklopedija*: »Interes je selektivna, k smotru naravnana usmerjenost človeka zaradi pridobitve takega ali drugačnega znanja, zaradi opravljanja take ali drugačne dejavnosti.« (Navedli smo le prvi, bistveni del definicije.) Posebno oster v kritiki psihologističnih pojmovanj interesov je R. Dahrendorf. V navedenem delu (*Classe e conflitti di classe nella società industriale*) zavrača identifikacijo interesov z »namenimi ali usmerjenostjo obnašanja posameznikov«, kar bi pomenilo, da bi bil interes »psihološki dejavnik v ožjem pomenu« (str. 278) in trdi: »Lahko bi se res zdelo, da bi pojem interesa zgubil pomen, če ga ne bi povezovali s človeškimi bitji. Interes bi bil psihološki pojav v ožjem pomenu besede. Vendar trdite, da so lahko antagonistični interesi, ki jih pogojujejo socialne razmere ali so celo inherentni tem razmeram, vsebuje prav izjavo — ki je na videz brez pomena — da obstoje lahko interesi, ki se — da se tako izrazimo — nekako od zunaj, brez njegove participacije, vcepljajo v posameznika.« Ibidem. Dahrendorf se strinja z Marxom, kolikor je slednji zavračal zgolj psihološko-interpretacijo interesa (Ibidem, str. 278—279.)

Drugače razume razliko med objektivnimi in subjektivnimi interesi David Easton. Gl. njegovo delo: *A Systems Analysis of Political Life*, John Wiley and Sons, New York-London-Sydney 1965. Objektivni interes opredeljuje takole (str. 45):

membnejših nalog politične znanosti, ki je tudi praktično zelo pomembna, je proučevanje procesa, v katerem se objektivni interes transformira v subjektivnega, ali bolje rečeno, v katerem se subjekt zaveda objektivnega interesa in v katerem objektivni interes postaja objektivno-subjektivni. Bilo bi namreč napačno jemati objektivni interes kot začetek in konec teorije in prakse interesov. Šele ko se objektivni interes subjektivizira, tj., ko se ga subjekt zaveda, postane v največji možni meri politično relevanten. Dokler sta objektivni in subjektivni interes ločena, ne moremo govoriti o politiki v pravem pomenu besede, tj. o zavestnem urejanju temeljnega položaja in vloge človeka in družbenih skupin v družbi, o urejanju, ki se v prvi vrsti izraža v razreševanju konfliktov med nosilci različnih interesov. Samo na sebi se razume, da se lahko subjekt v različni meri zaveda svojih objektivnih interesov in da se zato tudi v različnih stopnjah aktualizira kot politični subjekt. Zato bi lahko tudi rekli, da je ena bistvenih nalog politične znanosti, da proučuje proces subjektivizacije objektivnega interesa in proces objektivizacije subjektivnega interesa.

Če sprejmemo tezo o obstoju objektivnega interesa, ki je neodvisna od subjektive zavesti, ne smemo pozabiti, da je interes tudi družbeni odnos, tj. odnos, ki se nanaša na položaj človeka in družbenih skupin v družbi. Torej tudi kadar govorimo o »objektivnem« interesu, ne domnevamo, da lahko ta obtsoji ne glede na obstoj subjekta. O interesu ima torej pomen govoriti samo v zvezi s človekom¹⁹, čeprav ni nujno, da bi interes že bil v zavesti konkretnega subjekta, ko bi šele začeli govoriti o interesu.

b) *Potencialni, latentni, manifestni, aktivirani in aktualizirani interes*

Med klasifikacijami interesov v sodobni politični znanosti se nam zdijo zelo pomembne tiste, ki upoštevajo prav to »stopnjevito« naravo interesa, v kateri se torej interesi razvrščajo glede na to, v kolikšni meri je v njih navzoče spoznanje in zavest, in glede na to, ali se dejansko realizirajo.²⁰ Po tem merilu lahko interese delimo na potencialne, latentne, manifestne, aktivirane in aktualizirane interese.

Za *potencialni interes* gre takrat, kadar ga subjekt niti ne spozna niti se ga ne zaveda. *Potencialni interes* odseva »realne razvojne težnje družbenega procesa«.²¹ Navzoči so vsi objektivni pogoji,

»Objektivni interes lahko opišemo kot tiste instrumentalne potrebe, ki jih drugi pridevajo neki osebi ali skupini v skladu z merili, ki so popolnoma neodvisna od subjektivnih zaznav te osebe ali skupine.« Subjektivni interes pa opredeljuje takole (str. 45): »S subjektivnega gledišča najdemo interes neke osebe v njeni lastni interpretaciji tistega, kar je potrebno, če naj udejanji svoje širše smotre.«

¹⁹ Prim. P. Lomen, op. cit., str. 472.

²⁰ Prim. Edwin Buchholz, op. cit., str. 90 in nasl.

²¹ Lothar Döhn, *Politik und Interesse*, cit., str. 30.

manjka pa sprememba teh objektivnih pogojev v sfero subjektivnega, tj. v spoznanje in zavest. Poznavanje potencialnih interesov je za politično prakso pomembno ne le zaradi ocene, kako utegnejo nekateri segmenti družbe reagirati na nekatere politične ukrepe, marveč tudi — kar je aktualno zlasti z gledišča samoupravne demokracije — zaradi potrebe, da se legitimni potencialni interesi aktualizirajo.

Latentni interesi se od potencialnih razlikujejo po tem, da je v njih že navzoča subjektivnost, vendar v zelo rudimentarni obliki.²² Zavest na tej stopnji je dokaj neartikulirana, cilji neopredeljeni; stvarnost interpretira često pristransko. Latentni interesi so pomembna sestavina politične stvarnosti, saj se lahko aktivirajo v močno silo večjih socialnih grupacij, ki utegnejo imeti v konkretnih razmerah precejšnjo politično vlogo.

Šele v *manifestnem interesu* se subjektivna komponenta docela razvije. Sicer bi lahko v njem razlikovali dve stopnji.²³ V *omejenem manifestnem interesu* bi lahko govorili takrat, ko subjekt spozna svoj interes, vendar se še ne zaveda, kaj ta interes pomeni s stališča njegovega celotnega položaja v družbi. Interesni subjekt ve, da je neko ravnanje ali stanje stvari v njegovem interesu, vendar zaznava svoj interes bolj ali manj izolirano od socialnega konteksta, ki šele omogoča njegovo plodno uveljavljanje. Za *razviti manifestni interes* pa gre takrat, ko se subjekt zaveda svojega interesa, hkrati pa tudi spozna njegovo navezanost na interese drugih. Predvsem jasno zaznava globalno interesno strukturo družbe, ugotavlja v njej interese, ki so sorodni njegovim, in interese, katerih realizacija ne vpliva ali ne bi vplivala na realizacijo njegovih interesov; spozna pa tudi interese, ki so v nasprotju z njegovimi. Šele ko postane interes manifesten v tej razviti obliki, lahko interesni subjekt realistično oceni sile, ki nastopajo v družbenem in političnem prostoru. Razviti manifestni interes je zato neposredna predpostavka za polno aktivizacijo in realizacijo interesa.

Aktivni interes je interes v gibanju. Poleg subjektivne komponente (spoznanja, emocionalne angažiranosti itd.) je v njem navzoča dejavnost, ki ustvarja sintezo med objektivnim in subjektivnim. Interes se realizira.

Aktualizirani interes ni nič drugega kot udejanjeni interes, interes, ki se je realiziral.

²² Izraz »latentni interes« uporabljajo različni avtorji v različnem pomenu. Naši oznaki najbližji je Döhn, op. cit. str. 30, ki v opombi 133 (str. 30) poudarja, da je srednji sloj z manifestiranjem svojih latentnih interesov v nacistični stranki postal pomembna politična sila. Buchholz, op. cit., pa označuje latentni interes kot interes, ki ga subjekt spozna, a se ga ne zaveda (str. 83).

²³ O manifestnem interesu z različnimi poudarki, glej E. Buchholz, op. cit., str. 90—91 in Ralph Dahrendorf, op. cit., str. 284—285.

c) *Materialni-nematerialni interesi*

Od objektivnega in subjektivnega interesa je treba razlikovati materialne in nematerialne interese. Materialni interes je lahko objektivni in subjektivni, kar velja tudi za nematerialni interes. Materialni interesi so interesi, ki se nanašajo na gmotno korist nekega subjekta, materialni pa tisti, v katerih ta korist ni navzoča ali vsaj ni navzoča v pretežni meri. Da je taka delitev interesov še kako politično pomembna, pričajo najnovejše razprave in polemike o vlogi materialnega in »moralnega« interesa v socialističnih družbah. V teh razpravah prihaja do dveh ekstremov: na eni strani v njih poudarjajo moralni interes kot odločilno gibalno ekonomskega in družbenega življenja, na drugi pa celotni kompleks nagrajevanja po delu skušajo skržiti na materialno nagrajevanje.

Materialni interes ni nekaj v sebi nerazlikovanega. Delimo ga lahko predvsem na produkcijski interes, interes delitve in potrošniške interese, v konkretnih zgodovinskih okoliščinah pa tudi na različne druge podvrste, kot npr. interes delodajalcev, interes delojemalcev, pa tudi glede na različne produkcijske panoge itd.

Nematerialni interes je širši pojem kot moralni interes.²⁴ Obsega vse vrste interesov, ki jih ne moremo imenovati gmotne interese. Sem sodijo v prvi vrsti politični interesi (interesi za ohranitev in razvoj nekega tipa političnega sistema), moralni interesi, interesi znanosti in kulture, interesi vzgoje in izobraževanja, socialni interesi itd.

Kot je razvidno iz povedanega, delitev na materialne in nematerialne interese nima nikakršnih strogih meja. Materialni interesi so često posredovani skoz nematerialne interese, nematerialne interese kot del »vrhnje stavbe« določa realna struktura vsakokratne družbe. Čeprav je zaradi takega prepletanja materialnih in nematerialnih interesov praktično razlikovanje med njimi otežkočeno, ni nemogoče. Identifikacija nekega interesa kot materialnega ali nematerialnega pa je mogoča le od primera do primera, torej na podlagi konkretne empirične analize nekega interesa.

d) *Primarni-sekundarni interesi*

Bilo bi napačno, če bi delitev na materialne in nematerialne interese zamenjavali z neko drugo, ki ji je sorodna, vendar ni ista. Gre za delitev interesov glede na pomen, ki ga imajo za neki subjekt. Materialni interesi imajo do neke stopnje prioriteto, najpomembnejšo vlogo za posameznika in družbene skupine in so v tolikšni meri tudi primarni. Gotovo je, da mora človek najprej uresničiti tiste interese, ki so bistveni za ohranitev njegovega živ-

²⁴ Prim. Stanislava Sládková, *Filosofické aspekty materiálních a morálních zájmu*, cit., str. 9.

ljenja in zdravja in šele nato druge. Da pa ti interesi niso v vseh razmerah primarni, kažeta dva premisleka. Prvič, ti interesi so primarni samo v toliko, kolikor so potrebni za ohranitev človeka kot živega bitja, tj., brž ko človek zadosti temeljnim potrebam, se pri njem pojavijo interesi, ki so nematerialne narave. In drugič, v določenih, vsekakor izjemnih razmerah, posameznik svoje materialne interese podredi drugim interesom, ki postanejo v takšnih okoliščinah zanj primarni. V primeru obrambe domovine, npr., podredi svoje premoženje in celo svoje življenje interesu za ohranitev nacionalne skupnosti, njegov materialni interes postane sekundaren.

e) *Kratkoročni-dolgoročni interesi*

Ta razvrstitev je sorodna z delitvijo na primarne in sekundarne interese, vendar se ne pokriva z njo. Neki interes je lahko primaren ne samo z vidika daljšega časovnega obdobja, ampak tudi kratkoročno. In narobe: nekaj je lahko dolgoročno sekundarno, a je primarno glede na krajše časovno obdobje. V konkretnem primeru bo ocena nekega interesa kot kratkoročnega vplivala na hierarhijo interesov. Če je nekaj le v kratkoročno korist, pa v dolgoročno škodo, se bo osveščeni subjekt ravnal tako, da bo svoj kratkoročni interes podredil dolgoročnemu interesu ali ga vključil vanj.

f) *Neposredno-posredno izraženi interesi*

V tem kontekstu pojma posrednosti in neposrednosti ne uporabljam v istem pomenu kot prej, ko smo govorili o posredovanosti materialnih interesov. Medtem ko je šlo v navedenem primeru za to, da se je neka vrsta interesa skrivala v drugi vrsti (obliki) interesov, gre zdaj za vprašanje, ali neposredno prizadeti sami zaznavajo in izražajo svoj interes — ali pa kdo drug izraža njihov interes. Kadar prizadeti sami izražajo svoj interes, govorimo o neposredno izraženem interesu, kadar pa interese izražajo njihovi predstavniki, govorimo o posredno izraženih interesih. To razlikovanje je bistvenega pomena za politični sistem. Ta je lahko zasnovan tendenčno tako, da se v njem čim bolj neposredno izražajo interesi bistvenih družbenih skupin, ali pa tako, da posamezniki in skupine izpovedujejo svoje interese po svojih »predstavnikih«. Spet velika razlika je med »funkcionalnim« predstavljanjem. Medtem ko se v prvem primeru interesi vključujejo v politični proces prek reprezentantov, ki predstavljajo politično celoto, pa v drugem predstavniki izvirajo iz posebnih vrst dejavnosti in jih »kot takšne« reprezentirajo v političnem sistemu. Če tiči v splošnem predstavništvu nevarnost, da se konkretna narava interesa zabriše, je v funkcionalnem tveganje, da se posebni interesi korporativistično partikularizirajo nasproti splošnemu interesu.

g) *Konfliktni, komplementarni in nevtralni interesi*

Interesi se delijo lahko tudi glede na to, v kakšnem razmerju se uresničujejo glede na druge interese v družbi.²⁵ Če se interes lahko uresniči le tako, da se drugi ne uresniči ali v manjši meri uresniči, govorimo o konfliktnem interesu. Konflikten je npr. interes pri delitvi dohodka. Ob neki količini dohodka lahko eden dobi več le v primeru, če drugi dobi manj. Konflikt pa ne izvira zmerom iz količinskih odnosov, marveč ima lahko tudi izrazite kvalitativne vzroke (npr. ista cena, različne barve nekega predmeta). O nevtralnih interesih pa lahko govorimo takrat, kadar uresničitev nekega interesa ni povezana z interesom drugega subjekta, ki je predmet opazovanja (če je na trgu dovolj nekega blaga, med kupci ni nasprotnih interesov, marveč je kratko malo »vseeno«, koliko danega blaga kupijo drugi). V drugačnem razmerju pa je neki interes do drugega interesa takrat, kadar se njuni uresničitvi medsebojno podpirata. Zaveznikom v vojni je prav gotovo do tega, da njun partner prizadene čimveč udarcev nasprotniku. Interesi zaveznikov so komplementarni, nasproti sovražniku pa konfliktni. Za politiko so posebno zanimivi konfliktni interesi, čeprav so pomembni tudi komplementarni. Razreševanje interesnih konfliktov je ena od bistvenih nalog politike. Posebno pomembni so tisti interesi, ki so v razmerju antagonističnega konflikta, tj. pri katerih je razmerje takšno, da — vsaj dolgoročno gledano — uveljavitev interesa nekega subjekta zahteva ne samo to, da se ne uveljavi interes drugega subjekta, marveč tudi, da se drugi subjekt onemogoči.

h) *Interes kot deskriptivna in interes kot normativna kategorija*

Če izhajamo pri klasifikaciji interesov iz vprašanja, ali pojem interes prekriva neki dejanski odnos ali pa zgolj nekaj, kar je zaželeno, postulirano, lahko govorimo o interesih kot deskriptivni in interesih kot normativni kategoriji.²⁶ Interes kot deskriptivna kategorija nastaja pri obravnavi razmerja med sredstvi in cilji: če poznamo neki cilj, lahko opišemo tista ravnanja (dejanja in opustitve), ki vodijo k temu cilju. Interes kot opisna kategorija pa je navzoč, v nasprotju z nekaterimi pozitivističnimi razlagami, sploh takrat, kadar je navzoč kot »objektivni interes«: v slednji oznaki je prav skrita hipoteza, da je interes navzoč, čeprav ni nujno, da se ga subjekt tudi zaveda. S stališča prizadetega subjekta se sicer ne bi dalo trditi, da gre v tem primeru za interes v deskriptivnem pomenu, dalo pa bi se ga tako označiti s stališča občečloveškega skustva in spoznanja.

²⁵ O interesnih konfliktih gl. Eugen Pusič, *Samoupravljanje*, Udžbenici Sveučilišta v Zagrebu, Zagreb 1968, str. 69 in nasl.

²⁶ Wolfgang Hirsch-Weber, *Politik als Interessenkonflikt*, cit., str. 91 in nasl., je zelo dobro analiziral to razliko.

Takšna napetost med dejanskim in najstvenim v interesu samem in med interesi ne opozarja le na zapletenost tega vprašanja, marveč tudi na potrebo, da razlikujemo med interesnimi situacijami, v katerih je interes po takem ali drugačnem merilu obstoječ, od situacij, v katerih se interes izraža v bolj ali manj najstveni obliki. V skrajnem primeru (utopizem) je interes neuresničljiv cilj: kaže se samo kot nekaj zaželenega, ne da bi bile kakršnekoli objektivne razmere, ki bi omogočale uresničenje tega cilja. V tem primeru imamo pred seboj interes v čisti »normativni obliki« kot golo »najstvo«. Takšen interes kot čisti, abstraktni utopizem se že na prvi pogled loči od tistih interesov, ki so sicer izraženi v normativni obliki, ki pa so uresničljivi. Dokler v tem primeru interes ni »udejanjen«, tako dolgo je v njem napetost med najstvenim in dejanskim interesom, tako dolgo se normativno in dejansko med seboj ločujeta. Samo v prvem primeru, ko imamo opraviti z normativnim kot nekakšno praznino, lahko govorimo o interesu kot čisti normativni kategoriji, medtem ko je normativno, ki ima stvarno možnost, da se uresniči, že na poti realizacije; ima torej v sebi težnjo k dejanskemu, kot ima vsako dejansko v sebi težnjo k normativnemu.

Razlikovanje med interesi v deskriptivnem in normativnem pomenu zato ne more biti absolutno, s čimer pa ni rečeno, da je nekoristno. Narobe, kolikor ustreza dejanskim procesom, v katere je vpletena kategorija interes kot družbeni odnos, ima lahko razvrstitev interesov na normativne in deskriptivne pomembno analitično funkcijo.

i) *Dejanski in domnevni interes*

Ko bi v zavesti vedno prihajalo do skladnosti med objektivnim in subjektivnim interesom, ne bi mogli govoriti o razliki med tem, kaj je dejansko v interesu subjekta, in med tem, kaj je v interesu subjekta samo v njegovi predstavi. Ta razlika narekuje diferenciacijo med »dejanskim«, »resničnim«, »dobro razumljenim«, »pravim«, »avtentičnim« interesom in med »domnevnim«, »napačnim«, »slabo razumljenim«, »neavtentičnim«, »lažnim« interesom.

Očitno je, da je za razlikovanje med »avtentičnim« in »neavtentičnim« interesom, kot za druge vrste interesov, potrebno merilo, ki bi to razlikovanje omogočilo. Takšno merilo je težavno opredeliti in na splošni ravni postaviti, saj je identifikacija interesa kot dejanskega ali nedejanskega odvisna od cele vrste konkretnih okolnosti, ki jih je treba predvsem v vsakem primeru ugotavljati. Toda tudi tu se ne moremo odreči poskusu, da nakažemo možno smer, v kateri bi lahko iskali takšno merilo. Najprej bi se morda zdelo, da je najprimernejše merilo za določitev dejanskosti interesa — merilo uspešnosti. Interes, ki se je uspel realizirati, bi označili kot dejanski interes, interes, ki se ni uspel realizirati pa kot domneven. Dejanski interes bi bil isto kot »realistični« interes, nedejanski, domneven pa bi bil soznačnica

za nerealistični interes. Zdi se, da je navedeno izenačevanje nesprejemljivo, če ne zaradi drugega, že zaradi tega, ker dejanskost interesov reducira zgolj na osamljeni rezultat, ki je po Heglovih besedah mrtvo truplo. Neko politično dejanje bi imelo svoje bistveno merilo že v sami realizaciji, ne glede na posledice, ki bi jih izžarevalo na celotne odnose prizadetega subjekta in okolja. Da bi lahko torej neki interes označili kot avtentičnega, je potrebno dosti več kot oceniti njegov izolirani rezultat. Potrebno se je vprašati, če in v kolikšni meri ta interes prispeva k realizaciji »narave« subjekta, tj. vseh njegovih potencialnih možnosti za razvoj.²⁷ Ravnanja, ki škodijo realizaciji narave subjekta (ki jo moramo pri družbenih subjektih razumljivo jemati v njeni zgodovinski spremenljivosti), ni v njegovem dejanskem interesu, je neavtentično, četudi subjekt misli nasprotno.

Podobno kot pri opredeljevanju objektivnega interesa tudi pri opredeljevanju avtentičnih in neavtentičnih interesov nastaja cel niz gnoseoloških, etičnih, socioloških in političnih problemov, ki so aktualni pri neposredni artikulaciji interesov in pri posredovanem izražanju interesov »drugega«. V zgodovinski praksi se pri razreševanju tega vprašanja srečujemo tako s samovoljnim paternalizmom kot s poljubnim individualizmom, ki oba nista mogla in ne moreta udejanjiti najvišjega merila politične teorije in prakse, tj., doseči »splošni interes«, ki bi dialektično obsegal tudi posebni in posamezni interes.

S tem smo prišli do enega od problemov teorije interesov, ki je gotovo teoretično najtežavnejši in praktično najusodnejši. To vprašanje bi lahko opredelili takole: Ali splošni interes sploh obstoji in v čem je njegovo bistvo?

²⁷ Gl. npr. K. Marx, *Kapital I.*, CZ, Ljubljana 1961, str. 687, op. 63: »Če npr. želimo vedeti, kaj je za psa koristno, moramo proučiti pasjo naravo. Te narave same ne moremo izvajati iz »principa koristnosti«. Če uporabimo ta princip pri človeku, če želimo presojati vsako človeško dejanje, gibanje, odnose itd. po principu koristnosti, tedaj gre najprej za človeško naravo *nasploh* (podčrtal A. B.) in potem za človeško naravo, ki jo spreminja vsako zgodovinsko razdobje.« Gl. npr. tudi A. G. Zdravomyslov, *Problema interesa v sociološki teoriji*, cit., str. 33—34: »Zelo pomembna podlaga za klasifikacijo interesov je v tem, koliko ustrezajo naravi, tj. dejanskemu položaju samega subjekta, nosilca interesov. S tega stališča se interesi delijo na realne, tj. tiste, ki ustrezajo naravi subjekta, in domnevne ali iluzorne, ki ne ustrezajo njegovi naravi.« Nekoliko drugače opredeljujejo »resnični interes« Karl W. Deutsch (*Politics and Government*, Houghton Mifflin Company, Boston 1970, str. 11): »Kljub tem primerom državnikov, vlad in skupin, ki so bili v očitni zmoti glede svojih interesov, lahko klasični pojem interesa še najbolj uporabimo v primerih, v katerih se razpodelitev pozornosti (kar je po avtorjevi definiciji subjektivni interes, A. B.) in verjetnost pridobitve nagrade (kar je po Deutschu bistvo objektivnega interesa, A. B.) združujeta. V teh primerih govorimo o »resničnem« (a »true«) ali dobro razumljenem interesu, v nasprotju z nekimi imaginarnim ali domnevnim interesom, za katerega se je pokazalo, da je nerealističen.«

Izbrani problemi primerjalnih raziskovanj politike*

Naloga tega zapisa je obravnavanje nekaterih teoretskih in ideoloških problemov, povezanih s primerjalnimi politološkimi raziskovanji in z mednarodnim sodelovanjem. Takšna raziskovanja se danes razvijajo zelo intenzivno, saj v šestdesetih letih doživljamo nekakšno »eksplozijo« komparativistike tudi na področju politoloških raziskovanj.

Bibliografija primerjalnih preglednih raziskovanj,¹ ki je bila objavljena 1969 leta, obsega skupaj 982 enot, med njimi jih 134 neposredno zadeva politična vprašanja po tejle razporeditvi tem:

- volilne raziskave — 21 enot
- odločanje in politična udeležba — 24 enot
- mnenja, stališča, ideologije — 30 enot
- mednarodne zadeve — 55 enot
- pregledne študije — 4 enote.

Nekaterih raziskovanj so se udeležile tudi socialistične države, kot na primer raziskovanja vloge vrednot v krajevni politiki (Jugoslavija in Poljska), ukinitve smrtne kazni (Čehoslovaška), ekonomske vloge države (Čehoslovaška, Madžarska, raziskovanje iz leta 1947), mnenja študentov o miroljubnem izkoriščanju atomske energije (Poljska). Po objavi omenjene bibliografije so nastala še druga dela, ki se opirajo na primerjalna raziskovanja politike, v delu pa so tudi nove raziskave. Vsiljujejo se torej vprašanja, kakšne so teoretske in ideološke utemeljitve mednarodnih primerjalnih raziskovanj politike. Teoretska in ideološka vprašanja teh raziskovanj niso nič manj pomembna, kot pa so tehnični problemi — t. j. problemi metodologije in realizacije raziskovanj — problemi, ki jih bomo za zdaj pustili ob

* Članek se opira na predavanje, ki sem ga imel na fakulteti za sociologijo, politologijo in novinarstvo univerze v Ljubljani 9. oktobra 1972 leta. Ob tej priložnosti bi rad izrazil svojo hvaležnost oblastem ljubljanske univerze in fakultete za sociologijo, politologijo in novinarstvo za organizacijo mojega prebivanja v Ljubljani in številnih zame izredno koristnih stikov.

¹ S. Rokkan, J. Viet, S. Verba, E. Almasy, *Comparative Survey Analysis*, The Hague-Paris 1969.

strani. Probleme o katerih bi rad spregovoril, je mogoče razdeliti na tale vprašanja:

1. *Zakaj se lotevamo primerjalnih raziskovanj?*
2. *Kaj naj primerjamo?*
3. *Kako?*
4. *S kakšnim ciljem?*

Vsako izmed teh vprašanj vsebuje vrsto problemov, izmed katerih bom lahko upošteval le nekatere.

1. Vzroki komparativistike v politoloških raziskovanjih.

Kadar iščemo razlago za sedanjo usmeritev komparativističnega raziskovanja politike, se nam zde posebej pomembni štirje pojavi.

1. Vzajemno učinkovanje različnih političnih sistemov. Politični procesi, ki so nastali v četrtini stoletja po drugi svetovni vojni, predvsem nastanek skupnosti socialističnih držav in proces dekolonizacije v Aziji in Afriki, so povzročili rastočo diferenciacijo obstoječih političnih sistemov. Zaradi narave sodobne mednarodne politike, pa tudi zaradi razvoja tehnologije in znanosti ti sistemi močno delujejo drug na drugega in sicer na različne načine: lahko tesno sodelujejo in se integrirajo, lahko pa so tudi v odkritem sporu. Ne glede na naravo te interakcije povzroča to stanje, da je zavest o tem, kako pomembno je poznati druge politične sisteme, in zavest, kako relativne so »ožje-narodne« skušnje, vse močnejša. Primerjalna analiza se ob takem stanju vsiljuje kot prvi pogoj za razumevanje sistemov, ki so drugačni od našega. Že dolgo je tega, kar je H. Gordon Skilling naslovil na zahodne »sovjetologe« značilen poziv:

»Osrednja teza tega članka je, da moramo v naši analizi sovjetskega sistema bolj kot doslej poudarjati to, kar imamo z njim skupnega in manj tisto, kar je različno . . . Primerjalni prijem, ki ga ta članek postulira, lahko dá dodatno in dragoceno podporo našim naporom, da bi prevladali sedanje razprave in spore ter dosegli tisto stopnjo znanstvene objektivnosti, ki je nujni pogoj za globlje razumevanje sovjetskega sistema.«²

Sicer pa lahko pogosteje naletimo na takšna stališča, ki jih podpira precej obsežna literatura.³ Čeprav je bil postulat medsystemske komparativistike v tej zvezi posebno v preteklosti povezan z napovedjo o konvergenci obeh svetovnih sistemov, z napovedjo, ki ima vedno manj privrženecv, pa ga ne glede na to zvezo lahko utemeljimo s potrebo po temeljnem razumevanju posebnosti vsakega izmed obstoječih sistemov, kar pa ni mogoče, če ne primerjamo načelno

² H. G. Skilling, »Soviet and Communist Politics: A Comparative Approach«, *Journal of Politics*, vol. 22, 1960, št. 2.

³ Prim. A. G. Meyer »The Comparative Study of Communist Political Systems«, *Slavic Review*, 1967 št. 20; P. Shoup, »Comparing Communist Nations: Prospects for an Empirical Approach«, *The American Political Science Review*, vol. LXII, 1968, št. 1.

različnih sistemov. Na področju velikih svetovnih sistemov rabi primerjalna analiza politike hkrati za boljše vzajemno poznavanje teh sistemov in torej posredno tudi za njihovo integracijo.

2. Vloga znanstvenikov v politiki. Kakor je v zvezi z ZDA opazil Harold D. Lasswell, povzroča globalna narava sedanjih političnih odnosov, da

»... so politologi dejavno angažirani v vsaki fazi odločevalnega procesa na vseh ravneh — na narodni, mednarodni in podnarodni (krajevni) ravni.«⁴

Ta angažiranost pa pripelje včasih do neuspehov, ki politologe znanstveno kompromitirajo;⁵ vendar tega ne moremo šteti za pravilo. Zavest o vlogi, ki jo imajo politične znanosti v sedanji svetovni politiki, nas sili, da s primerjalno analizo globlje spoznavamo raznorodne sisteme, in nam hkrati daje širše možnosti za opazovanje.

3. Integracija družbenih znanosti. Premagovanje pregrad med znanstvenimi disciplinami postaja za komparativistiko pomembna, čeprav posredna spodbuda. Ta integracija nastaja namreč v iskanju splošne teorije politike, ta pa mora izpolnjevati pogoj, da je meddisciplinarna, pa tudi mednarodna.⁶ Seveda pa sprejemanje komparativističnega vidika v tej zvezi ne pomeni, da zanemarjamo analizo konkretnih nacionalnih političnih sistemov, ampak da to analizo razširjamo s sistematičnim mednarodnim primerjanjem.

4. Razvoj raziskovalne tehnike in porast količine in kvalitete analizi dostopnih podatkov. Eksplozija empiričnih raziskovanj, nastanek novih metod merjenja in analize (posebno metod, ki se opirajo na uporabo računalnikov) prvič v zgodovini znanosti omogoča, da obvladamo veliko količino informacij iz različnih držav. S tega vidika so celo sorazmerno preproste količinske primerjave, ki so jih

⁴ H. D. Lasswell, *The Future of Political Science*, New York, 1963, str. 26.

⁵ Prim. J. L. Horowitz (izd.) *The Rise and Fall of Project Camelot: Studies in the Relationship Between Social Science and Practical Politics*, Cambridge 1967.

⁶ Sicer pa je postulat meddisciplinarne politične sociologije zanimivo predstavil Giovanni Sartori takole:

»Politična sociologija je meddisciplinarni hibrid, katerega cilj je povezava družbenih in političnih spremenljivk... Takšna definicija politične sociologije ima, priznajmo, normativno naravo... V resnici pa mnogo stvari, ki jih delamo pod zmotnim nazivom politične sociologije, ni nič drugega kot zgolj sociologija, ki ignorira politično znanost; v bistvu je to raziskovanje politike, ki kot »podatke« predstavja na stranski tir spremenljivke, ki jih uporabljajo politologi. Po moji tezi moramo zavrniti pogled, po katerem je politična sociologija pododdelek sociologije, in s tem ločiti politično sociologijo in sociologijo politike, če smo seveda zainteresirani za meddisciplinarne dosežke. (»From Sociology of Politics to Political Sociology«, *Governement and Opposition*, »A Quarterly of comparative politics«, vol. IV, 1969, št. 2, str. 200). Julian Hochfeld (»Marksizm a sociologia stosunków politycznych« *Studia Socjologiczno-Polityczne*, 1958 št. 1) je izrazil podoben pogled na povezovalno vlogo politične sociologije. Moje mnenje je tu malce drugačno, čeprav se popolnoma strinjam s postulatom, da ne smemo videti v politični sociologiji pododdelek sociologije, ampak način razumevanja politike v meddisciplinarni perspektivi (prim. J. J. Wiatr, *Politična sociologija na Poljskem, Teorija in praksa*, 1964, št. 6, 844–858).

že naredili,⁷ bistven korak naprej k resnično mednarodnim primerjalnim analizam. Prav tako vedno bolj izkoriščamo možnost za bolj zapletena raziskovanja, ki se jih lotevajo skupaj znanstveniki iz nekaj držav, pa tudi možnosti za sekundarne primerjalne analize, pri katerih uporabljamo mednarodno »banko podatkov«. Vse to postavlja politične znanosti pred povsem nov položaj. Če bomo popolnoma izkoristili ta položaj, bo znanost pomembno napredovala.

Razvoj primerjalnih raziskovanj povzroča, da se celotna teorija političnih znanosti preusmerja, čeprav se je treba zavedati tudi tradicij komparativistike pri raziskovanju politike.⁸ Teza pričujočega članka je, da danes razvoj ne gre v smeri izoliranega dela političnih znanosti, ampak da se te znanosti v celoti preusmerjajo pod vplivom novega primerjalnega načina raziskovanja politike. Novi raziskovalni prijem ni po mojem prepričanju samo še eden izmed mnogih možnih prijemov, ampak je edini, ki je popoln in izpolnjuje zahteve znanstvene strogosti pri raziskovanju politike. To pa zato, ker so v analizi politike nacionalni politični sistemi praviloma temeljni (čeprav ne edini) individui opazovanja. Iz tega izhaja, da jih je mogoče razumeti samo tako, da jih rekonstruiramo in primerjamo z drugimi individui istega reda. Hkrati pa je razumevanje političnih pojavov v okviru istega nacionalnega sistema veliko koristnejše, če imamo kontekst sistema, v katerih se kažejo za neodvisno spremenljivko. To pa zahteva, da analiziramo več držav in ne samo eno. Šele če v raziskovanju povežemo analize notranjih državnih in meddržavnih razlik, lahko pojave, ki jih kaže politično življenje raziskovane države, pojasnimo v tako splošnih kategorijah, da lahko postanejo sestavni del teorije politike.

2. Predmet primerjalnih raziskovanj politike

Predmet primerjalnih raziskovanj politike so politični pojavi, ki se kažejo v okviru različnih sistemov vladanja. V tem članku ne bom

⁷ Prim. posebej: B. M. Russett, H. R. Alker, K. W. Deutsch, H. D. Lasswell, *World Handbook of Political and Social Indicators*, New Haven and London 1964; in A. B. Banks ter R. B. Textor, *A Cross-Polity Survey*, Cambridge 1963.

⁸ Avtorji, ki pišejo o mednarodnih primerjalnih raziskovanjih na področju politike, se sklicujejo na različne bolj ali manj oddaljene tradicije: S. Rokkan (»Comparative Cross-National Research: The Context of Current Efforts«, v Richard L. Merritt in Stein Rokkan, izd., *Comparing Nations: The Use of Quantitative Data in Cross-National Research*, New Haven: Yale University Press, 1966. str. 7) sega po Montesquieuju, Tocquevillu, Marxu, Engelsu in kasnejših avtorjih. L. D. Epstein (*The Comparison of Western Political Parties*), v O. Garceau, izd. *Political Research and Political Theory*, Cambridge 1968. str. 163—164) priznava prvenstvo A. de Tocquevilla, in za pionirja primerjalnega izhodišča v sodobni *political science* priznava Bryceja in Lowella. Osebnostno se strinjam s Harryjem Ecksteinom (»A Perspective in Comparative Politics, Past and Present«, v: H. Eckstein in D. E. Apter *Comparative Politics*, The Free Press of Cleoncoe 1963, str. 6—7), ki vidi pionirja primerjalne koncepcije v Machiavelliju. *Vladar* je zares primerjalna študija o učinkovitosti vladanja.

obravnava pojem »političnih pojavov«, ker bi se morali ponovno poglobiti v definicijske probleme, ki pa so oddaljeni od predmeta sedanje razprave.⁹ Če pa problem razumemo opisno, lahko glede na predmet razlikujemo tele glavne tipe primerjalnih raziskovanj:

- a) primerjalna raziskovanja držav, lahko tudi skupin držav ali pa tudi tako imenovanih političnih sistemov;
- b) primerjalna raziskovanja političnih institucij;
- c) primerjalna raziskovanja političnega vedenja, vrednot in mnenj.

Ta razdelitev nikakor ne pomeni, da se ti trije predmeti analize med seboj izključujejo. Raziskovalec na primer lahko raziskuje vzporedno institucijo parlamenta v različnih državah in volilno vedenje, lahko pa primerja politične sisteme kot celote in v njihovih okvirih primerja funkcioniranje političnih strank. Vendar pa imajo z vidika cilja primerjalne analize bistveni pomen razlike v predmetu in izbira individuov opazovanja, ki iz teh razlik v predmetu izhaja.

Velja pa poudariti, da izbira raziskovalnega predmeta v veliki meri določa tip metodoloških problemov, na katere naleti raziskovalec, ki se loti mednarodne primerjalne analize.

Najpomembnejši izmed teh problemov je tip posplošitev, ki jih skušamo dobiti kot rezultat primerjalnih raziskovanj. Če so predmet primerjalne analize nacionalni politični sistemi kot celote, potem skuša raziskovanje: 1. razumeti notranjo logiko vsakega izmed primerjalnih sistemov, zajeti njegove individualne znake, pa tudi znake, ki so značilni tudi za druge sisteme, 2. ali pa pojasniti individualne in skupne znake v kategorijah historičnih (tradicija), političnih in socialno-ekonomskih pogojev. Glavna težava tega tipa posplošitev je nesorazmerje med velikansko količino možnih spremenljivk in omejenim številom predmetov opazovanja, ki morajo biti po definiciji države. Položaj se spremeni, če vzamemo za predmet analize politične institucije. V večini primerov bo to povzročilo, da se bo število »n« povečalo in da se bo hkrati zmanjšala količina možnih spremenljivk; zato bo pa tudi primerjalna analiza lažja. Vendar pa se pri primerjalni analizi institucij (npr. strank, parlamentov itd.) znajdemo pred drugim metodološkim problemom. Ali so individui primerjalne analize primerljivi, tj. ali sodijo v isti razred pojavov? Na primer: primerjava političnih strank, ki bi zajela vse politične stranke sveta (idealni cilj primerjalnega raziskovanja), bi zadevala organizacije, ki imajo isto ime »politične stranke«, a se pomembno razlikujejo po strukturi, po funkcijah ipd. Ena izmed praktičnih rešitev problema je lahko v tem, da uvedemo primerjalno analizo na več ravneh. Prva raven je iskanje odgovora na vprašanje, ali lahko najdemo v okviru splošne kategorije, ki jo raziskujemo, posebne razrede

⁹ Obširen pregled stališč v tej zadevi lahko najde bralec v *Hrestomatija političke znanosti*, Zagreb 1971 (del 1: A. Bibič: Politička znanost: predmet i suština). Tam je zapisano tudi moje stališče o obravnavanem problemu (str. 115–124).

pojavnost in kakšni so ti razredi. Sele potem lahko — glede na vsak posamični razred pojavov — analiziramo odvisnost med znaki raziskovalne institucije in drugimi spremenljivkami, ki so glede na to institucijo zunanje. Med temi zunanjimi spremenljivkami je ena izmed pomembnejših spremenljivka političnega sistema, v katerega okviru deluje raziskovalna institucija. Zakaj videti je, da je poleg drugih odvisnosti odvisnost med političnim kontekstom in funkcioniranjem posamičnih institucij še posebej pomembna in pri raziskovanju neizogibna. Tako je bilo eno izmed spoznanj že omenjenega raziskovanja vrednot in lokalne politike to, da je pripadnost nekemu določenemu nacionalnemu političnemu sistemu prav tista najmočnejša spremenljivka, na podlagi katere lahko razločimo razlike v znakih lokalnega aktiva in institucij lokalne oblasti, v okviru katerih ljudje delujejo.

Tip posplošitev, ki ga skušamo doseči v primerjalnem raziskovanju, usmerjenemu v analizo institucij, je drugačen kot pa takrat, kadar so predmet analize nacionalni politični sistemi. Pri raziskovanju institucij skušamo ugotoviti odvisnost med znaki institucij in spremenljivkami, ki so glede na raziskovalno institucijo zunanje, pri čemer pa jih lahko razumemo ali kot pogoje za obstoj raziskovalnih institucij, ali pa tudi kot rezultate delovanja teh institucij.

Nazadnje naj omenimo še raziskovanje, kjer so predmet analize obnašanje, stališča in vrednote posameznikov. Ta raziskovanja so »močnejša« kakor tista, ki smo jih prej omenili, ker operirajo s potencialno zelo velikimi »n«. Hkrati pa pri njih ne narašča preveč količina upoštevanih spremenljivk ali spremenljivk, ki bi zaslužile, da jih upoštevamo. Posplošitve se nujno omejujejo na behavioralni in psihološki vidik politike, in čeprav so pomembne, vendarle ne morejo rabiti za podlago teoriji politike.

Poleg tipa posplošitev je od arbitrarno sprejetega predmeta primerjalne analize odvisna tudi strategija raziskovanja. Pokaže se, da so metode in tehnike, ki so koristne pri raziskovanju političnih obnašanj in vrednot (npr. raziskovanje mnenj), pri raziskovanju, ki se osredotoča na nacionalne politične sisteme, le obrobne — in narobe. V resnici torej, abstraktno gledano, ni boljših ali slabših metod. Ocena metod in tehnik je odvisna od predmeta opazovanja in s tem v zvezi od tipa posplošitev, ki jih skušamo narediti.

3. Strategije primerjalne analize

S problemom izbire predmeta primerjalne analize je povezano tudi vprašanje strategije primerjanj — torej vprašanje, kako naj primerjamo. Temeljni problem je tu izbira med strategijo, ki išče *maksimalno razliko* med državami, in strategijo, ki išče med njimi *maksimalno podobnost*. Če izberemo eno izmed teh strategij, s tem še nikakor ne trdimo, da so si po našem mnenju primerjani sistemi vseskozi podobni (ali da so različni). Med različnimi nacionalnimi

političnimi sistemi (»A, B, C, D, . . . n«) so si lahko nekateri podobni glede na znak x, nekateri pa na znak y. Popolne različnosti in popolne podobnosti so zelo redke. Ko hočemo torej izbrati eno izmed omenjenih strategij analize, moramo vedeti, s katerega vidika iščemo razlike ali podobnosti. Tako na primer med štirimi državami (Jugoslavija, Poljska, Indija, ZDA), ki smo jih upoštevali pri raziskovanju vloge vrednot v lokalni politiki,¹⁰ nismo našli nobenega para podobnosti, če smo upoštevali vse razsežnosti, ki so nas zanimale. Z vidika stanja lokalne avtonomije se je Poljska razlikovala od drugih treh držav po močno centraliziranem sistemu. Glede na cilje lokalne politike so se ZDA razlikovale od drugih treh držav po tem, da samo v Ameriki lokalna uprava ne uresničuje splošnih nacionalnih ciljev razvoja. Z vidika strankarskega sistema sta si bili Jugoslavija in Poljska kljub razlikam bolj podobni kakor pa drugi dve državi, čeprav je notranja struktura partij omogočala, da smo govorili o dveh parih podobnosti (Jugoslavija in Poljska, Indija in ZDA). Z vidika družbeno-ekonomskega sistema smo našli podobnosti med Jugoslavijo in Poljsko, medtem ko se Indija in ZDA precej razlikujeta. Končno lahko z vidika ravni ekonomskega razvoja govorimo spet o podobnosti med Jugoslavijo in Poljsko in o velikih razlikah med Indijo in ZDA. Tako je izbira omenjenih štirih držav maksimalizirala razlike, vendar je bila ta maksimalizacija različna pri tistih posameznih znakih, ki so bili bistveni za primerjalno raziskovanje.

Rad bi poudaril, da ne moremo reči niti za to, niti za ono strategijo, da bi bila boljša ali slabša. Njune prednosti in omejitve so odvisne od ciljev, ki si jih postavlja raziskovalec. Strategija, ki maksimalizira podobnosti, ustvarja do neke mere okoliščine, ki (na nepopolen način) posnemajo eksperiment. Skuša namreč zajeti relativno maloštevilne razlike in jih razložiti. Strategija, ki maksimalizira razlike, rabi za lokaliziranje skupnih znakov, ki se kažejo v zelo različnih kontekstih. To pa nam lahko na primer omogoči, da določimo funkcionalne ekvivalentnosti ali da razložimo genezo podobnosti v okoliščinah načelno različnih sistemov.

Kljub mnenju, ki ga izražajo nekateri, pa s tem, da smo izbrali neko strategijo, še nismo prevzeli tudi te ali one teorije o družbi — na primer teorije o konvergenci — ali pa jo zavrgli. Osebnost sem prepričan, da je teorija o konvergenci zmotna. To prepričanje pa nikakor že vnaprej ne določa izbire strategije raziskovanja. Obe strategiji namreč omogočata, da empirično raziskujemo skladne in tudi neskladne znake različnih sistemov.

Vendar pa problema strategije primerjalnega raziskovanja ni mogoče reducirati na maksimalizacijo ali minimalizacijo podobnosti ali razlik. Pri tem so pomembne še tri druge delitve:

¹⁰ *Values and the Active Community. A Cross-National Study of the Influence of Local Leadership*, New York 1971; prim. posebej poglavje VI, str. 171–210.

- a) opisni ali teoretski prijem
- b) statični ali dinamični prijem
- c) pluralistični ali holistični prijem.

Te razlike so mišljene kot modelne razlike. Posamezna raziskovanja bi bilo mogoče pravzaprav uvrstiti na različna mesta kontinuumu, ki ga označuje vsak izmed omenjenih parov nasprotij. Zavoljo jasnosti pa je dobro, če jih štejemo tu kot nasprotja v kvaliteti in ne v stopnji.

V prvem primeru moramo razlikovati med raziskovanji, katerih cilj je potrditev obstoječih razlik ali podobnosti (k čemer je vodila dolgo let pretežna večina del, ki so jih izdelali pod imenom *comparative politics*), in raziskovanji, ki skušajo doseči generalizacijo in splošne trditve. V drugem primeru imamo opravka z manj očitnim nasprotjem. Noben raziskovalec namreč ne zanika, da se predmet njegovega raziskovanja spreminja. Vendar pa postulate dinamike političnih pojavov upoštevajo različno. Tu velja spomniti na izjavo Lipseta in Rokkana:

»Pri raziskovanju posamičnih narodov nam ni treba vedno upoštevati zgodovine . . . Toda brž ko preidemo na primerjalno analizo, moramo dodati tudi zgodovinsko razsežnost. Razlik v obstoječih sistemih sil kratko malo ne moremo interpretirati brez posameznih podatkov v zvezi z razlikami v časovnih sekvencah nastajanja strank«. ¹¹

In končno v tretjem primeru razlikujemo primerjalne študije, ki razumejo družbo kot sistem odnosov, ¹² od študij, ki razumejo družbo kot množico posameznikov; to je navsezadnje razlika med analizo sistemov in analizo vedénja posameznikov. Marksizem in funkcionalizem se izrekata za holistično raziskovalno izhodišče; pluralistično izhodišče pa cvete v veliki količini empiričnih del, vendar brez teoretske utemeljitve. Za primerjalna raziskovanja je razlika med tema raziskovalnima izhodiščema posebno pomembna. Splošni sklepi zahtevajo celostnih analiz, ki zajemajo raziskovalne sisteme v procesu spreminjanja, hkrati pa primerjajo njihovo funkcioniranje in po tej poti ustvarjajo splošne trditve. To ni razvrednotenje koristnosti delnih raziskovanj posameznih elementov, torej tudi obnašanj posameznikov, vendar s pogojem, da: a) takšna raziskovanja ne nadomeščajo raziskovanj sistemov; b) rezultate raziskovanj razdelitve individualnih obnašanj interpretiramo v luči našega poznavanja sistemov, v katerih ta obnašanja potekajo.

¹¹ S. M. Lipset, S. Rokkan »Cleavage Structures. Party Systems and Voters Alignments: An Introduction«, v: S. M. Lipset, S. Rokkan (izd.) *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, New York 1967, str. 7; prim. isto, str. 54 o pomenu analize, ki upošteva časovno razsežnost.

¹² Sistem določimo — po Oskarju Langeu — kot »množico ali skupnost relacij med elementi te množice« (prim. O. Lange, *Całość in rozwój w świetle cybernetyki*, Warszawa 1962, str. 26).

4. Cilj primerjalne analize

Doslej sem uporabljal določitev »primerjalno raziskovanje« v njegovem običajnem pomenu. Zakaj navadno so v znanosti o politiki razumeli primerjalni prijem kot meddržavno primerjanje; tako ga še razumemo. Vendar pa uporabljan naziv »mednarodni« zastira problem zaradi razumevanja termina »narod«. V običajnem pomenu je narod skupnost prebivalcev države; ta pomen so zavrnilo že drugi. V tem kontekstu mednarodne primerjave na splošno zgubljajo odnos do kategorije naroda kot posebne skupnosti ter se reducirajo na meddržavne primerjave. Prednost takšnega prijema je v tem, da je preprost. Meje držav so jasne in postanejo hkrati meje raziskovalnih pojavov. Prav tako tudi nimamo posebnih težav s klasifikacijo raziskovalnih pojavov v državi A ali državi B. Vendar, ali ne pomeni ta preprostost to, da se odpovedujemo nekaterim pomembnim platem primerjalne analize?

Dosedanja raziskovanja in tudi nekatere analize, ki so jih opravili v okvirih mednarodnih raziskovanj lokalne politike kažejo, da prav pripadnost posameznika lokalni družbi ali instituciji v določenem političnem sistemu pojasnjuje posebno veliko število razlik. V poljsko-jugoslovanskih ali poljsko-ameriških primerjavah, ki so jih naredili v že omenjenem raziskovanju, na primer to, da je X Poljak, Y Jugoslovan in Z Američan, razloži več razlik kot pa takšna spremenljivka, kot je npr. raven družbeno-ekonomskega razvoja družbe, v okvirih katere delujejo X, Y in Z, ali tudi njihovi individualni znaki Y, X in Z. To spoznanje nikakor ni osamljeno. Pomen nacionalnih razlik mnogokrat poudarjajo raziskovalci, ki se ukvarjajo s primerjalnimi nalogami, pri čemer pa pridejo večkrat — po mojem mnenju — do napačnega sklepa, da bi morala zato imeti »nacionalna« raziskovanja prednost pred primerjalnimi, ta naj bi bila samo način razumevanja »nacionalnih« raziskovanj.

V tem trenutku pa moramo razlikovati med dvema različnima kategorijama, ki lahko razložita omenjeno razliko:

1. Y, X in Z spadajo v tri različne države (ali z drugimi besedami, delujejo v okvirih treh različnih političnih sistemov). Država je glede na svoje ustavne norme, na običajsko sprejeta pravila politične igre, na gospodujočo ideologijo, na obstoječi sestav političnih sil in podobno — pomembna spremenljivka v primerjalni analizi. Še več, opazimo lahko, da ima ta spremenljivka naravo nerazčlenljivega sindroma. Ker znanstvenik ne more poljubno manipulirati s sestavnimi deli tega sindroma, kakor zahtevajo cilji primerjalne analize, nima možnosti, da bi ugotovil, kateri del opazovanih razlik lahko pripisuje izključno ideološkim razlikam, katerega ustavnim razlikam (in kakšnim) in katerega sestavu političnih sil. Skratka: v praksi primerjalnega raziskovanja je spremenljivka političnega sistema spremenljivka, ki je ni mogoče reducirati na njen sestavni del. To, da sistemske spremenljivke ni mogoče reducirati, izhaja iz praktičnih

in ne teoretskih razlogov. Vemo namreč, da pod splošnim imenom spremenljivka političnega sistema nastopa vrsta delnih spremenljivk, ki jih je mogoče teoretsko razlikovati. Ker pa nimamo na razpolago možnosti analize, v kateri bi jemali te posamične spremenljivke kot konstante, se moramo zadovoljiti s tem, da spremenljivko političnega sistema sprejemamo kot ireduktibilno celoto.

2. Y, X in Z se razlikujejo med seboj tudi po narodnosti, s katero razumemo trajno subjektivno doživljeno identifikacijo z narodom, ki jo krepi proces akulturacije v okvirih narodne kulture. Ta kategorija bi bila odveč, če bi se narod in država pokrivala brez preostanka, tj., če bi bili v vsakem primeru vsi člani naroda in samo oni prebivalci neke nacionalne države. Ker pa temu ni tako in ker imajo poleg državnih razlik veliko vlogo tudi nacionalne razlike, se zdi utemeljen postulat, po katerem primerjalna raziskovanja ne bi smela operirati samo z meddržavnimi primerjavami, ampak tudi z mednarodnimi. Zaradi jasnosti še tole: ker s terminom »mednarodna primerjanja« navadno mislimo primerjanja, ki sem jih tu imenoval meddržavne primerjave, bom uporabil termin »medkulturne primerjave« za tista primerjanja, pri katerih kot spremenljivka deluje pripadnost narodu, zveza z narodno kulturo.

Oglejmo si bolj podrobno značaj te spremenljivke.

Narod je produkt zgodovine, ki je kljub temu, da so si lahko njeni posamezni elementi bolj ali manj podobni pri nekaj narodih ali celo pri nekaj desetinah narodov (npr. proces akumulacije kapitala, boj za volilno pravico in podobno), neponovljiva celota. Še več, zgodovina, katere produkt je narod, ni kratkomašo vsota nepovezanih pojavov, ampak proces, katerega zadnje učinke določajo posebne samo za ta narod značilne povezave historičnih pojavov.¹³

Produkt zgodovine je narod in nacionalna kultura. Posebej pa lahko razlikujemo dve strani tega pojava. To razlikovanje je lahko pomembno tudi za primerjalno analizo, kolikor je seveda mogoče v primerjalni analizi ti strani ločiti.

Prva stran je nacionalna kultura. Razumem jo kot trajno obstoječi sindrom, ki ga sestavljajo množične predstave, ki zadevajo preteklost, sedanost in prihodnost naroda, objektivizirani rezultat njegovega razvoja, vrednot, stališč in aspiracij, ki se nanašajo na narod in posredno tudi na druge množice, ki so v kakšnem stiku z danim narodom. Nacionalna kultura je produkt narodove zgodovine in njeno naravo določa objektivna usoda naroda. Hkrati pa nacionalna kultura ni zgolj objektivna vsota materialnih rezultatov naroda, ampak tudi subjektiven odnos do tega rezultata. Končno je nacionalna kultura deloma tudi skupnost vrednot, norm in predstav, ki uravnavajo ravnanje posameznika.

¹³ Prim. širše o tej temi: A. Przeworski, J. J. Wiatr, *Methodological Problems in Cross-National Study of Local Politics: Order of Explanations in Comparative Research*, razmnožen referat na svetovnem sociološkem kongresu v Evianu, september 1966.

Za posameznika X, ki je član naroda A, je nacionalna kultura nenavadno ploden sistem odnosov. Vsakršno behavioralno izhodišče pri raziskovanju politike — ne glede na to, ali je raziskovalni predmet politični sistem kot celota, posamezna politična institucija ali politično obnašanje — mora upoštevati, da se politika ne uresničuje zgolj v okviru določenih držav, ampak tudi na področju nekih določenih nacionalnih kultur. Dostikrat ne bomo razumeli opaženih razlik v politični usodi držav, ki imajo podobne politične sisteme, če bomo prezrli razlike v nacionalnih kulturah, ki so mnogo bolj trajne kot pa razlike med političnimi sistemi. Skratka, v primerjalnih medkulturnih raziskovanjih postane — poleg političnega sistema — nacionalna kultura temeljna neodvisna spremenljivka.

Druga plat je nacionalni značaj. Ne da bi se spustili na tem mestu v analizo različnih pomenov, v katerih je uporabljan ta termin v družbenih vedah¹⁴, sprejmimo mnenje, da je mogoče nacionalni značaj meriti z relativno pogostnostjo tipičnih obnašanj v okviru naroda.¹⁵

Če se odločimo, da nacionalni značaj razumemo kot tipično obnašanje v okviru nekega naroda, bomo s tem položaj zelo poenostavili — če gre za aplikacijo te kategorije na primerjalna raziskovanja. Prava procedura bo namreč v tem primeru temeljila na:

a) identifikaciji tipičnih obnašanj, ki jih bomo razumeli kot pojave nacionalnega značaja; in na njihovi določitvi;

b) ugotovitvi, katera izmed teh obnašanj so bistvena z vidika problema, ki ga obdelujemo s primerjalno analizo;

c) operacionalizaciji definicije obnašanj, ki nas zanimajo;

d) analizi, pri kateri bodo ta obnašanja neodvisna spremenljivka. Z njo naj bi ugotovili, kateri del razlik ali podobnosti med političnimi pojavi lahko pripišemo razlikam v nacionalnem značaju.

Kolikor ima torej kategorija »nacionalna kultura« — podobno kot kategorija »politični sistem« naravo nerazčlenljivega sindroma, toliko kategorija »nacionalni značaji« omogoča, da izločimo posebna obnašanja in da v teh tipičnih obnašanjih vidimo spremenljivko.

Primerjalna analiza bi mnogo pridobila, če bi kategorijo nacionalne kulture eksplicitno priključila raziskovanju. Tako dela Risto Kolari¹⁶ v zvezi s finsko in nemško mladino (iz NDR in ZRN). Kot

¹⁴ Odličen pregled teh pomenov in njihovo analizo daje H. C. J. Duijker in H. H. Frijda, *National Character and National Stereotypes*, Amsterdam 1960. Kar zadeva vlogo kategorije »narodni značaje pri raziskovanju politike, glej kljub letom še vedno aktualno poglavje M. Mead: »The Study of National Character« v: D. Lerner, H. D. Lasswell, *The Policy Sciences: Recent Developments in Scope and Method*, Stanford 1951, str. 70—85.

¹⁵ Nathan Meites (»Psycho-Cultural Hypothese about Political Acts« v: P. F. Lazarsfeld, M. Rosenberg (izd.) *The Language of Social Research: A Reader in the Methodology of Social Research*, New York 1955, str. 559—560) točno poudarja, da tip ne pomeni nujne izjemnosti, niti vsakdanjosti na področju dane kulture »tipičnega obnašanja.

kategorijo analize je izločil vladajočo ideologijo na eni strani, na drugi pa narodnost. Takšna koncepcija, ki je v primerjalnih raziskovanjih izredno redka, se mi zdi še posebej plodna. Nastaja pa vendarle problem, kako v procesu analize razumeti spremenljivko političnega sistema in spremenljivko nacionalne kulture kot dve med seboj neodvisni variabli.

Mnogo raziskovanj se temu razlikovanju izogne. Tako koncepcijo »politične kulture« interpretirajo (npr. pri avtorjih kot so Gabriel Almond, Lucian Pye, Sidney Verba) izključno tako, da se nanaša na politični sistem, ne pa na kategorijo naroda. Takšna poenostavitve ne bo škodila pri državah, ki so skoraj enonarodne, ali izključno enonarodne. Mnogonacionalne države pa so idealna raziskovalna situacija, ki je doslej znanstveniki še niso izkoristili. Če sprejmemo tezo, da je za večino prebivalcev takšne države spremenljivka političnega sistema ista (in jo lahko razumemo kot konstanto) in da za posamezne narode v okviru neke države lahko ugotovimo razlike v nacionalnih kulturah, lahko naredimo analizo na dveh ravneh:

a) na ravni meddržavnih primerjav, kjer skušamo ugotoviti med drugim, kako vpliva spremenljivka političnega sistema na tiste spremenljivke, ki nas zanimajo; in

b) na ravni medkulturnih primerjav na področju države, kjer lahko podrobneje označimo vlogo spremenljivke nacionalne kulture, če vzamemo politični sistem za stalno vrednost.

Vendar ne bomo vedno mogli delati operacij te vrste. Ne glede na praktične možnosti omenjene vrste analize mora teorija političnih ved upoštevati, da se kategoriji države in naroda razlikujeta, da pa se lahko tudi prekrivata. Prav na tleh primerjalnih raziskovanj politike lahko pride do kristalizacije interdisciplinarnega gledanja na politiko kot na področje, v katerem se politični sistem in narodova kultura vraščata drug v drugega. Takšna vrsta izhodišča pri raziskovanju politike — imenujmo jo konvencionalno *politična antropologija* — bi bila nov korak k popolnosti primerjalne in hkrati meddisciplinarne teorije politike.

¹⁴ R. Kolari, *Über ideologische und nationale Werte: Eine typologische Analyse mit ergänzender Betrachtung des Isomorphieproblems*, »Transactions of Westermarck Society«, vol. XV. 1969.

Javno mnenje o odnosih med državo in cerkvijo

Religiozna in politična sfera sta v osebnem in družbenem življenju tesno povezani in nista vsaka zase (vsaksebi), druga od druge neodvisni. Zgodovinsko se odnosi med religijo in politiko le menjajo, načini in oblike medsebojne odvisnosti se razlikujejo od enega do drugega zgodovinskega obdobja, nikoli pa se ti odnosi do konca ne pretrgajo. To poudarjam ob tej priložnosti zato, ker pri nekaterih občanih še vedno zbuja ustavno načelo o ločitvi države od cerkve (in iz njega izvedeno načelo ločitve šole od cerkve) včasih napačne zveze in neuresničljiva pričakovanja. Nekateri nemalokrat zastavljajo vprašanja o tem, zakaj prihaja do stikov med državnimi in cerkvenimi predstavniki, zakaj je npr. moral predsednik Tito obiskati papeža in si dopisuje z njim, če sta država in cerkev ločeni in vernost zasebna in osebna stvar državljanov. Prav zato se jim zdi popolnoma nepotrebno tudi znanstveno raziskovanje religioznega fenomena s kateregakoli vidika. Religija je za njih kratko malo nekaj nesprejemljivega, politično reakcionarnega in zato družbeno škodljivega. Zato je še posebej nesmiselno vsako znanstveno proučevanje odnosov med državo in cerkvijo. Znanost o religiji naj ima samo eno funkcijo: nuditi recepturo za odpravo religije oziroma nuditi različne juridične rešitve za t. i. boj proti cerkvi.¹

Drugi pa iz dogajanj v odnosih med državo in cerkvijo delajo drugačne sklepe. Sklepajo tako, naj bi intenzivno občevanje med državo in cerkvijo (v primeru katoliške cerkve zlasti od leta 1966, ko je bil podpisan protokol med Vatikanom in Jugoslavijo), pomenilo ukinjanje načela ločitve cerkve od države in povrnitev prejšnjega družbenega položaja cerkve. Zaradi tega so vznemirjeni, če državni organ sprejme kako negativno sankcijo glede cerkve in pravijo, da se država tako vmešava v cerkvene zadeve, čeprav je sama razglasila načelo ločitve. Odklanjajo tudi znanstveno raziskovanje

¹ Tu opisujemo samo nekatera znamenja in vprašanja, ki so značilna za eno vrsto odziva na komuniciranje med cerkveno in državno oblastjo in znanstveno raziskovanje religioznega fenomena.

religije, ki je za njih nekaj svetega, nedotakljivega. Edina naloga znanosti naj bo, da dokazuje smisel božjega obstoja in s tem religije.²

Mislim, da ni treba posebej dokazovati zmotnost (s stališča objektivne narave stvari) opisovanih zvez in pričakovanj. S stališča družbenih znanosti sta cerkev in država družbeni instituciji, med katerima (če kdo želi ali ne) potekajo interaktivni procesi. Na te procese, njihovo vsebino in intenzivnost pa vplivajo nekateri družbeni dejavniki.³ Fenomen javnega mnenja igra pri tem prav gotovo posebno vlogo. Na eni strani vpliva na vedenje cerkve in države, na drugi strani pa niti cerkvenim niti državnim predstavnikom ne more (ali vsaj ne bi smelo) biti vseeno, kaj ljudje mislijo o cerkveno-političnih dogajanjih. Zaradi tega so religiozno-politična vprašanja vedno del vsakoletne raziskave javnega mnenja (Slovensko javno mnenje) in rezultati so pomembni za proučevanje razmerja med politiko in religijo in v tem okviru tudi za razmerje med državo in cerkvijo.

Ob tej priložnosti bom v čimbolj strnjeni obliki poročal o treh, za raziskovanja in vrednotenja razmerij med religijo in politiko danes zelo relevantnih vprašanjih, ki so bila vključena v raziskavo »Slovensko javno mnenje 1970/71«.⁴ Gre za tale vprašanja: mnenja ljudi o pozitivnem razvoju odnosov med Vatikanom in Jugoslavijo, stališča do sodelovanja vernih občanov v javnem in družbenem življenju, stališča glede demokracije v cerkvi.

I. Stališča glede sporazumevanja med državo in katoliško cerkvijo

Vprašanje je bilo oblikovano takole: »Odnosi med katoliško cerkvijo in našo državo so se izboljšali: z Vatikanom je bil pred leti podpisan sporazum, nedavno so bili urejeni diplomatski odnosi in končno naj bi predsednik Tito obiskal Vatikan. Ali bi nam lahko povedali, kakšno je vaše stališče o tem?« Med možnimi odgovori so anketirani izbirali takole:

	v %
1. ne odobravam sporazumevanja med cerkvijo in državo	4,2
2. ne nasprotujem sporazumevanju med cerkvijo in državo	25,7
3. pravilno je, da se država in cerkev sporazumeta	63,5
4. drugo	0,2
5. ne vem, ne morem se odločiti	6,1
6. brez odgovora	0,2
	<hr/>
	100 N = 2100

² Tudi za drugo vrsto, ki je nasprotna prvi, navajam le nekatera znamenja in vprašanja, ker nimam namena ob tej priložnosti do konca razviti to tipologijo.

³ O tem sem pisal v članku »Razvoj odnosov med katoliško cerkvijo in državo v socialistični Jugoslaviji«, Teorija in praksa št. 8—9/1970, str. 1273—1286.

⁴ V vseh dosedanjih raziskavah slovenskega javnega mnenja smo ugotavljali (ne)religioznost in (ne)cerkvenost slovenske odrasle populacije in o tem poročali (glej npr. »Značaj in struktura (ne)religioznosti v Sloveniji«, Teorija in praksa,

Iz prikazanih rezultatov bi lahko popolnoma zanesljivo sklepali, da se je slovenska javnost ob koncu 1970 oziroma v januarju 1971 v veliki večini (89,2 %) strinjala s približevanjem in sporazumevanjem med državo in katoliško cerkvijo. To sklepanje je zanesljivo po našem mnenju tudi zato, ker smo upravičeno lahko pričakovali, da so bili anketiranci dobro informirani. Vse od leta 1966 naprej je v odnosih med državo in katoliško cerkvijo pri nas prihajalo do vidnih zunanjih manifestacij, ki so bile zvečine v znamenjuboljšanja odnosov, sporazumevanja, usklajevanja stališč. Množična občila so podrobno poročala o podpisu protokola med zvezno vlado in sveto stolico (1966), o izmenjavi pisem med predsednikom Titom in papežem Pavlom VI., o vzpostavitvi diplomatskih odnosov med Vakanom in Jugoslavijo (avgust 1970) ter o tem, da bo predsednik Tito ob državnem obisku v Italiji obiskal tudi papeža Pavla VI. Za obdobje 1966—1971 je večidel značilno, da je bilo izjemno izpolnjeno z, vsem dostopnimi, znamenji približevanja med katoliško cerkvijo in državo. Ta znamenja so, tako domnevamo, posebej »izzivala« reakcijo, opredeljevanja tudi zato, ker je bilo za prejšnja obdobja od 1945 naprej značilno prav narobe (konfliktni odnosi med državo in cerkvijo), ker je slovenska religiozna populacija večinsko katoliška in ker so v javnosti doslej prevladovali stereotipi o tem, da je med državo, v kateri je na oblasti komunistična partija, in katoliško cerkvijo nujen in možen le konflikt.⁵

V tabeli pokazana globalna razporeditev stališč glede sporazumevanja med državo in katoliško cerkvijo po našem mnenju ni le »fotografija« stanja ob koncu 1970. leta, oziroma v začetku enainšedemdesetega. Domnevamo lahko, da je razporeditev teh stališč precej stabilna. K temu nas še posebej napeljujejo podatki o tem, kako so razporejena stališča v posameznih skupinah glede na (ne)religioznost oziroma (ne)cerkvenost ter glede na druge sociodemografske značilnosti anketirane populacije. Najbolje, če si takoj ogledamo ustrezen tabelarni pregled v dveh delih.⁶ (gl. str. 1651)

Iz pregledov vidimo, da (ne)religiozna spremenljivka vpliva na razporeditev stališč.⁷ Skupina religiozni-cerkveno dosledni se skoraj

št. 4/1969, str. 560—574). Poleg tega pa so bila v teh raziskavah zajeta tudi druga vprašanja zlasti glede vloge cerkve v družbi. (glej npr. »Vloga Cerkve in javno mnenje«, Teorija in praksa, št. 5/1969, str. 808—820.)

⁵ K prevladovanju teh stereotipov je dosti pripomoglo tudi dejstvo, da je bila propagandna dejavnost tako cerkvene kot državne strani dolgo časa usmerjena izrazito enostransko proti cerkvi oziroma proti socialistični državi.

⁶ Sicer enotni tabelarni pregled sem razdelil v dva dela zato, da bi bilo bolj platično opaziti razlike v stališčih različnih tipov odnosov do religije in cerkve.

⁷ Posamezne kategorije oziroma vrste odnosa do religije in cerkve pomenijo:

1 — religiozni-cerkveno dosledni: »sem veren in redno (vsako nedeljo) obiskujem verske obrede«;

2 — religiozni-cerkveno nedosledni: »sem veren in pogosto (vsaj enkrat na mesec) obiskujem verske obrede«;

3 — religiozni-cerkveno ravnodušni: »sem veren in le včasih (ob velikih praznikih in posebnih priložnostih) obiskujem verske obrede«;

ODNOS DO RELIGIJE IN CERKVE I

v %

stališča do odnosov med cerkvijo in državo	religiozni cerkveno dosledni	religiozni cerkveno nedosledni	religiozni cerkveno ravnodušni	religiozni necerkveni	neopredeljeni cerkveni
	1	2	3	4	5
1. ne strinjam se s sporazumevanjem	1,5	0,9	3,2	4,9	5
2. ne nasprotujem sporazumevanju	9,7	18,0	18,5	21,6	15,0
3. prav je, da se cerkev in država sporazumevata	86,0	75,4	71,5	65,7	67,5
4. drugo	0	0	0	0	0
5. ne vem, ne morem se odločiti	2,7	5,2	6,4	7,8	12,5
6. brez odgovora	0	0,5	0,2	0	0
	100;N=329 (15,7 %)	100;N=211 (10,0 %)	100;N=497 (23,7 %)	100;N=204 (9,7 %)	100;N=40 (1,9 %)

ODNOS DO RELIGIJE IN CERKVE II

v %

stališča do odnosov med cerkvijo in državo	neopredeljeni necerkveni	nereligiozni nedosledni	nereligiozni dosledni	ne morem odg. b. o.
	6	7	8	9
1. ne strinjam se s sporazumevanjem	2,9	4,1	7,5	0
2. ne nasprotujem sporazumevanju	34,3	36,7	41,7	28,0
3. prav je, da se cerkev in država sporazumevata	47,6	51,0	45,4	44,0
4. drugo	0	0	0,6	4,0
5. ne vem, ne morem se odločiti	15,2	8,2	4,7	24,0
6. brez odgovora	0	0	0	0
	100;N=105 (5,0 %)	100;N=49 (2,3 %)	100;N=636 (30,3 %)	100;N=25 (1,2 %)

enodušno, najbolj od vseh skupin, izreka za pozitivno, strinjajoče stališče (86 %). Tisti torej, ki so prek verskih obredov najbolj povezani s cerkvijo, najbolj izrazito in skorajda brez pridržkov podpirajo sporazumevanje med cerkvijo in državo. Ta skupina je tudi sicer, glede na druge skupine, najbolj homogena, najmanj diferencirana v svojih stališčih in hkrati najbolj opredeljena (najnižji je odstotek — 2,7 tistih, ki se ne more opredeliti). Kljub »enodušnosti« skupine je vendar-le zanimiv odstotek (1,5) tistih, ki se s sporazumevanjem ne strinjajo. Dopustna je hipoteza, da gre v tem primeru

4 — religiozni-necerkveni: »sem veren in ne obiskujem verskih obredov«;

5 — neopredeljeni-cerkveni: »ne morem reči ali sem veren ali ne, čeprav obiskujem verske obrede«;

6 — neopredeljeni-necerkveni: »ne morem reči, ali sem veren ali ne in ne obiskujem verskih obredov«;

7 — nereligiozni-nedosledni: »nisem veren, vendar obiskujem verske obrede«;

8 — nereligiozni-dosledni: »nisem veren in ne obiskujem verskih obredov«.

za čisti križarski protikomunizem. V primerjavi s pravkar obravnavano skupino je zanimiva skupina nereligiozni-dosledni, ki ima najvišji odstotek (7,5) negativnih stališč (ne strinjam se s sporazumevanjem) in najnižji odstotek pozitivnih stališč (45,4 — prav je, da se cerkev in država sporazumevata), čeprav je v njej poleg tega še 41,7 % takšnih, ki ne nasprotujejo sporazumevanju. Sicer pa je ta skupina glede stališč veliko bolj diferencirana kakor prva. Podoben je položaj tudi v skupini nereligiozni-nedosledni. Če med slovensko populacijo pogojno obe skupini štejemo za njen nereligiozni (ateistični) del (skupaj je takšnih v letu raziskovanja 32,6 %; torej slaba tretjina prebivalstva), potem nam razporeditev stališč v teh dveh skupinah kaže na eno razsežnost vedenja nereligioznega dela prebivalstva.⁸ Nekaj nezaupanja do sporazumevanja med cerkvijo in državo v tem delu prebivalstva je. Iz tega bi lahko sklepali, da je v tem delu prebivalstva tedaj navzoča stopnja proticerkvenosti, ali vsaj nezaupanja v cerkev, in tudi to je seveda moč razložiti.

K temu nas napeljujejo podatki iz raziskave stališč slovenskih komunistov v 1967 letu. Stroga primerjava iz več razlogov sicer ni mogoča, ker so (poleg drugega) komunisti samo del slovenske nereligiozne populacije.⁹ Takrat je 66,0 % komunistov izrazilo prepričanje o koristnosti, sporazuma (protokola) med Vatikanom in Jugoslavijo, toda le 15,6 % jih je bilo prepričanih brez pridržkov (»cerkev se je tako prilagodila sodobnemu svetu, da nam sporazum lahko le koristi«), medtem ko jih je bilo 50,4 % mnenja, da bo »sporazum koristen, če bomo znali preprečiti škodljivo politično aktivnost cerkve.« Bilo je še 12,2 % takšnih, ki so bili mnenja, da so glede sporazuma »koristi lahko le navidezne, (ker) so sodobne metode cerkve lahko prav tako nevarne« in 11,5 % takšnih, ki so imeli čisto odklonilno stališče: »Preveč smo popustili cerkvi, nismo več dovolj dosledni tako kot v preteklosti«. Teh pojavov v skupini nereligioznih najbrž ne gre razlagati zgolj s hipotezo o tem, da med njimi prevladuje politični ateizem, marveč je možna prav tako tudi hipoteza, da je med nereligioznimi bolj razvita kritična zavest o političnih procesih med katoliško cerkvijo in socialistično državo ter o dolgoročnih in protislovnih učinkih občasnih sporazumov.

Prav tako je pomembno, da opozorimo na pomen, ki ga ima za distribucijo stališč distanca do cerkve oziroma stopnja (ne)povezanosti s cerkvijo, ki smo jo merili s pogostostjo obiskovanja cerkvenih obredov kot edinim in prav gotovo ne popolnoma zadostnim kazalcem. Če npr. opazujemo trend pri stališču »ne nasprotujem sporazumevanju med cerkvijo in državo« (to je pozitivno stališče z zadržkom ali z omejenim zadržkom) vidimo, da kvantitativno narašča od sku-

⁸ Vsako stališče vključuje tudi model vedenja posameznika oziroma skupine.

⁹ Anketiranim komunistom (reprezentativni slovenski vzorec) je bilo postavljeno tole vprašanje: »Ali veste, da je bil podpisan sporazum med Vatikanom in našo državo? Če veste, kaj sodite — ali ta sporazum koristi ali škoduje interesom naše družbe?«

pine religiozni-cerkveni dosledni k skupini nereligiozni-dosledni. Iz tega izhaja hipoteza, da se kritična zavest povečuje hkrati z distanco od cerkve. Tej hipotezi v prid govori tudi trend negativnega stališča, ki se prav tako povečuje od skupine religiozni-cerkveno dosledni k nereligioznim skupinam. Prav tako tudi trend pozitivnega stališča, ki pada od skupin religioznih k nereligioznim, nedvoumno kaže, da se sorazmerno s povečanjem distance od cerkve povečuje na eni strani kritična zavest o sporazumevanju med cerkvijo in državo, s tem v zvezi pa se zmanjšuje enodušnost stališč znotraj skupin ter povečuje razvit diferencirani odnos. V zvezi s stališči o sporazumevanju med cerkvijo in državo pri nas bi lahko, vsaj na ravni hipotez, ugotovili tudi, da razvit, diferenciran odnos slovenske populacije do potez državnih in cerkvenih organov kaže na to, da bodo organi v prihodnje morali računati s tem, da bo odločanje o naravi ter stopnji pozitivnosti ali negativnosti odnosov vse manj njihov monopol, da bodo morali upoštevati stališče ljudi in da si ne bodo mogli (brez bistvenih posledic) privoščiti samoljubnega pragmatičnega in enostranskega bistvenega urejanja odnosov kar »čez noč« in brez tehtnih argumentov.¹⁰

II. Stališča o sodelovanju vernih občanov v javnem in političnem življenju

Z vprašanjem o sodelovanju religioznih občanov v javnem in političnem življenju (»kakšno je vaše stališče do sodelovanja vernih občanov v javnem in družbenem življenju?«) nismo imeli namena neposredno ugotavljati subjektivnih prepričanj o dejanskem stanju glede možnosti participacije religioznih v oblikah in institucijah socialistične demokracije na vseh ravneh od občine do republike oziroma federacije. Zanimala so nas le stališča in prek tega tudi aspiracije anketirane populacije glede tega vprašanja. Domnevali smo, da vprašanje ni izzivalno (nenaravno glede na razmere) marveč takšno, da je — če je javnost za to zavzeta — moč dognati dejansko stanje, kakšna so prepričanja o tem. Zavzetost smo povezovali s temi dejstvi iz slovenske družbenopolitične preteklosti in sedanjosti:

1. med osvobodilno vojno 1941—1945 so slovenski ljudje ne glede na (ne)religiozno prepričanje enako in enakopravno sodelovali

¹⁰ V nadaljevanju ne bom obravnaval strukturnih posebnosti posameznih stališč glede na druge sociodemografske značilnosti anketirane populacije. Le nekaj informativnih opozoril: regionalna razporeditev stališč pokaže npr., da je v dolenski regiji (občine: Novo mesto, Trebnje, Črnomelj, Metlika) izrazito visok odstotek negativnih stališč (12,3) in sorazmerno nizek odstotek pozitivnih stališč (59,4 %); med kvalifikacijskimi skupinami pozitivno stališče prevladuje pri kmetih in visokokvalificiranih delavcih, medtem ko so najbolj kritične uslužbenske skupine; generacije rojene med 1920 in 1940 so bolj kritične kot druge; visoko in višje (fakultetno) izobraženi so manj proti sporazumevanju kot najnižje izobraženi. Podrobnosti o tem so na voljo v »Slovensko javno mnenje 70/71« v izdaji Centra za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, december 1971.

v organizacijah OF in v partizanskih enotah, hkrati ko je bila priznana vodilna vloga komunistov;

2. nova ljudska in socialistična oblast je tudi po letu 1945 ne le v ustavi in zakonih, marveč tudi v drugih političnih dokumentih ponovno poudarjala enakopravnost in enakost občanov in državljanov ne glede na (ne)religiozno prepričanje;

3. v družbeni praksi, zlasti v preteklih obdobjih, pa nismo vedno dosegli zadovoljive ravni enakopravne participacije vernih občanov v javnem in političnem življenju; taka je vsaj naša hipoteza. Na to so seveda vplivali nekateri vzroki. Po letu 1945 cerkev kot profesionalna organizacija ni gledala pozitivno na družbenopolitično participacijo vernikov v okviru sistema ljudske in kasneje socialistične demokracije. Cerkev je tako vsaj kot uradna cerkev le nadaljevala politiko iz osvobodilne vojne. Taka politika in iz nje izvirajoči cerkveni pritisk na vernike kot državljanke in občane je vplival vsaj deloma na družbeno pasivnost nekaterih skupin vernikov. Poleg tega je to ustvarjalo v javnosti tudi vtis, da so verniki politična opozicija v socialistični družbi. Na drugi strani pa so ljudje v prvih obdobjih, po letu 1945 — deloma kot reakcija na protikomunistično politiko cerkve deloma pa kot posledica dogmatičnega pojmovanja marksističnega stališča do religije — včasih tudi apriorno in enostransko gledali na vernike kot državljanke, ki jim že zaradi same religioznosti ni mogoče zaupati in jih je zato treba držati na robu političnega in družbenega odločanja. Ni mogoče trditi, da so tudi dandanes čisto jasna vsa vprašanja in vidiki političnega in družbenega udejstvovanja vernih državljanov in občanov.

4. Tako imenovano pokoncilsko obdobje je prineslo tudi nov odnos uradne cerkve do političnega in družbenega dela v socialistični družbi. Vrstijo se pobude k aktivni politični vlogi kristjanov, pobude, nekatere med njimi so neoklerikalistične narave. Opozoriti je tudi na to, da se nekateri cerkveni krogi zavzemajo celo za pravico vstopanja religioznih v zvezo komunistov. — Pravkar nakazana dejstva so torej govorila v prid hipotezi, da vprašanje o »sodelovanju vernih občanov v javnem in družbenem življenju ne zadeva nekakšne akademske teme, marveč žive življenjske okoliščine, ki se zanje ne zanimajo le politične in cerkvene institucije, ampak tudi vsi občani, tako verni kot neverni.

Podatki napeljujejo na sklep, da se večina vprašanih izreka pozitivno o tem, naj imajo verniki enake pravice in dolžnosti za opravljanje vseh javnih in političnih funkcij. In ker je funkcija v zavesti ljudi tudi najbolj reprezentativni izraz politične in družbene enakopravnosti kot take, lahko sklepamo, da se večina zavzema za takšno potekanje političnih procesov in uresničevanje demokracije, ki vključuje občane ne glede na (ne)religiozno pripadnost.

Pri tem vprašanju je zanimivo opazovati razlike v razporeditvi stališča glede na (ne)religiozno pripadnost. Zato dajemo ustrezni tabelarni pregled v dveh delih kot smo to storili v prvem poglavju.

Globalna razporeditev stališč glede na možne odgovore je bila v Sloveniji 1970/71 tale:

1. verniki bi morali imeti (dejansko) enake pravice in možnosti za opravljanje <i>vseh</i> (tudi višjih) javnih in političnih funkcij	v % 73,2
2. verniki bi smeli opravljati le <i>nižje</i> javne in politične funkcije	9,1
3. verniki ne bi smeli opravljati <i>nobene</i> javne in politične funkcije	6,0
4. ne vem, ne morem se odločiti	11,3
5. brez odgovora	0,2
	N = 2100 100,0

ODNOS DO RELIGIJE IN CERKVE I

stališča do sodelovanja vernikov v javnem družbenem življenju	religiozni cerkveno dosledni	religiozni cerkveno nedosledni	religiozni cerkveno ravnodušni	religiozni necerkveni	religiozni cerkveni
	1	2	3	4	5
1. enake pravice za vse javne in cerkvene funkcije	89,1	85,3	78,5	70,6	75,0
2. le nižje javne in politične funkcije	5,5	4,7	7,4	9,8	7,5
3. nobene javne in politične funkcije	0,0	0,5	3,2	6,9	5,0
4. ne vem, ne morem se odločiti	4,6	9,5	10,5	12,7	12,5
5. brez odgovora	0	0	0,4	0	0
	100;N=329 (5,7 %)	100;N=211 (10 %)	100;N=497 (23,7 %)	100;N=204 (9,7 %)	100;N=40 (1,9 %)

ODNOS DO RELIGIJE IN CERKVE II

stališča do sodelovanja vernikov v javnem družbenem življenju	neopredeljeni necerkveni	nereligiozni nedosledni	nereligiozni dosledni	ne morem odgovoriti b. o.
	6	7	8	9
1. enake pravice za vse javne in cerkvene funkcije	58,1	59,2	62,1	60,0
2. le nižje javne in politične funkcije	7,6	14,3	13,8	0
3. nobene javne in politične funkcije	7,6	14,3	11,9	0
4. ne vem, ne morem se odločiti	26,7	12,2	11,8	40,0
5. brez odgovora	0	0	0,3	0
	100;N=105 (5,0 %)	100;N=49 (2,3 %)	100;N=636 (30,3 %)	100;N=25 (1,2 %)

Tudi iz teh pregledov vidimo, da religiozna spremenljivka vpliva na razporeditev stališč. Religiozne skupine (1—4) se bolj izrazito (kvantitativno) opredeljujejo za popolno enakopravnost vernikov glede javnih in političnih funkcij kot nereligiozne skupine (7 in 8).

Možna je hipoteza, da religiozne skupine bolj želijo enakopravno participacijo, ker se čutijo glede tega še vedno prikrajšane, medtem ko imajo glede teh aspiracij nereligiozne skupine nekatere pridržke. Na to nas napeljujejo tudi podatki, da je pri nereligioznih višji odstotek tako glede stališča »nobene javne in politične funkcije« kakor glede stališča »le nižje javne in politične funkcije«. Kaj so motivacije za takšno opredeljevanje pri delu nereligioznih je težko zanesljivo domnevati in še težje trditi. Verjetno so ti pridržki povezani s politično negativno vlogo cerkve v preteklosti in polpreteklosti.¹¹ Skupina religiozni-cerkveno dosledni (1) je glede stališč med vsemi najbolj homogena, najmanj zdiferencirana, z absolutno večino tistih, ki so za »enake pravice za vse javne in politične funkcije«. To homogenost je moč povezovati s tesno povezanostjo te skupine s cerkvijo. Saj primerjava med prvimi štirimi skupinami kaže na to, da je enotnost stališč tem večja, čim večja je povezanost s cerkvijo.¹²

III. Stališča glede demokracije v cerkvi

Vprašanje v anketi je bilo zastavljeno takole: »Gotovo vam je znano, da je med verniki zadnja leta razprava o tem, ali bi morali biti odnosi v cerkvi bolj demokratični in bi morali imeti »navadni« verniki več besede kot doslej ali ne. Kaj vi menite o tem?« Vprašanje je zadevalo notranje odnose v cerkvi.¹³ Sklepali smo, da to vprašanje zanima vse občane ne glede na religioznost. Javnost je bila namreč obveščena o tem, da je drugi vatikanski koncil posebej razpravljajal o vlogi laikov, »navadnih« vernikov v cerkvi in načeloma sklenil, da naj imajo večjo vlogo in besedo.

¹¹ Na tem mestu dodajamo, da smo imeli že pred tem na voljo nekaj empiričnih podatkov in sicer iz raziskave med slovenskimi komunisti leta 1967. Takrat je bilo v anketi tudi vprašanje: »Ali je resnično veren človek boljši ali slabši samoupravljaec od drugih?« Distribucija odgovorov je bila takšna: 1. vera ne vpliva bistveno 61,4 %; 2. velikokrat je celo boljši 9,0 %; 3. največkrat je slabši 17,2 %; 4. ne poznam vernih ljudi, ne vem 12,4 %. Spet opozarjam, da je samo manjši del komunistov »obremenjen« z nezaupanjem do vernih ljudi.

¹² Samo na robu omenjam še nekatere sociodemografske značilnosti razporeditve obravnavanih stališč. Če kot negativno stališče štejemo drugi in tretji odgovor, potem so izrazito nad slovenskim poprečjem (15,1 %) zlasti goriška in koprška regija. Kot »negativna« regija se spet pokaže Dolenjska. Najbolj »pozitivna« kvalifikacijska skupina so kmetje. Delavci ne kažejo posebnih odstopanj od slovenskih poprečij. Višje in visoko izobraženi so se med vsemi najbolj izrekli za pozitivno stališče. Najmanj izobraženi so se najbolj izrekli za negativno stališče. Podrobnosti o tem: glej opombo 10.

¹³ Te teme smo se lotili že v raziskavi SJM 1969, ko smo religiozne respondente vprašali o tem, kakšen je njihov odnos do nauka, ki ga razglaša in oznanja cerkev kot profesionalna institucija. Rezultati so pokazali, da se tudi pri nas verniki različno distancirajo od brezpogojne veljave cerkvenega nauka za človekovo osebno življenje. Ugotovljeno je bilo da je med religioznimi skoraj 50 % takšnih, ki se odločajo za bolj ali manj samostojno, od cerkvene avtoritete neodvisno vedenje. Iz tega smo sklepali, da je tudi pri nas med religioznimi močno protiavtoritarno gibanje v cerkvi. (Podrobnosti o tem v »Slovensko javno mnenje 69«, zvezek 5, izdala Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani).

Kakšna je globalna razporeditev stališč, lahko sklepamo iz tega pregleda:

	v %
1. popolna pokorščina vernikov hierarhiji	8,2
2. zelo omejeno soodločanje vernikov	7,7
3. omejena demokracija vernikov	15,2
4. soodločanje vernikov o vsem	29,0
5. neopredeljeni	21,8
6. nebrižni	17,9
7. brez odgovora	0,2
	100; N = 2100 (14 %)

Čeprav je sorazmerno velik odstotek neopredeljenih (21,8) in nebrižnih (17,9), lahko sklepamo, da je v celoti zanimanje za vprašanje demokracije v cerkvi narastlo. Stališči o popolni pokorščini vernikov hierarhiji in zelo omejenega soodločanja vernikov sta dobili najmanj glasov. Če pa povežemo tretje in četrto stališče, potem vidimo, da se kar 44,2 % vprašanih odloča za takšne notranje odnose v cerkvi, ki so drugačni, bolj demokratični od tistih, na katere pristaja cerkvena hierarhija in ki so zdaj v cerkvi v navadi.

Ker je vprašanje o demokraciji v cerkvi od vseh, ki jih obravnavamo v tem poročilu, gotovo najbolj »interno« vprašanje, bo razporeditev stališč glede na religiozno spremenljivko še posebej zanimivo. Tudi to pot bomo dali tabelarne podatke v dveh delih:

Iz tabelarnih pregledov lahko sklepamo, da se za to vprašanje bolj zanimajo religiozni kot nereligiozni in neopredeljeni. V religioznih skupinah je namreč znatno manj nebrižnih in neopredeljenih. Glede na »naravo« vprašanja je to nerazumljivo. Primerjava štirih religioznih skupin pokaže nekatere, vsaj statistično izražene težnje. Hkrati ko se povečuje distanca od cerkve, upada tudi število, tistih, ki so cerkvi popolnoma pokorni; a hkrati pada tudi zanimanje za demokracijo in raste nebrižnost in neopredeljenost. Tudi na tem primeru vidimo pomen povezanosti s cerkvijo. Posebej zanimiva je skupina religiozni-cerkveno dosledni. Stališče popolne pokorščine hierarhiji je v njej najmočnejše zastopano (13,4), kakor tudi pozitivno stališče glede demokracije v cerkvi (56,2 %). Iz tega sklepamo, da je skupina religiozni-cerkveno dosledni najbolj opredeljena, saj je tudi odstotek neopredeljenih in nebrižnih najnižji (18,3 %). Za skupini nereligioznih je značilno, da je zanimanje za notranje odnose

¹⁴ Do takih stališč smo prišli na temelju teh modalitet odgovorov, ki so jih vprašani imeli na voljo: 1. »ne gre, da bi verniki soodločali o stvareh, ki gredo hierarhiji;« 2. »verniki naj soodločajo pri finančnem in materialnem upravljanju župnije in škofije;« 3. »verniki naj odločajo o vseh stvareh, vendar le na ravni župnije in škofije;« 4. »cerkev naj se demokratizira — verniki naj soodločajo o vsem;« 5. »vseeno mi je, ne morem se odločiti;« 6. »nič ne vem, me ne zanima;« 7. »brez odgovora.«

ODNOS DO RELIGIJE IN CERKVE I

v %

stališča do demokracije v cerkvi	religiozni cerkveno dosledni	religiozni cerkveno nedosledni	religiozni cerkveno ravnodušni	religiozni necerkveni	neopredeljeni cerkveni
	1	2	3	4	5
1. popolna pokorščina vernikov hierarhiji	13,4	12,8	10,3	10,3	5,0
2. zelo omejeno odločanje vernikov	12,2	14,2	10,1	5,9	12,5
3. omejena demokracija vernikov	22,8	19,9	17,1	18,1	12,5
4. soodločanje vernikov o vsem	33,4	28,0	28,6	27,5	25,0
5. neopredeljeni	14,3	13,3	21,3	21,1	25,0
6. nebrižni	4,0	11,8	12,3	17,2	20,0
7. brez odgovora	0	0	0,4	0	0
	100;N=329 (15,7 %)	100;N=211 (10,0 %)	100;N=497 (23,9 %)	100;N=204 (9,7 %)	100;N=40 (1,9 %)

ODNOS DO RELIGIJE IN CERKVE II

v %

stališča do demokracije v cerkvi	neopredeljeni necerkveni	nereligiozni nedosledni	nereligiozni dosledni	ne morem odgovoriti b. o.
	6	7	8	9
1. popolna pokorščina vernikov hierarhiji	3,8	6,1	3,1	0
2. zelo omejeno odločanje vernikov	2,9	4,1	3,0	0
3. omejena demokracija vernikov	13,3	14,3	8,5	4,0
4. soodločanje vernikov o vsem	18,1	28,6	30,2	24,0
5. neopredeljeni	40,0	28,6	24,5	40,0
6. nebrižni	21,9	16,3	30,5	32,0
7. brez odgovora	0	2,0	0,2	0
	100;N=105 (5 %)	100;N=49 (2,3 %)	100;N=636 (30,3 %)	100;N=25 (1,2 %)

v cerkvi manjše kot nebrižnost in neopredeljenost. Vseeno pa je opredeljenost dovolj visoka, da lahko sklepamo, da se javnost zanima za obravnavano vprašanje.¹⁵

V zelo skopih obrisih sem opisal najpomembnejše podatke in možne eksplikativne hipoteze o stališčih anketiranih glede teh pomembnih vprašanj iz razmerja med politiko in religijo v socialistični družbeni skupnosti: glede sporazumevanja med državo in cerkvijo, glede sodelovanja vernih občanov v javnem in družbenem življenju in glede demokracije v cerkvi. Nisem imel namena delati kakršnihkoli političnih ali ideoloških sklepov, saj to ne more biti namen takega raziskovanja. ●

¹⁵ Tudi tu bomo opozorili na sociodemografske značilnosti razporeditve stališč. Koprščina je tipična zaradi nizke stopnje opredeljenosti in visoke stopnje neopredeljenosti in nebrižnosti. Obmurje je npr. regija, v kateri je največ zainteresiranih za vprašanje demokracije v cerkvi in najmanj nebrižnih in neopredeljenih.

Socializem in neodvisnost

Septembra 1970 je na predsedniških volitvah v Čilu zmagal kandidat »Unidad Popular« (ljudske fronte) Salvador Allende. Dobil je 37% glasov in za predsednika ga je dokončno izvolil kongres 4. novembra. S tem so prišle na oblast v Čilu socialistične sile: zrela, izkušena komunistična partija in zelo radikalna socialistična stranka. Ti sta hrbenica ljudske fronte, v kateri je še nekaj manjših strank. Bistvo skupnega programa socialističnih sil, s katerim so zmagale na predsedniških volitvah in ki ga zdaj uresničuje Allendejeva vlada, lahko strnemo v dve besedi: socializem in neodvisnost.

Socialistične sile so prišle na oblast v Čilu po legalni, parlamentarni poti, kar je prvi primer v svetu. Njihova oblast je institucionalno omejena, saj imajo v rokah le položaj predsednika države in vlado, v predstavnikiškem domu in senatu pa imajo veliko večino poslanci opozicijskih strank. Že iz tega dejstva izvira vrsta težav, ki jih imajo pri uresničevanju svojega programa, saj seveda upoštevajo zagotovilo, da bodo spoštovale ustavo in zakone. Opozicijski poslanci namreč glasujejo proti vladnim ukrepom, izkoriščajo številčno premoč in sprejemajo predloge za ustavne reforme, da bi socialistično vlado onemogočile v njenih prizadevanjih. Allendeju je do zdaj s spretnimi manevri uspelo upoštevati zakone in sklepe kongresa ter kljub temu izvrševati program ljudske fronte.

Najpomembnejši ukrep socialistične vlade je nedvomno nacionalizacija poglavitnih gospodarskih vej in največjih podjetij ter bank. Vlada je nacionalizirala veliki domači in praktično ves tuji kapital in s tem ustvarila podlago za načrtno socialistično proizvodnjo, ki se bo ravnala po potrebah in koristih Čila, ne pa po interesih domačih in tujih podjetnikov. S takšnim posegom na gospodarsko področje so čilske socialistične sile dregnile v najbolj občutljivo točko družbenoekonomskih razmerij znotraj dežele in v odnose med Čilom in Združenimi državami Amerike.

Domači kapitalisti in veleposestniki so ukrepali že ob zmagi kandidata ljudske fronte na volitvah. Po najrazličnejših kanalih se je njihov in čilski denar selil v ameriške banke, veliko čred je čez andske prehode šlo na novo, bolj zanesljivo pašo v Argentino. Naložbe v nadaljnji razvoj podjetij so se ustavile, marsikje se je ustavila tudi proizvodnja. Nakopičeni denar, ki ni pravočasno našel poti v tuje banke, so porabili za nakupe. Padec proizvodnje in izredno povečano povpraševanje (temu je poleg omenjenega botrovalo zvišanje delavskih plač in pa začetne težave

novih uprav v nacionaliziranih podjetjih) je povzročilo skokovito naraščanje cen. Da bi omogočila normalno preskrbo vsaj s hrano in najbolj nujno potrebnim reprodukcijskim materialom je morala vlada globoko seči v državno blagajno in uvažati. Toda deviz je bilo malo in vse manj jih je pritekalo.

Ameriška družba ITT — International Telegraph Telephon je po zmagi Allendeja na volitvah skušala z zaroto preprečiti njegovo imenovanje za predsednika. Dokumente o tem je prvi objavil ameriški novinar Jack Anderson, nedavno pa so v Zvezni republiki Nemčiji izšli tudi v knjigi. Maja lani je Allende pred 300 tujimi dopisniki, ki so spremljali delo III. UNCTAD, razglasil nacionalizacijo ITT in pred vsem svetom pokazal svoj pogum in odločnost v boju proti tujemu vmešavanju v čilske notranje zadeve. Vlada je nacionalizirala med drugim tudi imetje družbe Kennecott in ji predložila račun, v katerem so dobički te družbe daleč presejali ocenjeno odškodnino; ameriška družba naj bi za dolgoletno izkoriščanje čilskega bakra plačala socialistični vladi še 400 milijonov dolarjev. Vodstvo Kennecott takšnega računa, ki si ga seveda v kapitalističnih lastninskih odnosih in v obstoječih odnosih med industrijsko razvitimi in nerazvitimi deželami ni moč niti zamisliti, ni sprejelo, ampak skuša doseči svoje po drugi poti. Izposlovalo si je sodno prepoved prodaje čilskega bakra v nekaterih deželah in doseglo zaplembo bakra na ladjah v nizozemskih in francoskih pristaniščih.

Baker je glavno naravno bogastvo Čila in njegov izvoz prinaša približno 90 % vseh deviz v državno blagajno. Cena bakra je na svetovnem trgu v minulem letu padla od prejšnjih 1400 dolarjev za tona na 1070 dolarjev. Devizni dohodki Čila so se zato izredno zmanjšali in se zaradi motenj, ki jih povzroča pri prodaji bakra družba Kennecott, manjšajo še naprej. Čile v ZDA ne more dobiti nadomestnih delov za industrijsko opremo, ki je zvečine ameriška, zato seveda prihaja do zastojev tudi v proizvodnji. Vendar to še ni vsa resnica o prikriti gospodarski agresiji, za katero je Allende decembra pred generalno skupščino obtožil ZDA.

Ameriška javna in zasebna posojila Čilu so znašala pred prihodom Allendeja na oblast več kot po 200 milijonov dolarjev na leto, zdaj so skopnela na nekaj deset milijonov. Poleg tega Američani zahtevajo plačilo dolgov, ki so jih napravile prejšnje čilske vlade. Skupni dolg Čila znaša skoraj štiri milijarde dolarjev, upniki, med katerimi so največje ZDA, pa kažejo malo razumevanja in pripravljenosti za odložitev dolgov na poznejši rok. Bankrotirano indonezijsko gospodarstvo ni imelo takšnih težav s vojimi zahodnimi upniki, toda v Indoneziji ne gradijo socializma, ampak zapirajo in pobijajo komuniste. Poleg tega Čile ne more dobiti posojil od medameriške banke in mednarodne banke za obnovo in razvoj, ki sta sicer glavna financerja gospodarskega razvoja latinskoameriških dežel. Vzrok: velik ameriški vpliv na ti dve mednarodni ustanovi.

Čile je konec leta 1972 doživel hud gospodarsko in politično krizo. Opozicija je izkoristila velike gospodarske težave in organizirala vrsto stavk malih podjetnikov, trgovcev in prevoznikov. Socialistične sile so vzdržale pritisk ob podpori delavskega razreda in vojske. Njihov položaj bi bil neprimerno ugodnejši, če bi morale računati samo z domačo opozicijo, čeprav seveda tudi ne bi bil lahak. Treba je upoštevati, da veliko nacionaliziranih podjetij posluje z zgubo, da so skrajni levičarji pogosto nezakonito zaseli zemljo v imenu agrarne reforme, da je čutiti pomanjkanje reda in stabilnosti, da so življenjski stroški zelo narasli, da šepa

preskrba itd. Del krivde za to nosijo novi upravitelji Čila, vendar bi bilo njihovih težav in napak gotovo precej manj, če bi se lahko v celoti posvetili uresničevanju svojih načrtov, če ne bi zgubljali energije v spopadih z opozicijo, domačo in tujo.

4. marca bodo v Čilu volili nov predstavniki dom in polovico novih senatorjev. Izida volitev ni mogoče napovedati. Krščanski demokrati in nacionalna zveza bodo skušali s skupno kandidatno listo doseči dvotretjinsko večino v senatu in obdržati absolutno večino v predstavniskem domu. Možnosti socialističnih sil niso rožnate. Volivci s položajem v deželi niso zadovoljni, opozicija, ki nadzoruje večino sredstev javnega obveščanja, pa jih prepričuje, da je temu kriva socialistična vlada. Računati na zavest, zvestobo in tradicionalno privrženost delavskega razreda najbrž ni dovolj; vlada mora še pred volitvami umiriti in izboljšati položaj, opravičiti in pridobiti zaupanje delavcev in revnih slojev ter jim ponuditi otipljivo možnost za boljšo, zanesljivejšo prihodnost.

Ali bo to zmogla? Socialistične sile so prišle na oblast po mirni poti in uresničujejo svoj program v okviru ustave in zakonov, toda opozicijske politične stranke jim nasprotujejo z vsemi sredstvi, tudi takimi, ki so popolnoma nelegalna. Mislim, da bi čilski komunisti in socialisti po dveh letih vladanja lahko pritegnili veliko več glasov, kot jih je dobil Allende na predsedniških volitvah, če bi imeli za nasprotnika samo domačo opozicijo. Problem je v tem, da imajo še druge nasprotnike, predvsem v ameriških poslovnih in političnih krogih, pa tudi v reakcionarnih režimih latinskoameriških držav.

Ameriški imperalizem se zaveda, da Latinska Amerika ni več izključno njegovo lovišče, zato spreminja svoje metode. Cilj ostaja isti: držati države v ekonomski in politični odvisnosti, toda v Čile, Peru, Ekvador niso poslali vojakov, tako kot so jih pred leti v Dominikansko republiko, niso jih skupaj z zavezniki gospodarsko osamili, tako kot so Kubo. Kar zadeva Čile, želijo ZDA skupaj s čilsko opozicijo brez vidnega vmešavanja dokazati, da je socialistična usmeritev vse prej kot zdrava za deželo, da vodi v gospodarski propad in politično razsulo. Ne gre jim za to, da zrušijo Alendeja, saj vedo, da bi ga zelo lahko zamenjala druga osebnost. Socialistično vlado in socialistične sile želijo onemogočiti na oblasti, jim zvezati roke, tako da ne bodo mogle uresničiti svojega programa, ne pokazati nobenega napredka, nobenega rezultata. Zrušiti jih želijo tako, da bi bilo videti, kot da so se zrušile same, pokazati hočejo, da niso sposobne upravljati deželo. Če bi jim to uspelo, bi bile socialistične sile v Čilu poražene za veliko let vnaprej.

V tem je največja nevarnost za socializem v Čilu. Kako jo odvrniti, kako premagati? V boju z domačimi nasprotniki bi ljudska fronta lahko zmagala sama, v neenakem boju z domačo in tujo reakcijo pa ji je potrebna pomoč. Allende se je obrnil na napredne latinskoameriške države in ima podporo Mehike in andskih dežel ter Kube. To je le moralna podpora, vendar zelo pomembna. Nekaj materialne podpore je dobil pri deželah v razvoju, ki so pomembne izvoznice bakra. Zambija, Zaire in Peru ne bodo prodajale bakra na tradicionalna čilska tržišča, kjer preprečuje prodajo Čilu družba Kennecott. Skupaj z deželami v razvoju se Čile bojuje za suvereno pravico, da bi lahko vsaka država razpolagala z naravnimi bogastvi. S tem, da so mu zaupale organizacijo III. UNCTAD, so dežele v razvoju jasno izrazile svojo naklonjenost do socialistične, neodvisne usmeritve Čila.

Vse to je gotovo zelo pozitivno, toda stvarno gospodarsko pomoč in podporo v boju za nadaljevanje socialistične poti lahko dobi Čile le od socialističnih držav. Nekaj pomoči je že dobil in sicer več kot 200 milijonov dolarjev posojil ter zagotovila za nadaljnja posojila (točni podatki o zneskih niso znani, menda pa naj bi šlo za 500 milijonov dolarjev) od Sovjetske zveze. Čile je navezal stike tudi z LR Kitajsko. Vse to odpira nekatere nove vidike pri obravnavanju teme socializem in neodvisnost.

Teoretično najbrž ne more biti dvoma o tem, da neka država, ki se razvija v socializem, teži k popolni nacionalni suverenosti, neodvisnosti in samostojnosti. Težko bi bilo utemeljiti tezo, da se bo družba, ki teži k višji stopnji notranjega gospodarskega in socialnega razvoja, k socialističnim družbenoekonomskim odnosom, k vladavini najštevilnejšega družbenega razreda strinjala z razmerji odvisnosti, podrejenosti do drugih držav ali celo težila k njim. Čile k takšnim razmerjem gotovo ne teži, vendar bo vsekakor moral upoštevati dejstvo, da se je nekoč pojavila teorija o omejeni suverenosti socialističnih držav, omejeni samostojnosti v imenu višjih ciljev socializma in internacionalizma. Potrebna je bila, da bi opravičili prakso odnosov med nekaterimi socialističnimi državami, prakso, ki je nastala kot rezultat posebnih razmer v svetu po drugi svetovni vojni, specifičnega nastanka vzhodnoevropskih socialističnih dežel in posebnih interesov prve in najmočnejše socialistične države na svetu. Teorija o omejeni suverenosti se sicer ni uveljavila, kar pa ne pomeni, da je konec tudi s prakso omejevanja suverenosti nekaterih socialističnih držav, da nihče več noče vsiljevati rešitev in pritiskov v najrazličnejših oblikah.

Odnosi med vzhodno evropskimi socialističnimi deželami so zgodovinsko določeni. Če bi nove socialistične države nastale v drugačnih razmerah, po drugačni poti in v drugih delih sveta, bi vsekakor morale priti do drugačnega razmerja teh držav do prve domovine socializma. Toda tudi te drugačne razmere so takšne, da se vnovič upravičeno zagotavlja vprašanje, ali lahko socializem obstane v neki državi brez pomoči drugih socialističnih držav. Znan je jugoslovanski, pozitiven odgovor na to vprašanje. Naša država je po letu 1948 dokazala, da lahko obstane kot socialistična in neodvisna ne le brez podpore socialističnih držav, ampak celo ob njihovi blokadi.

Naš primer je poseben, novejša zgodovina pa prinaša še nove, prav tako pomembne primere. Demokratični republiki Vietnam je kljub herojstvu njenega prebivalstva v boju proti vojaški agresiji ZDA nujno potrebna vsestranska pomoč socialističnih držav. Ta pomoč žal ni tako izdatna in učinkovita, kot bi lahko bila, niti s kitajske niti s sovjetske strani. Če pustimo ob strani račune med velikimi silami, lahko domnevamo, da je pomemben vzrok za to spoznanje, da je Demokratična republika Vietnam trdno odločena v vojni in miru voditi samostojno, neodvisno politiko in da si z nobeno pomočjo, čeprav ji je še tako potrebna, ne bo pustila vezati rok.

Kuba se brez pomoči socialističnih dežel — in še posebej Sovjetske zveze, ne bi mogla obdržati. To so besede njenega voditelja Fidela Castra. Dva milijona dolarjev na dan prispeva Sovjetska zveza za razvoj kubanskega socializma. Kuba, gospodarsko in politično blokirana od sosednjih ZDA in latinskoameriških držav, nekdanjih partnerjev, skoraj ni imela izbire. Vodstvo socialistične revolucije se je v nasprotju s prvotnimi načrti in stališči glede odnosov med socialističnimi državami, z namenom in

željo ohraniti sadove revolucije in jo nadaljevati, zateklo v socialistični tabor. Kuba je postala članica sveta za vzajemno gospodarsko pomoč, dobiva gospodarsko in vojaško pomoč, vse to pa ne more biti in ni brez vpliva na njen notranji razvoj in zunanjepolitično usmeritev — skratka: popolnost njene nacionalne suverenosti in neodvisnosti je vprašljiva.

Čilu je pomoč Sovjetske zveze in drugih socialističnih držav ter naprednih sil nujno potrebna. Brez učinkovite pomoči utegnejo čilske socialistične sile doživeti poraz, ki bi bil hud udarec za socialistično gibanje v Čilu, Latinski Ameriki in tudi v Evropi. Torej bi morala biti pomoč Čilu v interesu vsega mednarodnega in socialističnega gibanja. Za nadaljnji razvoj tega gibanja pa ni pomembno le to, ali bo Čile pomoč dobil, ampak tudi kakšna bo ta pomoč. Temelji naj na enakopravnem, dolgoročnem gospodarskem in političnem sodelovanju, prispeva k premostitvi trenutnih perečih problemov in h graditvi temeljev za razvoj socializma, predvsem pa naj ne obvezuje, utesnjuje ali celo ovira socialističnih sil v iskanju novih, čilskim razmeram primernih oblik socialističnih družbenih odnosov. Namen vsakršne podpore mora biti pomoč Čilu, da postane socialistična in neodvisna država.

Januar 1973

L. VEZOČNIK

Odprta vprašanja na mrtvi točki

Obetalo se je, da bo ugoden razvoj italijansko jugoslovanskih odnosov (ti obeti naj bi dosegli vrhunec v znanem beneškem srečanju Tepavac-Moro februarja 1971 leta in še posebej v državniškem obisku predsednika Tita v Italiji istega leta) navsezadnje le pripeljal do točke, ko bo mogoče odpraviti še zadnje ovire, ki so na poti k ustaljenim in trdnim odnosom med državama. Te ovire so predvsem še nekatera odprta vprašanja v dvostranskih odnosih.

V dveh pomembnih točkah je takrat kazalo, da se bo sodelovanje pozitivno razvilo. Prvo je vprašanje italijanskega formalnopravnega priznanja dokončne veljavnosti določil londonskega sporazuma glede meje, drugo pa vprašanje zakonskega zagotovila največje možne zaščite pravic slovenske narodnostne skupnosti v Italiji.

Opora za taka pričakovanja je bila Morova izjava, da je Italija pripravljena spoštovati vse mednarodne sporazume, vključno londonsko spomenico o soglasju z vsem, kar iz nje izhaja. Na področju manjšinskih pravic je bilo v tistem času prav tako zaznati vrsto pozitivnih dejstev, ki so nakazovala možnosti za uresničitev načela o največji možni zaščiti slovenske manjšine. Tedanji predsednik italijanske vlade Emilio Colombo je — sicer po enoletnem čakanju — sprejel predstavnike vseh skupin slovenske manjšine s Tržaškega, Goriškega in Videmske pokrajine. Zlasti pa je bila pomembna odločitev posameznih strank (komunistične partije, socialistične stranke in tedaj še delujoče socialistične stranke proletarske enotnosti), da s predlogom zakonskih osnutkov v parlamentu dosežejo celostno zaščito pravic slovenskega življenja v Italiji. Opaziti je bilo tudi,

da se je vodilna politična sila, krščansko demokratska stranka, odločila, da spremeni dotedanje odklonilno stališče do zahtev slovenske manjšine, četudi je zagovarjala metodo postopnosti pri urejanju pravnega položaja Slovencev.

K temu je dodati še pomembno dejstvo, da se je v takem izboljšanim političnem ozračju tudi manjšina sama dejavno vključila kot subjekt v prizadevanja za ureditev svojega položaja. O tem priča med drugim pobuda slovenske kulturno-gospodarske zveze v obliki svežnja predlogov za celostno rešitev manjšinskega vprašanja. Podobno je tudi slovenska skupnost izdelala svoj predlog zakonskih določil, ki naj zagotove manjšini enakopraven položaj z večinskim delom prebivalstva avtonomne dežele Furlanije Julijske krajine.

Toda tak obetaven razvoj, ki naj bi rešil še vsa, do zdaj odprta vprašanja v dvostranskih odnosih in zagotovil trdnost in ustaljenost teh odnosov, so bistveno zavrlili negativni procesi, do katerih je prišlo v notranjem življenju Italije pod konec leta 1971 in ki so kazali vidna znamenja zasuka na desno. Izraz tega je bil že sam potek in izhod predsedniških volitev konec omenjenega leta, ko se je z volitvami dejansko razcepila desetletna vladavina levosredinske koalicije, desničarske sile pa so začele odkrito ofenzivo. Razpust parlamenta in razpis izrednih volitev v lanskem letu nista sicer prinesla bistvenih premikov v dotedanjem razmerju političnih sil, vendar sta neposredno vplivala na pojav nove oblike koalicije, ko so vlado sestavile sredinsko desne politične sile — konservativno krilo krščansko demokratske stranke in liberalci. Z razpustom parlamenta pa so samodejno ugasnile vse dotedanje priprave za uresničitev zakonske zaščite pravic slovenskega življa. Slovincem naklonjene politične stranke so se tako znašle na izhodiščnih položajih in vse njihove vnovične pobude spremlja občutno neugodnejše politično ozračje. Dokaz temu je dejstvo, da je zaradi nasprotovanja neofašističnih članov parlamentarne komisije propadel načrt o uzakonitvi nekaterih pravic Slovencev na področju šolstva.

Četudi so decembrske občinske volitve v Trstu izzvenele v precej tolerantnem duhu in četudi so propadli poskusi neofašistov, da bi s protislovensko in protijugoslovansko gonjo dali želeno vsebino volilnemu boju, pa nedvomno drži, da sedanji trenutek v italijanski politični stvarnosti ni le zavrl možnosti za hitro in celostno ureditev vseh odprtih vprašanj slovenske manjšine, pač pa je tiste možne rešitve, ki so se že nakazovale, spet precej onemogočil. Zgovoren primer so doživeli Slovenci v avtonomni deželi Furlaniji Julijski krajini lansko jesen med obiskom predsednika republike. Čeprav je ta dežela dobila poseben status prav zaradi slovenske narodnostne skupnosti na njenem ozemlju, ni najvišji državni poglavar ob svojem obisku z ničemer opozoril na navzočnost Slovencev v deželi. Predsednik jih ni omenil, četudi je bilo med deželnimi, pokrajinskimi in občinskimi predstavniki, ki jih je sprejel, tudi vrsta slovenskih zastopnikov. Neprijetno je zazvenelo tudi takratno sklicevanje predsednika republike na take osebnosti iz tržaške preteklosti, ki so bile nosilke iredentističnih težnj, kot na primer Oberdank, Sauro in drugi.

Prav minulo leto je v slovenski javnosti zbudil vidno ogorčenje dogodek, ki je jasno izpričal, kako nekatere sile v Italiji nenehno pogrevajo vprašanje tako imenovane neugasnjene italijanske suverenosti nad bivšo cono B. Slo je za znano izplačevanje pokojnin nekaterim jugoslovanskim državljanom s Koprskega in Buiščine. Pravico do te tako imenovane od-

škodnine naj bi imele po italijanski razlagi vse tiste osebe, ki so v času od leta 1920 do 1926 živele v krajih, ki jih je Italija po prvi vojni pridobila na temelju znanega londonskega pakta. Predvojna italijanska oblast je z odločbo iz leta 1925 raztegnila veljavnost zakona o invalidskem in socialnem zavarovanju, ki so ga sprejeli za staro italijansko ozemlje leta 1920 tudi na vse pridobljeno ozemlje. Povojna italijanska oblast je dvakrat, leta 1962 in leta 1972, odprla rok za tako imenovani odkup zavarovalnih pravic za čas med leti 1920 in 1926, se pravi za časovno praznino, ko omenjeni zakon še ni veljal za na novo pridobljene kraje.

S posredovanjem katoliške sindikalne organizacije ACLI so italijanske oblasti raztegnile in tudi same — s posredovanjem italijanskega konzulata v Kopru — organizirale izplačevanje nadomestil za šestletno predvojno zavarovalno obdobje tudi za jugoslovanske državljane v bivši coni B. Hkrati so izplačevanje odškodnine določale tako, da so se morali odškodovanci pismeno opredeljevati za italijanske državljane.

Nedvomno je bila vsa akcija preračunana z jasnimi nameni; hoteli so jo izkoristiti kot vnovično potrdilo italijanske teze o začasni jugoslovanski upravi nad bivšo cono B in o neugasnjeni italijanski suverenosti nad tem ozemljem.

Vsekakor je tistim silam v Italiji, ki skušajo ves povojni čas (oziroma od podpisa londonske spomenice) ohranjati pri življenju problem tako imenovane cone B, napeljevala vodo na mlin tudi naša nedoslednost in naivnost. Dejstvo je, da je predstavnik tedanjega državnega zavoda za socialno zavarovanje, ko je leta 1957 podpisal konvencijo med Italijo in Jugoslavijo o ureditvi medsebojnih obveznosti iz socialnega zavarovanja — Jugoslavija jo je ratificirala leta 1961 — privolil v poseben člen te konvencije, ki ugotavlja, da se pravice iz določila sporazuma »ne nanašajo na ozemlje, na katero je bila v smislu določil londonske spomenice o soglasju razširjena jugoslovanska civilna uprava.« Te pravice bosta državi uredili posebej, pravi člen konvencije. To pa se do dandanes ni zgodilo. Očitno je bilo tako izyzemanje ozemlja bivše cone B iz meddržavnega sporazuma izraz italijanskih teženj po ohranitvi nekakšne italijanske suverenosti nad tem ozemljem. Izplačevanje pokojnin je bilo izraz takih teženj.

Prav v zadnjem času — konec minulega leta in prve dni januarja — se je v italijanskem nazadnjaškem tisku vnovič vnela protijugoslovanska gonja v zvezi z bivšo cono B. Povod za to sta bila dva dogodka; pisanje nekaterih razsodnih italijanskih listov, ki so opominjali vlado, naj vendar že odpravi anahronizem: nepriznavanje obstoječe jugoslovansko italijanske meje v celoti kot dokončne, in pa nedavna izjava predsednika Tita političnemu aktivu Črne gore, kjer je odločno zavrnil aspiracije italijanskih iredentistov po delih jugoslovanskega ozemlja, konkretno po bivši coni B.

Časnikar milanskega dnevnika »Corriere della sera« Dino Frascobaldi se je skliceval na Brandtov pogum; Brandt naj bi ga pokazal s tem, da je priznal zahodne poljske meje kot dokončne. Decembrske volitve v Trstu pa je časnikar vzel kot primer in dokaz, kako je javno mnenje tega mesta z veliko večino ovrglo vse mejne in ozemeljske spore. Od podpisa londonske spomenice, s katero je dejansko potrjena nova meja, je preteklo že osemnajst let, ugotavlja Frascobaldi, toda v vsem tem času ni bilo nobenega predsednika vlade, ki bi pokazal Brandtov pogum. Če bo prihodnja evropska konferenca rodila kakšen sad, pravi naprej italijanski novinar, potem bo to gotovo slavnostna razglasitev načela o nedotak-

ljivosti obstoječih meja. Če že ne zaradi obveznosti, smo zaradi olajšanja bili dolžni poskrbeti, da tudi formalno sklenemo to vprašanje z Jugoslavijo. Nobena prednost, ki bi jo utegnili pričakovati od tega, da ne izvršujemo londonskega sporazuma, ne more nadomestiti vrednosti prisrčnih odnosov med državama, je pisal »Corriere della sera«.

Hkrati je v lanskem decembru prišla iz vodstva socialistične stranke izjava voditelja zunanjepolitičnega oddelka CK de Pascalisa, ki zahteva »dokončno rešitev odnosov, tudi ozemeljskih, z Jugoslavijo na načelih londonske spomenice.«

Take izjave v Italiji in Jugoslaviji so vnovič zbudile desničarske in iredentistične kroge po Italiji, da so začeli s pritiski na vlado, češ da ne more mimo in prek svoje stalne in odločne pravice glede pristojnosti nad bivšo cono B, ki so jo od 1954 leta naprej dostikrat izražali številni predsedniki vlad in zunanji ministri. Krščansko demokratski »Il Popolo« pa je viaknil glavo v pesek, se napravil nevednega in Titovi izjavi v Črni gori o protijugoslovanski gonji iredentističnih sil v Italiji pripisal notranjepolitične motive, češ da hoče s tem okrepiti notranjo enotnost.

Obdobje po podpisu londonske spomenice je bilo dovolj dolgo, da se je v njem pokazalo, da so ubrale vse italijanske vlade zavlečevalno taktiko glede ureditve poglavitnih odprtih vprašanj iz medsebojnih odnosov. Zavlačevanje opravičujejo z občutljivostjo vsakokratnega notranjega stanja in zato odločitev premikajo na čas, ko naj bi italijanska javnost postala bolj sprejemljiva zanje, pa najsi gre za ratifikacijo londonske spomenice ali za popolno zaščito manjšine. Hkrati pa ostaja vse bolj očitno — kar zelo zgovorno dokazujejo trditve časnikarja Frascobaldija in drugi podobni napisi v italijanskem objektivnem tisku — da bi javnost v pretežni večini rada videla, da se odpravi vse, kar bi utegnilo motiti dobre odnose z Jugoslavijo, da pa so prav desničarski krogi tisti, ki naj bi v očeh vladnih krogov izražali javno mnenje. Uradna Italija pa dela s takim stališčem sama sebi medvedjo uslugo, saj prav njena omahljivost podžiga delovanje desničarskih in iredentističnih krogov, ki je uperjeno proti Jugoslaviji in dobrim odnosom med sosedama na Jadranu. Zanje in za tiste sile, ki jim ni do rešitve odprtih vprašanj pa je umetno vzdrževan in zadrževan sporni problem okoli meje, ki ga dejansko ni, nedvomno sestavni del še drugačnih načrtov, ki nikakor niso v skladu niti z miroljubnim sožitjem niti z ustaljenostjo razmer v tem delu sveta.

D. KOŠMRLJ

»Zadnja vojna...«

Ena izmed najbolj prepričljivih domovinskih vojn v človekovi zgodovini, ki je v marsičem vplivala na človeštvo v celoti, zaradi svojega splošnega pomena ni mogla ostati zunaj »velike politike«. Nepopisna predanost ljudstva svobodi in neodvisnosti je sicer že večkrat pomešala preveč preproste račune, toda to ni spremenilo dejstva, da je vključena v precej natančno preračunan sistem vplivov dveh političnih in vojaških sistemov.

To je ugotovitev, ki pa v ničemer ne spreminja resnice, da je vietnamska vojna temeljito posegla v »redarske pristojnosti« velikih držav, zlasti v tretjem svetu. »Vietnam je bil zadnja vojna neke velike industrijske sile v tretjem svetu«, je zapisal britanski Observer 13. januarja. Vietnamci so dali zgled majhnim državam, kako je mogoče braniti neodvisnost, in poučili velike, kje so meje moči.

Toda kljub tem načelnim sklepom, ki vplivajo zaupanje v lastne moči, pa je le Vietnam moral doživeti najhujša bombardiranja v zgodovini. Sam jih je moral preživeti in sam je moral dokazati, da ga tudi tako ni mogoče premagati. Če bi raziskovala, kje so vzroki za odločitev o bombardiranju (iz okvira »velike politike«), in proučevala pobude za odzive ali pa neprizadetost tretjih držav, bi bilo na prvi pogled morda videti, da hočem spekulativno meriti moralo in nemoralo, toda to ni moj namen. Sodim, da združenje večinskih opažanj o tem, kako se odzivajo države ob tako očitnem kršenju pravil mednarodnih odnosov, kot je bilo Nixonovo bombardiranje vietnamskih mest, pomaga ustvarjati demokratično ozračje, ko mednarodna politika zgublja nedotakljivost in še posebej spodbuja javnost, da v takih primerih ne dopusti sprenevedanja o življenjsko pomembnih načelih.

Bombardiranje se konča tako hitro, kot se začne, toda s tistim trenutkom, ko pade zadnja bomba, ne more biti pozabljeno bistvo zastraševalne politike. Za to torej gre — za dosledno opozarjanje na kršitve človeških konvencij (ne zgolj pravnih, ampak tudi moralnih, ki so nastale na hudih preskušnjah v zgodovini), ne glede na morebitne drugačne zasluge ustvarjalcev politike sile. Zapis o najhujših bombnih napadih na ozemlje demokratične republike Vietnam naj bo zato poleg zbiranja dejstev posvečen vprašanju, ki bi do njega lahko prišlo kjerkoli in kdajkoli, v enaki meri pa ugotoviti, da se je stališče svetovne skupnosti držav do nasilja in do trgovanja za »velike koristi« v veliki meri spremenilo.

Dejstva torej:

1. Da je šlo za bombardiranje, katerega edini namen je bil zastrašiti prebivalstvo in prisiliti hanojsko vlado, da bi se pogajala na podlagi spreminjajočih se ameriških zahtev, ni dvoma. Izjave diplomatov, ameriških očividcev, novinarjev in celo vojaška sporočila iz Sajgona, so pričala o terorističnem bombardiranju, ki ni imelo primerjave v zgodovini.¹ Šlo je za uničevanje brez vojaških razlogov in za nasilje nad prebivalstvom v celoti.

¹ Izračunali so, da so ameriška letala v 6 dneh odvrгла za dve hirošimski bombi eksploziva, ali 4 tone vsako minuto ponoči in podnevi, pri čemer je bila rušilna moč bomb nekoliko večja, ker so bile izdelane na podlagi oktola, ki je dvakrat močnejši od TNT in povzroča zlasti nevarne notranje poškodbe.

O množičnem bombardiranju civilnega prebivalstva je poročal profesor Taylor, nekdanji ameriški glavni tožilec na nürnberškem sojenju, ki je bil prav tedaj v Hanoju (vrsta člankov z naslovom Bombe moje domovine, objavljene v beograjski Politiki od 9. januarja naprej), hudo ga je obtožil švedski veleposlanik v Hanoju Oberg s člankom v Monde Diplomatique (jan. 1973), eden izmed najbolj prepričljivih dokazov pa je v okviru ameriškega pojasnila, zakaj so zgubili toliko letal (Monde 6. jan.): Poleg dejstva, da so imeli Vietnamci na voljo izpopolnjene rakete zemlja-zrak, naj bi Nixon zavestno tvegala dve taktični napaki: ukazal je množično bombardiranje, da bi dosegel maksimalni razdiralni učinek: a) letala so letela v skupinah po tri, da bi lažje merila, s tem pa se je povečala njihova ranljivost, b) čeprav letala navadno letijo na višini 13.500 metrov, so se spustila to pot na 11.000, da bi bil učinek bombardiranja čim večji.

2. Nedvoumna je tudi ugotovitev, da je Nixonova odločitev o »kaznovanju« sledila neuspelemu poskusu, da bi Vietnamce izigrali na pogajanjih. Manj jasno je ozadje odločitve, ob kateri bi moral, tako je bilo pričakovati, upoštevati tudi odnose s Sovjetsko zvezo. Ostaja nekaj vprašanj: a) ali je sodil, da lahko tvega zaostrovanje ne glede na kompleksnost odnosov s Sovjetsko zvezo, b) ali so ga prepričali skrajni desničarski krogi, c) ali od vsega začetka ni v resnici nameraval končati vojne s pogajanjem. Tretja možnost ni izključena, toda na voljo so tudi dokazi, da je v nekem trenutku mislil resno in se je premislil pozneje (dokaz temu je Nixonovo pismo hanojski vladi 22. oktobra), ki ga niso zanikali; v njem izjavlja, da je skelet sporazuma zadovoljliva podlaga na dokončni sporazum; načrt sporazuma, kakor ga je objavila hanojska vlada, pa je priznal nekaj ur po objavi na tiskovni konferenci tudi Kissinger.

3. Če nam je jasno, da gre za pritisk, pa ne more biti dvoma niti o tem, da se Sovjetska zveza kot okvirni »zaščitnik« koristi DR Vietnam na bombardiranje skoraj ni odzivala.

Malo drugače je bilo z gmotno pomočjo: Vietnamci niso varčevali z raketami, imeli so nova orožja, za katera so prej zaman prosili, kitajska pristanišča so bila odprta za sovjetske pošiljke Vietnamu.

4. Zadrega na sovjetski strani je bila očitna. Logična analiza te zadeve pa je približno taka: »Novi mednarodni odnosi«, kakor so jih maja opredelili v Moskvi, so imeli pravila gentlemenskega vedenja med velikimi, ker jih sicer sploh ne bi bilo mogoče oblikovati. Sami na sebi so zato vključili tudi nepisano pravilo pokojnega ameriškega predsednika Trumana, začetnika hladne vojne, namreč da zaveznika velike jedrske sile ni mogoče prisiliti h kapitulaciji. Nixon je prekršil nepisana pravila in v bistvu izrabil dejstvo, da je Sovjetska zveza želela, da bi se nadaljevale priprave na evropsko konferenco o varnosti in sodelovanju, ter da je vsaj svetovala vietnamskim zaveznikom, naj se pogajajo, dokler je le mogoče. Ker je bila pomoč Sovjetske zveze v obliki vojaške akcije izključena, je ostala le še pot diplomatskih pritiskov, ki pa so bili tudi omejeni zaradi širše mednarodne politike.

5. Od tod torej ni bilo pričakovati udarca Nixonovi politiki »debele palice«, čeprav se je nekakšen pritisk vendarle razvil sam na sebi: Nixon je zbudil nezaupanje v iskrenost svojih namer in s svojim izzivalnim, celo slabim taktičnim dejanjem, povzročil, da so sovjetsko-ameriški odnosi postali del sovjetske notranje politike. Z drugimi besedami, ob takem očitnem imobiliziranju Sovjetske zveze je bilo mogoče pričakovati, da bodo oživela notranja nasprotovanja zoper Brežnjevo politiko »odpiranja«.

6. Vsaj s tem zadnjim (gledano z zornega kota »velike politike«) je Nixon zgubil naslov sposobnega politika; dokazal je, da ni sposoben »velikih dejanj« (kakor na primer Truman, ki je odstavil vplivnega generala Mac Arthurja, ko je v času korejske vojne hotel bombardirati Kitajsko). Drobnjakarstvo in majhnost je videti tudi v tem, kako se je lahkomišelnost poigral s svojimi mednarodnimi političnimi uspehi. Leto 1972 ne bo ostalo zapisano v zgodovini kot leto potovanj v Peking in v Moskvo, ampak prej kot leto najhujšega terorističnega bombardiranja v zgodovini in kršenja vseh pravil človečnosti.²

² Martensova klavzula v uvodu 4. haške konvencije o pravih vojskovanja na kopnem izrečno pravi, da so v primerih, ki ne bi bili urejeni s pogodбами, »prebivalstvo in vojake varujejo načela mednarodnega prava, ki so rezultat navad med omikanimi narodi, zakonov človečnosti in zahtev javne vesti.«

To je torej, v najkrajšem, moč ugotoviti o ozadju, ki zadeva veliko politiko in dejavnike, ki bi lahko neposredno delovali proti taki politiki nasilja. Nič novega.

Nekaj bistveno novega pa je v mednarodne odnose prinesel ogorčen odziv ostalega sveta, tako držav, kot jasnosti v različnih pojavnih oblikah. Tako enotnega, prepričanega, nepopustljivega odpora zoper »ošabnost moči«³ in prisiljevanje nekega svobodoljubnega ljudstva k pokorščini še ni bilo v povojni zgodovini, pa čeprav so se tudi zločin in agresija določali po idejnih okvirih, po pripadnosti in po lojalnosti enemu izmed političnih sistemov.

Ni šlo zgolj za negodovanje zaradi nečlovečnosti, šlo je za kvalitetno popolnejše načelno spoznanje: ali bodo imeli narodi pravico in možnost odločati o svoji usodi, ali pa se bo vietnamska oblika reševanja raztegnila tudi na druge države. Vznemirili so se Skandinavci, ki sodijo med majhne države z izbrušenim čutom za neodvisno ravnanje, vznemiril se je Vatikan in torej ni več slep in gluha za nečlovečnosti, Nobelovi nagrajenci tako imenovanih liberalnih nazorov so uporabili izjemno močne besede, ko so posegali v politiko, Avstralija je umaknila čete in pripravila enega izmed najbolj vplivnih uradnih protestov, sindikati so bojkotirali ameriško blago.

Dolgoročno najbolj vplivna je bila seveda akcija državnih voditeljev, ki so — zavzemajoč nepopustljiva stališča — tvegali povračilne ukrepe, vendar so prav zato pripomogli k oblikovanju izjemno pomembne novosti v mednarodnih odnosih: države so dolžne obsoditi vsakršno nasilno urejanje odnosov med velikimi in majhnimi ne glede na to, v čigav vplivni krog sodijo. Švedski premier Palme in avstralski Whitlam sta bila najostrejša in sta precej neposredno primerjala bombardiranje z nacističnimi zločini proti človeštvu. Kanadski premier Trudeau je poslal protestno poslanico (ni bila objavljena), v kateri je protestiral zaradi množičnih napadov, bivši laburistični premier Wilson je odpovedal vrsto sestankov v ZDA, da bi s tem izrazil svoje negodovanje, vatikansko glasilo je uporabilo univerzalni besednjak, ko je obsodilo nasilje nad civilnim prebivalstvom, nasilje, ki naj ljudem zlomi voljo. V vidni zadregi se je znašel Nobelov nagrajenc za mir Brandt, ko je 150 uglednih pisateljev, aktivistov in duhovnikov z Nobelovim nagrajencem za književnost Böllom vred zahtevalo, naj jasno obsodi »barbarske načrte in brutalno vojno politiko«. V podobnem položaju je tudi francoski predsednik Pompidou, ki, prav tako kot Brandt, ni pustil, da bi dvomili o njegovem odklonilnem stališču, čeprav se je varoval za posredništvo. Obžaloval je, da se uporablja orožje, toda ostal je v okviru tradicionalne diplomacije s tajnimi poslanicami in internimi opozorili, kot je v navadi med »zavezniki«. Tega sicer ne bi bilo vredno omenjati v okviru pozitivnih premikov, ki jih je Nixonovo bombardiranje izzvalo v mednarodnih odnosih, če se ne bi na tako ravnanje Pompidouja in Brandta nepričakovano ostro odzvali tudi tisti, ki so navadno razumevajoči. Zmerni Monde je poskusil na novo opredeliti celo posredništvo. Nova vloga posrednika naj ne bi bila zgolj v tem, da diskretno deluje v vsem, kar zadeva pogajanja, ampak tudi v tem, da dvigne glas proti dejanjem, ki utegnejo kompromitirati prihod-

³ Izraz »ošabnost moči« je v svoji kritiki ameriške politike v drugi vietnamski vojni uporabil William Fullbright in z njim opredelil cinično nespoštovanje pravil mednarodnih odnosov.

nost. Po mnenju časnika je bombardiranje Hanoja in Hajfonga zahtevalo takšno opredelitev.⁴

Ce združimo vsebine različnih protestov, zlahka ugotovimo, da so si z njimi ljudje najrazličnejših pogledov na svet zastavili nekaj moralnih vprašanj o prihodnosti človeštva; med drugim tudi, ali veljajo pravila mednarodnega prava v spopadih, ki so izrazito neenaki, kako dolgo so prijatelji dolžni biti lojalni »zaradi višjih skupnih korist«, čeprav gre za dejanja, s katerimi se ne strinjajo in kakšne so možnosti učinkovitih protestov proti takim dejanjem.⁵

To navsezadnje niso zgolj drobna vprašanja ob nekem dogodku, ki se bodo razgubila, ko bo minil dogodek. Gre za civilizacijska vprašanja, do katerih naj se opredelijo vse države, saj zadevajo prihodnost vsaj v taki meri kot varstvo človekovega okolja. Španska državljanska vojna je bila klasični primer nemoralnega popuščanja hudim pritiskom močnejšega, kar je pripeljalo do odkritega žrtvovanja nekaterih pomembnih načel mednarodnih odnosov samo zato, ker je šlo za osamljen in razmeroma nepomemben narod. Zgodovina je dokazala, da obrobno žrtvovanje načel in nekega naroda ni koristilo niti tistim, ki so to storili. Vietnam je bil zelo dolgo v podobnem položaju »lokalnega pomena«, toda ob nasilju, ki spremlja pogajanja, so se pokazale vendarle drugačne razsežnosti sveta: slepa lojalnost je kot načelo dokončno propadla, za zločin ni opravičila, pa čeprav ga stori siceršnji zaveznik, države so dolžne storiti vse, da ne spregledajo univerzalne sporočila, ki ga nosi odpor majhnega naroda proti nasilju.

Ljubljana, 20. januarja 1973.

M. D. MURKO

⁴ Ko obravnava Pompidoujevo ravnanje in ga primerja s Palmejem, pravi: »... vedo, da njihova odločitev zbuja občudovanje in je veliko več vredna kot previdno molčanje, ko v Parizu, kjer diplomati in drugi »ameriški prijatelji« zato, da bi ostali v dobrih odnosih z velikim zaveznikom, zanikajo svoja znana prepričanja in priznavajo nekaj, kar ni mogoče sprejemati«. (29. dec. 1972)

⁵ Švedski veleposlanik v Hanoju: »... svetovna politika ne bo nikoli več taka, kot je bila pred Vietnamom... vietnamska vojna naj prispeva k temu, da bi svet postal drugačen, z večjo enakopravnostjo med narodi, velikimi, majhnimi... Velika sila bi se morala v prihodnje spomniti trdega vietnamskega nauka, preden bi se lotila novih dogodivščin.« In še: »Za tretji svet bo Vietnam ostal simbol volje po zmagi, potrditev boja za narodno neodvisnost, ker ta boj upošteva celotnost nekega naroda, njegovo politično vlogo, spoštuje družbeni in ekonomski sistem majhnih, bo Vietnam ostal odločilna točka v zgodovini našega stoletja... Edini mogoči realizem je podpreti pravico narodov, da sami odločajo o svoji usodi... toda tak koncept Realpolitik zahteva več kot zgolj grobo silo in zahteva velik pogum duha...«

Blaga si, moja vest, če ustrežem zakonu, ustrežem v celoti tudi tebi...

Vse kaže, da ostaja vprašanje razmerja med pravom in moralo slej ko prej aktualno.

»... je mogoče, da je neko dejanje, ki je povsem v skladu z zakoni, istočasno moralno neodgovorno?..« (Glej dnevnik Delo z dne 25. 1. 1973, zapis Morala? — ob moralni obsodbi zviševanja osebnih dohodkov pred zamrznitvijo).

Nas je obilica predpisov res že pripeljala do sklepa, da je v njih zajeta že tudi vsa moralna stran našega početja, ali pa smo čedalje bolj prepričani, da je mogoče mirno živeti samo, če se sprijaznimo z dvojno moralno: svojo (zasebno), ki se tiče moje vesti in njene tenkočutnosti, in javno (uradno), ki naj se, če kaj velja, prelije v zakone ter tako olajša delo moji vesti — če ravnam v skladu z zakoni, tedaj moji državljanjski morali ni mogoče ničesar več očitati.

Če je tako, tedaj je odgovor na postavljeno vprašanje preprost. Ker sem spoštoval pravno normo, sem s tem zadostil tudi javni moralni. Ker me pravna posledica ne more zadeti, mi tudi po moralni strani ne sme nihče ničesar očitati. Pri tem seveda zavestno sprejemam to, da pravna norma zajema ravnanje, ki moralno ni brezbarvno.

Kaj pa, če sem s svojim ravnanjem izigral namen zakona, še preden je bil sprejet, in če sem seveda s tem izigral tudi njegovo moralno vsebino, saj trdim, da naj bo zakon pravno izoblikovana moralna? Pravo me s svojimi načeli tudi tokrat pomiri: zakon velja šele po objavi. Pravnih posledic torej ne bo. Kaj pa moralne posledice? Če je kršitev zakona (kateremu priznavam moralno vsebino) vredna tudi moralne obsodbe, tedaj moram priznati, da je norčevanje iz vsebine zakona, ki se pripravlja (pri tem je seveda pomembno, da vem za to pripravljavanje in prav zato tako ravnam), normalno, čeprav zaenkrat še ne tudi protipravno. Tega neprijetnega spoznanja se lahko znebim samo tedaj, če si upam trditi, da tak zakon ni moralen. A tokrat se lahko znajdem na tleh privatniške morale, ta včasih ni za javno rabo in je zato tudi ni dobro javno razkazovati. Vse kaže, da bo le moralna obveljati prva možnost in se bom moral sprijazniti z dejstvom, da mi pravno res ni ničesar očitati, da pa me ta neoporečnost še ne more rešiti tudi moralne odgovornosti. Naj mi je ljubo ali ne, sprejeti moram spoznanje, da ravnati v skladu z zakonom še ni — vsaj vedno ne — tudi ravnati v skladu z družbeno moralno.

Tu mojega spraševanja še ni konec. Ali je moralna obsodba politična obsodba? Ker sem ostal na ravni javne morale in se sebi v prid odrekel presoji, ali je skladna z mojo privatno moralno ter njeno imanentno sankcijo, se moram sprijazniti s sankcijo, ki ustreza oni drugi moralni. Ta je plod političnega obnašanja in ideološke izbire družbenih vrednot, zato bo tudi njena sankcija politična ali — kot navadno pravimo — moralno-politična. Pri tem ne smemo pozabiti, da pravo ni edino sredstvo politike.

Na tej premočrtni poti mojega razmišljanja se vendarle lahko vtihotapi dvom (če ne celo strah): ali je politična sankcija (ki ni hkrati pravna

sankcija) res sankcija, ki ustreza morali, ali pa skušajo z njo doseči pravzaprav tisto, kar je po splošnem konsenzu v neki družbi dopustno doseči samo s pravnimi sankcijami. Strahu, da smo se odrekli pravno predvideni sankciji morda zato, ker je ta formalizirana in očitna ter utegne zbuditi javno spotiko, in da skušamo doseči enak učinek po drugi poti, ni mogoče spregledati.

Navadno pravimo, da je moralno vrednotenje strožje, zahtevnejše kot pravno vrednotenje, toda hkrati se tolažimo z mislijo, da so tudi posledice, ki nas lahko zadenejo pri kršitvi morale, bistveno drugačne. Zato ni neprimerno, da se vprašamo: »kako je pri vsem tem s pravno varnostjo našega človeka?«

Moralno vrednotenje njegovega početja naj bo strožje kot pravno, toda moralna (ali politično-moralna) sankcija naj v ničemer ne ogroža njegove pravne varnosti, ki jo mora biti deležen vsakdo, če je le pripravljen, da uskladi svoje ravnanje s predpisi. Vsako mešanje moralne in pravne odgovornosti je etično dvomljivo, za državljane pa vse prej kakor varnost zbujajoče početje.

In še pripomba: naš zapis je sicer nastal ob znanem primeru, ki sega na področje poslovne, recimo, dohodkovne morale. Njegov namen pa je bil, da zaobjame še marsikak drug primer, kjer radi poudarjamo moralno-politično odgovornost z vsemi njenimi neobjektiviranimi kriteriji in pogosto preveč očitno namigujemo na posledice, ki z moralno-politično odgovornostjo (če ni hkrati tudi pravno urejena odgovornost) nimajo prav nič skupnega.

A. PERENIČ

Ranko Bugarski

Jezik in lingvistika

Ko vsak dan uporabljamo jezik, govorimo in poslušamo, beremo časopise in poslušamo radio, se le redkokdaj zamislimo nad zapleteno naravo človeškega jezika, brez katerega bi bile vse te dejavnosti nemogoče. Ker ga srečujemo prav vsak dan in na tolikih področjih, se nam zdi preveč vsakdanji, da bi o njem razmišljali. S tem delamo napako, ki bi je ne smel napraviti noben obvešččen uporabnik jezika, še zlasti pa ne tisti, ki uporablja jezik za bolj urejena sporočila drugim ljudem.

Posebna narava jezika in možnosti, ki jih daje človeku, niso deležne pozornosti šele v naši dobi moderne lingvistike, marveč so predmet razmišljanja že več kot dve tisočletji. Zgoščen in nadvse zanimiv prikaz teh izredno raznolikih človekovih prizadevanj prodreti v skrivnosti jezika in odkriti načela njegovega delovanja, nam od strani do strani razkriva *Jezik i lingvistika*, najnovejše delo docenta beogradske filološke fakultete dr. Ranka Bugarskega, ki je izšlo kot 34. zvezek Nolitove zbirke Sazvežda in je dobilo Nolitovo nagrado za leto 1972.

Pri izbiri in obravnavi problemov, ki so pritegovali pozornost raziskovalcev jezika v raznih civilizacijah, je avtorja vodila želja, da bi prikaz in razlago priredil ta-

prikazi, recenzije

p

ko, da bi bili dostopni tudi bralcem brez posebne lingvistične izobrazbe. K lažjemu in boljšemu razumevanju prispevata tudi vedno navzoča zgodovinska perspektiva in funkcionalna vsebinska razdelitev obravnavane problematike. Zgodovinska perspektiva podčrtuje povezanost posameznih obravnavanih problemov in daje delu potrebno celostnost, ki bi jo bilo spričo raznovrstnosti problematike in njene ga velikega časovnega ter prostorskega okvira drugače težje doseči. Delo *Jezik i lingvistika* namreč ni omejeno le na evropske in druge zahodne raziskave, temveč navaja tudi podatke o izsledkih staroindijskih razmišljanj o jeziku, ki segajo v 5. stoletje pred našim štetjem, o kitajskih dosežkih med 2. in 7. stoletjem našega štetja in o arabskih jezikovnih prizadevanjih, ki so spremljala širjenje arabskega vpliva v 7. stoletju. Vsebinska razdelitev na problemska območja, ki združujejo povezane probleme okoli pomenskega jedra, omogoča poglobljeno hkratno obravnavo sorodnih jezikovnih problemov ne glede na to, kdaj in kje so nastajali in se oblikovali. Tako urejene pomenske enote, ki združujejo konkretne zgodovinske oblike zanimanja za posamezne jezikovne probleme vse do najnovejših dosežkov z avtorjevimi prodornimi razlaga-

mi, komentarji in omembami drugih možnosti, so podlaga posameznih poglavij *Jezika i lingvistike*.

Avtor nas pelje od vprašanja o razmerju med jezikom in jeziki, izhajajoč iz paradoksa, po katerem je enako pravilno trditi, da ima človeški rod en sam jezik, kot tudi, da ima vsak človek svoj posebni jezik. Čeprav je abstraktno jezik eden in nedeljiv, se ta »vsečloveški atribut« izraža v spektru prostorskih in časovnih variacij, v okviru katerih se lahko spreminja celo govor istega posameznika. Temeljni razpon med splošnim in posebnim odseva tudi v raziskavah jezika in jezikov. To navaja avtorja k razmišljanju o naravi razmerja med variantnim in invariantnim na področju jezika, o možnosti tipoloških pristopov in še naprej o hipotezi jezikovne relativnosti. Ta hipoteza ne zadeva le dobro znanih zvez med jezikom in kulturo v širšem pomenu, marveč prehaja tudi v podmeno o vplivu strukture posameznega jezika na oblikovanje posameznikovega pogleda na svet. »Stvarni svet« je po mnenju zagovornikov te hipoteze v veliki meri odvisen od jezikovnih navad govorečih ljudi, med subjektom in objektom se postulira »medsvet« jezikovne strukture. Tako živijo pripadniki indijanskega plemena Hopi v drugačnem svetu kot njihovi »bledolični« sosedje; jezik indijanskega plemena Hopi namreč ne pozna izraznih možnosti za *našo* predstavo prostora-časa, prostor in čas sta v njem popolnoma subjektivna.

Od razlik, ki jih poudarja hipoteza jezikovne relativnosti, se Bugarski vrača k skupnim lastnostim vseh jezikov. Spoznanja o skupnih značilnostih jezikov peljejo k iskanju jezikovnih univerzalij, k proučevanju njihove narave in k podmeni o tesni povezanosti psiholoških, fizioloških, socioloških in drugih dejavnikov. Ta vprašanja so v

središču pozornosti najnovejše smeri, tako imenovane transformacijske generativne slovnice, ki skuša z ugibanji o prirojenosti jezikovnih univerzalij razjasniti nekatere skrivnosti človekovega duha, s tem prestopa svoje meje in prispeva k splošnemu spoznavanju človekovega bitja.

Nadalje obravnava avtor odnos med lingvistiko in zgodovino pa pomen metafore in modela v lingvistiki. Navaja načine vrednotenja jezikov od popularnega prepričanja, da je francoščina logična, italijanščina pevna, angleščina poslovna, itd., do ne dosti manj razširjene, a veliko manj nedolžne misli o bolj in manj primitivnih jezikih, ki jo odločno zavrača. Primitivnih jezikov zanj ni. Govorimo lahko le o jezikih primitivnih ljudi, po sebi so vsi jeziki enakovredni. Pisec nam razkriva zanimiv vpliv zvrsti pisav na jezikovno zavest uporabnikov te ali one zvrsti, in nas nadalje seznanja z različnimi pojmovanji ustvarjalnosti pri uporabi jezika. Ustvarjalni vidik uporabe jezika, ki zanima raziskovalce že dolga stoletja, je spet v središču pozornosti najnovejših smeri v lingvistiki. Že Descartes in njegovi nasledniki so videli v jeziku atribut, ki človeka ločuje od živali in od stroja. Zanje je jezik kot svoboden nosilec misli neposreden dokaz obstoja razuma. To pojmovanje je dobilo razsežnosti koherentne in tehnično dognane teorije v delih Noama Chomskega, ki odklanja razlago, da je pridobivanje jezika golo posnemanje, poudarja pa novatorski in kreativni element kot bistveno sestavino navadne uporabe jezika. Z njegovo podmeno o prirojenih načelih, ki omogočajo tako uporabo jezika, raziskovanje jezika spet presega svoje meje in pelje k človeku, k njegovim miselnim procesom, in tako na področju spoznavne psihologije.

Svojo obsežno in zanimivo podobo človekovega prodiranja v skrivnosti jezika sklene dr. Bugarski z obravnavo predmeta in življenjske dobe lingvistike. Čeprav je lingvistika v modernem pomenu te besede razmeroma mlada znanost, lahko upravičeno trdimo, da so njeni delni začetki prav tako stari kot njen predmet, jezik kot pojav, ki s svojo zapleteno naravo in osrednjim položajem v življenju posameznika in družbe že od nekdaj vzpodbuja številna razmišljanja.

Skoz prikaze problemov, ki smo jih že našli, in še druge, nas avtor pelje zanesljivo z izrednim poznavanjem te obsežne problematike. Sproti nas seznanja s stališči posameznih raziskovalcev in nam razkriva tudi možne alternativne pristope, ter opozarja na tiste, ka-

terim bi bilo treba v luči najnovejših spoznanj dati prednost. Izvajanja dr. Bugarskega so opremljena s številnimi pripombami, v katerih avtor dokumentira, dodatno pojasnjuje in usmerja bralce z ožjim strokovnim zanimanjem k dodatnemu gradivu. S tem *Jezik i lingvistika* tudi presega svoj cilj: širšemu krogu ljudi, ki vsakodnevno uporabljajo jezik, prikazati enkratno in zapleteno naravo tega pojava. Delo je tudi bogat bibliografski in tematski priročnik za vsakogar, ki se želi poglobiti v problematiko.

Naj dodamo, da je *Jezik i lingvistika* sad avtorjevega dolgoletnega razmišljanja o problemih jezika. Nekateri deli besedila so bili v drugačni obliki objavljeni že prej doma ali v tujini.

M. GROSAN

Slovenci in jugoslovansko vprašanje

Janko PLETERSKI,
Prva odločitev Slovencev za
Jugoslavijo, Ljubljana 1971,
323 strani

Zgodovinopisje o nastanku skupne jugoslovanske države je v preteklih 50. letih obogateno s številnimi deli, različnimi po svoji naravi in rezultatih. V veliki meri so rekonstruirali in pojasnili številne notranje politične in zunanjepolitične dogodke, ki so vplivali na uresničenje ideje o jugoslovanski združitvi. Medtem pa nam поблиže seznanjanje in analiziranje tega zgodovinopisja postavlja nekoliko pomembnih

vprašanj, ki zahtevajo kritičnost do raziskovalnih pobud in metod, kot tudi ovrednotenje doseženih rezultatov v številnih zgodovinskih delih. Zgodovinopisje o začetnem ter hkrati ključnem vprašanju razvoja jugoslovanskega državnega zedinjenja je bilo v marsičem odvisno od različnih okoliščin, raziskav se je lotevalo nezgodovinsko s politično-apriorističnimi klišeji in mistifikacijami. To zgodovinopisje, nastalo večidel v dobi med dvema vojnama, ni bilo brez odmeva in je vplivalo na poznejšo zgodovinsko literaturo.

Številna zgodovinska dela o jugoslovanski združitvi imajo eno skupno značilnost — vsa opisujejo jugoslovansko združitvev pretežno s stališča posledic združitve, to je v znamenju političnega in narodnostnega konflikta med dvema najmočnejšima narodnostima, med srbsko in hrvatsko. Premišljevanja o tem spopadu so pustila globoke korenine v zgodovinopisju. To je v

veliki meri oteževalo spoznanja o naravi drugih nacionalnih državno-političnih silnic v boju za jugoslovansko združitev, to je o udeležbi in prispevku posameznih jugoslovanskih narodov pri uresničevanju jugoslovanske ideje. K takšnemu stanju zgodovinpisja o jugoslovanski združitvi je znatno prispevala tudi jugoslovanska integralistična usmerjenost, ki je zavirala razvoj nacionalnega zgodovinpisja.

V zadnjih letih pa se je pojavilo nekoliko pomembnih del, temelječih na dokumentih in na modernih znanstveno-raziskovalnih podlagah, ki so minule dogodke iz časa boja za jugoslovansko združitev bistveno približala zgodovinski resnici. Storjen je tudi velik korak pri rekonstrukciji udeležbe posameznih jugoslovanskih narodov v tem boju, pri čemer se je pokazala težnja, da bi znanstveno opredelili želje in interese, na katerih je v posameznih jugoslovanskih sredinah temeljila jugoslovanska ideja. V knjigi J. Pleterskega, o kateri je tu govor, je pokazano vprašanje odnosa in položaj slovenskega naroda do jugoslovanske združitve in ustvaritev jugoslovanske države.

Časovne meje svojega raziskovalnega zanimanja je J. Pleterski postavil v okvir trajanja prve svetovne vojne, med leta 1914—1918, končal je s formiranjem države Slovencev, Hrvatov in Srbov konec oktobra 1918. Kakor poudarja avtor sam, je njegova knjiga usmerjena na en sam problem — kako se je pri slovenskemu narodu oblikovala politična volja, ki se je izrazila v narodni samoodločbi konec vojne, to je, kakšna so bila snovanja, zamisli, pobude in akcije tistih delov družbene vrhne stavbe, ki so si prilastili in si prilastili vlogo nosilca politične volje. Z analizo mišljenja in akcij političnih subjektov je zato postavljena v središče pozornosti politična volja, kakor se verificira

predvsem v svojem družbenem učinku.

Razvojna pot narodnopolitične misli pri Slovencih pod Avstrijo in oblikovanje politične volje, ki je v razmerah prve svetovne vojne za zelo kratek čas prerasla v odločen izraz nacionalne emancipacije in narodne samoodločbe, je prva stopnja, ki se zaključuje z odločitvijo o združitvi Slovencev, Hrvatov in Srbov iz Avstro-Ogrske. Ta zapleteni in v slovenskih pokrajinah nenavadno težavni proces rojevanja jugoslovanske ideje Janko Pleterski spremlja z globokim in subtilnim pronicanjem v množico podatkov, poznavalsko izbranih za uresničenje svoje zanimive raziskave, ki se je loteva prav svojevrstno. Znane dogodke iz boja jugoslovanskih narodov za osvoboditev in združitev, tako notranje politične kakor zunanje politične, je J. Pleterski uporabljal samo toliko, kolikor je bilo potrebno, da uspešno uresniči svoj prvi namen, da pojasni dozdej premalo raziskan problem: kako se je slovenski narod prvokrat odločil za neko jugoslovansko državno skupnost, to je, kako se je med prvo svetovno vojno jugoslovanska ideja razvijala na domačih slovenskih tleh.

Avtor je namreč nedvoumno pokazal, da je bilo za slovensko narodno-politično opredelitev in jugoslovansko usmeritev odločilno dogajanje na domačih tleh, v sami Sloveniji. S tem je proučevanju jugoslovanskega vprašanja dal neko novo razsežnost.

Problem nastanka skupne jugoslovanske države v zgodnejši zgodovinski literaturi, posebno še v razlagi integralistične koncepcije, je pokazal kot poenostavljen proces, neraven tok istorodnih, tj. skupnih teženj vseh jugoslovanskih narodov. Takšno razlago so razširjali zgovorniki velikodrжавne jugoslovanske politike, začenši od konca leta

1918, in je temeljila na lažnem prepričanju, da bo »uradno zgodovino-pisje« oznanjanja skupne poti in relativno lahkega načina zedinjenja jugoslovanskih narodov pomaglo k njihovemu hitrejšemu zblizanju in tudi k krepitvi skupne države. Ta »politično-pedagoška« parola, ki je bila preračunana bolj na politični učinek, se je pokazala v praksi kot akcija kratke sape. Zgodovinska dejstva, osvetljena na podlagi temeljitih raziskovanj in objektivne razlage skupnega jugoslovanskega vprašanja z vsemi njegovimi sestavinami in bistvenimi komponentami, spreminjajo v znatni meri neka prejšnja spoznanja.

Ko je J. Pleterski analiziral razvoj politične misli o jugoslovanskem zedinjenju pri Slovencih med prvo svetovno vojno, je v svojem delu uspel pojasniti predvsem nekaj pomembnih momentov, ki so podlaga za razumevanje bistva in pravih pobud slovenske narodne opredelitve. Čeprav se na videz govori o dobro znanih dogodkih, jih je J. Pleterski temeljito raziskoval, rekli bi natančno razmišljal o njih in iz njih izvlekel številne skrite resnice in jih z medsebojnim vrednotenjem in razlaganjem dvignil na raven pravzaprav novih zgodovinskih podatkov in rešitev. V analizi razvoja jugoslovanske ideje je avtor usmeril vso pozornost na dva dogodka, ključna po svoji naravi: na londonski pakt iz aprila 1915 in na maisko deklaracijo iz 30. maja 1917.

Zgodovinarji, ki so se ukvarjali z jugoslovanskim vprašanjem, v svojih delih londonskemu paktu iz 1915 niso prisodili vloge, ki mu gre. Pozabljali so na številne bistvene elemente glede tega, kaj je objektivno v mednarodni politični igri pomenila nevarnost italijanskih aspiracij za interese jugoslovanskih narodov pod Avstro-Ogrsko, posebno za Slovence. V razlagi po-

pušljivosti jugoslovanske politične emigracije iz monarhije, posebno voditeljev jugoslovanskega odbora do srbske vlade in velikosrbske politike, se ni dovolj upoštevalo, da je takšno stališče emigraciji narekovala predvsem italijanska nevarnost, pri čemer največja nevarnost niso bile samo teritorialne zgube. To dajnosežno nevarnost, dejavnik Italije v jugoslovanski politiki, posebno naravo londonskega sporazuma glede na slovenski narod je J. Pleterski natančno osvetlil, s čimer je proučevanju in razumevanju jugoslovanskega vprašanja v celoti dodal novo kvaliteto.

Z izbruhom prve svetovne vojne so se v slovenskih pokrajinah med klerikalnimi, liberalnimi in socialdemokratskimi političnimi grupacijami razvila politična gledanja na prihodnje rešitve položaja slovenskega naroda. Pri vodečih in odločujočih političnih silah je imelo gledanje na rešitev položaja Slovencev en skupni imenovalc: zediniti Slovence in Hrvate v eno državno-pravno avtonomno celoto v okviru Avstro-Ogrske. Razlike v stališčih konservativnih in progresivnih grupacij do tega poznanega tako imenovanega trialističnega koncepta so bile v tem času večidel glede stopnje odvisnosti od monarhije in habsburške dinastije. Glede na idejo o splošnem zedinjenju Jugoslovancev je bil začetek prve svetovne vojne z nemškimi represalijami nad slovenskim prebivalstvom, lojalnim razpoloženjem vodstev slovenskih političnih strank, nemajhen korak nazaj. Medtem pa sta bila vstop Italije v vojno in vest o londonskem paktu tista pomembna stopnja, s katero se je kakor pravi J. Pleterski, spremenil položaj in občutje v Sloveniji tako, da je obramba slovenskega ozemlja pred italijansko nevarnostjo postala za slovenski narod prvega in odločilnega pomena.

Na notranjepolitičnem področju je italijanska nevarnost zavrla proces diferenciacije oziroma koncentracije slovenskih političnih strank za jugoslovanski program, katerega nosilci so bile sile, zbrane okoli Krekove-Korošičeve skupine v Sloveniji, in Starčevičeva stranka prava v Hrvatski.

V političnih krogih najmočnejše politične stranke, Slovenske ljudske stranke, je bilo po antantini noti 10. januarja 1917 izražanje vdanosti Avstriji in Habsburžanom tudi pod vplivom italijanskih aspiracij. Italijanska nevarnost, lahko rečemo, je usodno vplivala na razvoj jugoslovanske ideje v slovenskih pokrajinah, ker jo je ovirala v hitrejšem razvoju in omejevala v prostoru. Dejavnik Italije je bil v času prve svetovne vojne za slovensko narodno vprašanje enako nevaren kot nemška politika Dunaja, ki je z vsemi sredstvi onemogočala začeti proces emancipacije in jugoslovanske usmeritve slovenskega naroda. V fazi prve svetovne vojne je Italija posredno vplivala na samo naravo tako imenovanega »habsburškega jugoslovanstva«.

Drugi pomembni dogodek za osvobodilni boj slovenskega naroda in njegove združitve med prvo svetovno vojno je bila znana majska deklaracija. Ta dokument kot ustrezen izraz položaja in vedenja slovenskih, hrvatskih in srbskih politikov v dunajskem parlamentu je doživel v historiografiji najrazličnejše razlage. J. Pleterskemu se je posrečilo, da je razložil majske deklaracije kot del razvojnega procesa, da jo je analiziral v najširšem prostoru dogajanja, ki je vplivalo na njen nastanek in na njeno naravo. Po vsem tem bi lahko rekli, da je dal s svojim prikazom najbolj trezno zgodovinsko oceno o razvoju jugoslovanske misli pri Slovencih med prvo svetovno vojno.

Argumentirano je odvrgel vse pomisleke in obtožbe, da so se za majske deklaracije odločili soglasno in celo na iniciativo dunajske vlade in dvora. J. Pleterski je dokazal, da je bila majska deklaracija samostojen izraz politike jugoslovanskega kluba in da je bila sprejeta prav proti volji dunajskih vladajočih krogov. Majske deklaracije je med drugim označil kot novo stopnjo politične volje in zavesti, ker je s predlogom za združitev vseh treh narodov (Slovencev, Hrvatov in Srbov) pomembno prekoračila prejšnjo velikohrvatsko oziroma hrvatsko-slovensko trialistično formulo združitve. Zahtevo za posebno jugoslovansko državo majska deklaracija postavlja pod okrilje žezla habsburške dinastije, toda ne več pod oblast njene tedanje države, ona je bistveno preseгла tudi program tivolske resolucije slovenske socialdemokracije iz leta 1909. Deklaracija je bila prvi skupni politični program za samoodločbo jugoslovanskih politikov v dunajskem parlamentu; bila je izraz avtonomnega političnega razvoja in dejstva, da so se slovenske meščanske politične sile združile ne samo s hrvatskimi in srbskimi v avstrijski državni polovici, ampak tudi med seboj, s čimer so se dvignile na stopnjo političnega odločanja v imenu narodne celote.

Majska deklaracija in ljubljanska izjava 15. septembra 1917 sta postali izhodišče enotno zasnovanega in vodena narodno-političnega gibanja, tako imenovanega deklaracijskega gibanja, ki je slovenski narodni politiki dal novo, nesluteno moč. Z deklaracijskim gibanjem je slovensko vprašanje prenehalo biti samo vprašanje taktiziranja med vlado in strankinimi voditelji, postalo je vprašanje, ki je za njim stalo močno narodno gibanje. Prav to gibanje se je v začetku 1918 zlilo s protivojnim in narodnoosvo-

bodilnim gibanjem in preseglu ozke deklaracijske okvire. Kot poudarja Pleterski, je zgodovina nedvoumno potrdila eno dejstvo: ne glede na kvalitete, sposobnosti in motive meščanskih politikov, ki so vodili slovenski narod. Njihova opredelitev za samostojno državo skupaj s Hrvati in Srbi je imela naravo odločne akcije, s katero so Slovenci končno postali politični narod. Pravilnost takšne konstatacije J. Pleterskega potrjujejo dogodki, ki so sledili konec leta 1918: avgusta 1918 so ustanovili narodni svet za Slovenijo kot izraz nastanka lastne slovenske državnosti, 29. oktobra pa je Slovenija postala sestavni del države Slovencev, Hrvatov in Srbov.

Z nastankom države SHS, s čemer J. Pleterski sklepa svojo knjigo, se je končala prva stopnja boja Jugoslovanov iz Avstro-Ogrske, oziroma prva faza političnega uresničevanja jugoslovanskega vprašanja. Avtor našteva najpomembnejše dogodke za razumevanje združitve Jugoslovanov iz monarhije in poudarja, da je narodno vijeće, ustanovljeno v Zagrebu 6. oktobra 1918, prevzelo nase zgodovinsko nalogo uresničenja združitve Slovencev, Hrvatov in Srbov s področja Avstro-Ogrske. Središče akcije in iniciativo za nastanek jugoslovanske države so prenesli iz Ljubljane v Zagreb. Razglasitev države SHS je bila sprejeta v Ljubljani kot akt državne samoodločbe in neodvisnosti. Dne 31. oktobra 1918 so ustanovili prvo slovensko narodno vladno, ki je od avstrijskih oblasti prevzela upravo v Sloveniji. S tem aktom se je pričela uresničevati prva odločitev Slovencev za samostojno državnost skupaj z drugimi jugoslovanskimi narodi.

Na enem mestu v svoji knjigi (223—224) se je avtor Pleterski spustil v nenavadno, toda zelo zanimivo razmišljanje o morebitni usodi slovenskega naroda, projici-

rani v luči narave odločitve in boja Slovencev za jugoslovansko združitve z vidika poznejšega razvoja dogodkov na jugoslovanskem in evropskem prizorišču. V tem kontekstu Pleterski govori o pomenu deklaracijskega jugoslovanskega gibanja pri Slovencih in postavlja domneve, ki so, gledano skozi prizmo zgodovinske retrospektive, videti zelo verjetne. Če ne bi bilo deklaracijskega gibanja in jugoslovanske opredelitve 1917—1918, zahteve za lastno državnostjo in rešitvijo svojega narodnega vprašanja in okviru jugoslovanske državne skupnosti s Hrvati in Srbi — poudarja Pleterski — bi se po vsej verjetnosti stvari razvijale takole: prišlo bi do londonskega sporazuma in Slovenci bi zgubili dosti več ozemlja; Slovenci, ostali v Avstriji, bi dobili nekakšno avtonomijo, germanizacija Slovencev bi bila dosti hujša; Slovenci bi doživeli enak zgodovinski razvoj kot Avstrija, tj. 1934 bi zavladal klerikalni fašizem; slovenska socialdemokracija, utopljena v avstrijski, bi 1934. doživela njeno usodo; slovenski komunisti bi imeli iste slabosti kot avstrijski in ne bi odigrali svoje samostojne narodne družbenorevolucionarne vloge; ne bi prišlo do ustanovitve KP Slovenije in nemški nacizem bi razvil politiko, kakršno je v Sloveniji vodil po letu 1941; ne bi bilo oboroženega narodnoosvobodilnega boja in ne revolucionarnega razvoja pod vodstvo KPS med 1941—1945, po letu 1945 pa bi Slovenci ne bili državno združeni in bi — vse tako kaže — ne bili enoten narod; in navsezadnje — ne bi bilo skupne jugoslovanske države in njene moralne opore. Ves zgodovinski razvoj nas po takšnem razmišljanju J. Pleterskega napelje na sklep, da se je slovenska buržoazija kot voditelj tedanjega narodnega gibanja, kljub tveganju in svoji politični problematičnosti odločila zgodovinsko

pravilno. Odločitev za Jugoslavijo — končuje Pleterski — je bila odločitev za obstanek Slovencev kot naroda.

Ves problem razvoja slovenskega narodnega vprašanja in jugoslovanske ideje na slovenskih tleh med prvo svetovno vojno, ki ga je obdelal J. Pleterski, odkriva zapletenost boja jugoslovanskih narodov za neodvisnost in združitev. Po 50. letih raziskovanja razvoja jugoslovanskega vprašanja in po knjigi J. Pleterskega postaja jasno, da sta se razvoj jugoslovanskega integracijskega procesa in uresničenje prvih stopenj tega procesa začela v zelo zapletenih razmerah iz različnih izhodišč, pobud in interesov. S tem ko je J. Pleterski dal meščanskim silam v slovenskem narodnoosvobodilnem boju med prvo svetovno vojno pravo zgodovinsko mesto, je številne dogodke približal zgodovinski resnici. Kar pa je še pomembnejše, pokazal je pot in metodo, kako bi bilo treba naprej raziskovati nastanek jugoslovanske države in poznejše odnose v njej. Mirno in trezno lotevanje zgodovinskih dejstev, tenek posluh in občutek mere za vrednotenje občega in posebnega, pronicanje v vzročnost in povezanost dogodkov in dogajanja, skušnja pri odbiranju ustreznih podatkov in čut za njihovo sintetiziranje so omogočili Pleterskemu, da spozna tisto, kar jih veliko pred njim ni opazilo. V knjigi se kar najbolje potrjuje pravilo, da brez nadrobne rekonstrukcije in analize, največkrat pa brez na videz neznatnih podatkov in pravega poznavanja zgodovinskih dogodkov ni pravih odgovorov.

Na vprašanje o prvi odločitvi Slovencev za Jugoslavijo, to je za

državo SHS, je J. Pleterski odgovoril. Toda zdi se nam, da bi bil odgovor nedvomno popolnejši, če bi bolj upošteval naravo in vpliv klerikalizma pri programiranju narodnih in jugoslovanskih rešitev na prvi stopnji odločitve za nastanek jugoslovanske države na tleh Avstro-Ogrske monarhije. Snovanja in pobude v vodilnih kulturno-političnih krogih meščanske družbe v Sloveniji, kjer so katoliška cerkev in katoliške politične organizacije imele vodilno vlogo, niso nikoli zapuščale okvira in programa interesov katolištva in klerikalnega gibanja. Tradicionalna in večstranska družbenoekonomska in politična odvisnost in povezanost jugoslovanskih dežel iz monarhije s katoliško srednjo Evropo je bila objektivna zgodovinska ovira za hitrejši razvoj jugoslovanskega vprašanja. Tako je jugoslovansko najmočnejša in politično vodilna katoliška buržoazija, kakor tudi vse državno-pravne rešitve, ki jih je ponujala, nosile močan katoliški pečat. Seveda pa boj za nastanek prve jugoslovanske države — države SHS — zaradi takšnih atributov ne zgubi nič na svojem velikem zgodovinskem pomenu. To je bilo prvo dejanje, prvi naravni korak narodnoosvobodilne revolucije. Prav takšno spoznanje in gledanje lahko daje pravo sliko o veličini in naravi boja jugoslovanskih narodov za osvoboditev in združitev, ki ni nič drugega kot nenehni integracijski proces, ki naj bi z njim našli najboljše rešitve za skupno življenje in napredek. Delo J. Pleterskega je kar najbolje izrazilo vsebino te resnice.

M. ZEČEVIĆ

Kronika

CENTER ZA RAZISKOVANJE JAVNEGA MNENJA IN MNOŽIČNIH KOMUNIKACIJ — NALOGE, PROJEKTI 73

CRJMMK pri fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani je raziskovalna ustanova, ki preučuje javno mnenje in delovanje sredstev množičnega obveščanja in sicer tako, da izvaja sistematične in občasne raziskave o temeljnih in aktualnih problemih ter zbira podatke s teh področij in jih sporoča javnosti. *Naloga Centra so:*

— preučevanje pogojev za oblikovanje, izražanje in uveljavljanje javnega mnenja v socialistični družbi; preučevanje politične strukturiranosti in mnenjskega pluralizma;

— kontinuirano in sistematično preučevanje dinamike javnega mnenja o temeljnih družbenih in političnih problemih Slovenije in Jugoslavije;

— preučevanje oblikovanja in izražanja javnega mnenja na posameznih funkcionalnih področjih (družbenopolitične organizacije, družbene dejavnosti itd.) in osnovnih enotah družbenega življenja (v lokalni skupnosti, delovni organizaciji, regiji, republiki) ter ob posameznih aktualnih družbenih, političnih in drugih vprašanjih;

— preučevanje volilnega procesa ter osnov in pogojev za oblikovanje volilnih odločitev, obnašanja volilcev ob volitvah in njihovega odnosa do volitev; preučevanje metod in učinkov volilne propagande; preučevanje delegatskega sistema;

— preučevanje politične komunikacije v samoupravni družbi, v njenih institucijah in skupnostih; preučevanje po-

litične propagande in institucionalnih vplivov na formiranje javnega mnenja;

— sistematično teoretično in empirično preučevanje množičnih komunikacij (komunikacijski procesi in modeli, komunikacijske organizacije, vsebinska in oblikovna analiza komunikacij, specifičnosti medijev, občinstvo ter učinki medijev, komunikacijski sistemi ter družbeni razvoj);

— preučevanje interkulturalnega (mednacionalnega in mednarodnega) komuniciranja;

— preučevanje specifične odprtosti komunikacijskega prostora Slovenije in vplivov različnih komunikacijskih sistemov; preučevanje vplivov tuje propagande ter prodornosti naših komunikacij v svetu in

— še številne druge naloge kot so npr. razvijanje metodološke izkušnje, povezovanje rezultatov znanstveno-raziskovalnega in pedagoškega dela, sodelovanje z ustreznimi ustanovami v Jugoslaviji, objavljanje znanstvenih publikacij, poročil, analiz in rezultatov raziskav.

CRJMMK je prijavil Skladu Borisa Kidriča naslednje *Projekte raziskav v letu 1973:*

Slovensko javno mnenje 73. Nosilec raziskave je mgr. Niko Toš, sodelavci pa: dr. Jože Goričar, dr. Vlado Benko, dr. Zdravko Mlinar, dr. Marjan Blejcek, dr. France Vreg, Zdenko Roter, mgr. Janez Škerjanec Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Cveto Trampuž, Drago Zajc, Marjana Nastran, mgr. Peter Klinar, Peter Kozmik. Raziskava »SJM-73« je druga raziskava v okviru raziskovalnega projekta »Družbena zavest in aktivnost Slovencev, sprejetega v program Raziskovalne skupnosti Slovenije in Sklada Borisa Kidriča v letu 1972. Longitudinalni del raziskave, ki poteka kontinuirano od leta 1968 (v okviru prvega cikla raziskave so bile opravljene raziskave v letih 1968, 1969 in 1970/71), je usmerjen v ugotavljanje možnosti udeležbe občanov in proizvajalcev v sistemu družbenega samoupravljanja v konkretnih družbenih organizacijah (delovnih organizacijah, družbenopolitičnih skupnostih, samoupravnih skupnostih, družbenopolitičnih organizacijah ter na drugih področjih) ter njihove subjektivne usposobljenosti ter pripravljenosti za sodelovanje v usmerjanju družbenih procesov. Dosedanje raziskave, opravljene v letih 1968—1972 ter

objavljeni rezultati teh raziskav nudijo obsežno sociološko empirično gradivo ter pomembno politološko informacijo in analizo pojavov v družbenopolitični zavesti občanov, njihovi politični informiranosti ter o pogojih in obsegu njihovega vključevanja v samoupravne organizme. Doslej opravljene raziskave na tem področju pri nas, v drugih raziskovalnih središčih v Jugoslaviji ter delno tudi v okviru tega projekta so ostajale v glavnem na opisni ravni, medtem ko njihovo longitudinalno projektiranje omogoča poglobljeno analiziranje pojavov. To je deloma izraženo in realizirano v okviru naloge »SJM-72« (analiza je v delu) in je odprta na obsežnejši analitični program, ki vključuje opazovanje trendov v razdobju 1968—72 ter tako daje vpogled v dinamiko politične zavesti in družbenopolitične aktivnosti občanov Slovenije. Projekt »Družbena zavest in aktivnost Slovencev« kot sistem standardiziranih ponavljajočih se raziskav javnega mnenja na slovenski populaciji temelji na domnevi o razvojnosti in spremenljivosti pojavov družbenopolitične zavesti in aktivnosti občanov, pri čemer na njihovo spremenljivost oz. razvojnost bistveno vplivajo objektivni družbeno ekonomski, politični in kulturni dejavniki. Raziskava »SJM-37« kot druga naloga v drugem raziskovalnem ciklu SJM poteka kot dolgoročno raziskovanje širjenja možnosti socialne, politične, kulturne in ekonomske integracije Slovencev v slovensko in jugoslovansko socialistično skupnost ter vključevanje njihovih sposobnosti, idej in energije v družbeni razvoj.

Radijske oddaje za tujino in mednarodno sporazumevanje. Raziskovalni team: mag. Breda Pavlič (nosilec raziskave), dr. Vlado Benko, mag. Niko Toš, Tomo Martelanc, Lado Pohar. Radijske oddaje za tujino so zelo pogosta oblika obveščanja tuje javnosti in zato pomemben dejavnik v mednarodnem (ne)sporazumevanju. Naloga bo zajela vse najpomembnejše tokove in značilnosti radijskega oddajanja za tujino in preverila temeljno hipotezo: kakšen in kolikšen faktor mednarodnega (ne)sporazumevanja pomenijo radijske oddaje za tujino ter podmeno, da so koncentracije oddaj za tujino prek radijskih valov v tesni korelaciji s konfliktnimi območji v mednarodnem geopolitičnem prostoru in da so pomemben instrument v mednarodnem pretoku informacij zlasti v kriznih

obdobjih. Raziskava bo vsebovala tudi case-study Jugoslavije.

Politična informiranost na Slovenskem. Nosilec raziskave je dr. France Vreg, so-delavec Drago Zajc. Namen vloge je osvetliti pomen množičnih komunikacijskih sredstev in njihovo vlogo pri informiranju tako v manjših sredinah kot v celotnem procesu. Pri tem se osredotoča posebej na politično informiranost kot pogoj vključevanja občanov in proizvajalcev v proces odločanja. Končni cilj je torej raziskati, koliko se ljudje sploh poslužujejo komunikacijskih sredstev in kolikšna stopnja informiranosti je v sedanjih razmerah (tehničnih, družbenopolitičnih) nujna za družbenopolitično participacijo. Ugotovite bi nakazovale, katera sredstva in načini obveščanja so najuspešnejši za prodor v posamezne sredine — hkrati pa tudi za tista področja, kjer je družbeni interes še neizražen in bi ga z ustreznim programom obveščanja lahko aktivirali. Takšno celovito analizo informiranosti že omogočajo podatki iz preteklih štirih raziskav javnega mnenja.

Etnični stereotipi. Raziskovalni team sestavljajo: dr. Vlado Benko (nosilec), dr. Janko Jeri, mag. Niko Toš, Mirjana Nastran. Namen raziskave je proučevanje značilnosti skupnega bivanja (sožitja, koeksistence) različnih etničnih skupin, ki živijo na zahodnem slovenskem obmejnem pasu in na ugotavljanje razmer, v katerih je to sožitje bolj ali manj ugodno. Raziskava bo usmerjena predvsem na naslednje točke: ugotavljanje vzajemnih grupnih »images« glede na tvorjenje avtostereotipov in heterostereotipov, ugotavljanje »vrednot«, ki so lastne posameznim grupam in ugotavljanje relativnih »lestvic vrednot«, merjenje »socialne distance« med različnimi grupami, raziskovanje vzajemnega, medsebojnega obnašanja. S podobnimi nalogami se ukvarjajo nekateri drugi inštituti (npr. Inštitut za mednarodno sociologijo v Gorici); zato je ta naloga del mednarodnega oz. mednacionalnega projekta o raziskovanju etničnih skupin.

Socialne funkcije tako imenovanih »duhovnih vrednot«. Nosilec naloge Drago Rotar. Namen raziskave je ugotoviti način produkcije »duševnih vrednot«, njihove socialne funkcije in medsebojno učinkovanje; namen naloge je tudi aplikacija logično lingvističnih in semiotičnih metod v luči dialektičnega materializma.

USTANOVNA SKUPŠČINA ŠTUDENTSKEGA SOCIOLOŠKEGA DRUŠTVA

1. 7. nov. 1972 je iniciativni odbor sklical ustanovno skupščino za ustanovitev SSD, na kateri smo sprejeli statut društva in izvolili njegove organe. Iniciativni odbor je neformalno deloval že od začetka lanskega študijskega leta in se angažiral pri raznih problemih, kot so bili:

a) Številni pogovori o temi »Konflikti v jugoslovanski družbi«.

b) Sodelovanje na raznih javnih tribunah.

c) Pomoč pri pripravi posvetovanja jugoslovanskih sociologov o omenjeni temi.

č) Priprava prispevkov za srečanje jugoslovanskih študentov sociologije aprila 1972 v Sarajevu, udeležba na tem srečanju in organiziran nastop pri razpravah o temi »Stratifikacija in centri družbene moči v Jugoslaviji«.

2. Ker so letos študenti sociologije naše fakultete na vrsti, da organizirajo takšno srečanje v Ljubljani, ker so spodbude prihajale od več študentov in nekaterih profesorjev in ker je iniciativni odbor menil, da se lahko na organiziran način študenti uspešneje angažiramo zunaj formalnih študijskih obveznosti, smo se odločili, da pritegnemo k sodelovanju še večje število posameznikov in da naše delovanje legaliziramo.

Da bi študenti čimbolj sproščeno kreativno in enakovredno razpravljali med seboj, kar bi v veliki meri lahko onemogočil vpliv bolj strukturiranega znanja in bolj izdelanega jezika profesionalnih sociologov, in da ne bi že na samo ustanovitev in z njo nadaljnje delovanje društva vplivali bolj profesorji kakor študenti, smo želeli na ustanovnem sestanku pritegniti k sodelovanju predvsem študente. Zato nismo posebej vabili profesorjev, predstavnikov fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo in tudi ne predstavnikov slovenskega sociološkega društva. To pa nas je morda prikrajšalo za nekatere dragocene narave. Prav tako se nismo v zadostni meri zavedali, kako pomembno se je povezati s slovenskim sociološkim društvom in fakulteto; upamo, da nas bosta društvo in fakulteta moralno, strokovno in finančno podprla.

3. Glede na pomembnost trenutka in neposredno možnost, da vzpostavimo

stik, je iniciativni odbor povabil na ustanovni sestanek društva tudi slušatelje srednje politične šole. Menili smo, da bi bila lahko razprava pomembna tako za študente kot za slušatelje, zato smo že na ustanovnem sestanku iskali stične točke in možnosti za sodelovanje.

4. Skupščine se je udeležilo čez štiri-deset študentov FSPN, FF in predstavniki srednje politične šole. V enakem številu so prišli študenti iz vseh letnikov (razen prvega), pa tudi absolventi. Upamo, da bo taka sestava sodelujočih prispevala, da bo društvo delovalo na zadovoljivi strokovni ravni, in da bo poleg tega omogočala, da bo delo potekalo nepretrgano ne glede na menjavanje generacij. V tem je tudi možnost, da izoblikujemo skupen interes.

5. Na skupščini smo izdelali tale delovni program:

a) Organiziranje srečanja jugoslovanskih študentov sociologije.

b) Priprava ustreznih prispevkov za to srečanje.

c) Razpravljanje o aktualnih družbenih problemih.

č) Razpravljanje o vprašanih sociologije in njene marksistične usmeritve.

d) Vloga sociologa v naši družbi.

e) Sodelovanje s sorodnimi ustanovami kot npr. s slovenskim in jugoslovanskim sociološkim društvom, fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo itd.

Igor Pavlin
Ivan Svetlik

Iz domačih revij

MARKSISTIČNI ZVEZKI, Sarajevo,
št. 1—2/1972

Prispevki in razprava z znanstvenega simpozija »Struktura socialistične družbe v Jugoslaviji«: ZORAN VIDAČKOVIĆ: Teoretično-metodološko lotovanje raziskovanja strukturnih sprememb jugoslovanske družbe; JOŽE GORIČAR: Nekaj teoretičnih pogledov na socialno stratifikacijo v Jugoslaviji; SRDJAN

VRCAN: Nekaj razmišljanj o možnostih raziskovanja družbene strukture naše sodobne družbe; STOJAN TOMIĆ: Konflikti v strukturi družbe; STANE SAKSIDA: Teze o hipotezah za proučevanje socialne stratifikacije; ŠEFKO MEDZDOVIĆ: Pet tez o raziskovanju družbene strukture socialistične družbe; IVAN LUČEV: Vizija socialne strukture globalnega družbenega sistema; STIPE ŠUVAR: »Srednji sloj« ali »srednji razred« v jugoslovanski socialistični družbi; ANDRIJA KREŠIĆ: Proizvodni princip samouprave; BRANKO HORVAT: O novem delavskem razredu v ZDA; MIROSLAV RADOVANOVIC: Jugoslovanski socializem in sodobni kapitalizem; FIRDUS DŽINIĆ: Problemi raziskovanja tako imenovane družbene elite; VLADIMIR ŠTAMBUK: Teoretična razmišljanja o pojavu tehnokracije in njene prisotnosti v socialistični družbi; ZORAN VIDOJEVIĆ: Družbeni položaj delavskega razreda, njegov odraz v zvezi komunistov in problemi koncepcije avantgarde; SERGEJ FLERE: Izobraževanje in sodobna družba; BLAGOJE MUJOVIĆ: Strukturne spremembe, razredno izobraževanje in nezaposlenost; MILOSAV JANICJEVIĆ: Medgeneracijska družbena gibljivost v SR Srbiji; ŽIGA KNAP: Model multivariantne analize socialne stratifikacije; SILVANO BOLČIĆ: Socialna struktura, interesni odnosi in problemi družbenega usmerjanja; KATJA OČEPEK: Socialno poreklo študentov ljubljanske univerze; VESNA PEŠIĆ: Poskus raziskovanja percepcije družbene strukture; NADA LER-SOFRONIĆ: Mladina kot socialna skupina in poskus analize njenega ideološkega profila; VLADIMIR MILIĆ: Vidik profesionalne gibljivosti v naši družbi; ALEKSA MILOJEVIĆ in VLADIMIR SULTANOVIĆ: Motivacija za odhod in pogoji za vrnitev delovne migracije iz SR BiH v tuje države; *Razprava.*

GLEDIŠTA, Beograd, št. 11/1972

Družbene spremembe v jugoslovanski vasi: VLADO PULJIZ: Človeški dejavnik in struktura kmetijstva; PETAR MARKOVIĆ: Migracije kmetijskega prebivalstva; DUŠAN TOMIĆ: O politiki cen kmetijskih proizvodov; NOVO VU-

JOSEVIĆ: Spopad ciljev in metod agrarne politike; ŽIVORAD DŽORDŽEVIĆ: Odnos federacij do družbenih sprememb na vasi; MIRJANA TODOROVIĆ: Kmetje kot politični subjekt v naši družbi; BORISLAV DIMKOVIĆ: Zmanjševanje deleža kmetov v zvezi komunistov; *Dogodki:* RATKO NESKOVIĆ: Kulturni dogodek sezone; DRAŽA MARKOVIĆ: Zapostavljena področja boja za kvaliteto; VILJEM MERHAR: Gospodarski sistem, ekonomska politika in socialna diferenciacija; *Raziskave:* DRAGUTIN MARSENIĆ: Prispevek k opredelitvi predmeta znanosti o gospodarskem sistemu; VLADIMIR GOSTI: O sodobni desnici; *Pogledi:* FRANCE ČERNE: Schumpetrov izzov kapitalizmu in socializmu; *Recenzije, prikazi:* ZDRAVKO MUNISIĆ: Filozofske koncepcije Roger Garaudija (Ratko Nešković); PHILIP COMBS: Svetovna kriza izobraževanja (Stanoje Ivanović); Zbornik: Specifična cena proizvodnje in dejanska cena v gospodarstvu Jugoslavije od 1964—1968 (Dragoljub Stojiljković); ANDRIJA STOJKOVIĆ: Razvoj filozofije pri Srbih 1804 do 1944 (Miloje Petrović); Meja rasti (Svetislav Taboroši).

PREDGLED, Sarajevo, št. 11—12/1972

Okrogla miza: O levici danes; *Članki:* NESRET SEFEROVIĆ: Refleksije Veselina Masleše na študijo Slobodana Jovanovića o Marxu; BRANISLAV DŽURDŽEV: Iz aulov, kišlagov in jajlagov v socializem; *Iz kulturne zgodovine narodov BiH:* IRMA ČREMOSNIK: Najstarejša materialna kultura Slovanov v Bosni in Hercegovini; *Mednarodni pregled:* VLADIMIR DŽURO DEGAN: Jugoslavija, Avstrija in Italija; *Pogledi:* HAJRUDIN ČURIĆ: Predstavniška vloga fra Grge Martića; SULEJMAN RESULOVIĆ: Študent v funkciji prodekana in prorektorja; *Prikazi:* FRANC CENGLE: Etos svobode — Španija 1936—1939, zbornik spominov jugoslovanskih prostovoljcev v španski vojni; K. DAMODARAN: Človek in družba v indijski misli (Hasan Sušić); MCLUHAN — za in proti (Predrag Protić); BRANA MARKOVIĆ: Politika dohodka in sindikati — izkustvo Velike Britanije (Mile Konjević); *Bibliografija.*

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- AXELOS** Kostas: Uvod u buduće. O Marxu i Heideggeru. Na putu k planetarnom mišljenju. (Einführung in ein künftiges Denken. Prev. Franjo Zdenko.) Zagreb, Stvarnost (1972). 216+(IV) str. — sign. 13.048.
- GORIČAR** Jože: Marksizem danas. Med apologijo etatizma in igračkanja. Naši razgledi, Lj., 24. nov. 1972, št. 22.
- : **IZOBRAŽEVANJE** mladine mora biti marksistično. Komunist, Lj., 9. nov. 1972, št. 45.
- MAYER** Paul: Povijest socijaldemokratskog partijskog arhiva i sudbina Marx-Engelsove ostavštine. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 6 in 7—8, str. 915—944 in 1168—1214.
- MIJANOVIĆ** Kačuša: Nesoglasje pri definiranju marksističnoga izobraževanja. Komunist, Lj., 29. sept. 1972, št. 39.
- ORSOLIĆ** Marko: Aktualnost Marxove kritike religije. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1972, št. 20, str. 30—33.
- PRPIĆ** Ivan: Politička, teorijska i ljudska emancipacija u ranim radovima Karla Marksa. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 5, str. 601—628.
- SERNELJ** Nataša: Pojem dobrega v Moreovi etiki in poskus marksistične kritike. Anthropos, Lj., 1971, št. 3—4, str. 69—80.

TOT Cvetka: K postvaritvi in zavesti proletariata v Lukacsevi »Zgodovini in razredni zavestie, (Osvetlitev odnosa Hegel-Marx-Lukacs). Anthropos, Lj., 1971, št. 3—4, str. 81—91.

VRCAN Srđan: Marksističko obrazovanje danas. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 7—8, str. 1091—1114.

II. FILOZOFIJA

- GASOVIĆ** Danilo: Smisao dijalektike totaliteta. Gledišta, Beograd, 1972, št. 9, str. 1193—1202.
- KULENOVIĆ** Tvrtko: Istok i Zapad o ljudskoj situaciji. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1972, št. 20, str. 43—47.
- MERLEAU-PONTY** Maurice: Dijalektika u akciji. Pitanja, Zagreb, 1972, št. 36, str. 1493—1503.
- MONOD** Jacques: Slučaj i nužnost. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 6, str. 945—961.
- NIETZSCHE** Friedrich: Volja za moć. Napisao: Fridrih Niče. Nova verzija: Karl Slehta. (Prev. Dušan Stojanović. Predgovor napisao: Danko Grlić.) (Beograd, Prosveta 1972). 442 + (II) str. [cir.] [Karijatide. Filozofska biblioteka. N. S., 3]. — sign. II/5019-NS/3.
- : **NOVA** filozofija umjetnosti. Antologija tekstova. Odabrao i predgovor napisao: Danilo Pejović. Zagreb, Matica hrvatska 1972. 574 str. — sign. II/12.889.
- RUS** Vojan: Moralna norma in normativizam v razredni družbi in socializmu. Anthropos, Lj., 1971, št. 3—4, str. 9—29.
- SERGEJEV** Dimitrije: Suvremeno shvaćanje alijenacije. Revija za sociologiju, Zagreb, 1971, št. 1, str. 32—38.
- SUCHODOLSKI** Bogdan: Moderna filozofija čoveka. (Narodziny nowożytniej filozofii czowieka.) Prev. s poljskog: Petar Vujičić. Beograd, Nolit 1972. 675 str. — sign. 13. 058.
- SUPEK** Ivan: Je li Wittgenstein odstranio filozofske probleme? Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1972, št. 19, str. 27—40.
- SUPEK** Ivan: Problem tijela i duše. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1972, št. 20, str. 11—22.

- SARČEVIĆ Abdulah:** Iskušenje negativne utopije. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 9, str. 1155—1183.
- TANOVIĆ Arif:** Bertrand Russell o ljudskoj prirodi i društvu. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1972, št. 20, str. 5—19.

III. SOCIOLOGIJA

- ADIZES Ichak:** Vloga vodstva u demokratskih (skupnostih) organizacijskih struktur. Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 6, str. 437—449.
- BAHTIJAREVIĆ-SIBER Fikreta:** Različiti teoretski pristupi motivacionom aspektu organizacionog ponašanja. Revija za sociologiju, Zagreb, 1971, št. 1, str. 39—55.
- BUCAR France:** Podjetje in družba. Kranj, Moderna organizacija 1972. 224+(XII) str. — sign. II/12.883.
- BURIĆ Vera:** Položaj žene u sistemu društvene moći u Jugoslaviji. Sociologija, Beograd, 1972, št. 1, str. 61—75.
- ČERNE France:** Zapis o kritičnom socijalnom radikalizmu. Anthropos, Lj., 1971, št. 3—4, str. 167—177.
- : **DRUSTVENE nauke u Holandiji.** Kultura, Beograd, 1972, št. 16, str. 192—200.
- ĐURIČIĆ Zoran:** Sociološki pristup proučavanju obrazovanja. Univerzitet danas, Beograd, 1972, št. 1—2, str. 68—72.
- ĐORĐEVIĆ Dragoljub:** Rehabilitacija radnika i uloga pojedinih društvenih struktura. Socijalna politika, Beograd, 1972, št. 1—2, str. 26—29.
- ERLICH Vera st.:** Američki životni stil. (Odnosi između generacija). Sociologija, Beograd, 1972, št. 1, str. 43—59.
- FILIPOVIĆ Zvone:** Društvene značajnosti mladih. Naši razgledi, Lj., 24. nov. 1972, št. 22.
- GAJSEK Vladimir:** Vprašanje o inteligenci, kulturni ideologiji in zavesti (konec). Dialogi, Maribor, 1972, št. 9, str. 640—650.
- JEROVSEK Janez:** Žalbeni postupak u radnoj organizaciji. Gledišta, Beograd, 1972, št. 7—8, str. 997—1009.
- JEVREINOV J. i G. Lavrik:** Arhitektura i kompleksna sociološka istraživanja porodice i domaćinstva. Žena, Zagreb, 1972, št. 3/4, str. 65—83.
- KANTOWICZ Andrzej:** Poljska — simbol družinskosti. Naši razgledi, Lj., 22. sept. in 6. okt. 1972, št. 18, in 19.
- KNEŽEVIĆ Nikola:** Ali z ustanovitivju temeljnih organizacij združenega dela raspade klasična organizacija podjetja. Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 345—353.
- KOROŠEC Janez:** Elitizem spodbuja družbena trenja. Komunist, Lj., 13. okt. 1972, št. 18, in 19.
- LILJESTRÖM Rita:** Družina danas (III). Naši razgledi, Lj., 8. sept. 1972, št. 17.
- MLADENović Marko:** Uvod u sociologiju porodice. Opšti i posebni deo. Beograd, Rad 1969. XIV + 376 str. — sign. II/12.900.
- NOVAK Peter:** Energetski položaj in onesnaženje zraka u Ljubljani. Naši razgledi, Lj., 6. okt. 1972, št. 19.
- PETKOVIĆ Stanko:** Ivan Magdalenović: Elementi socijalne psihologije. Neki odabrani problemi društvenog ponašanja. Zagreb, Sveučilište — Pravni fakultet 1971. (II) + IX + 347 str. — sign. II/12. 899.
- PIHLER Borut:** Horkheimer — Adorno. Anthropos, Lj., 1971, št. 3—4, str. 56—57.
- RANKOVIĆ Miodrag:** Položaj nastave sociologije i sociologija u srednjoj školi. Sociologija, Beograd, 1972, št. 1, str. 115—121.
- RIBIČIĆ Ciril:** Kriza (urbane) družbe. Naši razgledi, Lj., 22. sept. 1972, št. 18.
- SKARA Ljubica:** Ekonomska emigracija stanovništva kao negativni fenomen društvenog i privrednog razvoja Srbije.
- TOMSIĆ Vida:** Načrtovanje družine — pravica in dolžnost. Naši razgledi, Lj., 27. okt. 1972, št. 20.
- ULAGA Drago:** Del prostega časa bi morali odmeriti rekreaciji. Naši razgledi, Lj., 4. avg. 1972, št. 15.
- UMEK Janez:** Mesta in promet. Naši razgledi, Lj., 8. dec. 1972, št. 23.
- VAJDA Mihaly i Agnes Heller:** Struktura obitelji i komunizam. Žena, Zagreb, 1972, št. 3/4, str. 84—94.
- VODOPIVEC Katja:** Sodobne sociološke teorije o socijalnih patoloških pojavih. Revija za kriminalistiku in kriminologiju, Lj., 1972, št. 3, str. 140—150.
- VUJACIĆ Vidak:** Patrijarhalna (:bratstveničko-plemenska stvarnost i stvarnost jednog ljudskog totaliteta:). Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1972, št. 20, str. 34—42.

- ZUN Anton: Nekoliko misli o predmetu i sadržini sociologije prava. Sociologija, Beograd, 1972, št. 1, str. 33—41.
- ZUPANOV Josip: Industrijski konflikti i samoupravni sistem. Revija za sociologiju, Zagreb, 1971, št. 1, str. 5—25.

IV. PSIHOLOGIJA

- BORGER Robert — E. A. M. Seaborne: Psihologija učenja. (The Psychology of Learning. Prev. Barica Marentič-Požarnik.) Ljubljana, CZ 1972. 220 + (IV) str. — sign. 12.021.
- PEČJAK Vid: (Re)habilitacija azijske psihologije. Naši razgledi, Lj., 6. okt. 1972, št. 19.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — ŠOLSTVO

- BAVCON Ljubo: Med iluzijami in resničnostjo. Naši razgledi, Lj., 6. okt. 1972, št. 19.
- BOHM David: Uzročnost i slučajnost u savremenoj fizici. (Causality and Change in Modern Physics. Prev. Đ. Živanović.) Beograd, Nolit 1972. 274 + (III) str. [Biblioteka Sazvežđa, 32.] — sign. 10.690—32.
- BOŽOVIĆ Ratko: Kultura i novi univerzitet. Univerzitet danas, Beograd, 1972, št. 1—2, str. 3—8.
- CHOMSKY Noam: Gramatika i um. (Syntactic Structures. Prev. R. Bugarski.) Beograd, Nolit 1972, 286 + (I) str. [Biblioteka Sazvežđa, 31.] — sign. 10.690—31.
- CLARK Kenneth: Civilizacija. Oseben pogled. (Civilisation. Prev. Janez Gradišnik.) V Ljubljani, CZ 1972. 352 str. + pril. — sign. IV/2303.
- DEBBASCH Charles: Univerza in protislovja v družbi. Naši razgledi, Lj., 6. okt. 1972, št. 19.
- ĐURIĆ Svetislav: Bibliotekarstvo u samoupravnom društvu. Univerzitet danas, Beograd, 1972, št. 1—2, str. 15—24.
- EIDE Ingrid M. A.: Studenti kao mostovi između kultura. Kultura, Beograd, 1972, št. 17, str. 99—113.
- ERIĆ Milivoje: Savremeni značaj nauke i finansiranje naučnoistraživačkog rada u svijetu. Pregled, Sarajevo, 1972. št. 6, str. 751—756.

- ESCARPIT Robert: Revolucija knjige. (La révolution du livre. Prev. Melita Wolf.) Zagreb, Prosvjeta 1972. 207 + (III) str. — sign. 13.060.
- FLAK M. J.: Međunarodni odnosi u prosveti i kulturi i svet koji se preobražava. Kultura, Beograd, 1972, št. 17, str. 9—15.
- GACINOVIĆ Ksenija: Unesco pred promenama. Kultura, Beograd, 1972, št. 17, str. 139—147.
- GADAMER Hans Georg: O planiranju budućnosti. Pitanja, Zagreb, 1972, št. 36, str. 1433—1445.
- GLENN Edmund S.: U susret teoriji međukulturnih komunikacija. Kultura, Beograd, 1972, št. 17, str. 55—69.
- GRUDEN Mirjam: Univerza — buditelj in kritik. Delo, Lj., 7. okt. 1972.
- HEISENBERG Werner: Fizika i metafizika. (Der Teil und das Ganze. Prev. Vera Stojić.) Beograd Nolit 1972. 366 + (I) str. [Biblioteka Sazvežđa, 33]. — sign. 10.690—33.
- IVANOVIĆ Stanoje: Opterećenost nastavnog osoblja nastavnim radom i efikasnost završavanja studija na visokoškolskim ustanovama u SR Srbiji. Univerzitet danas, Beograd, 1972, št. 3/4, str. 41—55.
- JAKOPOVIĆ Ivan: Kulturna hegemonija proletariata u socijalizmu. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 5, str. 686—702.
- JELENC Zoran: Kako boš vzgajal, če nisi poučen. Naši razgledi, Ljubljana, 27. okt. 1972, št. 20.
- JENKO Alojz: Slovenski prostor bo čedalje bolj dragocen. Delo, Ljubljana, 26. avg. 1972.
- JOVIČIĆ Ratko: Izobraževanje na delu kot predmet industrijske andragogike. Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 5, str. 383—391.
- : KAKAV univerzitet želimo? Gledišta, Beograd, 1972, št. 9, str. 1075—1121.
- KOLAR Nuša: Šesto življenjsko leto v našem vzgojno-izobraževalnem sistemu. Naši razgledi, Lj., 22. sept. in 6. okt. 1972, št. 18 in 19.
- KLINBERG Oto: Odnosi u kulturi. Međunacionalni i unutarnacionalni. Kultura, Beograd, 1972, št. 17, str. 71—78.
- KOS Janko: Znanost in literatura. (III). Sodobnost, Lj., 1972, št. 10, str. 946—956.

- KRANJC Ana:** Prihodnost imajo »učee se družbe«. Sodobna pedagogika, Lj., 1972, št. 7—8, str. 311—318.
- KUČAN Milan:** Vzgoja in izobraževanje sta vprašanji perspektive našega socializma. Komunist, Lj., 24. nov. 1972, št. 47.
- LANDHEER Bart:** Faktor »kultura« u globalnom društvenom sistemu. Kultura, Beograd, 1972, št. 17, str. 27—34.
- LEFEBVRE Henri:** Razmišljanja o politici prostora. Kultura, Beograd, 1972, št. 16, str. 8—22.
- MAJER Boris:** Kulturni ustvarjalci — komunisti ne bi smeli ostati ravnodušni. Komunist, Lj., 9. nov. 1972, št. 45.
- MAJSTOROVIĆ Stevan:** Narodnosti i međunarodna kulturna saradnja. Kultura, Beograd, 1972, št. 17, str. 80—97.
- MARINCIC Josip:** Osnovi organizacije i finansiranje naučno-istraživačkog rada u sistemu samoupravljanja. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 6, str. 789—796.
- MARKOVIĆ Mihailo:** Pretpostavke evropske kulturne saradnje. Kultura, Beograd, 1972, št. 17, str. 17—25.
- MARTELANC Tomo:** Kultura male nacije. Kultura, Beograd, 1972, št. 17, str. 124—130.
- MATIĆ Filip:** Kultura i jedinstveni društveni rad. Kulturni život, Beograd, 1972, št. 8, str. 593—599.
- MICOVIĆ Dragutin:** O nekim aspektima socijalne uslovljenosti u sticanju obrazovanja. Univerzitet danas, Beograd, 1972, št. 3/4, str. 24—40.
- MILANOVIĆ Vladimir:** Dileme savremene jugoslovsanske teorije obrazovanja. Univerzitet danas, Beograd, 1972, št. 1—2, str. 41—67.
- MLINAR Zdravko:** Stvaralaštvo i male nacije. Kultura, Beograd, 1972, št. 17, str. 115—123.
- MITROVIĆ Branimir:** Postoji li učenička samouprava? Gledišta, Beograd, 1972, št. 9, str. 1123—1129.
- : **MOGUĆNOSTI** i prepreke evropskoj suradnji. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1972, št. 19, str. 89—97.
- NATH Raghu:** Usmeravanje ka drugom društvu i obuka namenjena interkulturnoj aktivnosti. Kultura, Beograd, 1972, št. 17, str. 158—173.
- NEMANJIC Miloš:** Knjiga u službi čoveka. Kultura, Beograd, 1972, št. 16, str. 125—134.
- NOVOSEL Matija:** Zajednica kulture i interesi proizvođača i građana. Kulturni život, Beograd, 1972, št. 8, str. 577—592.
- : **OGRANICENJE** taktičkog naoružanja u Evropi (II). Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1972, št. 19, str. 98—104.
- : **OSIP** v luči Unesca. Delo, Ljubljana, 5. avg. 1972.
- POLIC Miloš:** Često zanemarjeno okolje. Delo, Lj., 6. okt. 1972.
- RANKOVIĆ Milan:** Klasifikacija umetnosti. Kultura, Beograd, 1972, št. 16, str. 24—47.
- RIVA Valerio:** Kako naj se šolamo? Naši razgledi, Lj., 27. okt. 1972, št. 20. (nad.)
- ROTOVNIK Mitja:** Vzgoja in izobraževanje ponovno na seji CK ZKS. Komunist, Lj., 13. okt. 1972, št. 41.
- RUDOLF Branko:** O pojmu in izvorih kritike. Dialogi, Maribor, 1972, št. 10, str. 672—680.
- RUS Vojan:** Kulturna politika v Sloveniji. Anthropos, Lj., 1971, št. 3—4, str. 179—186.
- RIVA Valerio:** Kako naj se šolamo? (II). Naši razgledi, Lj., 10. nov. 1972, št. 21.
- : **SAMOUPRAVNA** in socialistična univerza. Komunist, Lj., 13. okt. 1972, št. 41.
- SEKULIĆ Vladimir:** Osnova koncepcije transformativne teorije o jeziku Nomama Čomskog. Encyclopaedia moderna, Zagreb, 1972, št. 20, str. 20—26.
- SIMONOVIĆ Simon:** Šta je permanentno obrazovanje? Kultura, Beograd, 1972, št. 16, str. 165—166.
- : **SPOROČILO** z IX. srečanja pisateljev na Štatenbergu. Dialogi, Maribor, 1972, št. 10, str. 680—681.
- STANIĆ Gojko:** Univerza ne more biti izvzeta iz samokritike in kritike. Komunist, Lj., 9. nov. 1972, št. 45.
- STRMČNIK Franc:** Kibernetična smer programiranega pouka. Sodobna pedagogika, Lj., 1972, št. 7—8, str. 261—280.
- SUPEK Rudi:** Intelektualci i problem integracije Evrope. Kultura, Beograd, 1972, št. 16, str. 42—54.

- SVETINA Janez:** Miljejsko povzročeni razvojni zaostanki, motnje in odkloni pri otrocih ter nekaj predlogov za njihovo ublaževanje in preprečevanje pri nas. *Anthropos, Lj., 1971, št. 3—4, str. 149—163.*
- TIMČENKO Nikolaj:** Mišlju protiv dogme. *Kultura, Beograd, 1972, št. 16, str. 143—145.*
- TROCKIJ Lev Davidovič:** Literatura in revolucija. (*La littérature et la révolution. Prev. B. S. M.*) (Ljubljana, Študentska založba 1972.) 141 + (I) str. [Študentska založba, 2.] — sign. I/2688—2.
- : **UNIVERZA v Mariboru:** Mnenja o dejanju družbeno izredno pomembnem za Maribor in njegovo zaledje ter za vso Slovenijo. Naši razgledi, *Lj., 10. nov. 1972, št. 21.*
- VEJNOVIĆ Dušan:** Međunarodna kulturna politika Jugoslavije. *Kultura, Beograd, 1972, št. 17, str. 148—157.*
- VEJNOVIĆ Nevenka:** Nauka kakvu trebamo. Naše teme, *Zagreb, 1972, št. 6, str. 902—914.*
- VIDMAR Josip:** Ni nam dobro, ker nimamo kritike. *Delo, Lj., 29. jul. 1972.*
- VOJNOVIĆ Milan:** Naučno-tehnički progres i socijalne promene u Italiji. Naše teme, *Zagreb, 1972, št. 6, str. 872—901.*
- ZAJC Ludvik:** Izenačevanje možnosti za šolanje. Naši razgledi, *Lj., 1972, št. 23.*
- ZULAVSKI Miroslav:** Kulturna razmena. *Kultura, Beograd, 1972, št. 17, str. 131—138.*
- MUHIĆ Ferid:** Ka definiciji revolucije. *Sociologija, Beograd, 1972, št. 1, str. 77—89.*
- NUHIĆ Fuad:** »Stara« in »nova« levica (2). *Komunist, Lj., 17. nov. 1972, št. 46.*
- : **TEHNOKRATIZEM** — stvarna ili izmišljena opasnost. *Gledišta, Beograd, 1972, št. 7—8, str. 903—978.*
- VEJNOVIĆ Dušan:** Staljinizam u oblasti teorije o naciji i nacionalnom pitanju i uloga nacionalno-oslobodilačkih pokreta u suvremenim procesima formiranja nacija. Naše teme, *Zagreb, 1972, št. 5, str. 629—658.*

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

- ALBREHT Roman:** Leto dni dela pri uresničevanju ustavne reforme. *Delo, Lj., 29. jul., 12. avg. in 26. avg. 1972.*
- ALBREHT Roman:** Sedanji trenutek zahteva jasne opredelitve. *Komunist, Lj., 1. dec. 1972, št. 48.*
- BAKARIĆ Vladimir:** Interesi vseh delavcev v SFRJ so enaki, zato potrebujemo tudi enotno ZKJ. *Delo, Lj., 22. okt. 1972.*
- BILIĆ Jure:** Razgovor redakcije »Pitanja« s drugom J. Bilićem, *Zagreb, 27. V. 1972. Pitanja, Zagreb, 1972, št. 36, str. 1507—1520.*
- BULC Marko:** Zagotoviti skladnost med možnostmi in ambicijami. *Delo, Lj., 25. jul. 1972.*
- DOLANC Stane:** Le ena zamisel slovenske družbe: samoupravna, socialistična Slovenija v okviru Jugoslavije. *Delo, Lj., 18. sept. 1972.*
- DOLANC Stane:** ZKJ zahteva odgovornost ob vsakem vprašanju. *Delo, Lj., 22. sept. 1972.*
- DOLANC Stane:** »Ne ponavljajmo gesele. *Komunist, Lj., 22. sept. 1972, št. 38.*
- DOLANC Stane:** Dognati, kaj je oviralo že naše prejšnje akcije. *Delo, Lj., 31. okt. 1972.*
- IVANOVIĆ Stanoje:** Društveni konflikti i socijalistički razvoj Jugoslavije. *Kultura, Beograd, 1972, št. 16, str. 185—191.*
- KARDELJ Edvard:** Reprodukcijska socialističnih in samoupravnih družbenopolitičnih odnosov. *Delo, Lj., 1. jul. 1972.*

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- BIBIĆ Adolf:** Zasebnitvo in skupnost. »Civilna družba« in država pri Heglu in Marxu. Ljubljana, Mladinska knjiga 1972. 303 + (I) str. — sign. II/12.831.
- KOLAKOWSKI Leszek:** Pojam levice. *Gledišta, Beograd, 1972, št. 7—8, str. 1033—1046.*
- MIRIĆ Jovan:** Interesne grupe u političkom sistemu Jugoslavije. *Revija za sociologiju, Zagreb, 1971, št. 1, str. 56—72.*

- KARDELJ Edvard:** V trdi bitki za socialistično samoupravljanje smo danes v prvih vrstah napredka človeštva. Delo, Lj., 5. jul. 1972.
- KARDELJ Edvard:** V razvoju samoupravnega sistema utiramo pri nas dejansko nove poti. Delo, Lj., 18. jul. 1972.
- KARDELJ Edvard:** Odbiti napade vseh, ki žele omajati vlogo ZK. Delo, Lj., 10. okt. 1972.
- KARDELJ Edvard:** Ne »trda roka« temveč trdna socialistična demokracija. Komunist, Lj., 20. okt. 1972, posebna pril.; Delo, Lj., 14. okt. 1972.
- KIMOVEC Žiga:** ZK se mora stalno boriti za odločilen vplav na mlade. Delo, Lj., 31. okt. 1972.
- KORNHAUSER Aleksandra:** Pravice morajo izhajati iz dela. Delo, Lj., 30. sept. 1972.
- KRISTAN Ivan:** Družbena ureditev SFR Jugoslavije. Učbenik za srednje šole. V Ljubljani, CZ 1972. (IV) + 233 + (I) str. — sign. 13.020.
- MARINC Andrej:** Revolucionarni čas terja enotnost idejne in politične akcije ZK. Komunist, Lj., 9. nov. 1972, št. 45.
- MIRČEV Dimitar:** Granice emancipacije samoupravne svesti. Sociologija, Beograd, 1972, št. 1, str. 91—101.
- MUHIĆ Fuad:** Ideologija SKJ i divergentne platforme. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 7—8, str. 931—938.
- NIKEZIĆ Marko:** Politično življenje se spreminja počasneje, kot se spreminjajo materialne razmere. Delo, Lj., 9. sept. 1972.
- : 28. seja CK ZK Slovenije. Komunist, Lj., 6. okt. 1972, posebna pril.
- PERIĆ Ivan:** Ideje »masovnog pokreta« o odnosima u Savezu komunista i njegovoj komunikaciji s okolinom. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 6, str. 785—807.
- PERIĆ Ivan:** O nekim pitanjima idejne orijentacije i djelovanja Saveza komunista. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 7—8, str. 1046—1056.
- PLANINC Milka:** Radikalen obračun z nacionalizmom — a to ni vse. Delo, Lj., 15. jul. 1972.
- POPIT Franc:** Odločno nastopiti zoper neupravičeno bogatenje. Komunist, Lj., 9. nov. 1972, št. 45.
- POPIT Franc:** Proti izkoriščanju religije v politične namene. Delo, Lj., 2. jul.
- POPIT Franc:** Zlom oportunistične politike v Sloveniji. Delo, Lj., 31. okt. 1972.
- ROZIČ Marjan:** Kdo pravi, da smo demagogi? Delo, Lj., 5. avg. 1972.
- STANIČ Gojko:** Poročilo o idejnopolitičnih vprašanih dejavnosti Zveze komunistov na ljubljanski univerzi. Komunist, Lj., 6. okt. 1972, posebna pril.
- SETINC Franc:** Politike Zveze komunistov ni mogoče izenačevati s posamezniki niti je deliti. Komunist, Lj., 9. nov. 1972, št. 45.
- Suvar Stipe:** O nastupanju tujih ideologija. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 7—8, str. 1035—1045.
- TITO:** Ustavna dopolnila moramo res do kraja uresničiti. Delo, Lj., 6. sept. 1972.
- TITO:** Če je komu pošel revolucionarni duh, naj zapusti zvezo komunistov, potrebni so revolucionarji. Delo, Lj., 11. sept. 1972.
- TITO:** Imeti moramo avantgardno in enotno partijo. Komunist, Lj., 1972, št. 41, Delo, Lj., 8. okt. 1972.
- TITO:** Titova kritika razmer v Zvezi komunistov Srbije. Delo, Lj., 17. okt. 1972.
- TITO-DOLANC S.:** Pismo predsednika ZK Jugoslavije in izvršnega biroja predsedstva ZKJ. Komunist, Lj., 20. okt. 1972; Delo, Lj., 19. okt. 1972.
- TITO:** Zdaj moramo zbrati in mobilizirati vse sile, pri uresničevanju nalog je potrebna enotnost. Delo, Lj., 31. okt. 1972.
- TONKOVIĆ Stipe:** Idejna pitanja konstituiranja osnovnih organizacija udruženog rada na osnovu ustavnih amandmana. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 7—8, str. 1057—1066.
- TOŠ Peter:** Velika večina delavcev je za pot samoupravnih sporazumov. Delo, Lj. 11. jul. 1972.

3. Politični sistemi in organizacije:

- VRATUŠA Anton:** OZN je bila vedno tribuna boja proti politiki agresije, sile in dominacije. Delo, Lj., 25. okt. 1972.
- VIPOTNIK Janez:** Latinskoameriške poti v samostojnost. Delo, Lj., 12. avg. 1972.

4. Delavska in progresivna gibanja:

- ALBINUM Albert:** (8.) kongres komunistične partije Španije. Komunist, Lj., 27. okt. 1972, št. 43.
- LEFEBVRE Henri:** Je li radniška klasa revolucionarna? Naše teme, Zagreb, 1972, št. 4, str. 527—534.
- SPOROČILO** vlade DR Vietnam o stanju pogajanj za konec vojne v Vietnamu. Delo, Lj. 27. okt. 1972.
- TEPAVAC Mirko:** Dozorel je čas, da se gibanje neuvrščeni bolj organizira. Delo, Lj., 12. avg. 1972.

5. Mednarodni odnosi:

- BAKIĆ Ibrahim:** Klasici marksizma o nacionalnom pitanju. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 7—8, str. 981—995.
- CVJETIČANIN Veljko:** Društveni korijeni nacionalizma u Jugoslaviji. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 4, str. 437 do 451.
- BENKO Vlado:** Z obrazom proti zidu. Delo, Lj., 28. okt. 1972.
- DRUSKOVIĆ Drago:** Bližnja zgodovina vendarle opominja. Naši razgledi, Lj., 27. okt. 1972, št. 20.
- TITO V** Jugoslaviji je nacionalno vprašanje že v celoti rešeno. Delo, Lj., 17. okt. 1972.
- VEJNOVIĆ Dušan:** Nacija i nacionalno-kolonijalno pitanje u savremenim uslovima. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 7—8, str. 959—979.
- ZWITTER Fran:** Germanizacija se nadaljuje — cilj je ostal isti. Delo, Lj., 28. okt. 1972.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- BESTER Mara:** Viri financiranja investicij v negospodarski sferi. Ekonomska revija Lj., 1972, št. 2/3, str. 127—139.
- BUCAR France:** Notranja diferenciacija gospodarstva terja tudi večjo diferenciranost modelov upravljanja. Organizacija in kadri, Kranj, 1972 št. 6, str. 425—435.
- ČERNE France:** Reprodukcijski mehanizem v ekonomski teoriji socializma. Ekonomska revija, Lj., 1972, št. 2/3, str. 151—166.

JOVANOVIĆ Božidar: Mesto i značaj marksistične političke ekonomije u sistemu ekonomskih nauka na ekonomskim fakultetima i obrazovanju studenata na univerzitetu. Univerzitet danas, Beograd, 1972, št. 3/4, str. 3—7.

KAVČIĆ Stane: Dovolj močni za nekaj manjšo inflacijo. Delo, Lj., 16. jul. 1972.

NOVINSEK Jože: Samoupravni položaj delovnih in interesnih skupnosti zahteva res samoupravno planiranje. Delo, Lj., 20. jul. 1972.

PAVLOVIĆ Mirjana: Boris Kidrič o principima tržiške ekonomije i višku radne snage. Gledišta, Beograd, 1972, št. 9, str. 1185—1192.

ŠOŠKIĆ Branislav: Normativi i valorizacija ekonomske cene univerzitet-skog obrazovanja. Univerzitet danas, Beograd, 1972, št. 3/4, str. 8—23.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

- BRUDNI A. A.:** Komunikacija i semantika. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 7—8, str. 1215—1223.
- GAGRO Božidar:** Savez komunista i sredstva javnog i masovnog komuniciranja. Naše teme, Zagreb, 1972, št. 7—8, str. 1083—1090.
- GRABNAR Boris:** Slovenska televizija v zrcalu publicistike. Studij programa RTV, Lj., 1972, št. 2, str. 7—26.
- HABERMAS Jürgen:** Spoznanja i interes. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 6, str. 871—880.
- KALJEVIĆ Marija:** Manipulisanje javnim mnenjem. Gledišta, Beograd, 1972, št. 9, str. 1149—1164.
- NOVOSEL Pavao:** Televizija i razvoj političke nauke. Revija za sociologiju, Zagreb, 1971, št. 1, str. 25—31.
- PERIĆ Ivan:** Informiranje kadrov v samoupravljanju. Organizacija in kadri, Kranj, 1972, št. 5, str. 375—382.
- VLAJKI Emil:** Suvremena teorija komunikacija. Pregled, Sarajevo, 1972, št. 7—8, str. 997—1015.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

- BAHTIJAREVIĆ** Stefica: Neke karakteristike religioznosti i ateizma kod učenika srednjih škola. *Revija za sociologiju*, Zagreb, 1972, št. 2, str. 40 do 52.
- BAHTIJAREVIĆ** Stefica: Pokusno polje katoliške crkve. *Pitanja*, Zagreb, 1972, št. 35, str. 1373—1385.
- CIMIC** Esad: Moral između religije i ateizma. *Encyclopaedia moderna*, Zagreb, 1972, št. 20, str. 23—29.
- CIMIC** Esad: Struktura religiozne svijesti u gradskim i seoskim sredinama. *Revija za sociologiju*, Zagreb, 1972, št. 2, str. 13—25.
- FRID** Zlatko: Aktualni idejno-politički problemi u SKH u vezi s religijom i crkvom. *Naše teme*, Zagreb, 1972, št. 7—8, str. 1067—1075.
- ORSOLIĆ** Marko: Marksistična sociologija religije u Jugoslaviji. *Revija za sociologiju*, Zagreb, 1972, št. 2, str. 53—61.
- ROTTER** Zdenko: Priroda i struktura religioznosti u Sloveniji. *Revija za sociologiju*, Zagreb, 1972, št. 2, str. 26—38.
- VRKAN** Srđan: Neke teorijske implikacije religioznosti kao masovne pojave u socijalističkom društvu. *Revija za sociologiju*, Zagreb, 1972, št. 2, str. 3—12.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

- : **ISTORIJA** Jugoslavije. [Avt.]: Ivan Božić, Sima Ćirković, Milorad Ekmečić, Vladimir Dedijer. Beograd, Prosveta (1972). VIII + 606 + (II) str. + 196 sl. — sign. III/2870.
- JERI** Janko: Samoodločba in osvoboditev. I—IV. *Komunist*, Lj., 15. sept., št. 37, 38, 39, 40.
- KREMENSEK** Slavko: Slovensko študentovsko gibanje 1919—1941. *Ljubljana*, (Mladinska knjiga) 1972. 459 + (104) str. — sign. II/12.897.
- TOMINŠEK** Fedor: Kočevski proces. (nad.) *TV-15*, Lj., 9. nov. 1972, št. 46, 47, 48, 49.
- : **ZAKAJ** se fašizem ne more vrniti. Ob 50-letnici epohoda na Rim. *Naši razgledi*, Lj., 8. dec. 1972, št. 23. sign. II/12.842.

B. KNJIGE IZ TUJINE

I. MARKSIZEM

- FAVRE** Pierre: Les marxismes après Marx. Par Pierre et Monique Favre. Paris, PUF 1970. 127 + (I) str. [Que sais-je? 1408]. — sign. I/560—1408.
- FAVRE** Pierre et Monique: Les marxismes après Marx. Paris, PUF 1970. 127 + (I) str. [Que sais-je?, 1408]. — sign. I/560—1408.
- : **MARX** and Contemporary Scientific Thought.—Marx et la pensée scientifique contemporaine. The Hague & Paris, Mouton (1969). XI + 612 str. [Publications of the International Social Science Council.—Publications du conseil international des sciences sociales. 13]. — sign. II/12.721—13.

II. FILOZOFIJA

- CORVEZ** Maurice: La philosophie de Heidegger. 2. éd. Paris, PUF 1966. (IV) + 136 str. [Initiation philosophique, 51]. — sign. 2189—51.
- : **RELIGION** und Philosophie. (Hrsg. Julian Huxley. Deutsche Übersetzung und Bearbeitung Helga Zogmann.) (Klagenfurt), Verl. Buch und Welt (cop. 1972). 158 + (II) str. Ilustr. — sign. IV/2297.
- SERREAU** René: Hegel et l'hégélianisme. 4. éd. Paris, PUF 1971. 127 + (I) str. (Que sais-je?, 1029). — sign. I/560—1209.
- TROTIGNON** Pierre: Le philosophes français d'aujourd'hui. 2. éd. mise à jour. Paris, PUF 1970. 127 + (I) str. [Que sais-je? 1972.] — sign. I/560—1279.
- TROTIGNON** Pierre: Les philosophes français d'aujourd'hui. 2. éd. mise à jour. Paris, PUF 1970. 127 + (I) str. (Que sais-je?, 1279). — sign. I/560—1279.

III. SOCIOLOGIJA

- ABEL** Theodor: The Foundation of Sociological Theory. (New York, Random House 1970.) VII + 258 str. —

- ALTMANN** Norbert-G. Bechtie: Betriebliche Herrschaftsstruktur und Industrielle Gesellschaft. Ein Einsatz zur Analyse. München, C. Hanser Vlg 1971. 64 str. II/12.855.
- ANSART** Pierre: Marx et l'anarchisme. Essai sur les sociologies de Saint-Simon, Proudhon et Marx. Paris, PUF 1969. (IV) + 556 str. — sign. II/12.890.
- ANSART** Pierre: Naissance de l'anarchisme. Esquisse d'une explication sociologique du proudhonisme. Paris, PUF 1970. 261 + (II) str. — sign. II/12.862.
- ANSART** Pierre: Sociologie de Saint-Simon. Paris, PUF 1970. 213 + (I) str. (Le Sociologue, 20). — sign. I/2468—20.
- ARNAUD** Pierre: Sociologie de Comte. Paris, PUF 1969. 224 str. [Le sociologue, 17]. — sign. I/2468—17.
- BAECHLER** Jean: Les phénomènes révolutionnaires. Paris, PUF 1970. 258 + (II) str. [Le sociologue, 19]. — sign. I/2468—19.
- BLAU** Peter M.: Bureaucracy in Modern Society. 2. ed.. / By Peter Blau M., Marshall W. Meyer. New York (1971). XI + 180 str. [Studies in Sociology, 12.] — sign. 4446—12/2. izd.
- BRAUN** Christa: Selbstmord. Soziologie — Sozialpsychologie — Psychologie. Mit 19 Übersichten. München, 1970. 181 str. [Das Wissenschaftliche Taschenbuch. Abt. Soziologie, 4.] — sign. 12.995—4.
- BRODERSEN** Arvid: The Soviet Worker. Labor and government in Soviet society. New York (1966). IX + 278 str. — sign. 12.045—2.
- BUCHHOLZ** Ernst Wolfgang: Ideologie und latenter Konflikt. Stuttgart 1968. VIII + 119 str. (Göttinger Abhandlungen zur Soziologie und ihrer Grenzgebiete, 15.) — sign. II/4739—15.
- : **CONTEMPORARY** Sociological Theory. Ed. by Fred E. Katz. New York, Random House (1971). 527 str. III/2857.
- EISERMANN** Gottfried: Bedeutenden Soziologen. Stuttgart 1968. VI + 178 str. [Bonner Beiträge zur Soziologie, 4]. — sign. III/2754—4.
- : **INTERDISCIPLINARY** Relationship in the Social Sciences. Ed. by Muzaffer Sherif and Carolyn W. Sherif. Chicago, Aldine (cop. 1969.) XVI + 360 str. — sign. III/2869.
- JAQUES** Elliot: Work, Creativity, and Social Justice. New York, International Universities Press (1970.) VIII + 262 str. — sign. II/12.833.
- LUHMANN** Nislas: Vertrauen Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität. Stuttgart 1968. (VI) + 105 str. [Soziologische Gegenwartsfragen. N. F. 28.] — sign. III/1159—28.
- MOHOLY-NAGY** Sibyl: Die Stadt als Schicksal. Geschichte der urbanen Welt. (Matrix of Man.) München, Callwey (1970.) 339 str. Illustr. — sign. II/12. 884.
- OPP** Karl-Dieter: Soziales Handeln, Rollen und soziale Systeme Ein Erklärungsversuch sozialen Verhaltens. Stuttgart, Enke 1970. VII + 218 str. — sign. III/2851.
- : **ÖSTERREICHISCHE** Gesellschaft. Entwicklung- Struktur- Probleme. Hrsg. von E. Bodzenta. Wien-New York, Springer Vlg 1972. IX + 230 str. — sign. II/12.830.
- : **RADICAL** Sociology. An Introduction. Ed. by David Horowitz. New York, Canfield Press (1971). VII + 307 str. — sign. 12. 032.
- SCHUTZ** Alfred: Studies in Social Theory. (3. print.) The Hague 1971. XV + 300 str. [Collected Papers, 2. Phaenomenologica, 15.] — sign. III/2284—15/2.
- SPROUT** Harold-Margaret Sprout: Ökologie. Mensch — Umwelt. (The Ecological Perspective on Human. Übersetzt von H. Thode). München, W. Goldmann (1971). 203 str. [Das Wissenschaftliche Taschenbuch. Abt. Soziologie, 6.] — sign. 12.995—6.
- WIEHN** Erhard R. Intellektuelle in Politik und Gesellschaft. Stuttgart, Enke 1971. VIII + (III) + 140 str. — sign. II/12.834.
- : **WORTERBUCH** der marxistisch-leninistischen Soziologie. Hrsg. Wolfgang Eichhorn itd. 2. Aufl. Opladen, Westdeutscher Vlg 1971. 535 str. [UTB.-Uni-Taschenbücher. 71.] — sign. 12.893—71.

IV. PSIHOLOGIJA

- CRONBACH Lee J.: Essentials of Psychological Testing. 3. ed. New York, Harper & Row (1970). XXX + 752 str. — sign. II/12.860.
- KERLINGER Fred N.: Foundations of Behavioral Research. Educational and psychological inquiry. London, Holt & Rinehart (1972). XIX + 739 str. — sign. II/12.905.
- : LEXIKON der Psychologie. (Hrsg. von W. Arnold, H. J. Eysenck, R. Meili.) Freiburg, Herder (1972). 3 Bde — sign. III]2861—1, 2, 3.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

- ACHINGER Hans: Sozialpolitik und Wissenschaft. Stuttgart, Enke 1963. (VIII) + 111 str. — sign. III/2852.
- BACHELARD Gaston: Le nouvel esprit scientifique. Paris, PUF 1971. 183 str. — sign. I/2733.
- BALKE Siegfried: Vernunft in dieser Zeit. Der Einfluss von Wirtschaft, Wissenschaft und Technik auf unser Leben. Düsseldorf & Wien, Econ (1962), 296 str. — sign. 13.036.
- BOAS George: The Challenge of Science. Settle, University of Washington Press (1965.) XX + 92 + (IV) str. — sign. 12.907.
- CALHOUN Donald W. Social Science in an Age of Change. New York, Harper & Row (1971). XI + (II) + 529 str. — sign. III/2862.
- CALDER Nigel: Technopolis. Social control of the uses of science. London, Panther Books 1970. (VII) + 381 str. — sign. I/2729.
- CRANE Diana: Invisible Colleges: Diffusion of knowledge in scientific communities. Chicago & London, The University of Chicago Press (1972). X + 213 str. — sign. II/12.844.
- DATHE Hans Martin: Moderne Projektplanung in Technik und Wissenschaft. Modelle, Methoden und ihre Anwendung von —, München, C. Hanser Vlg (1971). 179 str. — sign. II/12.856.

ECO Umberto: Einführung in die Semiotik. Autorisierte Deutsche Ausgabe von Jürgen Trabant. München, W. Fink Vlg (1972). 474 str. [Theorie und Geschichte der Literatur und der schönen Künste, 32.] — sign. II/12.703—32.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

POLJANSKIJ Fedor Jakovlevič: Socializm i sovremennyj revizionizm. (Moskva), Moskovskij universitet 1972. 422 str. — sign. 13.026. (cir.)

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

BEN-DAVID Joseph: Fundamental Research and the Universities. Some comments on international differences. (Paris), OECD (1968). 111 str. — sign. II/12.875.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

BISCHOFF Ulrich: Die Informationslavine. Wie ist die Nachrichtenfülle zu bewältigen? Düsseldorf & Wien, Econ (1967). 323 str. — sign. II/12.867.

MÜLLER Peter: Die soziale Gruppe im Prozess der Massenkommunikation. Stuttgart, Enke Vlg 1970. VIII + 261 str. — sign. III/2853.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

GEHLEN Reinhard: Der Dienst. Erinnerungen 1942—1971. Mainz & Wiesbaden, Hase & Koehler (1971). 424 str. — sign. II/11.609.

UDC 342.84(497.1)

MARKIČ, Boštjan: Electoral System and (In)tolerance
Teorija in praksa, Vol. 9, No. 11—12, p. 1594—1604, Ljubljana 1972

The possibility not to be tolerant in the electoral process was only opened to the people as in the Constitution declared carriers of power by pluralism of candidates as recognized by the system. This position is different from the position in which at the monism of candidates electoral (in)tolerance was determined by the party leaders who mastered candidating and the entire electoral process. Such or other electoral (in)tolerance of individual types of candidates in electoral process is in essence (in)tolerance regarding social directions advocated by the candidates. The results of the research »The Process of Candidating into the Assembly of the SR Slovenia 1969« proved our starting assumption, that the level of electoral tolerance would be lowest with the man with »iron hand«, since according to social content such a candidate explicitly represents anti-self-management direction. On the other hand a high level of electoral tolerance is expressed to workers as candidates. This is in contrast to the actual part of workers in the assemblies of socio-political communities. Thus the question arises: where are those mechanisms which »filter« the possibilities of workers to become the representatives in assemblies?

UDC 32:001.5

BIBIČ, dr. Adolf: A Contribution to the Discussion about the Theory of Interests
Teorija in praksa, Vol. 9, No. 11—12, p. 1620—1635, Ljubljana 1972

The author speaks about the reasons because of which the problems of interests are so important for political theory and practice in all contemporary societies. Speaking about the concept of interests he emphasizes especially the subjective and objective aspect of interests and advocates the position that the objective interest is a real social and scientific category. He illuminates the essence of interests when he speaks about their classification. He lists the following major kinds of interests: subjective, objective, potential, latent, manifest, activated and actualized, material — nonmaterial, primary and secondary, short-term and longterm, direct and indirect, conflicting, complementary and neutral, interests as descriptive and normative categories, and actual and assumed interests. — In the sequel, which is to be published in the following issue, the author tries to answer the question of the general interest.

UDK 342.84(497.1)

MARKIČ, Boštjan: Volilni proces in (ne)toleranca
Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 11—12, str. 1594—1604

Šele sistemsko priznani pluralizem kandidatov je odprl delovnim ljudem kot ustavno razglašenim nosilcem oblasti možnost, da so ali da niso tolerantni v volilnem procesu. Takšen položaj se razlikuje od tistega, ko je pri monizmu kandidatov volilno (ne)toleranco določalo partijsko vodstvo, ki je obvladovalo kandidiranje in celoten volilni proces. Takšna ali drugačna volilna (ne)toleranca posameznih profilov kandidatov v volilnem procesu je v svojem bistvu (ne)toleranca glede družbenih usmeritev, ki jih kandidati zastopajo. Rezultati raziskave »potek kandidiranja v skupščino SR Slovenije leta 1969« so potrdili našo izhodiščno podmeno, da bo stopnja volilne tolerance najnižja pri človeku »trde roke« saj takšen kandidat po svoji družbeni vsebini zastopa izrazito protisamoupravljalno usmeritev. Do delavcev kot vodilnih kandidatov pa je izražena visoka stopnja volilne tolerance. To pa je v živem nasprotju z dejanskim deležem delavcev v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti. Odpira se torej vprašanje, kje so tisti mehanizmi, ki »filtrirajo« možnosti, da bi se delavci uveljavili kot poslanci v skupščinah.

UDK 32:001.5

BIBIČ, dr. Adolf: Prispevek k obravnavi teorije interesov
Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 11—12, str. 1620—1635

Avtor obravnava vzroke, zaradi katerih je problematika interesov v vseh sodobnih družbah pomembna tako za politično teorijo kot za prakso. Ko razpravlja o pojmu interesa, poudarja zlasti subjektivni in objektivni vidik interesa in zagovarja stališče, da je objektivni interes realna družbena in znanstvena kategorija. Bistvo interesov natančneje osvetljuje, ko govori o njihovi klasifikaciji. Kot pglavitne vrste interesov naveda: subjektivne in objektivne, potencialne, latentne, manifestne, aktivirane in aktualizirane, materialne-nematerialne, primarne in sekundarne, kratkoročne in dolgoročne, neposredne in posredne, konfliktnne, komplementarne in nevtralne, interes kot deskriptivna in kot normativna kategorija ter dejanski in domnevni interesi. — V nadaljevanju članka, ki bo objavljen v prihodnji številki, skuša avtor odgovoriti na vprašanje, kaj je splošni interes.

Obvestilo naročnikom

Cenjenim naročnikom in bralcem se opravičujemo zaradi zamude pri natisu številke 11-12 letnika 1972. Hkrati vas obveščamo, da bo izšel prvi zvezek (dvojna številka) letnika X. v začetku marca. K temu zvezku bo priloženo tudi kazalo letnika 1972.

iz vsebine naslednjih števk

- **Miladin Illić:** Razmišljanja o patriotizmu
- **Ilja Mrmak:** Prispevek k opredelitvi marksističnega izobraževanja in socialistične vzgoje
- **Podmenik Slavko:** Nekatere pomanjkljivosti in možne marksistične rešitve v kadrovski politiki zveze komunistov
- **Ivan Svetlik:** Izkušnje industrijskih organizacij v kibucih
- **Miloš Jevtić:** Amaterizem v ustvarjanju in širjenju kulture
- **Adolf Biblič:** Prispevek k obravnavi teorije interesov (II)
- **Srđan Vrcan:** Religija in ireligija v socialistični družbi
- **Ana Barbič:** Dimenzije družbenopolitične participacije
- **Marko Kos:** Razvojna aktivnost in integracija gospodarstva
- **Tone Krašovec:** Ob reformi davčnega sistema

teorija in praksa

t